

АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємства

С. Луца

ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ (ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)

Монографія

За загальною редакцією
академіка Академії правових наук України,
заслуженого діяча науки і техніки України,
доктора юридичних наук, професора В. В. Луця

Тернопіль
Видавництво «Підручники і посібники»
2007

К 347.2
К 67.404.1
3-46

Рецензенти: *Дзєра Олександр Васильович* — професор кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії правових наук України
Спасибо-Фатєєва Інна Валентинівна — професор кафедри цивільного права № 1 Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії правових наук України

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва АПрН України
(протокол №6 від 27 червня 2007 р.)*

Автори:

Луць Володимир Васильович — академік АПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділом НДІ приватного права і підприємництва АПрН України;
Васильєва Валентина Антонівна — доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва АПрН України;
Калаур Іван Романович — кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва АПрН України;
Кашина Олена Вікторівна — науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва АПрН України;
Кобецька Надія Романівна — кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва АПрН України;
Саракун Ірина Богданівна — науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва АПрН України.

В авторській редакції

3-46 Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти): Монографія / За заг. ред. В. В. Луця. — Тернопіль, Підручники і посібники, 2007. — 320 с.

ISBN 978-966-07-1047-4

Монографія присвячена вивченню особливостей здійснення та захисту корпоративних прав в Україні. На підставі детального аналізу розкривається поняття і визначається зміст корпоративного права, досліджуються форми (способи) здійснення корпоративних прав та межі й обмеження при їх здійсненні. Особлива увага приділяється вивченню особливостей цивільно-правових форм розпорядження корпоративними правами та формам їх захисту.

Книга розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і наукових установ, студентів, аспірантів та докторантів юридичного напрямку, практичних працівників судових, правохоронних та правозастосовчих органів.

УДК 347.2
ББК 67.404.1

ISBN 978-966-07-1047-4

© Луць В. В., Васильєва В. А., Калаур І. Р. та ін., 2007
© Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України, 2007

ВСТУП

Україна вступила в етап докорінного реформування економіки ринкових засадах та створення громадянського суспільства. Одним із головних завдань нашої держави сьогодні є її інтеграція до європейського та світового співтовариства, тому особливо важливого значення набувають питання відповідності вітчизняного корпоративного права європейським стандартам та адаптування його до законодавства ЄС. Як відомо, сучасне корпоративне законодавство незалежної України бере свій початок з прийняттям Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. Прийняття цього акта викликало бурхливий розвиток «корпоративного» руху. Зокрема, кількість тільки акціонерних товариств в Україні становить сьогодні майже 35 тисяч, із них 12 тисяч відкритих і 23 тисячі закритих товариств, які виробляють близько 75 відсотків внутрішнього валового продукту країни. Таке поширення корпоративної форми підприємництва обумовлено тими перевагами, які вона має порівняно з індивідуальною підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, а саме: завдяки можливостям акумулювання у власності господарських товариств значних обсягів капіталу, об'єднання наукового та інженерного потенціалу, забезпечення стабільності господарської діяльності незалежно від змін у складі учасників товариства.

З часу прийняття основного корпоративного закону (1991 р.) в регулюванні корпоративних відносин нагромадилось чимало спірних, невіршених проблем, особливо у зв'язку з розбіжностями та суперечностями, викликаними неузгодженістю норм Цивільного, Господарського кодексів України та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 15 травня 2003 р. Як зазначає О. Р. Кібенко «сучасне корпоративне право України являє собою заплутаний та суперечливий конгломерат нормативних приписів, результатом яких є відсутність визначеності практично у будь-якій сфері регулювання»¹. Не відзначається послідовністю й господарська і судова практика в застосуванні норм корпоративного законодавства,

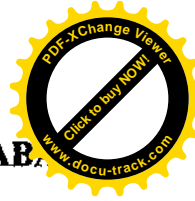
¹ Кібенко О. Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України. Серія: «Юридичний Радник». — Х.: Страйд, 2005. — С. 423.

що в цілому негативно позначається на захисті корпоративних прав та інтересів самих товариств та їх учасників.

Отже, удосконалення корпоративного законодавства стало нині нагальною необхідністю. На розгляд Верховної Ради України передано розроблений за ініціативою Кабінету Міністрів проект Закону «Про акціонерні товариства», а також ряд альтернативних законопроектів, покликаних посилити захист прав акціонерів, зокрема закритих акціонерних товариств. Потребують оновлення і законодавчі положення, які визначають правовий статус товариств з обмеженою або додатковою відповідальністю, повних і командитних товариств.

Виходячи з актуальності названих проблем, колектив наукових співробітників Лабораторії з дослідження корпоративних прав Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Академії правових наук України висловлює свою позицію з цих проблем у монографії «Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти)».

РОЗДІЛ 1 ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА

1.1. Короткий історичний огляд розвитку корпоративного права в Україні

Сучасному стану корпоративного права в Україні передував його тривалий історичний розвиток як у самій Україні, так і в окремих зарубіжних країнах. Воно формувалося відповідно до еволюції корпорацій та розвитку пов'язаних з ними певних груп суспільних відносин.

Важливий у методологічному плані системно-структурний підхід до з'ясування організаційно-правових форм юридичних осіб, якими саме і є корпорації, на думку К. О. Кочергіної, полягає в тому, що вони формуються внаслідок, по-перше, вимог функціонування у рамках відповідного соціально-економічного укладу, по-друге, специфіка вимог відповідного стану економічного розвитку національної економіки і, по-третє, правових традицій, рівня розвитку правових доктрин і національного законодавчого регулювання у цій сфері, глибини процесу міжнародно-правової уніфікації, а також адаптації відповідних правових норм.²

Слід, насамперед, звернути увагу на деякі законодавчо-історичні аспекти, зумовлені перебуванням України у складі інших держав, та їх вплив на становлення сучасного корпоративного законодавства.

Римське право стало своєрідним джерелом, з якого беруть свої витoki майже всі галузі сучасного права. Більшість положень римського цивільного права дійшли до нашого часу і відобразилися на законодавстві багатьох країн світу. Корпоративне законодавство базується на окремих вихідних фундаментальних положеннях, закладених ще у римському цивільному праві. Тому, розглядаючи його, необхідно звернутися до першоджерел римського приватного права.

Внутрішня логіка розвитку науки тяжіє до теоретичних узагальнень. В цьому аспекті римське право як *alma mater*, зокрема європейського права, виступає своєрідним теоретичним вираженням генетич-

² Кочергина Е. А. Содержание организационно-правовых форм предпринимательских обществ: интересы, функции, правовые средства: Монография. — Харьков: «Основа», 2005. — С. 51.

ного узагальнення правового розвитку. Адже саме там і зародилися такі цивільно-правові категорії, як: правоздатність, приватне і публічне право, суб'єктивне право, зобов'язальне право, право власності, договірне право тощо.

Ще Рудольф фон Іерінг писав, що питання рецепції іноземних правових інститутів є питанням не «національної приналежності», а простої доцільності, необхідності. Ніхто не буде нести із далеких країв те, що є в нього самого аналогічної чи кращої якості. Тільки нерозумний буде відмовлятися від кори хінного дерева тільки на тій підставі, що воно вирощено на чужому полі.³

На думку Є. О. Харитонов, рецепція римського приватного права полягає у його відродженні, сприйнятті духу і головних засад та основних положень тією чи іншою цивілізацією на певному етапі.⁴ Вже у стародавні часи в Римі з'являються різноманітні приватні корпорації: релігійні союзи (sodalitates, collegia sodalicia) і союзи ремісників (pistorum, fabrorum). Про такі приватні корпорації згадується ще у законах XII таблиць: за свідченням Гая, вони надавали можливість членам collegia sodalicia (sodales) створювати для себе правила і статуту, які б не суперечили закону. У цих примітивних, на перший погляд, утвореннях присутні деякі ознаки сучасних корпорацій, але вони ще не є юридичними особами.

У складі Римської держави з'явилась чимала кількість нових утворень, за якими було визнано право на внутрішнє самоуправління. До таких відносились місцеві общини, муніципії, які раніше складали самостійні держави (civitates liberae), а потім були наділені правами юридичної особи та інкорпоровані. Напрацьований муніципіями принцип юридичної особи перенісся згодом на різноманітні приватні корпорації. Останні починають наділятися цивільною правоздатністю. Тут слід відзначити закон імператора Августа — Lex Julia de

³ Цит. за кн.: *Летяев В. А.* Проблема эффективности защиты субъективных прав в дореволюционной России и место римского права // *Защита субъективных прав: история и современные проблемы: Материалы 2-й межвузовской научно-практической конференции.* — Волгоград: 2000. — С. 70.

⁴ *Харитонов Е. О.* Рецепция римского частного права: теоретичні та історико-правові аспекти. — Одеса. — 1997. — С. 24.

collegiis, яким закріплювалося положення про запит дозволу в створення союзів.⁵

Якщо звернутися до ще однієї пам'ятки римського приватного права — Інституцій Гая, то можна констатувати, що в них бере свій початок сучасне розуміння поняття «права на частку (пай) у статутному фонді». Адже саме модернізоване поняття майна призвело до використання концепції «безтілесного майна», у відповідності до якої реальні речі виступають в юридичному житті тільки за посередністю прав, які визначаються відповідно до цих же речей. Римському праву було відомо поділ речей на тілесні і безтілесні (ідеальні). В Інституціях згадується, що «безтілесні речі» (res in corporales) — це речі, які не можуть бути осяжні. До таких належать зобов'язання. Відповідно, право на частку можна розглядати як безтілесну річ.⁶

Таким чином, римському праву ми завдячуємо вже тим, що воно заклало ідею створення юридичної особи і її практичного вираження: було розроблено поняття правоздатності, її незалежності від фізичної особи і визначились основні типи юридичних осіб (корпорації, установи).

Українська традиція приватного права зумовлена історичними, геополітичними, культурними особливостями розвитку Української держави. Проіснувавши кілька століть як самостійна держава (Київська Русь), потім будучи роздробленою на окремі князівства, з часом увійшовши до складу різних держав, зокрема, спершу до Великого князівства Литовського і згодом — Речі Посполитої, опісля — Російської та Австро-Угорської імперій та врешті — СРСР, і знову відродивши незалежність аж у 1991 р., Україна перебувала поміж західною (європейською) і східною (російською) цивілізаціями.⁷

Розвиток корпоративного права України у складі Російської імперії (XIX — на поч. XX століть). Внаслідок остаточної ліквідації

⁵ *Покровский И. А.* История римского права. — Вступит. статья, переводы с лат., научн. ред. и коммент. А. Д. Рудокваса. — СПб.: Издательско-торговый дом «Летний сад» / Журнал «Нева», 1999. — С. 306–311.

⁶ *Емельянич С.* Право на вклад (долю) в уставном фонде хозяйственного общества // *Предпринимательство, хозяйство и право.* — 2001 г. — №12. — С. 38.

⁷ *Харитонов Е. О.* Гражданское право в вопросах и ответах — Харьков: ООО «Одиссей», 2001. — 415 с. — С. 21.

1783 р. полково-сотенного устрою України і введення губернського оділу та поширення російської системи органів влади і управління Україна, втративши автономію, увійшла до складу Російської імперії, залишаючись її частиною до 1917 року.

Після приєднання України до Московської держави джерела права різних частин України, що входили до складу Російської імперії до 40-х років XIX ст., мали певні відмінності — у Слобідсько-Українській губернії застосовувалось російське законодавство; у лівобережних і правобережних губерніях — Литовський Статут 1588 р. і збірники магдебурзького права, а до початку 40-х рр. на території України у складі Росії було уведено в дію «Звід законів Російської імперії», що припинив застосування інших джерел права. На території Російської імперії діяли також закони: «Звід місцевих законів губерній, областей, приєднаних від Польщі», «Зібрання цивільних законів, які діють у Малоросії» (1807 р.).

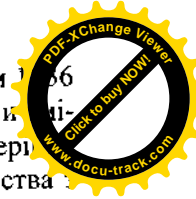
На початку XIX століття з'являються перші нормативні акти, які стосуються діяльності акціонерних компаній. Найбільш відомим є Указ від 6 вересня 1805 р., у якому була розтлумачена суть обмеженої відповідальності учасників торгової компанії. Указ був прийнятий у зв'язку із банкрутством Петербурзької компанії з будівництва кораблів.⁸

У Маніфесті Олександра I від 1 січня 1807 р., яким дарувались певні привілеї купцям, вперше згадані певні форми товариств: повні товариства, товариства на вірі і «товариств по територіях», тобто товариства, які мають складений капітал. При цьому суть їх діяльності не була врегульована; йшлося тільки про те, що до участі у цих товариствах допускаються всі учасники, а не тільки купці.

У 1805 і 1807 рр. вийшло ще кілька постанов, які стосувались компаній, але вони мало що змінили їх статус. Цією невеликою кількістю постанов про корпорації користувались й укладачі Зводу законів. Майже повна відсутність законодавства, яке б регулювало правове становище корпорацій, негативно відображалась на діяльності російських товариств.

Згодом можливість створення АТ законодавчо була закріплена 1807 р. царським Маніфестом про привілеї, даровані купецтву. Однак

⁸ *Кашанина Т. В.* Корпоративное право: право хозяйственных товариществ и обществ. — М.: Изд. Гр. НОРМА-ИНФРА, 1998.

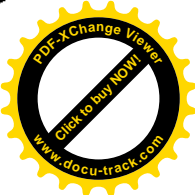
головним актом, який діяв до 1917 р., стало затверджене законом 1866 р. Положення про акціонерні компанії, яке згодом з відповідними змінами та доповненнями ввійшло до Зводу законів Російської імперії. Друга частина глави «Про товариства» під назвою «Про товариства часток та компанії на акціях». У Законі досить детально регламентувались такі питання: розмір капіталу, необхідного для заснування компанії, розподіл його на акції, спосіб оплати капіталу; дуже чітко йшлося про обмежену відповідальність, вказувалось і на межі розміру акцій (не менше 50 і не більше 1000 рублів). Внутрішні організаційні питання і питання управління компаніями регулювалися не досить детально. Простежувалось також бажання законодавця зацікавити засновників у частці їх підприємства: їм дозволялося набувати від 50 до 200 акцій, вони звільнялися від участі у загальних зборах. У цьому нормативному акті, хоча й коротко, але ж йшлося про компетенцію загальних зборів і правління компанії.⁹

Однак корпоративна нормотворчість, яка здійснювалася самими компаніями, часто відхилялася від положень загального Закону. Компанії фактично дозволили обіг акцій на пред'явника, але за умови, що їх не будуть називати частками. Всередині компанії почалося обмеження свободи акціонерів щодо вільного розпорядження належними їм акціями. Акціонерам почали погрожувати необхідністю здійснення додаткових платежів. На практиці змінилось і поняття засновників. Відповідно до статуту багатьох корпорацій засновниками визнавалися не ті особи, які внесли більшу частку капіталу, а ті, хто порушив клопотання про затвердження статуту. Засновники по суті відмежовувалися від відповідальності.¹⁰

Усвідомлюючи, що Закон про акціонерні компанії 1836 р. характеризується масовими недоліками, царський уряд приступив до розробки нового проекту, який було завершено в 1861 р. Однак він був невдалим. І тоді в 1869 р. було підготовлено ще один проект, у якому враховувалась критика попереднього. Його спіткала така ж доля. У 1872 р. було запропоновано новий проект, якому також не судилося перетворитися в закон. Таким чином, неодноразові і наполегливі спроби уряду скасувати виявлені недоліки у діяльності корпорацій закінчу-

⁹ *Див.* Свод законов Российской империи. Т.Х. — Ч.1. — Ст. 2139-2198.

¹⁰ *Кибенко Е. Р.* Корпоративное право Украины. Учебное пособие. — Х.: Фирма «Эспада», 2001. — С. 25.

вались тим, що Державна рада після обговорення створюваних проєктів щоразу знаходила причини для їх відхилення або надсилала їх на доопрацювання. Ці проєкти були далеко не ідеальними. Вони досить безсистемно визначали правове становище корпорацій. Розбіжності між ними не мали правового характеру. Іноді очевидним був несправедливий підхід до регулювання окремих сторін діяльності корпорацій: надто сильно розширювались права засновників і тих осіб, як здійснювали управління ними, а звичайні акціонери практично залишалися без права голосу. Багато важливих питань у роботі корпорацій не було врегульовано взагалі, тобто проєкти містили великі прогалини (щодо керуючих, загальних зборів, органів контролю, кримінальної відповідальності за шахрайство тощо). Принаймні у них не пропонувалося встановити будь-які санкції щодо спекуляції акціями. Та й взагалі той факт, що уряд завжди ставав на бік засновників, знижував підприємницьку ініціативу, не захищав простих вкладників від свавілля. Загалом усі проєкти мали одну мету: вони були спрямовані на те, щоб обмежити розвиток акціонерних товариств, а не сприяти йому. Тому, очевидно, не слід жалкувати з приводу того, що жоден із цих проєктів не став законом.¹¹

Визначальним у розвитку корпоративного права є і той факт, що на території українських губерній відкрилася перша біржа (1797 р. — Одеса). Ця біржа Російської імперії, яка так само, як і всі інші біржі, була виключно товарною. Але вже з 1825 р. почали друкуватися котирування Одеської біржі на переказні векселі. Обіг цінних паперів регулювався «Одеськими біржовими правилами для угод по купівлі-продажу цінних паперів, золотої валюти, тратт і тому подібних цінностей». Не існувало єдиного нормативного акта, який регулював би правовідносини у сфері діяльності ринку цінних паперів, натомість діяли статuti. Було видано правила «Про допущення паперів до котирування», «Правила для угод по купівлі-продажу фондів та акцій», які визначали порядок допуску облігацій та акцій до обігу на біржах, складання угод щодо їх купівлі-продажу. Вагомий вплив на регулювання діяльності бірж в усіх регіонах, у тому числі Харківській та Київській губерніях, мали і такі правові акти, як: Статут біржовий, Статут про векселі (1902 р.), Положення про створення на Санкт-Петербурзькій біржі фондового відділу (1900р.), Правила для фондо-

¹¹ Кибенко Е. Р. Вказ. посібник. — С. 26.

вого відділу зазначеної біржі, Правила про допущення паперів до котирування на фондовому відділі Санкт-Петербурзької біржі (1900р.). На Одеській і Київській біржах відбувалося самостійне котирування цінних паперів, але тільки місцевих акціонерних компаній. Наводилися статистичні дані про здійснення торгівлі цінними паперами на Київській біржі. До випуску цінних паперів вдавалися акціонерні товариства, банки, товариства взаємного кредиту. Як приклади, можна назвати акції Харківського Земельного Банку, акції Київського акціонерного товариства кредиту для закладу і збереження рухомого майна й товарів та ін.¹²

Російське корпоративне законодавство значно поповнилося і вдосконалювалося разом із прийняттям Торгового Статуту (1903 р.). В його ст. 55 виділилися такі види товариств, як: артільне (сьогоднішні кооперативи), повне товариство, товариство на вірі та акціонерне товариство. В 1910 р. було прийнято «Звід законів цивільних», окремі норми якого присвячені товариствам. До того часу було прийнято й значну кількість спеціальних законів, які регулювали окремі аспекти діяльності торгових товариств, зокрема, Правила про організацію і скликання загальних зборів і ревізійних комісій акціонерних кредитних установ, торгово-промислових товариств і пайових товариств тощо. З кінця 1917 р. економіку країни зруйнували революційні події в Росії.

Законодавство Австро-Угорської імперії, до складу якої входили західноукраїнські землі (в XIX — на поч. XX ст.). В 1786 році патентом від 1 листопада оприлюднено першу частину Цивільного кодексу, яка отримала назву «Йозефінського кодексу законів». Вона містила права осіб у 5 розділах. Цей кодекс у Галичині було введено у дію в травні 1787 р., але продовження йому не було.¹³

У 1811 р. після кількох переробок було затверджено і з 1812 р. введено в дію Загальне цивільне уложення Австрійської імперії

¹² Мороз О. Правове регулювання обігу цінних паперів у Російській імперії в II пол. XIX — на поч. XX ст. (на матеріалах українських губерній): Автореф. дис. ... к.ю.н., 12. 00. 01 / Нац. у-т внутр. справ. — Х., 2004. — С. 4–5.

¹³ Никифорак М. В. Деякі питання історії кодифікації австрійського приватного права (1753–1918) // Методологія приватного права: Збірник наукових праць (за матеріалами наук.-теорет. конференції, м. Київ, 30 травня, 2003 р.) / Редкол.: О. Д. Крупчан (голова) та ін. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 373.

Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch — ABGB), що поширилось і на західноукраїнські землі, які перебували у складі Австро-Угорської імперії у 1772-1918 р.р. Його джерелами були: пандектне право, тобто пристосоване до капіталістичних відносин римське право, Пруське земське уложення 1794 р. і провінційне право деяких австрійських країв. З деякими змінами, внесеними у роки першої світової війни, Австрійський цивільний кодекс (Загальне цивільне уложення) продовжував діяти на території Галичини і після її включення до складу Польщі — аж до прийняття Польського кодексу зобов'язань 1933 р.

У розділі другому «Про майнові права» (ст. 291) речі, як і в римському праві, поділяються на тілесні і безтілесні. При цьому у ст. 311 йдеться про те, що всі тілесні і безтілесні речі, які складають предмет правового обороту, можуть бути і предметом володіння, а за ст. 353 — власністю особи, яка нею володіє. В Цивільному уложенні главу XXVII було присвячено договору спільності майна. Товариство створюється з метою спільного надбання, коли двоє чи кілька осіб погоджуються договором об'єднати свою працю або також і свої речі для спільного досягнення загальної користі.

Проте у Загальному цивільному уложенні Австрійської імперії ще немає поділу товариств на окремі види, а тільки вказується на різні види товариств (ст. 1176). Натомість багато його положень присвячено договору товариства, який і регулює різні сторони його діяльності: питання внесення вкладів, відповідальності товариша за шкоду, завдану ним товариству, розподілу прибутку товариства, питання управління його справами, припинення діяльності товариства, виходу з нього, поділ майна торгового товариства, яке припинило свою діяльність, тощо.¹⁴

Поряд із Загальним цивільним уложенням діяли й особливі цивільні закони, зокрема, Торгове уложення (1862 р.); Вексельний статут (1850 р.). Цивільне уложення потребувало свого оновлення, однак уся робота створеної для цього комісії звелася до зміни окремих положень шляхом видання урядових новел у 1914–1916 роках. Важливого зна-

¹⁴ Цит. за кн. Хрестоматія з історії держави і права України. — Том 1. З найдавніших часів до початку ХХ ст.: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; За ред. члена-кореспондента Академії правових наук України В. Д. Гончаренка. — К.; Ін Юре. — 1997. — С. 320.

чення у розвитку корпоративного законодавства набув Австрійський Закон «Про виробничі і господарські товариства» (1873 р.). Значно, що вже у проекті 1911 р. його було значно модернізовано і збільшено вдвічі його обсяг. У Проекті були детально врегульовані положення щодо діяльності правління, спостережної ради, загальних зборів, розподілу чистого прибутку за звітний період, набуття та припинення членства у товаристві тощо.¹⁵

Венгерське торгове уложення 1875 р. включало в себе регулювання діяльності торгових товариств: повного, товариства на вірі, товариства на акціях і товариства артільного. За визначенням останнього артільним є товариство, яке при необмеженій кількості членів засновується для сприяння кредиту, виробництву чи господарству своїх членів, причому ці товариства засновується на началах здійснення спільних операцій чи на началах взаємності.¹⁶

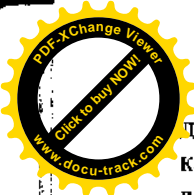
Відразу впадає в очі те, що значну частину уложення присвячено угодам та законодавчому регулюванню правовідносин, які в сучасному розумінні називають корпоративними.

Корпоративне законодавство України у складі СРСР. Пожвавлення приватної ініціативи в господарському житті на початку 20-х років минулого ХХ століття (період НЕПу) зумовлювалось появою та діяльністю різного роду товариств і кооперативів. Це знайшло закріплення в Цивільному кодексі УРСР 1922 року, розділ Х якого містив норми про повні та прості товариства, товариства на вірі та з обмеженою відповідальністю, акціонерні (пасиві) товариства; ст. 276–366 цього Кодексу закріпили порядок їх створення, функціонування і ліквідації. Пізніше правовий статус акціонерного товариства було визначено також у союзному нормативному акті — Положенні про акціонерні товариства від 17. 08. 1927 р. У зв'язку із прийняттям цього положення статті ЦК УРСР, які регулювали діяльність акціонерного товариства, було скасовано.¹⁷

¹⁵ Австрійський проект закона о промышленных и хозяйственных товариществах. Перевод с нем. Н. И. Ржондовского. Ред. Краснокутского М. — Изд. Д. Я. Маковского. — 1914.

¹⁶ Цит. за кн. Венгерское торговое уложение 1875 г. (пер. с нем. Н. Б. Гонингеном-Гинее). — С.-Пб., 1884.

¹⁷ Луць В. В. Регулювання корпоративних відносин за новим Цивільним і Господарським кодексами України // Корпоративне право в Україні: ста-

У Положенні про акціонерні товариства 1927 р. зазначалося, що державні акціонерні товариства мають своєю метою не формування капіталу, а господарську діяльність. Акції цих товариств не котирувалися на біржі, не переходили з рук у руки в якості товару, а відігравали роль паїв, які об'єднували суб'єктів. У вказаному положенні прямо відзначалося, що державні і змішані акціонерні товариства (а їх залишилось всього близько 10%) тільки за формою були акціонерними товариствами, по суті ж вони зберігали риси державного підприємства. Щодо змішаних акціонерних товариств, то вони розглядалися як перехідна сходинка до державних.

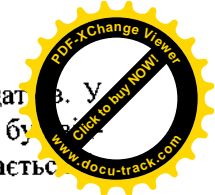
Починаючи з кінця 20-х років, особливо в 30-х роках, намітилася тенденція до згортання корпоративних відносин в економіці Союзу РСР, оскільки панівною серед форм власності стала державна власність, а головним суб'єктом господарських відносин — державне підприємство. Ця тенденція, зокрема, проявлялась у ліквідації господарських товариств у 30-х роках, перетворенні промислової кооперації (артілей та союзів) у державні підприємства (50-ті роки), в одержавленні колгоспів тощо.

З 1930 по 1985 рр. у Радянському Союзі діяло лише три акціонерних товариства — створений ще в 1924 р. Банк для зовнішньої торгівлі СРСР (пізніше — Зовнішекономбанк СРСР), створене у 1929 р. Всесоюзне акціонерне товариство «Інтурист» та організоване в 1973 р. Акціонерне товариство СРСР по іноземному страхуванню (Індержстрах). Усі ці товариства тільки називались акціонерними, а по суті це були унітарні державні підприємства.¹⁸

Жалюгідний стан та відсталість вітчизняного корпоративного законодавства цього періоду можна усвідомити, звертаючись до законодавства країн Західної Європи. У так звані часи застою, коли законодавство потерпало від політичного режиму в Радянській Україні, вступ Великобританії до ЄС покликав до життя суттєві зміни законодавства про компанії у цій країні. В 1985 р. було прийнято Акт про компанії

новлення та розвиток. Зб. наук. праць (за матеріалами міжрегіональної наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 26-27 вересня 2003 р.) / Редкол.: О. Д. Крулчан (голова), В. Д. Басай, В. В. Луць та ін. — К.: НДІ приватного права і підприємництва АІПР України, 2004. — С. 23.

¹⁸ Кибенко Е. Р. Вказ. навч. посібник. — С. 29.

(Companies Act), який складався із 747 статей і чисельних додатків. У ФРН в 1937 р. був прийнятий новий Акціонерний закон, який був змінений Законом 1965 р. Діючий акціонерний закон складається з 410 статей, розділених на п'ять книг. В 1980 р. було прийнято основну модифікацію Німецького закону про товариства з обмеженою відповідальністю тощо. У Франції в 1966 р. усе право товариств було зведене в одне джерело — Закон про торгові товариства, який згодом був доповнений ще 310 статтями, значна частина яких присвячена організації та діяльності акціонерного товариства.¹⁹

Починаючи з 1987–1989 рр. на підставі кількох постанов Раді Міністрів ССРСР в Україні створилися спільні підприємства, які об'єднували вітчизняних та іноземних суб'єктів господарської діяльності. Ці підприємства за своїми правовими ознаками являли собою господарські товариства, однак ще довгий час вони будуть визначатися у вітчизняному законодавстві як окрема організаційно-правова форма підприємницької діяльності. У 1988 р. приймається Закон «Про кооперацію в СРСР», а згодом — низка нормативних актів, які регулюють створення малих підприємств. З цього моменту починається процес масової появи приватних підприємницьких структур — це ще не господарські товариства, а організації (кооперативи, малі підприємства), які мають з ними багато чого спільного. У 1990 р. Рада Міністрів СРСР прийняла окремі рішення з приводу переходу державних підприємств на акціонерну форму власності. Найбільш відомою є постанова Ради Міністрів про перетворення виробничого об'єднання «КамАЗ» в акціонерне товариство. Нарешті, постановою Ради Міністрів СРСР від 19 червня 1990 р. були затверджені Положення про акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю і Положення про цінні папери, яким було закладено правову основу для розвитку підприємницьких корпорацій. Слід зазначити, що вже за один рік, який пройшов після прийняття даної постанови, по Україні було створено 166 господарських товариства, 27 з яких були акціонерними, а 139 — товариствами з обмеженою відповідальністю. Створені това-

¹⁹ Див. *Кашанина Т. В.* Хозяйственные товарищества и общества: правовое регулирование внутрифирменной деятельности. Учебник для ВУЗов. — М.: Изд. Гр. НОРМА-ИНФРА, 1995 г.

рства були невеликими і за кількістю учасників, і за розміром статутного фонду.²⁰

Отже, тільки перехід до ринкових відносин відкрив шлях розвитку корпоративного законодавства. Нині у законодавстві закріплюється презумпція уповноваження корпорацій на видання ними нормативних актів, які регулюють їх внутрішні питання. При цьому лише встановлюються межі корпоративного регулювання, наприклад, несуперечливість норм локальних нормам законодавчим і т. ін.

На цьому етапі (з 1991 р.) радянський період розвитку корпоративного законодавства фактично завершився. Після розвалу СРСР у всіх його колишніх республіках, включаючи Україну, формується власне законодавство про підприємницькі корпорації.

Законодавче регулювання процесів створення і діяльності господарських товариств стало формуватися в Україні з початку 90 — х років після здобуття Україною незалежності. Слід визнати, що корпоративне законодавство розроблялося Україною практично заново. На жаль, законодавець не звернув належної уваги на досвід дореволюційної Росії і зарубіжних країн у галузі правового регулювання корпоративних відносин. В результаті — традиційні проблеми діяльності у підприємницьких корпораціях (шахрайство, масові банкрутства, розорення дрібних акціонерів тощо) мали місце і повною мірою проявили себе в Україні.

Законодавство незалежної України (1991–2003 рр.). Новий етап розвитку корпоративного права пов'язаний із здобуттям Україною незалежності та формуванням власної нормативно-правової бази. Зокрема, були прийняті закони України «Про господарські товариства»²¹, «Про підприємництво»²², «Про підприємства в Україні», «Про цінні папери і фондову біржу»²³, «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»²⁴ та інші акти, що визначали правовий статус господарських товариств і режим цінних паперів (акцій), якими закріплюються корпоративні права учасників цих товариств. Правовий ста-

²⁰ Див. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины. Учебное пособие. — Х.: Фирма «Эспада», 2001. — С. 25.

²¹ ВВР. — 1991. — №49. — Ст. 682.

²² ВВР. — 1991. — №14. — Ст. 168.

²³ ВВР. — 1991. — №38. — Ст. 508.

²⁴ ВВР. — 1996. — №51. — Ст. 292.

тус споживчих товариств і сільськогосподарських кооперативів правовий режим їхнього майна певною мірою був визначений, відносно, у законах «Про власність»²⁵, «Про споживчу кооперацію»²⁶, «Про сільськогосподарську кооперацію»²⁷, «Про кооперацію»²⁸ та деяких інших актах. Слід зазначити, що прийняття таких нормативних актів заклало фундамент для розвитку ринкових відносин в Україні, вперше були визначені учасники таких відносин — підприємці різних організаційно-правових форм, включаючи корпорації²⁹.

Функціонування окремих видів господарських товариств в українській економіці було відновлено спочатку прийняттям в 1990 р. постанови Ради Міністрів СРСР №590, якою було затверджено Положення про товариства з обмеженою відповідальністю та акціонерні товариства, а згодом, у вересні 1991 р., правовий статус господарських товариств як корпоративних суб'єктів підприємницької діяльності був закріплений у спеціальному законодавчому акті, прийнятому в 1991р.³⁰ Йдеться про Закон України «Про господарські товариства», який присвячено питанням створення, функціонування й припинення діяльності господарських товариств. В цьому нормативному акті, на відміну від союзного законодавства, виділяються вже 5 форм господарських товариств: акціонерне; з обмеженою відповідальністю; з додатковою відповідальністю; повне і командитне. Цей Закон став основним джерелом в галузі корпоративного права.

В 1992 р. прийнято низку приватизаційних законів: «Про приватизацію державного майна»³¹, «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)»³², «Про приватизаційні папе-

²⁵ ВВР. — 1991. — №20. — Ст. 249.

²⁶ ВВР. — 1992. — №30. — Ст. 414.

²⁷ ВВР. — 1997. — №39. — Ст. 261.

²⁸ ВВР. — 2004. — №5. — Ст. 35.

²⁹ Див. Луць В. В. Регулювання корпоративних відносин за новим Цивільним і Господарським кодексами України. // Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток. Зб. наук. праць / Редкол. О. Д. Крупчан (голова), В. Д. Басай, В. В. Луць та ін. — К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2004. — С. 23.

³⁰ Кузнецова Н. С. Підприємницькі товариства // Українське право. — 1998. — №1. — С. 54.

³¹ ВВР. — 1992. — №24. — Ст. 348.

³² ВВР. — 1992. — №24. — Ст. 350.

ри»³³. Перелічені нормативні акти заклали початок процесам приватизації державної власності і створенню великих відкритих акціонерних товариств на базі майна колишніх державних підприємств. Розвиток корпоративних структур у подальші роки проходив під впливом процесів приватизації і корпоратизації, діяльності інвестиційних посередників, таких, як довірчі і страхові товариства, інвестиційні фонди і компанії тощо.

Розорення (як правило, навмисне) великих і дрібних корпорацій, різноманітні зловживання учасників господарських товариств або їх керівних органів, які мали місце протягом кількох наступних років (1994–1996 рр.), показали слабкість, неповноту і недосконалість вітчизняного корпоративного законодавства.

Із прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України підґрунтям норм корпоративного права слугують положення ст. 42 Конституції України, яка передбачає право кожної людини на заняття підприємницькою діяльністю, що не заборонена законом, а також норми, які визначають принципи положення регулювання відносин власності (ст. 13, 14, 41), регулювання особистих немайнових відносин (ст. 21, 23, 24, 27, 28) тощо.³⁴

В 1996–2000 рр. було здійснено істотний перегляд норм корпоративного законодавства. Зокрема, внесено значні зміни до Закону «Про господарські товариства».³⁵

Цей Закон створив правове підґрунтя для формування ринкової підприємницької інфраструктури і виконав свою історичну місію. Далі законодавство повинно відповідно деталізувати правовий статус господарських товариств, які зайняли в цій інфраструктурі своє місце. Вимогам часу вже не відповідав і Цивільний кодекс УРСР (1963 р.).³⁶

Отже, постала гостра необхідність урегулювання на законодавчому рівні питань, пов'язаних із здійсненням і захистом корпоративних прав учасників господарських товариств, організацій (корпорацій), оскільки відсутність таких положень призводить до зловживань і порушень їх прав. Такий стан законодавства, у свою чергу, зумовив не-

³³ ВВР. — 1992. — №24. — Ст. 52.

³⁴ №254к/96-ВР // ВВР. — 1996. — №30. — Ст. 141.

³⁵ ВВР. — 1991. — №49. — Ст. 683.

³⁶ №1540-VI // ВВР. — №46 (1966). — Ст. 284.

довіру іноземних інвесторів та їх інертність щодо інвестування в економіку України.

Сучасний стан розвитку корпоративного законодавства України (введення в дію нових Цивільного та Господарського кодексів України — 1 січня 2004 р.). Із набранням чинності Цивільного³⁷ і Господарського³⁸ кодексів України розпочався новий етап розвитку сучасного корпоративного законодавства. Адже вони ввели у сучасне законодавство низку новацій і в галузі корпоративного права. Зокрема, до ЦК України включено спеціальний розділ, присвячений господарським товариствам, який багато в чому не збігається з Господарським кодексом.

У главі 8 ЦК сформульовано деякі загальні положення про господарські товариства (поняття та види, майно господарського товариства, права та обов'язки учасників тощо), а також визначено правовий статус повного (ст. 119 — 132), командитного товариства (ст. 133 — 139), товариства з обмеженою (ст. 140 — 150) та додатковою (ст. 151) відповідальністю, акціонерного товариства (ст. 152 — 162). Правовому статусу виробничих кооперативів як виду підприємницьких товариств, присвячено ст. 163 — 166 Цивільного кодексу.

У Господарському кодексі України основною організаційно-правовою формою суб'єкта господарювання визнано підприємство (за новим ЦК (ст. 191) підприємство як єдиний майновий комплекс розглядається як об'єкт цивільних прав, а не суб'єкт майнових правовідносин). Про господарські ж товариства йдеться у гл. 9 ГК, в якій дано визначення поняття та названо види господарських товариств, їх установчі документи, вимоги щодо державної реєстрації, приведено деякі положення про власність (фонди) господарського товариства, права та обов'язки учасників товариства тощо (ст. 79 — 92 ГК). Вперше окремим положенням визначено зміст корпоративних прав (ч.1 ст. 167 ГК). Серед норм про підприємства колективної власності як суб'єктів господарювання у гл. 10 ГК превалюють положення про виробничі кооперативи.

Отже, як видно зі змісту положень про господарські товариства і виробничі кооперативи, закріплених у Цивільному і Господарському

³⁷ ВВР. — 2003. — №40–44. — Ст. 356.

³⁸ ВВР. — 2003. — №18 — 22. — Ст. 144.

кодексах України, ці положення, в основному, дублюють одне одного. У ст. 92 ГК зазначено, що порядок створення та діяльності окремих видів господарських товариств регулюються Господарським кодексом, Цивільним кодексом України та іншими законами.

Крім дублювання деяких вихідних положень, нові кодекси містять і певні невідповідності (суперечності) у регулюванні одних і тих же питань корпоративного права. Так, розбіжності між кодексами простежуються в підходах до поділу акціонерних товариств на окремі види, щодо переважного права акціонерів на придбання акцій, порядку прийняття рішень органами управління акціонерним товариством, у порядку передачі прав за цінними паперами та деяких інших питаннях.

Ще у пропозиціях Президента України у зв'язку з поверненням Верховній Раді для повторного розгляду Цивільного і Господарського кодексів зазначалося, що ці кодекси пропонують два кардинально протилежні підходи щодо вирішення одних і тих же питань; паралельно існують два шляхи розв'язання проблеми і невідомо, яким кодексом — Цивільним чи Господарським, у конкретній ситуації слід керуватися.³⁹

Нині розходження у питаннях корпоративного права викликають певні труднощі і непорозуміння в їх застосуванні на практиці. Слід зазначити, що остання ще не встигла виробитися і сформуватися. Суди по-різному вирішують однотипні спори. Як бачимо, актуальною є потреба внесення змін до названих правових актів з метою консолідації положень про корпоративні відносини в одному з них (бажано в Цивільному кодексі).

Позитивним кроком для розвитку корпоративного законодавства стало прийняття Закону «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23. 02. 2006 р., який регулює відносини, що виникають під час розміщення, обігу цінних паперів і провадження професійної діяльності на фондовому ринку.⁴⁰

Поряд із цим визначальним в історії розвитку корпоративного законодавства має стати прийняття довгоочікуваного Закону «Про акціонерні товариства». Аналізуючи проект цього Закону, зазначимо, що і він не відрізняється своєю лаконічністю. Окремі його норми суперечать одна одній. Можна навести цілий ряд недоліків і неузгодженостей

³⁹ Див. Луць В. В. Вказ. стаття.
⁴⁰ *Голос України* від 14. 04. 2006 р. — №69.

проекту⁴¹, але сподіваємось, що вони будуть враховані законодавцем у його другому читанні. Загалом, проект містить більше позитивних новацій щодо правового регулювання створення, функціонування та припинення діяльності АТ, а його прийняття є вкрай необхідним.

Зазначимо, що коло проблем, які виникають у зв'язку з діяльністю саме акціонерних товариств, є значно ширшим і складнішим за своїм характером, ніж в інших товариствах. Обсяг правового регулювання діяльності повних і командитних товариств, що міститься у Цивільному кодексі України, можна визнати у сучасних умовах функціонування цих суб'єктів досить повним. Попри все це необхідним є також прийняття інших, вкрай важливих законів («Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю», «Про виробничі кооперативи» тощо), які вже давно існують у країнах континентальної системи права.

Перспективи розвитку корпоративного законодавства та його наближення до законодавства Європейського Співтовариства. Важливим стимулом для розвитку корпоративного законодавства України повинен стати процес наближення вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу.

Відповідно до ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Європейськими Співтовариствами та Україною від 14. 06. 1994 р. законодавство про компанії (тобто корпоративне законодавство) України є однією з пріоритетних сфер, в яких має здійснюватися гармонізація. Відповідність законодавства України про компанії із законодавством про компанії ЄС може сприяти утворенню зони вільної торгівлі між ЄС і Україною і залученню інвестицій в економіку України. Законодавство у цій галузі повинно бути адаптоване протягом 2004–2007 років (перший етап реалізації Загальнодержавної програми адаптації). Відповідно до програми гармонізації законодавства про компанії держав-членів ЄС у період із 1968 р. до сьогоднішнього дня було прийнято 12 директив.⁴²

⁴¹ Всі недоліки Лабораторія з вивчення проблем корпоративного права НДІ ППП АПрН України виклала у пояснювальній записці і подала відповідні зауваження до Комітету Верховної Ради України.

⁴² Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14. 06. 1994 / Угоду ратифіковано Законом №237/94-ВР від 10. 11. 94.

Принагідно зазначимо, що участь у Програмі гармонізації законодавства про компанії приймали не тільки держави-члени ЄС, але й треті країни, які бажали отримати статус асоційованого члена ЄС. Такі країни проводили наближення національного законодавства про компанії із відповідними нормативними актами ЄС, виконуючи свої «м'які зобов'язання» у двосторонніх угодах із ЄС. Багато країн Центральної і Східної Європи, у першу чергу Польща, віддали перевагу наближенню національного законодавства про компанії до законодавства ЄС з метою розширення свободи ділової співпраці і встановлення зони вільної торгівлі з ЄС. Частиною стратегії інтеграції Польщі в ЄС було рішення інкорпорувати як прийняті директиви, так і проекти директив ЄС по гармонізації законодавства про компанії держав-членів ЄС. Після висновку експертів внесення змін до Комерційного кодексу Польщі щодо реформування польського законодавства про компанії у відповідності із правом ЄС здійснило позитивний ефект на проведення процесу приватизації і збільшення притоку іноземних інвестицій в Польщу.⁴³

Процес адаптації національного законодавства до права Європейського Союзу, який триває нині в Україні, вимагає врахування не тільки положень, що містяться у чинних директивах та регламентах ЄС, але й перспектив розвитку європейського корпоративного права. Більшість директив ЄС із гармонізації корпоративного права, до яких сьогодні адаптується українське законодавство, були прийняті досить давно (Перша Директива — 1968 р.; Дванадцята — у 1989 р.). На відміну від національного законодавства, яке є порівняно мобільним, правове регулювання за допомогою директив є складним та довготривалим процесом. Як слушно зазначає Кібенко О. Р.: «...директиви ЄС, будучи актуальними на момент їх розробки та прийняття, з перебігом часу поступово перетворюються на певні гальма розвитку корпоративних відносин, втрачають позитивний потенціал правового регулювання».

У Зверненні Комісії ЄС до Ради ЄС та Європейського Парламенту «Модернізація корпоративного права й вдосконалення корпоративного

⁴³ Гриб Р., Петров Р. А., Валитов С. С. и др. Правовые аспекты сближения хозяйственного законодательства Украины с правом Европейского Сообщества (Правовые чтения) // Донецкий гос. ун.-т. — Донецк, 2000 г. — 66 с.

управління в Європейському Союзі — План щодо руху вперед» 05. 2003 р. визначено основні напрями та строки проведення реформи. Її планується проводити поступово, у три етапи: перший етап — 2005 рр.; другий — 2006–2008 рр.; третій — 2009 рік.

Основними завданнями глобальної реформи європейського корпоративного законодавства, як вважає О. Р. Кібенко, є:

- створення корпоративного права ЄС, спрямованого на формування ефективного та конкурентоспроможного європейського бізнесу;
- реформування механізмів створення корпоративного права ЄС — використання більш гнучких та мобільних форм нормотворчості;
- використання механізму розкриття інформації як засобу регулювання корпоративних відносин (замість встановлення чисельних обмежень та заборон на здійснення певних дій);
- чітке розмежування типів компаній та відповідна диференціація правового регулювання;
- пом'якшення багатьох правил та вимог корпоративного законодавства, підвищення диспозитивності його норм;
- створення відповідної правової бази для використання нових інформаційних та комунікаційних технологій учасниками корпоративних відносин.⁴⁴

Отже, те, що діюче корпоративне законодавство України повинно бути значно прагматичнішим, не викликає сумнівів. На жаль, навіть із прийняттям Цивільного та Господарського кодексів та з огляду на законопроект «Про акціонерні товариства» слід визнати, що воно не відображає сучасних тенденцій розвитку європейського корпоративного права і впроваджує регуляторні механізми, від яких Європа поступово відмовляється. При адаптуванні вітчизняного корпоративного законодавства до законодавства ЄС слід враховувати не тільки (і не стільки) діючі директиви ЄС, а загальні тенденції та перспективи розвитку європейського корпоративного права. Для цілей адаптації євкрай необхідним звернення до положень національного корпоративного права країн-учасниць ЄС. Тільки ретельне дослідження механізмів

⁴⁴ Кібенко О. Р. Глобальна реформа корпоративного права ЄС // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. // Відп. ред. В. Я. Тацій — Х.: Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого, 2004. — Вип. 65. — С. 62–71

ів та наслідків впровадження вимог директив у національне право держав Євросоюзу допоможе сформувати виражену програму адаптації корпоративного законодавства України до законодавства ЄС.

Насамкінець відзначимо, що дослідження становлення та розвитку корпоративного права України дає можливість зробити висновок про те, що проблема запізненого і тривалого народження корпоративного законодавства (на відміну від законодавства зарубіжних країн) далася взнаки та продовжує залишатися актуальною і на сьогоднішній день. У цьому можна звинуватити хіба що існуючий у світі тоталітарний режим, який і став чи не найбільшим гальмом у розвитку всього приватного підприємництва.

1. 2. Поняття і предмет корпоративного права

На сьогоднішній день в нашу правосвідомість широко увійшли такі поняття, як «корпоративне право» та «корпоративні права». Ці терміни вживаються в самих різних значеннях. Особливо це спостерігається в нормативних документах різної юридичної сили, де неоднакове тлумачення цих понять призводить до неадекватного регулювання правовідносин, що виникають. Особливе розмаїття у визначенні цього поняття міститься в нормативних актах податкового законодавства: це і право на дивіденди, і на частку в статутному фонді юридичної особи тощо. Всі вони з правової точки зору є або не точними, або взагалі викривлюють правову природу і розуміння певних правових інститутів.

В юридичній літературі з приводу поняття корпоративного права та корпоративних прав також трапляються найрізноманітніші точки зору. Суспільні відносини, які за своїм предметом вважаються корпоративними, народилися у зв'язку з реформуванням економіки України, закріпленням в основоположних нормативних актах прав і свобод людини, в тому числі права на створення юридичної особи та права на зайняття підприємницькою діяльністю шляхом створення різного виду юридичних осіб.

Проблеми корпоративного права дедалі більше привертають увагу юристів-практиків, науковців і стають предметом дослідження останніх. На жаль, ми маємо ситуацію, коли науковці прагнуть навздогін законодавцю підвести теоретичне підґрунтя під сформовану нормативну базу з цього приводу або ж піддають критиці існуючі законодавчі визначення таких категорій, як корпоративне право та корпора-

тивні права. Безперечно, що ці поняття не є одновимірними, пріносини, які регулює корпоративне право, за своєю правовою ідою є складними, різноплановими, і цивілістика радянських часкими дослідженнями не займалася. Тому, безперечно, на сьогоднішній день постала нагальна потреба дати правовий аналіз цим термінам, з'ясувати юридичну природу корпоративних відносин, визначити їх місце в системі цивільного права.

Необхідність доктринального аналізу інституту корпоративного права пов'язана, в першу чергу, із формуванням великої групи підприємств, заснованих на приватному капіталі, а, по-друге, необхідністю позначити певний сегмент відносин, які тільки в ринковій економіці набувають майнового характеру та опосередковують цивільний оборот, а, по-третє, обумовлена штучністю такого суб'єкта, як юридична особа, яка наділена волезданістю за такого факту, що ця воля завжди є похідною. Ці причини є на перший погляд досить різними, але їх сукупність стала визначальною для розуміння необхідності окреслення відповідного юридичного інституту. У цьому дослідженні корпоративне право розглядається як цивільно-правовий інститут, який входить до предмета регулювання цивільного права, але особливості цих суспільних відносин визначають їх внутрішню диференціацію і потребують відповідного правового регулювання. Для регулювання корпоративних відносин застосовується цивільно-правовий метод регулювання — метод юридичної рівності сторін. В результаті врегулювання нормами права ця група суспільних відносин набуває форму цивільних правовідносин.

Для того, щоб окреслити предмет регулювання інституту корпоративного права, необхідно обрати критерій, який би дав можливість встановити межі «відбору» суспільних відносин. Така мета переслідує не тільки суто теоретичний аналіз. Вона дасть змогу проаналізувати предмет регулювання, його особливості, які, в свою чергу, дадуть можливість не тільки вийти на підгалузевий метод регулювання, але й призведуть до максимальної уніфікації нормативного визначення корпоративних прав і забезпечать адекватне таким суспільним відносинам правове регулювання.

На сьогоднішній день погляди науковців з приводу поняття корпоративного права класифікуються за суб'єктним критерієм. Їх можна звести до таких напрямів. Корпоративне право охоплює своїм регулюванням усі відносини, які виникають у зв'язку зі створенням і функці-

нуванням юридичних осіб, включаючи внутрішньофірменні норми локального характеру, правила трудового розпорядку, звичасві норми норми ділового обороту. Або інша крайність — віднесення до корпоративних відносин питань регулювання внутрішніх організаційних правил, правил трудового розпорядку, преміювання тощо. На думку Т. В. Кашаніної, корпоративне право — це система внутрішніх організаційних правил певної організації, яка заснована на членстві та об'єднанні капіталів. Іншими словами, вона окреслювала об'єктивне корпоративне право тільки нормативними актами, які приймає сама корпорація і які стають обов'язковими для її учасників.⁴⁵ Як же тоді бути за такої ситуації з загальнообов'язковими державними нормами, які при такому підході до корпоративного права не належать? На її думку, корпоративне право — це сукупність локальних нормативних актів даної організації. Слід зазначити, що такі норми поведінки регламентують внутрішнє «життя» організації, вони є управлінськими і більшою мірою побудовані на загальнодержавних нормативних актах, в тому числі нормах публічно-правового характеру, які не можуть бути змінені за волею засновників. Аналізуючи такий підхід до визначення поняття корпоративного права, не слід забувати і про права найманих працівників, трудового колективу та виникнення правовідносин, які регулюються трудовим правом і за своєю правовою природою тяжіють до адміністративних відносин. Безперечно, що такий підхід призвів би нас до втягування в предмет регулювання корпоративного права таких правовідносин, які за своєю природою не є приватноправовими, або ж до створення нового полісистемного інституту.

Аналіз поняття «корпоративне право» необхідно починати із розгляду його як права об'єктивного та права суб'єктивного. В об'єктивному розумінні корпоративне право — це система юридичних норм, що регулює певну групу суспільних відносин. Право об'єктивне — це сукупність санкціонованих державою правил поведінки. Ці норми існують і встановлюються за волею держави. На думку Н. С. Глуся, корпоративне право в об'єктивному розумінні є сукупністю правових норм, які регулюють і охороняють цивільні і інші відносини, що виникають між акціонером, учасником і самою корпорацією,

а також між самими учасниками та акціонерами з приводу реалізації права власності на акцію чи права власності на частку в статутній фонді.⁴⁶ Точка зору іншої групи науковців полягає в тому, що включають до предмета регулювання корпоративного права всі відносини, пов'язані із діяльністю юридичних осіб.⁴⁷ З цього приводу слід погодитися з аргументами В. М. Кравчука, що діяльність — це форма активності, яка проявляється у різних суспільних відносинах, тому недоречно, взагалі, відносити її до окремої галузі права.⁴⁸

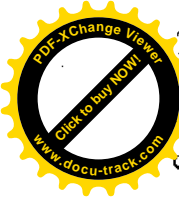
У найбільш вузькому розумінні під об'єктивним корпоративним правом розуміють норми права, які регулюють правовідносини, що виникають у сфері створення та діяльності особливого виду корпорацій — акціонерних товариств. Виникає логічне запитання: що нового принесе в метод регулювання цього виду суспільних відносин заміна терміна «акціонерне право» терміном «корпоративне право»? Найбільш поміркованою, але не безспірною на даний час, видається третя точка зору, згідно з якою суб'єктом досліджуваних правовідносин є завжди корпорація. Такий підхід, в свою чергу, породжує принаймні два питання, на які необхідно дати відповідь: які юридичні особи відносяться до корпорацій і чи є цей критерій абсолютним (чи всі правовідносини, в яких беруть участь юридичні особи корпоративного типу, автоматично підпадають під предмет регулювання корпоративного права)? Позитивно відповідаючи на друге питання, ми наражаємося на ситуацію, коли правовідносини, які за своєю природою не є приватноправовими, слід відносити до регулювання корпоративного права. Це, наприклад, відносини з обігу цінних паперів, зовнішньоекономічної діяльності, антимонопольного регулювання тощо, які за своєю природою є публічно-правовими. Подальший відбір суспільних відносин за таким критерієм приведе нас до окреслення та створення полісистемного комплексу правових норм, які за своєю природою є не тільки різногалузевими, але й різносистемними. Це є небажаним хоча б з огляду на те, що корпоративне право набуде вигляду частини госпо-

⁴⁵ Кашанина Т. В. Некоторые проблемы теории юридических лиц и их прикладное значение (классификация корпоративного права) // Предпринимательство, хозяйство и право. — 1998. — №10.

⁴⁶ Глусь С. Н. Корпоративное право: понятие, основные признаки и особенности защиты. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2000.

⁴⁷ Кібенко Е. Р. Корпоративное право Украины. Учебное пособие. — Х.: Фирма «Эспада», 2001. — С. 36.

⁴⁸ Кравчук В. М. Засновник підприємства: сутність взаємовідносин // Право України. — 1998. — №8. — С. 11.

дарського (комерційного) права (і ми мимоволі станемо учасниками довготривалої дискусії «господарників» і «цивілістів») — це по-перше, а по-друге, рух в цьому напрямі приведе до заперечення того, що корпоративні відносини є цивільно-правовими (що не заперечується ні одним із дослідників цього питання).

Для з'ясування питання про те, які юридичні особи слід вважати корпораціями, і, відповідно, — учасники яких саме юридичних осіб набувають корпоративних прав, незайвим було б звернутися до етимології поняття корпорації.

Перш за все, необхідно проаналізувати історію виникнення цих інститутів, звернутися до першоджерела цих термінів. Родоначальницею сучасного корпоративного права є Великобританія, правові інститути якої лягли в основу сучасного законодавства про корпоративне право в більшості країн світу. Прототипом сучасних юридичних осіб стали так звані компанії. Пізніше їх стали називати корпораціями, оскільки для надання їм правового статусу необхідна була інкорпорація цих утворень шляхом реєстрації. Англійські корпорації виникли у зв'язку з бурхливим розвитком торгівлі та відсутністю належного банківського кредитування. В основу створення та класифікації компаній корпоративного типу було покладено критерій партнерства та наявності складочного капіталу. На сьогоднішній день до англійського корпоративного права включається досить широкий спектр правових інститутів. Це норми, що регулюють відносини створення, діяльності компаній, класифікацію компаній, їх правосуб'єктність, порядок реорганізації, законодавство про цінні папери компаній, неплатоспроможність та банкрутство компаній. За аналогією з національним правом корпоративне право Великобританії — це право юридичних осіб.

В американській правовій системі, яка також оперує терміном «корпорація», намітилась тенденція щодо розширення поняття «підприємницька корпорація», включенню в нього не тільки акціонерних товариств. Корпорації аналізуються за такими ознаками.

По-перше, корпорація не є простою сумою індивідуумів. Вона є асоціація, союз осіб, тобто відповідним чином організований колектив, воля якого визначається груповими інтересами належних до його складу індивідів і який організаційно і майново діє зовні як єдине ціле від свого власного імені. Треба зазначити, що поєднання (вільне з'єднання різних людей) існує з моменту створення світу і виникає

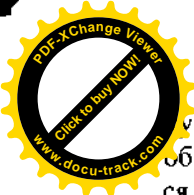
там, де є спільні справи, засновані на спільних інтересах. Але об'єднання є корпорацією. Наприклад, таким не є просте товариство.

По-друге, корпорація — це об'єднання не тільки людей, а й *іматеріалів* (в некомерційних корпораціях — внесків). Коло осіб, що дали свої капітали для організації діяльності корпорації, а також розмір їх капіталу (внеску, паю, акцій), може бути суворо визначеним в будь-який момент існування корпорації. Перераховані категорії капіталів і становлять її фінансову основу. Капітал, переданий засновниками або учасниками корпорації, може існувати в будь-якій товарній формі. Але як споживча вартість у формі конкретного майна капітал належить на праві власності корпорації загалом. Учасники корпорації залишаються власниками вкладеного капіталу як вартості, а не як майна.

По-третє, корпорація — це об'єднання людей для виконання будь-якої соціально *корисної діяльності*. Яка діяльність є саме такою, в законі прямо не визначено. Як правило, вказуються лише види діяльності, що визнаються шкідливими, небезпечними для суспільства і тому можуть здійснюватися в різних сферах суспільного життя. Звичайно, пильна увага прикута до сфери виробництва, де створюються матеріальні блага. Саме виробничі корпорації задають тон і визначають можливості підприємств, що працюють в інших сферах: торгівлі, обслуговування, охорони здоров'я, культури, побуту і т. п. Однак авангардом тут все ж є фінансові корпорації, що забезпечують «живленням» розвиток всіх інших. Капітал, що об'єднується в корпорації, повинен функціонувати, тобто постійно «рухатися», працювати на досягнення цілей, що постають перед корпорацією.

Нарешті, четвертий момент, що отримав відображення у визначенні корпорації, полягає в тому, що колективне утворення, організація стає корпорацією, якщо вона набуває статусу *юридичної особи*. Про це свідчить факт її реєстрації в державному органі. Державна реєстрація юридичної особи — необхідне правило не тільки для України, що має генетичне коріння в романо-німецькій системі права, але й для більшості країн континентальної Європи. У континентальному праві поняття корпорації в основному збігається з поняттям юридичної особи. Корпорація — це колективне утворення, організація, визнана юридичною особою, заснована на об'єднанні капіталу і яка здійснює певну соціально корисну діяльність.

Отже, поняття корпорації в континентальному праві, з одного боку, ширше, ніж у праві англосаксонському: в нього включаються такі об'єднання осіб, які згідно з правом США або Англії або не вважаються корпораціями, або практично відсутні (наприклад, товариства). Але з іншого боку, до числа корпорацій, нехай навіть публічних, в англосаксонському праві відносяться і такі, які в континентальній Європі взагалі не визнаються юридичними особами і відповідно корпораціями. Йдеться про державні органи, що займаються управлінською діяльністю. Якщо все ж таки нехтувати термінами і поставити знак рівності між публічними корпораціями в системі загального права і державними органами в праві континентальному, то можна зробити висновок, що поняття корпорації в континентальній Європі набагато ширше, ніж в Англії та в США. У нього включаються крім акціонерних товариств, маса інших юридичних осіб: різні види товариств (повні, командитні), господарських товариств (з обмеженою і додатковою відповідальністю), господарські об'єднання (концерни, асоціації, холдинги і виробничі та споживчі кооперативи).

Розуміння терміна «корпорація» не є однозначним в законодавстві та правовій науці України. Деякі автори без будь-якої адаптації переносять правові поняття, що використовуються в англосаксонському праві, в українську правову науку. Але при проведенні адаптації законодавства Україна має орієнтуватися на адаптацію по суті, на досягнення певних (спільних) цілей в регулюванні, а не прагнути до зовнішньої подібності законів чи норм.⁴⁹ Це стосується і прагнення частини дослідників за будь-якої «ціни» імплементувати категорію «корпорації» в канву вітчизняних юридичних осіб.

Корпорації як колективні об'єднання осіб і капіталів, які визнані юридичними особами і здійснюють якусь соціально корисну діяльність, бувають самими різноманітними. Для класифікації корпорацій можуть бути використані різні критерії, що відображають їх правове положення. Досить цікавою, на нашу думку, є класифікація юридичних осіб, яка закріплена у Цивільному кодексі Російської Федерації. Одним із класифікаційних критеріїв тут є характер прав на майно уча-

⁴⁹ Кібенко О. Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи. Перспективи використання Європейського законодавчого досвіду у правовому полі України // Серія: Юридичний радник. — Харків: Вид-во «Страйд», 2005. — С. 115.

сників юридичних осіб. У ч. 2 ст. 48 ЦК РФ вказується, що у зв'язку з участю в утворенні майна юридичної особи його засновники (учасники) можуть мати зобов'язальні права щодо цієї юридичної особи і речові права на її майно. Групу юридичних осіб, щодо яких їх учасники мають зобов'язальні права, складають господарські товариства і товариства (товарищества), виробничі та споживчі кооперативи. Саме товариства і кооперативи є суб'єктами майнових відносин. У формі таких в основному і можуть існувати різного роду підприємства. Взагалі потрібно мати на увазі, що значення терміна *підприємство*, що широко використовується в нашому лексиконі, останнім часом істотно змінилося. Якщо раніше вважали, що підприємство — це різновид юридичної особи нарівні з установою, то зараз під цим терміном розуміють певний первинний осередок, відособлену частину господарської системи, відмінну своєю економічною єдністю, в якій матеріалізуються, поєднуються людські та матеріальні фактори господарської справи.

Більшість вітчизняних науковців до юридичних осіб корпоративного типу відносять підприємства, які володіють такими ознаками:

- союз осіб;
- наявність складочного капіталу;
- спільна мета.⁵⁰

Якщо названі ознаки вважати необхідними і в сукупності достатніми для віднесення певного утворення до корпорації, то за чинним законодавством такими слід вважати всі види товариств, кооперативи, фермерські господарства, громадські організації тощо. Безперечно, що зразу ж впадає в око те, що в одному переліку виявилися юридичні особи прибуткові та неприбуткові, а з іншого боку, поза переліком залишилася така організаційно-правова форма, як приватне підприємство. Така ситуація примушує нас або вводити додаткові критерії для розмежування відносин за суб'єктною ознакою, або дещо змінити підхід, чи взагалі відмовитися від нього. Ускладнює ситуацію той факт, що ГК до корпоративних підприємств відносить підприємства, які утворюються, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діють на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх

⁵⁰ Луць В. В., Яворська О. С., Сивий Р. Б. Акціонерне право. — К.: Вид-й дім «Ін Юре», 2004. — С. 33–37.

спільного управління справами на основі корпоративних прав, в тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, що створюються у формі господарських товариств, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох чи більше осіб (ч. 5 ст. 63 ГК). В. М. Кравчук цілком слушно зазначає, що недоцільно було б звужувати сферу регулювання корпоративного права лише певними організаційно-правовими формами юридичних осіб, наприклад, господарськими товариствами або корпораціями. Це б призвело до неврегульованості схожих за своєю суттю відносин щодо інших юридичних осіб.⁵¹ Принципова схожість цих відносин існує незалежно від організаційно-правової природи цих юридичних осіб.

Як уже зазначалося, своїм виникненням корпоративне право завдячує появою та визнанням юридичних осіб рівноправними суб'єктами права. Особливості цієї групи суспільних відносин можна з'ясувати через аналіз елементів корпоративного правовідношення, а саме суб'єктів, об'єкта регулювання та юридичного факту, на підставі якого виникає корпоративне правовідношення.

Суб'єктами корпоративних відносин є фізичні та юридичні особи в тій мірі, в якій вони мають право (можуть мати право) бути засновниками (учасниками) організацій. Предметом регулювання є група суспільних відносин, яка виникає в зв'язку з реалізацією суб'єктивного цивільного права на створення юридичної особи. До елементів будь-якого цивільного правовідношення входить і юридичний факт, на підставі якого воно виникає. Моментом виникнення корпоративного правовідношення є особливий юридичний факт — реєстрація юридичної особи. На підставі вищенаведеного можна дійти висновку, що ключовим у виникненні корпоративних відносин є момент інкорпорації юридичної особи. Але при цьому слід мати на увазі, що йдеться про правовий зв'язок, який виникає між засновниками (учасниками юридичної особи) та самою юридичною особою як похідним суб'єктом. Не слід ототожнювати поняття корпоративного права в об'єктивному розумінні з системою норм, що регулюють процес виникнення та діяльність юридичних осіб як самостійного суб'єкта права, оскільки в

⁵¹ Кравчук В. М. Корпоративне право: Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. — К.: Істина, 2005. — С. 12.

такому випадку ми приходимо до підміни інституту юридичних осіб інститутом корпоративного права. Критерій інкорпорації для виникнення корпоративних відносин є безумовним, оскільки в протилежному випадку може йтися тільки про спільну діяльність у будь-якій формі, а такі відносини лежать поза межами регулювання корпоративного права і регулюються іншим цивільно-правовим інститутом.

Як зазначалося, недоцільним є ототожнення права юридичних осіб із корпоративним правом. По-перше, такий підхід створює інститут корпоративного права, який за своїм предметом регулювання підмінює цивільно-правовий інститут юридичних осіб, а це видається абсолютно недоцільним. Який сенс замінювати один термін іншим? Тим більше, що сприйняття цього терміна завжди буде асоціативним із поняттям юридичної особи корпоративного типу.

По-друге, в національній правовій системі статусом юридичної особи наділена надзвичайно велика кількість утворень, і тому вести мову, наприклад, про «корпоративне право молодіжних об'єднань» видається, принаймні, дещо дивним. Для ясності у питаннях суб'єктів корпоративного права слід виробити єдиний критерій розмежування. Тривіальний висновок, що учасниками корпоративних відносин можуть бути тільки юридичні особи-корпорації, є таким, що не відповідає реальному стану речей. Запозичення терміна «корпорації» із правової системи країн загального права не сприяло вдосконаленню правового регулювання. Навіть широко відомі спроби побудувати систему корпоративного права через відомі ознаки корпорацій слід визнати невдалими, оскільки така ознака як «союз осіб» не є однозначною навіть для підприємницьких товариств. Адже товариство може бути засноване однією особою, якщо інше не передбачено законом (ч. 2 ст. 83 ЦК).

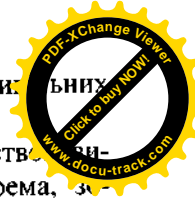
Підставою для розмежування підприємницьких і непідприємницьких організацій є категорія суб'єктивного корпоративного права, яким володіють лише учасники підприємницьких організацій. А якщо йдеться про непідприємницькі організації, то правовий зв'язок його учасників зі створеною юридичною особою повною мірою охоплюється категорією членства. Якщо ми визнали б право участі в товаристві членством, то це ніщо інше, як визнання права самостійним немайновим правом, то це ніщо інше, як визнання права на передачу членства, що, очевидно, є неправильним. Членство в організації можна тільки припинити. Тому реалізоване засновницьке право без майнових прав його учасників є нічим іншим, як членством

в тій чи іншій організації. З огляду на це, корпоративне право як об'єкт правочинів має місце не стільки залежно від того, чи формально віднесена та чи інша організація до виду підприємницьких, а залежно від того, якими правами наділяє законодавець учасників тієї чи іншої організаційно-правової форми юридичної особи. Якщо серед прав учасників є права майнового характеру, то, незважаючи на можливість певних процедурних обмежень щодо вступу та виходу із таких товариств, права учасника цього товариства будуть корпоративними. Відповідно до ст.1. проекту Закону України «Про непідприємницькі організації» непідприємницькою організацією є юридична особа приватного права, яка не має на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками цієї організації.⁵² Непідприємницькими є окремі види об'єднань громадян, де учасники не мають майнових прав, пов'язаних з участю в такому об'єднанні, і яке вони створюють з метою здійснення своїх прав і свобод. За проектом вищезазначеного Закону непідприємницькі організації можуть створюватися в таких організаційно-правових формах як непідприємницьке товариство, установа, фонд (фонд є видом установи) (ст. 8–11 проекту Закону). Непідприємницьким товариством є організація, створена шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві, яке не має на меті отримання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Таке визначення та його аналіз дає змогу переконатися у правильності висновку про те, що майнове право є визначальним для наявності суб'єктивного корпоративного права. До непідприємницьких також слід відносити: громадські організації, в тому числі дитячі, молодіжні, жіночі; благодійні та релігійні організації; споживчі кооперативи; садово-городні, дачні, житлово-будівельні, гаражні кооперативи; кредитні спілки; об'єднання підприємців та інші організації, які не мають на меті одержання прибутку.

Отже, суб'єктами корпоративних відносин є будь-які особи, що на підставі певних юридичних фактів стають учасниками юридичних осіб. В такій якості можуть виступати суб'єкти цивільного права, які наділені відповідною дієздатністю. Це — фізичні особи, юридичні

⁵² Винник О. М. Господарські товариства і виробничі кооперативи: Правове становище. — К., 1998.

особи, територіальні громади, держава та інші учасники цих відносин.

Традиційно вважається, що між засновником і підприємством виникають зобов'язальні правовідносини. Підприємство, зокрема, зобов'язане здійснювати діяльність відповідно до установчих документів, передавати засновнику, уповноваженій особі обумовлені доходи від підприємницької діяльності. Можна ігнорувати дане твердження і припустити, що ці правовідносини не є зобов'язальними.⁵³ Сутність зобов'язання полягає в праві однієї особи (кредитора) вимагати від іншої особи (боржника) вчинення певної дії або утримання від певних дій. У відносинах засновника та юридичної особи не лише засновник може бути кредитором. Так, товариство має право вимагати від засновників зробити внесок до статутного фонду у встановлений строк, оплатити акції в повному розмірі. У цих відносинах засновник є боржником, а не кредитором. Зобов'язання виникають внаслідок волевиявлення учасників. У момент волевиявлення на створення юридичної особи її як суб'єкта ще немає. Тому, відповідно, не можна покласти зобов'язання на особу, яка не існує. Сплата частини прибутку (дивідентів) на користь засновника також не може вважатися зобов'язанням підприємства. Засновник чи збори учасників самостійно визначають частину чистого прибутку підприємства, що підлягає розподілу між ними. Воно не може не виконати такого рішення, оскільки останнє є рішенням органу юридичної особи. Підприємство не може само по собі, поза волевиявленням засновника, визначити чи сплачувати йому частину прибутку. Воля засновників трансформується у волю підприємства.

Натомість для зобов'язальних правовідносин характерним є наявність щонайменше двох суб'єктів, кожен з яких має самостійну волю та інтерес. Якщо припустити, що рішення вищого органу засновників органу юридичної особи не виконує, то засновник застосовує адміністративні заходи — змінює керівника. Тому відносини між засновником і юридичною особою не виникають як зобов'язальні. Прихильники віднесення корпоративних відносин до виду господарських відносин основним аргументом такої кваліфікації називають «наявність владно-

⁵³ Семчик В. І. Право власності: проблеми розвитку // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. Реферативний огляд чинного законодавства. — К., 1998. — С. 69.

підпорядкування (отже відсутність юридичної рівності) у відносинах між суб'єктами корпоративних правовідносин — акціонером та загальними зборами товариства, рішення яких є обов'язковими для учасників; органами управління товариства».⁵⁴ Але в основі виникнення корпоративних відносин лежить факт створення юридичної особи корпоративного типу, яке є можливим в результаті вільного волевиявлення засновників. Безперечно, що саме «існування» юридичної особи як суб'єкта права завжди є залежним від волі засновників. Проте взаємозалежність волі засновників та волевиявлення органу юридичної особи є лише проявом та трансформуванням штучності такого суб'єкта права як юридична особа, його юридичної фікції. Тому говорити про владне підпорядкування учасників корпоративних відносин це те саме, що наводити приклад владного підпорядкування у випадку застосування примусу до виконання боржником свого обов'язку в натурі. Отже, корпоративні відносини володіють достатньою кількістю особливих ознак, що дають їм можливість претендувати на окреме місце серед цивільних правовідносин. Підставою створення підприємства є не покладення на нього зобов'язань перед засновниками, а реалізація ними свого засновницького права. Таким чином, корпоративне правовідношення — це вид цивільного правовідношення, в основі якого лежить участь суб'єктів в організаційно-правових утвореннях, що володіють ознаками юридичних осіб, змістом яких є так звані корпоративні права, ті, які виникають на підставі певних юридичних фактів, а саме: участі в установчому договорі, вступі до кооперативу, придбанні права власності на частку, акції тощо.

Будь-яке цивільне правовідношення має об'єкт, в якості якого виступає поведінка, спрямована на суспільне благо, з приводу якого виникає і реалізується правовідношення. Діяльність суб'єктів цивільних правовідносин обмежена межами суб'єктивних цивільних прав і обов'язків. Як і будь-яка діяльність, так і діяльність суб'єктів цивільних правовідносин, в результаті якої виникають, здійснюються та припиняються цивільні права та обов'язки, не може бути безпредметною. Вона завжди спрямована на матеріальні чи ідеальні блага. Матеріальні блага чи процес їх створення є предметом діяльності суб'єктів правовідношення. Їх прийнято називати об'єктом цивільного правовідно-

⁵⁴ Див. Щербина В. Правова природа корпоративних відносин // Українське комерційне право. — 2006. — №7. — С. 11.

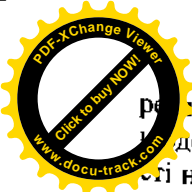
шення. З огляду на зазначене, слід погодитися з авторами, які вважають, що корпоративне право як особливий сегмент правового регулювання є цивільно-правовим інститутутом.⁵⁵ Правове регулювання корпоративного права є майнові та особисті немайнові відносини, що виникають між учасником юридичної особи та юридичною особою.

Визначення та закріплення природи корпоративного права має особливе значення. Складовим елементом будь-якого суб'єктивного права є можливість обирати форму його здійснення. Однією з таких форм є форма юридичної особи. Створення юридичної особи не є самоціллю, а відповідною формою реалізації фізичною чи юридичною особою свого суб'єктивного права.⁵⁶ Введення в цивілістику такої конструкції як юридична особа стало після запровадження інституту представництва наступною формою абстракції права.

Корпоративне право — це право засновника, але поняття останнього не обмежується виключно особою, яка прийняла рішення про створення (заснування) юридичної особи. До осіб, яких ми називаємо засновниками, належать власне засновники (у вузькому розумінні), учасники господарських товариств, вкладники, члени кооперативів, власники підприємств. Важливим для визначення суб'єкта корпоративного права є не стільки участь у формуванні її майна. Така участь може полягати у зробленні внесків до статутного фонду, придбанні акцій, часток, належних учасникам господарських товариств або ж безпосередньо самому товариству. Причому не будь-яка форма цієї участі породжує назване право, а лише участь у формуванні статутного фонду. Внески, не пов'язані з його формуванням, не можуть породжувати згаданих прав. Причина в тому, що внесення засновником майна до статутного фонду не породжує для юридичної особи обов'язку повертати ці внески. Майно вноситься безоплатно, засновник втрачає право на нього, ризикує його втратити у разі неефективної діяльності такої особи, а, отже, він повинен мати можливість впливу на подальшу «долю» цього майна. Правовим засобом забезпечення цієї можливості є корпоративне право. Володіючи ним, особа може

⁵⁵ Кашанина Т. В. Некоторые проблемы теории юридических лиц и их прикладное значение (классификация корпоративного права) // Предпринимательство, хозяйство и право. — 1998. — №10. — С. 15.

⁵⁶ Кравчук В. М. Вказ. робота. — С. 6–7.

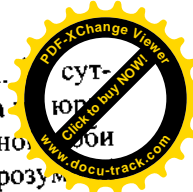
реально впливати на діяльність юридичної особи в цілому, а не лише до внесеного до статутного фонду майна. Втрачаючи право власності на внесене майно, особа набуває назване право — право реального впливу на діяльність юридичної особи.⁵⁷

Наведемо приклади, які дещо змістять акценти на предмет дослідження. Так, помирає засновник приватного підприємства (його вищий орган управління), який був і директором підприємства. Майно, що ним вносилось як внесок до статутного фонду, належить підприємству на праві власності. Вищого органу управління підприємством немає. Разом з тим, частина повноважень, а саме: прийняття рішення про внесення змін та доповнень до статуту, припинення діяльності, призначення директора тощо, можуть бути ухвалені тільки вищим органом — засновником і ніким іншим. Хто має право реалізувати повноваження, що належали засновнику? Чи входить майно вказаного підприємства до спадщини? За чинним законодавством — ні, оскільки його власником є підприємство (юридична особа), яка розглядається як самостійний суб'єкт права власності, а її існування не обмежується існуванням засновника. Вирішити цю проблему існуючими правовими засобами неможливо, і тільки категорія суб'єктивного корпоративного права дає змогу врегулювати ці відносини, а саме — успадковується не майно (воно належить юридичній особі), а корпоративне право, що належало засновнику стосовно підприємства. При цьому власник майна залишається незмінним — юридична особа.

Або інший приклад. Один з членів подружжя під час шлюбу створює приватне підприємство. Внаслідок ділових здібностей засновника підприємство розвивається, реалізовує проекти, отримує прибуток. Через деякий час дружина засновника звертається з позовом про розірвання шлюбу і заявляє вимоги на половину майна підприємства, стверджуючи, що воно було придбане під час подружнього життя. Знову ж таки тільки категорія суб'єктивного корпоративного права дає змогу за допомогою уже існуючих правових засобів вирішити даний спір. Перелік таких прикладів можна продовжувати, і вони стосуються не тільки приватних підприємств, але й інших організаційно-правових форм юридичних осіб.

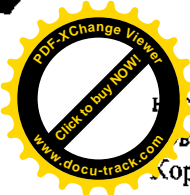
Таким чином, ми можемо констатувати, що при створенні юридичної особи як похідного суб'єкта цивільних відносин між засновником

⁵⁷ Винник О. М. Вказ. праця. — 104 с.

та юридичною особою виникають особливі правовідносини. Юридична особа, незалежно від того, хто є засновником — фізична особа або юридична особа, полягає у праві першого визначати волю створеної з метою реалізації власних суб'єктивних прав. При такому розумінні юридична особа розглядається як допоміжна правова категорія, що опосередковує волевиявлення засновника (засновників), пов'язане з реалізацією належних засновникам суб'єктивних прав шляхом вступу юридичної особи у правовідносини з необмеженим колом третіх осіб. Поза засновниками волевиявлення юридичної особи не здійснюється. За кожною її дією простежується інтерес засновника (засновників) та його волевиявлення, спрямоване на реалізацію власного інтересу. Юридична особа завжди підпорядкована меті, визначеній засновниками. Саме в цьому — меті та змісті діяльності юридичної особи полягає реалізація суб'єктивного права засновника. У зв'язку з тим, що юридична особа створюється в результаті реалізації засновницьких прав інших суб'єктів і з метою, яка ними визначається, вона завжди буде залежна від засновника, незважаючи на те, що з точки зору цивільного права юридична особа та її засновник — це окремі, самостійні суб'єкти правовідносин. Отже, ми можемо констатувати існування постійного особливого суспільного зв'язку між засновником та юридичною особою, для позначення якого і застосовується термін «корпоративне право». А корпоративні правовідносини — це врегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають між засновником (учасником) юридичної особи і самою юридичною особою в результаті реалізації ним засновницьких прав, а також відносин договору. Організаційно-правова форма створеної юридичної особи не буде впливати на факт існування корпоративного зв'язку, а тільки буде визначати зміст корпоративних прав того чи іншого суб'єкта корпоративних відносин. Наприклад, при створенні акціонерних товариств перше місце відводиться майновим корпоративним правам, а якщо йдеться про створення повного товариства, визначальними є управлінські повноваження. Юридичним фактом, в результаті якого виникає корпоративне правовідношення, є момент створення юридичної особи. До цього часу всі відносини між засновниками юридичної особи, незалежно від її майбутньої форми, будуть вважатися договірними.

Отже, корпоративне право, як право об'єктивне, можна розглядати як систему юридичних норм, що регулюють групу суспільних від-

нин, яка виникає в зв'язку із реалізацією суб'єктами цивільних прав відносин права бути засновниками (учасниками) юридичних осіб. Корпоративне право в суб'єктивному розумінні слід розуміти як право особи, яка поєднує зусилля та капітал, бути учасником корпорації (юридичної особи). Всі інші суб'єктивні права учасника, що випливають із його членства в тій чи іншій організації, є похідними і розкриваються через зміст корпоративного права.

Корпоративним правом у цивільно-правовому розумінні слід вважати правовий зв'язок, який виникає між засновником (учасником) юридичної особи та новоствореним суб'єктом в результаті реалізації засновницького права. Цей правовий зв'язок є визначальним і виступає стержнем всієї низки суб'єктивних корпоративних прав, якими наділяються сторони правовідношення. Вони розкриваються через категорію змісту корпоративного правовідношення.

Корпоративне право за своєю суттю є складною категорією, яка, у свою чергу, складається з низки майново-організаційних суб'єктивних прав (повноважень) учасників (засновників) юридичних осіб. Наповнення змісту корпоративного права безпосередньо залежить від організаційно-правової форми юридичної особи. Вибір того чи іншого виду юридичної особи є визначальним для пріоритетності у змісті корпоративного права майнових чи організаційних компонентів. Реалізуючи свої корпоративні права, учасники юридичних осіб впливають на формування їх волі, при цьому новостворений суб'єкт залишається самостійним суб'єктом цивільного права. Така ситуація є нетиповою для цивільно-правового регулювання, оскільки за загальним правилом суб'єкти цивільного обороту самостійні та незалежні один від одного. Здійснення корпоративних прав прямо чи опосередковано націлене на задоволення майнових інтересів їх носіїв. Тому їх слід вважати майновими правами, а допоміжна роль організаційних прав зводиться до мети набуття корпоративних прав. Наприклад, участь у створенні товариства з обмеженою відповідальністю, в першу чергу, спрямована на отримання прибутку, а право брати участь в управлінні товариства є якоюсь мірою похідним. А ось заснування некомерційної юридичної особи на перший план висуває немайнові права фізичної особи — формування основних напрямів діяльності юридичної особи, бути обраною до складу керівних органів тощо.

Разом з цим для всіх суб'єктивних корпоративних прав є характерним те, що:

- вони виникають в результаті створення юридичної особи;
- виражають відносини між засновником та юридичною особою;
- мають організаційно-майновий характер, тобто передбачають право на управління або участь в управлінні, право на доходи;
- пов'язані з впливом засновника на формування волі юридичної особи;
- пов'язані з опосередкованим правом на майно юридичної особи при її ліквідації.

Специфіка корпоративного права виявляється, зокрема, в тому, що воно, у свою чергу, складається з низки прав, кожне з яких окремо можна назвати корпоративним правом. Це право на одержання дивідендів, право на управління, право на отримання частини прибутку тощо.

1. 3. Суб'єкти корпоративних правовідносин

Корпоративні правовідносини — це окремих вид суспільних відносин. Вони зароджуються на етапі створення юридичної особи і поєднують у собі ознаки як зобов'язальних, так і майнових відносин. Вже на цьому етапі чітко виділяються суб'єкти (особи), метою яких є, насамперед, створення юридичної особи та участь у ній.

Передумовою для набуття і здійснення суб'єктивних корпоративних прав є цивільна правосуб'єктність, яка складається з двох елементів: правосдатності і дієздатності. Правосуб'єктність є необхідною передумовою наділення суб'єктивними правами, для виникнення яких необхідними є настання юридичних фактів, що спричиняють на основі правосуб'єктності виникнення конкретного суб'єктивного права.⁵⁸ Таким завершальним фактом є реєстрація юридичної особи в державному органі.

Учасниками корпоративних правовідносин можуть виступати суб'єкти цивільного права. Відповідно до ч.1 ст.14 ЦК ними може бути фізична або юридична особа (ч.1 ст.14 ЦК).

⁵⁸ Цивільний кодекс України: Коментар. Видання друге із змінами станом на 15 січня 2004 р. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2004. — 856 с.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про господарські товариства» можуть бути також іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації. Вони можуть бути засновниками та учасниками господарських товариств нарівні з громадянами та юридичними особами України, крім випадків, встановлених законодавчими актами України.⁵⁹ Законодавство України може встановлювати й певні обмеження чи заборони, які стосуються можливості для окремих категорій осіб брати участь у заснуванні акціонерних товариств взагалі (загальні обмеження), або інших підприємницьких товариств, що діють у певних сферах господарської діяльності (спеціальні обмеження).

Основний перелік посад, які не дозволяють зайняття підприємницькою діяльністю певним категоріям громадян, містився у ст. 2 Закону України «Про підприємництво». Стосовно фізичних осіб законодавство встановлює ряд обмежень, які закріплені в багатьох нормативних актах, зокрема, в законах «Про державну службу»⁶⁰, «Про боротьбу з корупцією»⁶¹, «Про прокуратуру»⁶².

У літературі вже обговорювалося питання про категорії осіб, яким законодавством України заборонено виступати засновниками акціонерних товариств.⁶³ Так, особи з непогашеною судимістю не мають права бути засновниками, але можуть набувати акції на вторинному ринку. Однак, будучи акціонерами, такі особи обмежуються в правах, що надаються акціонеру акцією, зокрема, у праві бути обраними до органів акціонерного товариства (правління, наглядової ради), оскільки члени цих органів згідно із ст. 23 Закону України «Про господарські товариства» є посадовими особами. Не можуть вони також бути обраними головою ревізійної комісії, яка так само є посадовою особою.

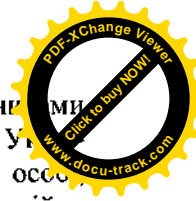
⁵⁹ ВВР. — 1991. — №49. — Ст. 682.

⁶⁰ ВВР. — 1993. — №52. — Ст. 430.

⁶¹ ВВР. — 1995. — №34. — Ст. 266.

⁶² ВВР. — 1991. — №53. — Ст. 793.

⁶³ Див. Селиванова І. Нонсенс: осуществление корпоративного права как коррупционное правонарушение // Предпринимательство, хозяйство и право. — 1998. — №6. — С. 3–8.

Щодо можливості для державних службовців бути учасниками господарського товариства, то відповідно до п. «в» ст. 5 Закону України «Про боротьбу з корупцією» забороняє останнім, а також особам уповноваженим на виконання функцій держави, входити самостійно (крім випадків, коли державний службовець здійснює функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі, та представляє інтереси держави в раді товариства (наглядовій раді) або ревізійній комісії господарського товариства), через представника або підставних осіб до складу правління чи інших виконавчих органів підприємств, кредитно-фінансових установ, господарських товариств тощо, організації, спілок, об'єднань, кооперативів, що здійснюють підприємницьку діяльність.

Поряд із цим ГК у ч. 2 ст. 167 закріпив положення про те, що володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом. Законом можуть бути встановлені обмеження певним особам щодо володіння корпоративними правами та/або їх здійснення. Тож виходячи із зазначеного, вважаємо, що державні службовці можуть бути учасниками (акціонерами) господарських товариств, якщо вони не входять до складу зазначених органів підприємницьких товариств.

Як слушно зазначає І. В. Спасибо-Фатеева, державні службовці мають право бути акціонерами у разі придбання ними акцій за приватизаційні майнові сертифікати, які їм видано, як і всім громадянам України. Це є безспірним. При цьому вони не можуть бути обраними до наглядової ради акціонерного товариства або бути головою ревізійної комісії та членами правління.⁶⁴

Нині ГК в частинах 2 і 3 ст. 89 закріпив обмеження щодо поєднання однією особою посад, вказаних у цій статті, а також обмеження щодо посадових осіб товариства, якими не можуть бути особи, службову або іншу діяльність яких визнано Конституцією України та законом несумісною з перебуванням на цих посадах; а також особи, яким перебування на відповідних посадах заборонено рішенням суду.

Щодо можливої участі у повних та командитних товариствах, то Цивільним кодексом встановлено низку спеціальних обмежень, зокрема: а) не може бути учасником повного товариства особа, яка є учас-

⁶⁴ Спасибо-Фатеева І. В. Акціонери як суб'єкти правовідносин: питання термінології // Вісник Академії правових наук України. — 1999. — №2. — С. 79.

ником іншого ПТ (ч. 2 ст. 119); б) не може бути повним учасником командитного товариства особа, яка є повним учасником іншого КТ (абз. 1 ч. 2 ст. 135); в) не може бути учасником повного товариства особа, яка є повним учасником командитного товариства (абз. 2 ч. 2 ст. 135); г) не може бути вкладником командитного товариства особа, яка є повним учасником цього товариства (абз. 3 ч. 2 ст. 135). Певні вимоги стосовно зазначених товариств містяться також і у ГК України: учасником повного товариства та повним учасником командитного товариства може бути тільки особа, зареєстрована як суб'єкт підприємства (ч. 7 ст. 80 ГК).

Господарське товариство, крім повних і командитних товариств, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником. Єдиним учасником господарського товариства можуть бути як фізична, так і юридична особа, за винятком обмежень, встановлених ч. 2 ст. 141 та ч. 4 ст. 153 ЦК: а) господарське товариство не може мати єдиним учасником інше господарське товариство, учасником якого є одна особа; б) особа може бути учасником лише одного ТОВ, яке має одного учасника. Слід зауважити, що до набрання чинності ЦК України створення господарського товариства однією особою дозволялося тільки у процесі корпоратизації та приватизації, а у загальному порядку фізична особа могла стати єдиним засновником юридичної особи не у формі господарського товариства, а у формі приватного чи дочірнього підприємства тощо.

Слід враховувати і спеціальні вимоги, які встановлюються до засновників:

- комерційних банків: останні створюються на акціонерних або пайових засадах; їх засновниками не можуть бути: ради народних депутатів усіх рівнів, їх виконавчі органи, політичні та профспілкові організації, спілки та партії, громадські фонди;
- фондових бірж, які повинні створюватися у формі акціонерних товариств, а їх засновники — бути торговцями цінними паперами, що мають дозвіл на здійснення комерційної і комісійної діяльності по цінних паперах;
- торгово-інформаційних систем — ТИС, які створюються у формі акціонерних товариств або товариств з обмеженою відповідальністю, а їх засновники повинні мати статус торговців цінними паперами;

- депозитаріїв, які створюються у формі відкритих акціонерних товариств, а їх засновниками можуть бути лише зберігачі цінних паперів: комерційні банки або торговці цінними паперами, які мають дозвіл на зберігання та обслуговування обігу цінних паперів операцій емітента з цінними паперами на рахунках у цінних паперах);
- зберігачів цінних паперів (можуть створюватися у формі акціонерних товариств): вимоги до їх засновників аналогічні вимогам до засновників депозитарію щодо їх статусу — комерційні банки та торговці цінними паперами, які мають відповідні дозволи;
- реєстраторів власників іменних цінних паперів (останні можуть мати форму акціонерного товариства): не можуть бути їх засновниками та учасниками органи державної влади, центри сертифікатних аукціонів та їх правонаступники;
- інвестиційних фондів: не можуть бути їх засновниками юридичні особи, частка державного майна у статутному фонді яких перевищує 25%; а також в інших передбачених законодавством України випадках.⁶⁵

Статтею 23 Закону України «Про господарські товариства» встановлено певні обмеження щодо осіб, які можуть обіймати посади в органах управління товариства. В такому праві обмежений акціонер, який не може одночасно входити до складу двох або більше органів управління товариства. Члени ради акціонерного товариства (наглядової ради) не можуть бути членами виконавчого органу або ревізійної комісії, і навпаки. Оскільки наглядова рада створюється з числа акціонерів, до складу цього органу не повинні входити особи, які не є акціонерами цього товариства, тощо.

Чинним законодавством передбачено певні вимоги щодо мінімальної кількості учасників товариства. Новелою ЦК стала можливість створення товариства однією особою (крім повних і командитних товариств), що може виступати його єдиним засновником чи учасником. У страхових компаніях і виробничих кооперативах повинно бути не менше трьох учасників. Для створення фондової біржі необхідно не менше 20 засновників (згодом їх кількість повинна бути не меншою

⁶⁵ Вінник О. М., Щербина В. С. Акціонерне право: Навчальний посібник / За ред. проф. В. С. Щербини — К.: Атіка, 2000. — 544 с.

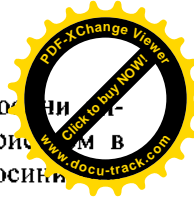
10), позабіржової торговельно-інформаційної системи — не менше 10. Створення депозитарію можливе також при наявності не менше 10 учасників. У процесі приватизації і корпоратизації ВАТ можуть створюватись однією особою — органом приватизації чи органом, уповноваженим на управління державним майном.

Законопроект «Про акціонерні товариства» у п. 7 ч. 1 ст. 2 наводить визначення значного пакета акцій — це пакет із 60 і більше відсотків простих акцій товариства, кількість власників яких перевищує 500 осіб.⁶⁶ Такий критерій (500 осіб), на нашу думку, є не виправданим. Адже з цього приводу може виникнути наступне запитання: якщо, наприклад, у двох осіб купили пакет акцій у розмірі 60% — то чи це не буде значний пакет? Безумовно, відповідь на це питання має бути позитивною. Тому встановлювати мінімальну кількість учасників в такому випадку недоречно.

На підставі аналізу понять «засновник», «учасник», які застосовуються у Законі України «Про господарські товариства», можна дійти висновку, що найбільш застосовуваним загальним терміном, який служить для визначення засновників та учасників АТ, є термін «акціонер». Він охоплює найважливіші аспекти взаємозв'язку акціонерів з АТ, якими можуть виступати як юридичні, так і фізичні особи, що є власниками акцій, а також як засновники, так і учасники АТ. Поняття «засновники» більше застосовується як таке до осіб, які здійснюють спільну діяльність по створенню акціонерного товариства. В інших товариствах це поняття можна застосовувати до учасників на стадії створення. Щодо поняття «учасника» господарського товариства (крім акціонерних), то в цьому випадку воно вживається до осіб, які безпосередньо займаються його створенням та діяльністю. В акціонерних товариствах таку функцію виконують акціонери як учасники загальних зборів, так і особи, які підписалися на акції. Учасниками також можна вважати і членів виробничого кооперативу.

Щодо питання про те, чи можна називати особу, яка підписалася на акції при створенні товариства, учасником, то в даному випадку відповідь буде позитивна лише щодо учасника установчих зборів. Але його ще не можна вважати повноправним суб'єктом корпоративних правовідносин.

⁶⁶ Проект Закону України «Про акціонерні товариства» // Офіційний сайт Верховної Ради України. — www.rada.kiev.ua.

У господарських товариствах корпоративні правовідносини виникають між їх засновниками (учасниками) і самим товариством. Результати реалізації ним засновницьких прав, а також відносини з учасниками, що випливають з укладеного установчого договору.

Зобов'язально-майнові відносини, які склалися між особами з приводу створення товариства, після його реєстрації переростають у відносини учасників, пов'язані з функціонуванням господарського товариства, які тепер вже можна назвати корпоративними. Щоб не вдаватись до висвітлення та аналізу різноманітних теорій з приводу моменту їх виникнення (виникнення права власності на акції; майнового права учасників на частку (пай) у статутному фонді (капіталі) товариства), зазначимо, що учасник набуває прав, які випливають з його участі у корпорації.

Корпоративні відносини включають в себе правовідносини, що складаються між їхніми безпосередніми суб'єктами, які охоплюються поняттям «учасник». Зазначені відносини складаються між учасниками і товариством; між самими учасниками товариства.

Відмежовуючись від наведених законодавчих конструкцій, словосполучення «суб'єкт корпоративних правовідносин», на нашу думку, слід застосовувати щодо осіб (фізичних чи юридичних), які є повноправними учасниками підприємницького товариства. А саме: 1) якщо вони є власниками акцій чи володіють часткою (паєм) у статутному фонді (капіталі / складеному капіталі) товариства; б) якщо у них наявність права власності чи майнових прав підтверджується відповідним документом. Крім цього, учаснику як повноправному суб'єкту корпоративних відносин повинна належати вся сукупність корпоративних прав, а не їх частина. Адже особа, яка не повністю оплатила вартість акцій (частки, паю), може бути обмежена у реалізації корпоративних прав. Інакше кажучи, деякі з цих прав (зокрема, право на одержання дивідендів) їй взагалі не належать.

Якщо звернутися до літературних джерел, то в останніх спостерігається багато суперечливих думок як з приводу визначення самого поняття корпоративного права та корпоративних відносин, так і кола його суб'єктів. Дискусійною, зокрема, є позиція О. М. Вінник, яка вважає, що корпоративні правовідносини — це такі відносини, які виникають у процесі створення, функціонування та припинення господарських товариств за участю безпосередніх (засновників, учасни-

в, самого товариства, його органів) та опосередкованих учасників кредиторів, споживачів, найманих працівників, облігаціонерів товариства, територіальної громади, держави в особі уповноважених органів і забезпечують збалансовану реалізацію інтересів зазначених осіб.⁶⁷ Такий широкий обрис автором кола суб'єктів корпоративних відносин викликає сумнів, бо призводить до визнання корпоративними будь-яких відносин (цивільних, адміністративних, фінансових тощо), в яких хоча б одним учасником є корпоративне утворення. Хіба змінюється, наприклад, характер договірної зв'язку з поставки товарів від того, що покупцем у ньому виявилось господарське товариство (а не якийсь інший суб'єкт), яке заборгувало перед постачальником (кредитором) за одержані товари?

Задля реалізації своїх корпоративних прав учасник може брати участь у роботі органів управління: вищому та виконавчому органі, ревізійній комісії, наглядовій раді. Можна погодитися з В. М. Кравчуком з приводу того, що ці органи не мають цивільної правосуб'єктності, але закон надає їм певні права та обов'язки у сфері корпоративного управління. На думку автора, назовні дії органів управління вважаються діями юридичної особи, однак у внутрішньокорпоративних відносинах кожен орган має свій статус.⁶⁸

Статус учасників корпоративних відносин конкретизується відповідно до приналежності корпорації до певної організаційно-правової форми юридичної особи і вони, відповідно, називаються акціонерами, учасниками (засновниками), вкладниками, повними товаришами, членами тощо. Зокрема, статус акціонера має подвійну юридичну природу. Як власник цінних паперів акціонер наділений повноваженнями щодо володіння, користування та розпорядження належними йому акціями; як учасник товариства — правами, що виникають на підставі членства у ньому.

Щодо відносин між учасниками акціонерного товариства, то спірною видається думка авторів, які вважають, що між акціонерами кор-

⁶⁷ Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах. Автореф. дис. ... д.-ра юрид. наук. — К., 2004. — С. 20.

⁶⁸ Вказ. коментар. Кравчук В. М. — Ст. 13.

поративних правовідносин не виникає.⁶⁹ Наприклад, ч. 4 ст. 45 України «Про господарські товариства» дає змогу акціонерам, які володіють у сукупності понад 10 відсотками голосів, вимагати скликання позачергових зборів у будь-який час і з будь-якого приводу. Якщо протягом 20 днів правління не виконало зазначеної вимоги, вони мають право самі скликати збори. Для цього їм необхідно дотримуватись вимог ч. 1 ст. 43 цього Закону, яка передбачила порядок скликання загальних зборів акціонерів. Отже, виходить, що певні внутрішні корпоративні відносини між акціонерами все ж існують. Корпоративні відносини складаються також між учасниками товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, які мають право скликати позачергові збори у порядку, встановленому ст. 61 Закону України «Про господарські товариства». Крім того, учасником (засновником) може виступати саме підприємницьке товариство, зокрема, коли йдеться про створення дочірніх підприємств. Юридичні особи у своїй діяльності керуються статутом, а тому вони можуть виступати учасниками товариства в разі, якщо таке право передбачене їх статутами і законодавство не встановлює явних обмежень чи заборон. Філії та представництва не є юридичними особами, але й вони можуть бути суб'єктами корпоративних правовідносин. Юридичну особу можна вважати основним суб'єктом корпоративних відносин, оскільки останні складаються саме у зв'язку зі створенням юридичної особи та існують за її участю.

Частини 5 і 6 ст. 1 Закону України «Про господарські товариства» передбачають, що товариства можуть набувати майнових та особистих немайнових прав, вступати у зобов'язання, виступати в суді та третейському суді від свого імені. Причому придбання часток (акцій), активів інших господарських товариств має здійснюватися з дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції.

Поряд з фізичними та юридичними особами особливу роль у корпоративних відносинах відіграє держава як акціонер. У процесі приватизації в Україні було створено велику кількість ВАТ, у статутному капіталі яких збереглася частка державного майна. Такі товариства мають певні особливості, зумовлені як наявністю у складі акціонерів

⁶⁹ Спасько-Фатеева І. В. Правова природа корпоративних правовідносин в акціонерних товариствах // Вісник Академії правових наук України. — 1998. — №3. — С. 60.

держави, так і розміром державної частки.⁷⁰ Відповідно до ст. 168 ГК корпоративні права держави здійснюються визначеними законом центральними органами виконавчої влади та уповноваженими особами в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Держава виступає у корпоративних правовідносинах і як суб'єкт державного (правового) їх регулювання, і як безпосередній учасник (акціонер) в особі спеціально уповноважених органів та їх посадових осіб. Для державних підприємств законодавство встановлює окреме обмеження державні підприємства (за винятком будівельних організацій, підприємств будівельної індустрії та будівельних матеріалів, які є засновниками господарських товариств, що здійснюватимуть проектування та перспективне будівництво за кордоном) не можуть виступати засновниками господарських товариств (п.1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» від 31.12.92 р.).⁷¹

Законодавство надає можливість територіальним громадам, державі, Автономній Республіці Крим створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства), брати участь в їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом.

Суперечливою є думка В. М. Кравчука, який відносить до суб'єктів корпоративних правовідносин органи державного управління (Державна комісія цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна, місцеві державні адміністрації і ін.). На його думку, ці органи, як правило, не є безпосередніми учасниками корпоративних правовідносин, але вони здійснюють контроль за дотриманням корпоративного законодавства або управління державними корпоративними правами.⁷² Подібну позицію займає О. М. Вінник, яка вважає, що учасниками корпоративних відносин (опосередкованими) можуть бути кредитори товариства (при зменшенні статутного фонду товариства в процесі його реорганізації чи ліквідації), ДКЦПФР (у разі участі її представника при проведенні реєстрації акціонерів, що прибули для участі в загальних зборах), Антимонопольний комітет (у разі порушення акціонерами та товариством

⁷⁰ Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 13.
⁷¹ ВВР. — 1993. — №11. — Ст. 94.
⁷² Кравчук В. М. — С. 13.

вимог Закону «Про захист економічної конкуренції» в процесі набуття контрольної чи блокуючої пакети акцій) та ін.⁷³

Дійсно, управління державними корпоративними правами не є уповноважена особа на підставі договору (доручення чи довіри) управління) у порядку, встановленому законодавством. Отже, держава виступає в даному випадку суб'єктом корпоративних правовідносин. У разі участі представника ДКЦПФР при проведенні реєстрації акціонерів його не можна вважати суб'єктом корпоративних відносин, оскільки він не є учасником товариства. Тому не слід ототожнювати функцію контролю за дотриманням корпоративного законодавства із самими корпоративними правовідносинами.

В юридичній літературі розглядається також питання про те, чи може державна установа бути засновником та учасником корпорації. Тут цілком можна погодитися з Н. С. Глуць, яка вважає, що можливість бути засновником та учасником корпорації для державної установи залежить від обсягу правоздатності останньої, яка носить абстрактний характер, а реалізація цього права, тобто наділення установи конкретними суб'єктивними корпоративними правами, відбувається в порядку, передбаченому чинним законодавством України та внутрішніми нормативними актами установи.⁷⁴ Щодо державних установ та організацій необхідно застосовувати норму, яка міститься в ч. 3 ст. 13 Закону «Про господарські товариства» і передбачає заборону використання бюджетних коштів для формування статутного фонду. Якщо державна установа або організація, крім бюджетного фінансування, має інші доходи, то за рахунок даних доходів може формуватися статутний фонд господарських товариств. Участь в господарському товаристві не повинна суперечити статутним цілям діяльності установи чи організації.

Гадається, що участь установи у корпоративних правовідносинах можлива тоді, коли до статутного капіталу передаються майнові права, зокрема, право користування, розпорядження (наприклад, результати

⁷³ Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. Монографія. — К.: Атіка, 2003. — С. 133.
⁷⁴ Глуць Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту. — Дис. канд. юрид. наук ... 12. 00. 03. — Київ, 2000. — 194 с.

телектуальної чи творчої діяльності, матеріальні чи нематеріальні (знага тощо). Підтвердженням цьому є, зокрема, і постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 22. 04. 2003 р. У ній йдеться про те, що внесок Інституту НАН України до статутного фонду ТзОВ у вигляді майнових прав не суперечить вимогам закону, оскільки останнім заборонено використовувати для формування статутного фонду бюджетні кошти, а також кошти, одержані у кредит та під заставу.⁷⁵

Пунктом 3 ч. 1 ст. 32 ЦК України передбачено право неповнолітньої особи (віком від 14 до 18 років) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і бажає займатись підприємницькою діяльністю, за наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. Повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на усі цивільні права та обов'язки (ч. 3, 4 ст. 35 ЦК). Отже, в такому випадку неповнолітня особа (підприємець) може бути засновником і учасником юридичної особи (у тому числі господарського товариства), якщо це не заборонено законом чи установчими документами юридичної особи. Вона може самостійно вчиняти правочини, спрямовані на безкоштовне одержання майна у власність, за винятком транспортних засобів і нерухомого майна. Інші правочини особи у віці від 14 до 18 років можуть вчиняти виключно за згодою на це своїх батьків (усиновлювачів), піклувальників. На здійснення неповнолітнім угод стосовно транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмово нотаріально засвідчена згода батьків (усиновлювачів), піклувальників. При цьому слід враховувати положення ст. 64 ЦК, що стосується фізичних осіб, які не можуть бути опікуном або піклувальником. Порядок обмеження цивільної дієздатності неповнолітньої особи встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України (гл. 34).

⁷⁵ *Господарське судочинство в Україні: Судова практика. Корпоративні правовідносини / Упоряд.: І. Б. Шицький (кер.) та ін.; відп. ред. В. Т. Мальяренко. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — С. 218.*

Таким чином, суб'єктом корпоративних правовідносин не можуть бути неповнолітні особи, але самостійно реалізувати свої права наведених вище підстав не зможуть, їх представниками будуть батьки їх батьки (усиновлювачі), піклувальники.

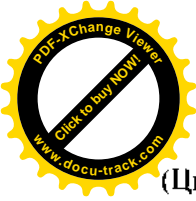
Щодо участі у товаристві осіб обмежено дієздатних чи недієздатних в літературі з цього приводу існує розбіжність думок. Наприклад, у контексті розгляду питання про спадкування корпоративних прав О. Р. Кібенко зазначає, що якщо спадкоємцем є обмежено дієздатна чи недієздатна особа, то вони не можуть вступити в товариство, а отже, частка, яка належала померлому спадкодавцеві, виділяється спадкоємцеві.⁷⁶ Основним аргументом на користь такого висновку є посилення автора на неможливість представництва у корпоративних відносинах, які мають особистий характер. В. М. Кравчук вважає, що такий аргумент є справедливим лише щодо повних і командитних товариств, де учасники несуть повну відповідальність. Тут особа учасника має значення для інших, тому що всі відповідають солідарно. Натомість в товаристві з обмеженою відповідальністю представництво цілком можливе, оскільки майнові інтереси інших учасників не зачіпаються. Тому участь осіб з неповною дієздатністю в таких товариствах можлива через законних представників. Однак якщо товариство проти, то воно відмовить спадкоємцеві у вступі до товариства.⁷⁷

Безперечно, що кожна з наведених думок має право на існування. На нашу думку, якщо про вступ таких осіб до товариства нічого не зазначено у його статуті, то це питання в будь-якому випадку повинно вирішуватись загальними зборами відповідного товариства. Тому можливість участі недієздатної чи обмежено дієздатної особи в товаристві з обмеженою відповідальністю визначається за основним критерієм — згодою інших учасників.

Все зазначене вище, а також врахування наведених статусів, які охоплюються поняттям «учасник», дає змогу нам віднести останнього до безпосередніх суб'єктів корпоративних правовідносин.

⁷⁶ *Кібенко Е. Р. Корпоративное право Украины. Учебное пособие. — Х: Фирма «Эспада», 2001. — С. 98.*

⁷⁷ *Кравчук В. М. Корпоративное право: Научно-практический комментарий законодательства та судової практики. — К.: Істина, 2005. — С. 625.*

1. 4. Створення та припинення підприємницьких товариств

1. Чинним цивільним і господарським законодавством України (Цивільний та Господарський кодекси, закони «Про господарські товариства», «Про кооперацію» тощо) передбачено шість основних базових організаційно-правових форм підприємницьких товариств: а) повне товариство; б) командитне товариство; в) товариство з обмеженою відповідальністю; г) товариство з додатковою відповідальністю; д) акціонерне товариство; е) виробничий кооператив.

Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві (ч. 2 ст. 83 ЦК). Відповідно до ч 1 ст. 163 ЦК, ч.1 ст.95 ГК виробничим кооперативом є добровільне об'єднання громадян на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, яка базується на їхній особистій трудовій участі та об'єднанні його членами майнових пайових внесків. Статутом кооперативу та законом може бути передбачено участь у діяльності виробничого кооперативу на засадах членства також інших осіб. Підприємницькі товариства здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (ст. 84 ЦК).

Законодавством передбачається декілька способів виникнення юридичних осіб. Прийнято виділяти такі основні способи утворення юридичної особи: розпорядчий, нормативно-явочний, дозвільний і договірний.⁷⁸

Як зазначає В. І. Борисова, створення будь-якої юридичної особи приватного права — це багатостадійний процес, який охоплює як фактичні дії засновників (розробка установчих документів, створення статутного капіталу тощо) і держави в особі певних органів (перевірка дій засновників тощо), так і юридичні дії зазначених осіб.⁷⁹

На думку В. А. Захарова, цивільно-правові норми регулюють такі процедури у процесі створення юридичної особи: 1) вибір організаційно-правової форми юридичної особи; 2) визначення порядку укла-

⁷⁸ Цивільне право України: Підручник у 2-х томах/ Під ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — Кн. 1. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — С. 114.

⁷⁹ Борисова В. До проблеми створення юридичних осіб // Вісник Академії правових наук України. — 2001. — №2 (29). — С. 86-87.

дення установчого договору і затвердження її статуту; 3) питання формування статутного капіталу (статутного фонду, пайового фонду); 4) визначення органів управління даною юридичною особою; що законодавець надає можливість хоча б мінімального вибору, що встановлення засновниками (учасниками) мети і предмета діяльності, а також строку, на який створюється юридична особа; 6) вибір найменування юридичної особи; 7) деякі інші питання. Відносини, що виникають на реєстраційній стадії створення юридичної особи (між засновниками та реєструючим органом) і в післяреєстраційний період (постановка на податковий облік, отримання ліцензій на здійснення певного виду діяльності), позбавлені цивільно-правового характеру і становлять предмет адміністративного права.⁸⁰

В. М. Кравчук пропонує виділяти такі чотири стадії у процесі створення юридичної особи: 1) **ініціативну**, на якій відбувається «обдумування» мети, заради здійснення якої створюється юридична особа, формується партнерська команда, розробляється бізнес-план майбутньої підприємницької діяльності та ін.; 2) **організаційну**, яка має на меті вчинення юридичних дій, спрямованих на заснування юридичної особи: обирається організаційно-правова форма юридичної особи, розробляються і затверджуються установчі документи, підшукується приміщення, скликаються установчі збори, формуються органи управління тощо; 3) **легалізаційну** — проведення державної реєстрації, що підтверджується свідоцтвом про державну реєстрацію; 4) **постлегалізаційну**, на якій зареєстрована юридична особа відкриває банківський рахунок, виготовляє печатку, стає на облік в державній податковій інспекції, управлінні статистики, відділеннях Пенсійного фонду, фонду зайнятості, фондів соціального страхування.⁸¹

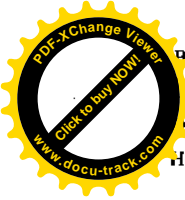
Але ж створення юридичної особи завершується на легалізаційній стадії, бо юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації (ч. 4 ст. 87 ЦК). А щоб вона могла діяти, тобто реалізовувати свою дієздатність у повному обсязі, їй необхідно відкрити рахунок в банку, виготовити печатку і вчинити деякі інші дії.

2. Підприємницькі товариства як суб'єкти корпоративних відносин і як юридичні особи приватного права створюються в порядку,

⁸⁰ Захаров В. А. Создание юридических лиц: правовые вопросы. — М.: Норма, 2002. — С. 56-57; 60-61.

⁸¹ Кравчук В. М. Вказ. коментар... — С. 224-225.

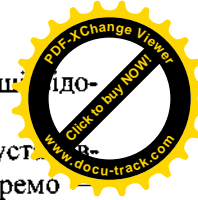
визначеному законом. Цей порядок встановлений, зокрема, у ст. 87–89 ЦК, ст. 56–58 ГК, Законі України від 15 травня 2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців»⁸², інших нормативно-правових актах.

Загальні засади створення юридичних осіб закріплено у ст. 87 ЦК. Для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладаються письмово та підписуються всіма учасниками, якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження. Установчим документом товариства є затверджений учасниками статут або засновницький договір між учасниками, якщо інше не встановлено законом. Товариство, створене однією особою, діє на підставі статуту, затвердженого цією особою.

Порядок утворення юридичних осіб — суб'єктів господарювання передбачено у ст. 56 ГК : суб'єкт господарювання може бути утворений за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством, також за рішенням інших органів, організацій і громадян шляхом заснування нового, реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого суб'єкта господарювання з додержанням вимог законодавства. Суб'єкти господарювання можуть утворюватися шляхом примусового поділу (виділення) діючого суб'єкта господарювання за розпорядженням антимонопольних органів відповідно до антимонопольно-конкурентного законодавства України. Установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, — статут (положення) суб'єкта господарювання (ч.1 ст. 57 ГК).

Як і Закон України «Про господарські товариства» (ч. 2 ст. 4), Господарський кодекс у ст. 57 спочатку формулює загальні вимоги щодо змісту установчих документів суб'єктів господарювання, деталізуючи їх стосовно окремих видів цих документів (засновницького договору і статуту). Зокрема, статут повинен містити відомості про його найменування і місцезнаходження, мету і предмет діяльності, розмір і порядок утворення статутного та інших фондів, порядок розподілу прибутків і збитків, про органи управління і контролю, їх компетенцію, про умови реорганізації та ліквідації, а також інші відомості, пов'язані з особливостями організаційної форми суб'єкта господарю-

⁸² ВВР. — 2003. — №31-32. — Ст. 263.

вання, передбачені законодавством. Статут може містити й інші відомості, що не суперечать законодавству.

Цивільний кодекс не містить узагальнених вимог щодо установчих документів, а окремо визначає вимоги щодо статуту і окремо щодо засновницького договору як установчих документів товариства. Відповідно до ч. 1 ст. 88 ЦК у статуті товариства вказуються найменування юридичної особи, адреса, органи управління товариством, їх компетенція, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до товариства та виходу з нього, якщо додаткові вимоги щодо змісту статуту не встановлені цим кодексом або іншим законом. Так, статут товариства з обмеженою відповідальністю, крім відомостей, передбачених ст. 88 ЦК, має містити відомості про: розмір статутного капіталу з визначенням частки кожного учасника; розмір і порядок формування резервного фонду; порядок передання (переходу) часток у статутному фонді (ч. 1 ст. 143 ЦК). Статутом товариства з обмеженою відповідальністю може бути встановлено порядок визначення розміру часток учасників залежно від зміни вартості майна, внесеного як вклад, та додаткових внесків учасників (ч. 4 ст. 82 ГК). Такі ж відомості має містити й статут товариства з додатковою відповідальністю, оскільки до цього виду товариства застосовується положення ЦК про товариство з обмеженою відповідальністю, якщо інше не встановлено статутом товариства і Законом (ч. 4 ст. 151 ЦК). Статут акціонерного товариства, крім відомостей, передбачених ст. 88 ЦК, має містити відомості про: розмір статутного капіталу; умови про категорії акцій, що випускаються товариством, та їхню номінальну вартість і кількість; права акціонерів. У статуті акціонерного товариства мають також міститися інші відомості, передбачені Законом (ч. 2 ст. 154 ЦК). У статуті акціонерного товариства, як зазначено у ч. 3 ст. 82 ГК, крім того, мають вказуватись кількість акцій, що купуються засновниками, і наслідки невиконання зобов'язань щодо випуску акцій.

3. У ч. 1 ст. 4 Закону України «Про господарські товариства» передбачалось, що акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю і товариство з додатковою відповідальністю створюються і діють на підставі установчого договору і статуту, а повне і командитне товариства — на основі засновницького договору. Отже, для одних товариств (акціонерних, з обмеженою або додатковою відповідальністю) установчими документами вважались статут і засновницький договір, для інших (повні і командитні товариства) — лише

становчий (засновницький) договір. Оскільки в Законі «Про господарські товариства» чітко не розмежовувалось, які з необхідних відомостей мають міститися у статуті, а які — у засновницькому договорі, на практиці зміст зазначених установчих документів часто дублювався, а то й містив умови, що суперечили одна одній.

Новий Цивільний кодекс (ч. 1 ст. 143, ч. 4 ст. 151, ч. 1 ст. 154, ч. 1 ст. 120, ч. 1 ст. 134) і Господарський кодекс (ч. 1 ст. 82) визнали, що установчими документами акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю є їхні статuti, а установчими документами повного товариства та командитного товариства — засновницькі договори.

Як зазначено у ч. 2 ст. 88 ЦК, у засновницькому договорі товариства визначаються зобов'язання учасників створити товариство, порядок їх спільної діяльності щодо його створення, умови передання товариству майна учасників, якщо додаткові вимоги щодо змісту засновницького договору не встановлені цим Кодексом або іншим законом. Зокрема, стосовно засновницького договору повного товариства додаткові вимоги щодо його змісту (крім відомостей, передбачених ст. 88 ЦК) включають такі відомості: розмір та склад складеного капіталу товариства; розмір та порядок зміни часток кожного з учасників у складеному капіталі, розмір, склад і строки внесення ними вкладів (ч. 2 ст. 120 ЦК), форми участі учасників у справах товариства (ст. 67 Закону України «Про господарські товариства»). Засновницький договір командитного товариства, крім відомостей, передбачених ст. 88 ЦК, має містити відомості про розмір та склад складеного капіталу товариства; розмір та порядок зміни часток кожного з повних учасників у складеному капіталі; сукупний розмір вкладів вкладників. Якщо внаслідок виходу, виключення чи вибуття у командитному товаристві залишився один повний учасник, засновницький договір переоформлюється в одноособову заяву, підписану повним учасником. В разі якщо командитне товариство створюється одним повним учасником, то установчим документом є одноособова заява (меморандум), яка містить усі відомості, встановлені для командитного товариства (ст. 134 ЦК). Отже, особливість і специфіка засновницького договору повного чи командитного товариства полягає в тому, що він не лише регулює взаємовідносини засновників за спільною їх діяльністю щодо створення юридичної особи та наділення її майном, але й визначає правовий статус цих товариств як учасників корпоративних відносин.

Функції та зміст засновницького договору залежать від організаційно-правової форми тих утворень, що формуються засновниками, і діють як суб'єкти господарювання. Чи змінюються вони після того, як закон не передбачає тепер як обов'язкове подання засновницького договору в числі установчих документів при державній реєстрації деяких видів господарських товариств (акціонерних, з обмеженою чи додатковою відповідальністю)? Мабуть, що ні. Тим більше, що при заснуванні цих товариств теж укладаються договори між їх засновниками. Так, відповідно до ч. 1 ст. 142 ЦК, якщо товариство з обмеженою відповідальністю засновується кількома особами, ці особи у разі необхідності визначення взаємовідносин між собою щодо створення товариства укладають договір у письмовій формі, який встановлює порядок заснування товариства, умови здійснення спільної діяльності щодо створення товариства, розмір статутного капіталу, частки у статутному капіталі кожного з учасників, строки та порядок внесення вкладів та інші умови. Подібний договір укладається кількома засновниками і при створенні акціонерного товариства з метою визначення порядку здійснення ними спільної діяльності щодо створення товариства (ч. 2 ст. 153 ЦК).

3. Питання щодо юридичної природи засновницького (установчого) договору в літературі залишається спірним: в одних випадках він розглядається як різновид договору про спільну діяльність⁸³, в інших — проводиться відмежування засновницького договору від договору про спільну діяльність. Так, Н. О. Саниахметова головну відмінність засновницького договору від договору про сумісну діяльність вбачає в тому, що спільні дії засновників здійснюються саме з метою створення нової юридичної особи, в діяльності якої вони братимуть участь. На відміну від договору про спільну діяльність, де виникають відносини спільної часткової власності учасників на створене або придбане ними майно (включаючи одержані доходи), внаслідок укладення засновницького договору такі відносини не виникають, оскільки власником майна стає заново створена засновниками юридична особа⁸⁴. В

⁸³ Коссак В. М. Іноземні інвестиції в Україні: цивільно-правовий аспект. — Львів, 1996; Довгерт А. С. Спільна діяльність // Цивільне право. — К., 1996. — Ч. 2.

⁸⁴ Саниахметова Н. А. Учредительный договор // Бизнес. — 1995. — №10. — С. 13.

іншій праці⁸⁵ авторка зазначає, що основна відмінність установчого договору від цивільно-правових договорів, що діють у сфері підприємництва, полягає в тому, що установчий договір укладається з метою об'єднання його сторін (засновників) у певну організаційно-правову форму суб'єкта підприємництва, у той час як цивільно-правові договори спрямовані на опосередкування не організації, а реалізації підприємницької діяльності.

Немає однастайності у визначенні правової природи засновницького договору, який у російській літературі ще називають корпоративним⁸⁶, і серед представників російської цивілістики. Так, В. А. Бублик вважає, що установчий договір відноситься до типу цивільно-правових угод про сумісну діяльність⁸⁷. Разом з тим Н. В. Козлова, визначаючи деяку схожість договору між засновниками з договором про сумісну діяльність, пропонує розглядати установчий договір як самостійний договірний вид, оскільки його результатом є створення нового суб'єкта права — юридичної особи⁸⁸.

Безумовно, засновницький договір, визначаючи порядок здійснення засновниками діяльності щодо створення товариства як юридичної особи, містить в собі умови організаційного характеру. Але в ньому визначаються й умови щодо передання засновниками майна товариству, зокрема, розмір, склад і строки внесення вкладів у статутний чи складений капітал товариства, тобто обов'язки майнового характеру. Щодо правового режиму майна, внесеного або придбаного в період діяльності засновників з організації юридичної особи, не можна виключати й існування спільної часткової власності засновників на таке майно в цей проміжок часу, бо самого товариства як юридичної особи до моменту його державної реєстрації ще не існує.

⁸⁵ Санихметова Н. О. Підприємницьке право. — Навч. посібник. — К.: А.С.К., 2001. — С. 193.

⁸⁶ Пахомова Н. Н. Основы теории корпоративных отношений (правовой аспект): Монография. — Екб.: Издательство «Налоги и финансовое право», 2004. — С. 113–132.

⁸⁷ Бублик В. А. Гражданское законодательство и имущественный статус экономических агентов // Хозяйство и право. — 1996. — 1996. — №8. — С. 61.

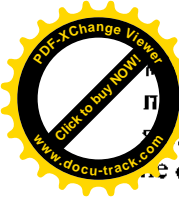
⁸⁸ Козлова Н. В. Учредительный договор о создании коммерческих обществ и товариществ. — М.: 1994. — С. 30–35.

Відповідно до ч. 1 ст. 24 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» у разі державної реєстрації юридичної особи, для якої законом встановлено вимоги щодо формування статутного фонду (статутного або складеного статуту), подається документ, що підтверджує внесення засновниками (засновниками) вкладу (вкладів) до статутного фонду юридичної особи в розмірі, який встановлено законом. Такими вкладами засновників можуть бути будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності, цінні папери, права користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти, в тому числі в іноземній валюті (ч. 1 ст. 13 Закону України «Про господарські товариства»).

Якщо вкладом до статутного фонду товариства є грошові кошти, то документом, що посвідчує його внесення, є довідка про відкриття поточного рахунку в банку, кошти на який перераховуються засновниками (учасниками) для формування статутного фонду господарського товариства. Але цей рахунок починає функціонувати тільки після одержання банком документів про державну реєстрацію господарського товариства в установленому законом порядку. Чиїми є грошові кошти, внесені засновниками на цей рахунок, до державної реєстрації товариства? Відповідь може бути одна: належні засновникам, бо юридичної особи ще не виникло. Звичайно, при відповіді на запитання щодо прав вкладників слід враховувати, що з внесенням пайового вкладу на банківський рахунок у вкладників виникають зобов'язально-правові вимоги до банку, а не відносини власності на вклад. У разі відмови в державній реєстрації господарського товариства та в інших випадках, передбачених законодавством України, на підставі листа із зазначенням причин закриття рахунку, підписаного уповноваженою засновниками особою, грошові кошти повертаються засновникам, а рахунок закривається⁸⁹.

Чинні Цивільний і Господарський кодекси, крім загальних вимог щодо змісту засновницького договору як установчого документа, не

⁸⁹ Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затверджена постановою Національного банку України від 12 листопада 2003 р. // Офіційний вісник України. — 2003. — №51. — Ст. 2707.

тять розгорнутих положень щодо його правового регулювання. Ця палина в законодавстві заповнюється господарською практикою, в якій поширені різного роду типові або зразкові засновницькі договори, які оприлюднені в установленому порядку.

Однією з підстав для класифікації (групування) цивільно-правових договорів може бути їхня мета, або ті юридичні наслідки, яких домагаються учасники відносин⁹⁰. За цим критерієм виділяється група договорів, які опосередковують спільну діяльність їх учасників і серед яких названо установчий договір⁹¹. Якщо за договором простого товариства сторони (учасники) беруть зобов'язання об'єднати свої вклади і спільно діяти з метою одержання прибутку або досягнення іншої мети без створення юридичної особи (ч. 2 ст. 1130, ст. 1132 ЦК), то метою засновницького договору є створення юридичної особи у певній організаційно-правовій формі (ч. 2 ст. 88 ЦК, ч. 5 ст. 82 ГК).

Аналіз мети і змісту засновницьких договорів надає можливість розглядати їх як окремі види (різновиди) договору про спільну діяльність⁹².

4. Загальний порядок створення господарських товариств може конкретизуватись стосовно окремих їх видів. Так, відповідно до ч. 4 ст. 26 Закону України «Про господарські товариства» і ч. 4 ст. 81 ГК для створення акціонерного товариства засновники повинні зробити повідомлення про намір створити акціонерне товариство, здійснити підписку на акції, провести установчі збори і державну реєстрацію акціонерного товариства. Це — «класичний спосіб» заснування акціонерних товариств, коли ініціатива в утворенні товариства виходить «знизу», тобто шляхом залучення вільних коштів інвесторів. Інший, нетрадиційний, порядок створення акціонерних товариств, який історично передував «класичному» в Україні та інших колишніх союзних

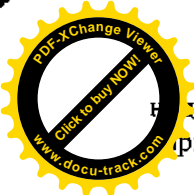
⁹⁰ Гордон М. В. Радянське цивільне право. — Харків, 1966. — С. 5–6.
⁹¹ Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн.// За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — Кн. 1. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — С. 641 — 642.
⁹² Луць В. В., Сивий Р. Б., Яворська О. С. Акціонерне право: Навч. посібник. — К.: Концерн «Видавничий Дім» Ін Юре», 2004. — С. 61; Пахомова Н. Н. Основы теории корпоративных отношений (правовой аспект): Монография. — Екб.: Издательство «Налоги и финансовое право», 2004. — С. 116.

республіках СРСР, в основі своїй ґрунтувався на приватизації державних підприємств (корпоратизації).

Як і Закон України «Про господарські товариства» (ст. 25), так і Господарський кодекс (ч. 1 ст. 81) проводять поділ акціонерних товариств на відкриті та закриті. В Цивільному кодексі поділ акціонерних товариств на окремі види не передбачений, але в ч. 2 ст. 155 ЦК зазначено, що при заснуванні АТ усі його акції мають бути розподілені між засновниками. Відкрита підписка на акції АТ не провадиться до повної сплати статутного капіталу. Різниця між названими видами акціонерних товариств полягає, насамперед, в тому, що акції відкритого АТ можуть розповсюджуватись шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах. Акціонери закритого акціонерного товариства не можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства. Акції закритого АТ розподіляються між засновниками або серед заздалегідь визначеного кола осіб і не можуть розповсюджуватись шляхом підписки, купуватися та продаватися на біржі. Акціонери закритого товариства мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства (ч. 1 ст. 25 Закону «Про господарські товариства», ч. 2 і 3 ст. 81 ГК).

Питання щодо порядку відчуження акцій закритого акціонерного товариства та деякі інші пов'язані з цим питання стали предметом розгляду Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням закритого акціонерного товариства «Оболонь» та громадянина Винника В. В. про офіційне тлумачення положень ч. 2 ст. 28 Закону України «Про господарські товариства», п. 1 абз. 1 п. 5 ст. 4 Закону України «Про власність» (справа про права акціонерів ЗАТ). Ч. 2 ст. 28 Закону України «Про господарські товариства» в редакції від 19 вересня 1991 р. встановлювала: «Якщо інше не передбачено статутом товариства, акція може бути придбана також на підставі договору з її власником або держателем за ціною, що визначається сторонами, або за ціною, що склалася на фондовому ринку, а також у порядку спадкоємства громадян чи правонаступництва юридичних осіб. Порядок реалізації акцій визначається відповідно до законодавства України». Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про господарські товариства» від 23 грудня 1997 р. з ч. 2 ст. 28 Закону України «Про господарські товариства» словосполучення «якщо інше не передбачено статутом товариства» було вилучене, що викликало неоднозначне розуміння ряду положень корпоративного зако-

навання, зокрема щодо порядку відчуження акцій ЗАТ і неодакнове ршення корпоративних спорів судами України.

Як зазначено в ршеннн Конституцйного Суду України у справн про права акцйонерв ЗАТ, ч. 2 ст. 28 Закону України «Про господарськн товариства», регулюючи пдстави придбання акцй, не конкуруе з ст. 11 зазначеного Закону, яка встановлюе обов'язки учаснкв товариства, у тому числн закритого, додержувати установчих документв, виконувати свої зобов'язання перед товариством, нести ншн обов'язки, якщо це передбачено цим Законом, ншим законодавством України та установчими документами. Нн початкова редакцй названої ст. 28, н внесенн до неї вiдповiдним Законом змни не передбачають обмежень щодо можливостн встановлювати установчими документами закритого акцйонерного товариства в межах чинного законодавства України переважне право на придбання акцй його акцйонерами у разн їх вiдчуження ншими акцйонерами цього товариства.

Враховуючи те, що установчий договiр, який укладається засновниками ЗАТ, є видом цивiльного договору, Конституцйний Суд України дiйшов висновку, що коли установчими документами ЗАТ закрiплено переважне право акцйонерв товариства на придбання акцй, якн вiдчужуються ншими акцйонерами цього товариства, то це не є обмеженням права власника володiти, користуватися i розпоряджатися своєю власнiстю, оскiльки, пiдписуючи в межах чинного законодавства установчн документи ЗАТ, акцйонер добровiльно погоджується на встановлення особливого порядку вiдчуження об'єктв своєї власностн, беручи при цьому на себе вiдповiднн зобов'язання⁹³.

В лiтературн зазначенн випадки розглядаються як кооперативнн обмеження права власностн. Так, О. В. Розгон вважає, що на рiвнн закону врегульовано межн корпоративних прав, яких мають додержуватися усн учасники господарських товариств, а на локальному рiвнн (у внутрiшнх актах товариств) встановлюються обмеження для осiб, що перебувають у конкретних правовiдносинах iз певним господарським товариством. Цн межн та обмеження можуть полягати у встановленн заборон, приписiв та стримуючих механiзмiв реалiзацй прав власностн на вiдповiднн об'єкти⁹⁴. З такою думкою не можна не погодитися.

⁹³ Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — №4.
⁹⁴ Розгон О. В. Межі та обмеження права власності. — Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. — Харків: 2005. — С. 14.

5. Процедура (головнн етапи) утворення господарських товариств. Вiдповiдно до ч. 4 та 6 ст. 81 ГК для створення акцйонерного товариства засновники повиннн зробити повiдомлення про намiр створити акцйонерне товариство, здiйснити пiдписку на акцй, провести установчн збори i державну реєстрацй товариства. Засновники АТ укладають мiж собою договiр, який визначає порядок здiйснення ними спiльної дiяльностн по створенню товариства, вiдповiдальнiсть перед особами, що пiдписалися акцй та перед третiми особами. Вiдповiдно, в лiтературн з акцйонерного права видiляють такн основнн етапи «класичного» заснування акцйонерних товариств: 1) укладення мiж засновниками договору про створення АТ; 2) здiйснення вiдкритої пiдписки на акцй (для вiдкритих акцйонерних товариств) або розподiл акцй мiж засновниками (для закритих акцйонерних товариств); 3) скликання установчих зборiв майбутнього акцйонерного товариства; 4) державна реєстрацй акцйонерного товариства⁹⁵. Щодо ншних видiв господарських товариств, то порядок їх створення (зокрема, щодо повних i командитних товариств) цiлком визначається в засновницьких договорах.

Не вiдзначається чiткiстю порядок створення виробничих кооперативiв як виду пiдприємницьких товариств. В ЦК (ст. 164) сформульовано лише вимоги до статуту виробничого кооперативу, що затверджується загальними зборами його членiв. Зокрема, статут виробничого кооперативу має мiстити, крiм вiдомостей, передбачених ст. 88 ЦК (загальних вимог щодо змiсту установчих документiв юридичної особи), вiдомостн про: розмiр пайового внеску члена кооперативу; склад i порядок внесення пайових внескiв членами кооперативу та про їхню вiдповiдальнiсть за порушення зобов'язання щодо внесення пайових внескiв; характер i порядок трудової участн його членiв у дiяльностн кооперативу та їхньої вiдповiдальностн за порушення зобов'язань щодо особистої трудової участн; порядок розподiлу прибутку i збиткiв кооперативу; розмiр i умови субсидарної вiдповiдальностн його членiв за зобов'язаннями кооперативу; склад i компетенцй органiв управлiння кооперативу та про порядок ухвалення ними рiшень.

⁹⁵ Луць В. В., Сивий Р. Б., Яворська О. С. Акцйонерне право: Навчальний посiбник / За заг. ред. В. В. Луця, О. Д. Крупчана. — К.: Концерн «Видавничий Дiм» «In Юре», 2004. — С. 57–80.

Перелік цих повноважень доповнюється ще й умовами, які є обов'язковими на підставі ст. 8 Закону України «Про кооперацію», зокрема, про:

- найменування кооперативу, його тип та місцезнаходження;
- мету кооперативу та вичерпний перелік видів його діяльності;
- склад його засновників;
- умови та порядок вступу до кооперативу та виходу чи виключення з нього;
- права та обов'язки членів та асоційованих членів кооперативу;
- порядок внесення змін до статуту;
- порядок формування, використання та розпорядження майном кооперативу;
- порядок обліку і звітності у кооперативі;
- порядок реорганізації та ліквідації кооперативу та вирішення пов'язаних з цим майнових питань;
- порядок скликання загальних зборів;
- умови і порядок поповнення паю. Статут може містити й інші умови пов'язані з особливостями діяльності кооперативу положення, що не суперечать законодавству.

Враховуючи тенденцію нового цивільного законодавства на встановлення загальної цивільної правоздатності юридичних осіб (ч. 1 ст. 91 ЦК), слід виключити зі ст. 7 Закону «Про кооперацію» вказівку на обов'язковість зазначення у статті кооперативу «вичерпного переліку видів його діяльності».

Господарський кодекс (ст. 97) і Закон України «Про кооперацію» (ст.7), визначаючи загальні умови створення виробничого кооперативу, не вказують, однак, що є установчими документами цього виду кооперативу, необхідними при його державній реєстрації. Так, відповідно до ст. 97 ГК засновниками (учасниками) виробничого кооперативу можуть бути громадяни, іноземці та особи без громадянства. Чисельність членів виробничого кооперативу не може бути меншою, ніж три особи. Рішення про створення кооперативу приймається його установчими зборами. Виробничий кооператив вважається створеним і набуває статусу юридичної особи з дня його державної реєстрації.

Ці загальні умови створення кооперативу дещо конкретизуються у ст. 7 Закону України «Про кооперацію». В ній зазначено, що кооператив створюється його засновниками на добровільних засадах. Засно-

вниками кооперативу можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Засновниками (членами) виробничого кооперативу не можуть бути юридичні особи, бо такий кооператив утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої чи іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку. Рішення про створення кооперативу приймається його установчими зборами. Рішення установчих зборів оформлюється протоколом, який підписують головуючий та секретар зборів і в якому зазначаються дані про осіб, що брали участь в установчих зборах. Дані про фізичну особу засвідчуються її особистим підписом. При створенні кооперативу складається список членів та асоційованих членів кооперативу, який затверджується загальними зборами⁹⁶.

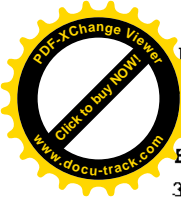
В науково-практичному коментарі Господарського кодексу України⁹⁷ стверджується, що для реєстрації виробничого кооперативу, крім статуту та заяви про реєстрацію, а також інших документів, передбачених ст. 24 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців», обов'язково додається акт про заснування кооперативу. Таким актом може бути установчий договір або ж протокол установчих зборів засновників та їх рішення про створення кооперативу.

Проте ні ГК, ні Закон «Про кооперацію» прямо не відносять статут до установчих документів виробничого кооперативу і в цьому питанні розходяться з положенням ЦК і Закону про державну реєстрацію і тому потребують приведення їх у відповідність з положеннями ст. 164 ЦК.

Створення виробничого кооперативу відбувається в нормативно-визначеному порядку, за якого умови створення даного виду юридичної особи передбачено в нормативних актах, але для прийняття установчих документів та державної реєстрації нового суб'єкта права засновникам необхідно проявити ініціативу. В цьому разі, як правило, ство-

⁹⁶ Відповідно до ч. 2 ст. 14 Закону України «Про кооперацію» асоційований член кооперативу — це фізична чи юридична особа, яка внесла пайовий внесок і користується правом дорадчого голосу в кооперативі. При ліквідації кооперативу асоційований член має переважне порівняно з членами кооперативу право на одержання паю.

⁹⁷ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Під заг. ред. В. К. Мамутова. — К: Юрінком Інтер, 2004. — С. 165

юється ініціативна група, яка на практиці скликає установчі збори, іє на власний ризик і нерідко несе великі матеріальні витрати. З метою врегулювання діяльності ініціативної групи в літературі пропонува-лось доповнити ст. 7 Закону України «Про кооперацію» ч. 3 такого змісту: «Установчі збори кооперативу скликаються його ініціативною групою. Ініціативна група має право проводити попередні організаційні та інші дії, зокрема, визначати їх доцільність та необхідність, готувати проект установчих документів, знайомити з їх змістом майбутніх членів кооперативу, вступати у правовідносини в інтересах майбутнього кооперативу з іншими особами, визначати дату проведення установчих зборів, отримувати вступні внески та проводити з них необхідні виплати, звітувати перед установчими зборами про здійснені витрати»⁹⁸.

Вважаючи загалом таке доповнення до ст. 7 Закону «Про кооперацію» доцільним, не слід виключати й можливість укладення між учасниками ініціативної групи (засновниками) договору щодо створення виробничого кооперативу на зразок тих засновницьких договорів, які укладаються при створенні господарських товариств.

6. Важливим у процесі створення підприємницьких товариств є питання щодо формування фінансово-майнової бази цих товариств і виникнення майнових та інших прав та обов'язків їх учасників.

Відповідно до ст.115 ЦК господарське товариство є власником майна, переданого йому учасниками товариства у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу. Вкладом до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом. Перелік окремих видів майна, що може бути вкладом до статутного (складеного) капіталу господарського товариства, деталізується у ст. 86 ГК та ст. 13 Закону України «Про господарські товариства»: вкладками учасників та засновників товариства можуть бути будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності, цінні папери, земельні ділянки відповідно до Земельного кодексу України, права користування водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, обладнаннями, а та-

⁹⁸ Мавліханова Р. В. Виробничі кооперативи як суб'єкти цивільного права. — Автореф. дис... канд. юридичних наук. — Харків: 2005. — С. 11.

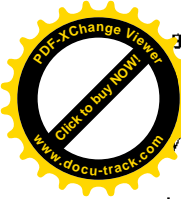
кож інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти, в тому числі в іноземній валюті.

Законодавство України встановлює й певні обмеження щодо користування майна для формування статутного (складеного) капіталу. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 86 ГК і ч. 3 ст. 13 Закону «Про господарські товариства» забороняється використовувати для формування статутного фонду товариства бюджетні кошти, кошти, одержані в кредит та під заставу. Слід зауважити, що зазначене положення поширюється на операції з акціями на первинному ринку, тобто при купівлі акцій відповідно до ст. 28 згаданого Закону при створенні акціонерного товариства на підставі договору з його засновниками або при додатковому випуску акцій у зв'язку зі збільшенням статутного фонду на підставі договору з товариством. Решта операцій з акціями відбувається на вторинному ринку цінних паперів і не належать до операцій з формування статутного фонду. Отже, на оплату акцій за такими операціями можуть бути перераховані як бюджетні кошти, так і кошти, отримані в кредит та під заставу.

Фінансовий стан засновників — юридичних осіб щодо їх спроможності здійснити відповідні внески до статутного фонду господарського товариства у випадках, передбачених законом, повинен бути перевірений належним аудитором (аудиторською організацією) у встановленому порядку, а майновий стан засновників-громадян має бути підтверджений декларацією про їх доходи і майно, засвідченою відповідним податковим органом (ч. 3 ст. 86 ГК).

Грошова оцінка вкладу учасника господарського товариства здійснюється за згодою учасників товариства, а у випадках, встановлених законом, вона підлягає незалежній експертній перевірці. Експертна перевірка оцінки грошових вкладів сторін здійснюється суб'єктом оціночної діяльності відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні».⁹⁹ Ним встановлюються випадки обов'язкового проведення оцінки майна, а саме: створення підприємств (господарських товариств) на базі державного майна або майна, що є в комунальній власності; реорганізації, банкрутства, ліквідації державних, комунальних підприємств та підприємств (господарських товариств) з державною часткою майна (часткою комунального майна); визначення вартості внесків учасників та

⁹⁹ ВВР. — 2001. — №47. — Ст. 251.

засновників господарського товариства, якщо до зазначеного товариства вноситься майно господарських товариств із державною часткою (часткою комунального майна), а також у разі виходу (виключення) учасників зі складу такого товариства.

У разі створення господарського товариства як підприємства з іноземною інвестицією іноземні інвестиції та інвестиції українських партнерів оцінюються в іноземній конвертованій валюті та у валюті України за домовленістю сторін на основі цін міжнародних ринків або ринку України. Перерахування інвестиційних сум в іноземній валюті у валюту України здійснюється за офіційним курсом валюти України, визначеним Національним банком України (ст. 5 Закону України «Про режим іноземного інвестування» від 15 травня 2003 р.).¹⁰⁰

Щодо корпоративних прав держави та активів суб'єктів господарювання, у статутному фонді яких визначено частку держави, то вони підлягають оцінці за методикою, що затверджується Кабінетом Міністрів України відповідно до вимог закону (ст. 169 ГК).

В юридичній літературі неодноразово вказувалося на можливі зловживання з боку засновників товариства у зв'язку із внесенням ними до статутного капіталу об'єктів неналежної якості, в неналежному стані, непридатних для використання; прийняттям неналежних майнових вкладів; «переоцінки» вартості грошових внесків; «надуманих» розробок, які вносяться засновниками до статутного (складеного) капіталу; проблемою оцінки таких об'єктів, як цінні папери, об'єктів прав інтелектуальної власності тощо. Як зазначає М. К. Галянтич, є навіть приклади, коли оцінка нематеріальних активів становить понад 70% вартості статутного капіталу товариства.¹⁰¹

На підставі аналізу чинного законодавства та літературних джерел можна дійти висновку про те, що за загальним правилом, як вклад для формування статутного (складеного) капіталу, можуть використовуватися майнові чи інші права за умови, що вони мають грошову

¹⁰⁰ ВВР. — №30. — Ст. 247.

¹⁰¹ Спасибо-Фатєєва І. В. Цивільно-правові проблеми акціонерних право-відносин: Дис. ... д-ра юрид. наук / Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. — Харків, 2000. — С. 25; Вінник О. М., Щербина В. С. Акціонерне право: Навчальний посібник / За ред. проф. Щербини В. С. — К.: Атіка, 2000 — С. 54.; Галянтич М. К. Матеріальна оцінка нематеріальних активів // Закон і бізнес. — 1997. — 4 червня.

оцінку, можуть бути відображені на балансі товариства, відносно яких не існує законодавчих обмежень.

7. При створенні акціонерного товариства його засновники дають між собою договір, що визначає порядок здійснення ними спільної діяльності по створенню товариства. Засновники організовують відкрити підписку на акції і згідно зі ст. 30 Закону України «Про господарські товариства» вони у будь-якому випадку зобов'язані бути держателями акцій на суму не менше 25% статутного фонду і строком не менше двох років. Засновники відкритого акціонерного товариства (емітенти) зобов'язані опублікувати відповідно до вимог чинного законодавства інформацію про випуск акцій, зміст та порядок реєстрації якої встановлюється Державною комісією з цінних паперів і фондового ринку. Етапи емісії цінних паперів у разі відкритого (публічного) та закритого (приватного) їх розміщення детально регламентовані у роз. IV Закону «Про цінні папери і фондовий ринок».

Поряд із засновниками на етапі створення товариства з'являється і коло осіб, що оплатили певну частину вартості акцій, на які вони підписалися і у зв'язку з цим набули певних прав і обов'язків. До останніх відноситься обов'язок у встановлені проспектом емісії, а потім і статутом ВАТ строки, внести невнесену частину вартості пакета акцій, що набувається. При дотриманні цієї умови вказані особи мають право на одержання акцій, але воно не є безумовним, оскільки відповідно до ч. 6 ст. 30 Закону України «Про господарські товариства» у разі якщо підписка на акції перевищує розмір статутного фонду, засновники можуть відхилити зайву підписку, якщо це передбачено умовами випуску. Наявність вказаних прав і обов'язків фіксується у спеціальних документах — письмових зобов'язаннях і тимчасових свідоцтвах. При цьому особи, які підписуються на акції, вступають у договірні відносини саме із засновниками ВАТ, однак особою, яка обтяжується зобов'язаннями по акціях, виступає згодом ВАТ.

При створенні ВАТ особи, які бажають придбати акції, повинні внести на рахунок засновників не менше 10% вартості акцій, на які вони підписалися, після чого засновники видають їм письмове зобов'язання про продаж відповідної кількості акцій. Після закінчення вказаного у повідомленні строку підписка припиняється. Якщо до того часу не вдалося покрити підпискою 60% акцій, акціонерне товариство вважається не заснованим. Особам, які підписалися на акції, повертаються внесені ними суми або інше майно не пізніше як через 30 днів.

невиконання цього зобов'язання засновники несуть солідарну відповідальність.

Відповідно до ст. 33 Закону від 19 вересня 1991 р. акціонер у разі несплати у встановлений строк акціонер, якщо інше не передбачено статутом товариства, сплачує за час прострочки 10 відсотків річних від суми простроченого платежу. При несплаті протягом трьох місяців після встановленого строку платежу акціонерне товариство має право реалізувати ці акції в порядку, встановленому статутом товариства.

І. В. Спасибо-Фатеева висловила слушну думку з приводу того, що «особи, які підписалися на акції, не мають ніяких обов'язків, і у засновників відсутні права вимоги до них». Як зазначає автор, такі особи не несуть відповідальності перед засновниками ні за неповну і несвоєчасну сплату вартості підписаних ними акцій, ні за не участь в установчих зборах. Свою позицію І. В. Спасибо-Фатеева обґрунтовує тим, що після державної реєстрації акціонерного товариства передплатники іменуються акціонерами, а акціонери мають відповідати перед акціонерним товариством за невиконання обов'язку сплатити протягом року в повному обсязі вартість своїх акцій.¹⁰² Підтвердженням такого аргументу є і ч. 2 ст. 152 ЦК України, відповідно до якої акціонери, які не повністю оплатили акції, у випадках, встановлених статутом, відповідають за зобов'язаннями товариства у межах неоплаченої частини вартості належних їм акцій.

Формулювання ст. 33 Закону України «Про господарські товариства» може призвести і до зловживань з боку самого товариства та порушення прав окремих акціонерів. Зазначена стаття встановлює обов'язок акціонера «оплатити повну вартість акцій» і право товариства при неоплаті «реалізувати ці акції». Виникає питання: чи акціонер, поступово оплачуючи вартість акцій, поступово і набуває права власності на оплачену кількість акцій, чи він стає власником всього пакета акцій, на які він підписався, тільки після повної оплати всіх акцій? Зокрема, в п. 6.1.4. Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів встановлено: «Кількість оплачених особою цінних паперів визначається відповідно до умов розміщення випуску,

¹⁰² Спасибо-Фатеева І. В. Зазнач. праця. — С. 26.

визначених емітентом (сплачена сума визначається як повна сплачена певна кількість цінних паперів, можливо меншу за кількість, яку підписала особа, або спочатку формується у визначених обсягах підпису за повну кількість цінних паперів у випуску, визначену в договорі на підписку, і тільки залишок, що перевищує вказану суму, визначається як доплата до повної вартості окремих цінних паперів».¹⁰³

Отже, товариство має право, навіть виходячи безпосередньо зі змісту ст. 33 Закону України «Про господарські товариства», реалізувати всі акції, на які особа підписалася і частину вартості яких (незалежно від суми) не оплатила, посилаючись на невиконання акціонером зобов'язання в повному обсязі.

Право власності на акцію виникає після повної оплати акції. Тому оплата (при підписці на певну кількість акцій) може проводитись *відразу*, і тоді особа, що підписалася на них, стає власником акцій (акціонером) і має надані акціонеру права, або ж *поступово*, набуваючи відповідно права власності на ту чи іншу кількість акцій. Тоді вона є «повноправним акціонером» по оплачених акціях і, відповідно, «особою, що підписалася на акції» по неоплаченій нею кількості акцій.

Зазначимо, що Положення про депозитарну діяльність, затверджене Рішенням ДКЦПФР від 26. 05. 98 р. №61 (п. 6.11), пропонує відносно акцій, випущених у бездокументарній формі, особливу процедуру — в міру надходження коштів від особи, яка підписалася на акції, здійснювати переказ на рахунок останньої кількості акцій, повністю сплачених у результаті таких надходжень.¹⁰⁴

Слід зауважити також, що жодними законодавчими актами не заборонено здійснювати реєстрацію випуску акцій ще до повної їх оплати. Отже, законодавець у Законі «Про господарські товариства» урегулював це питання не у найкращий спосіб. Тому при складанні установчого документа ВАТ (статуту) потрібно уважніше відноситись до можливості надання права акціонерам здійснювати повну оплату акцій протягом одного року. Очевидно для уникнення суперечностей слід

¹⁰³ Рішення ДКЦПФР від 26. 05. 98 р. «Про впорядкування діяльності з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів» №60 // «Цінні папери України», 19 червня 1998 р.

¹⁰⁴ Рішення ДКЦПФР від 26. 05. 98 р. «Про затвердження Положення про депозитарну діяльність» №61 // «Українська Інвестиційна Газета» №27, 14 липня 1998 р.

відносити зобов'язання по повній оплаті акцій з моментом реєстрації їх випуску. Відповідно до п. 6. 4 Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів, затвердженого рішенням ДКЦПФР 26. 05. 98 р. №60, до випуску сертифіката цінних паперів і передачі їх власникам, право власності на зазначені цінні папери підтверджується договорами на їх придбання і тимчасовими свідоцтвами.

Відповідно до п. 3 ст. 4 Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» випуск цінних паперів у документарній формі здійснюється емітентом шляхом виготовлення сертифікатів, які випускаються з урахуванням вимог, визначених ДКЦПФР. Сертифікат акцій є підтвердженням права власності на цінні папери лише при документарній формі випуску. У разі знерухомлення цінних паперів або емісії у бездокументарній формі сертифікат акцій не видається, а підтвердженням права власності на акції є виписка з рахунку у цінних паперах (п. 4 ст. 5).¹⁰⁵

До особи, яка набула право власності на цінний папір, переходять усі посвідчені ним права (ч.1 ст. 4 Закону «Про цінні папери та фондовий ринок»). Не пізніше, ніж через 6 місяців після реєстрації випуску акцій акціонерне товариство зобов'язане видати акції (сертифікати акцій).

Аргументацією щодо визначення моменту виникнення права власності на майно (акцію) не може слугувати здійснення будь-якого обліку реєстроутримувачем осіб, які здійснили підписку на акцію. Право власності, яке є речовим правом, має абсолютний характер незалежно від того, що і як враховує в себе одна із сторін в угоді або інша особа — реєстратор. Крім того, діючі нормативні акти, які регулюють порядок ведення реєстру (п. 6.5 вказаного Положення), встановлюють, що формування реєстру, в системі якого здійснюється облік власників іменних акцій, здійснюється за наявності свідоцтва про реєстрацію випуску акцій, тобто після закінчення підписки на них.

Особа, яка підписалася на акції, має право вимагати повернення сум, перерахованих нею на оплату акцій, у таких випадках:

1) якщо за результатами підписки товариство вважається незаснованим;

2) якщо установчі збори товариства не скликаються в установлені строки або скликані засновниками пізніше двох місяців з моменту закінчення підписки на акції;

3) якщо засновниками або установчими зборами відмовлено у зайвій підписці на акції (у такому разі відмовляють у підписці згідно з переліком передплатників з кінця переліку).

У разі затримки засновниками товариства повернення зазначених сум у 30-денний термін з моменту закінчення строку підписки передплатник-кредитор має право звернутися до суду за захистом своїх прав з позовом про стягнення з засновників або одного з них належної йому суми. О. В. Щербина вважає, що позов також може містити вимогу про відшкодування збитків, завданих з затримкою виконання зобов'язання.¹⁰⁶ Заслуговує на підтримку і пропозиція І. В. Спасибо-Фатєєвої щодо відповідальності засновників за заподіяні збитки акціонерному товариству, якщо вони внесли на оплату акцій майно неналежної якості, в неналежному стані, непридатне для використання або за завищеною вартістю, прийняли неналежні майнові вклади на оплату акцій тощо.¹⁰⁷

Відповідно до ч. 3 ст. 6 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» акція має номінальну вартість, установлену в національній валюті, і не може бути меншою, ніж одна копійка. Придбані підприємствами, установами та організаціями акції оплачуються за рахунок коштів, що надходять у їх розпорядження після сплати податків та процентів за банківський кредит. Під коштами, що надходять у розпорядження зазначених осіб, слід розуміти власні кошти, отримані на підставах, не заборонених законодавством.

Підтвердженням права власності на цінні папери є сертифікат, а у разі знерухомлення цінних паперів чи їх емісії в бездокументарній формі — виписка з рахунку в цінних паперах, яку зберігач зобов'язаний надавати власнику цінних паперів (ст. 5 Закону України «Про Національну депозитарну систему і особливості обігу цінних паперів в Україні»). Відповідно до Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів зарахування на емісійний рахунок емітента, зареєстрованого у встановленому порядку, випуску іменних цінних паперів (та кожної категорії в межах цього випуску),

¹⁰⁵ ВВР. — 1998. — №15. — Ст. 67.

¹⁰⁶ Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 42.

¹⁰⁷ Спасибо-Фатєєва І. В. Вказ. праця. — С. 25.

здійснюється на підставі подання розпорядження емітента та копії свідоцтва про реєстрацію випуску цінних паперів, засвідченої нотаріально або органом, який видав свідоцтво, а на рахунок власника зараховуються тільки сплачені іменні цінні папери за інформацією з журналу обліку розміщення, який веде емітент. Цінні папери, на які особа підписалася, але не сплатила за них, зараховуються на особовий рахунок емітента, а підставою для зарахування сплачених цінних паперів на особовий рахунок власника є розпорядження емітента та запис в журналі обліку розміщення (п. 5.1).

Особа, яка ще не стала власником акцій, не може реалізувати своє право власника на відчуження, наприклад, акції на пред'явника без передачі самої акції (сертифіката на неї). А при відчуженні іменної акції, випущеної в документарній формі, виникає необхідність здійснення індосамента на акції (ч. 4 ст. 4 Закону «Про цінні папери і фондовий ринок»). Оскільки акцій немає (випускаються після реєстрації випуску), то індосамент також ні на чому здійснити.

8. Відповідно до ст. 144 ЦК статутний капітал ТзОВ складається з вартості вкладів його учасників. Не допускається звільнення учасника ТзОВ від обов'язку внесення вкладу до статутного капіталу товариства, у тому числі шляхом зарахування вимог до товариства. До моменту державної реєстрації ТзОВ його учасники повинні сплатити не менше, ніж 50% суми своїх вкладів. Стаття 52 Закону «Про господарські товариства» зобов'язує учасників повністю внести свій вклад не пізніше року після реєстрації товариства. У разі невиконання цього зобов'язання у визначений строк учасник, якщо інше не передбачено установчими документами, сплачує за час прострочки 10% річних з недовнесеної суми. Учаснику ТзОВ, який повністю вніс свій вклад, видається свідоцтво товариства. Виходячи із загального змісту цього нормативно-правового акта, можна дійти висновку, що це свідоцтво власне є документом, який засвідчує участь особи в товаристві та належність учаснику ТзОВ певних корпоративних прав. Таке свідоцтво лише посвідчує майнові права учасника товариства. Його передача будь-якій особі не обумовлює виникнення у такої особи жодних прав щодо товариства.

Засновники ТзОВ, які формують його статутний капітал, передають право власності на майно (майнові права) товариству, яке створюється, а в обмін на це набувають зобов'язальних прав по відношенню до нього.

Завдяки відсутності законодавчих обмежень у статутній ТзОВ учасники можуть вносити як грошові кошти, так і інше майно, але негрошові внески повинні бути оцінені у грошовому еквіваленті. Як справедливо зауважує В. А. Горлов, теоретично можливо є ситуація, коли сукупна оцінка внесків буде вищою від цифри, встановленої в установчому договорі, хоч юридичного значення це не буде мати. Грошова оцінка майна, яке вноситься як вклад, є дуже важливою, адже статутний фонд як майно буде використаний товариством у процесі його діяльності, але розмір статутного фонду буде визначати мінімум майна у вартісному вираженні, необхідний товариству для продовження існування. Лише після того як статутний фонд повністю сформовано, оплачено, і учасники виконали свої зобов'язання по внесенню вкладів, товариство має право використовувати і розпоряджатися переданим йому майном на власний розсуд, тобто споживати в процесі діяльності, продавати, обмінювати і т. д.¹⁰⁸ При цьому потрібно зазначити, що немає заборони щодо розпорядження майном і до повної оплати статутного фонду. Існує тільки обов'язок мати на чітко визначену дату (рік) з моменту реєстрації і повністю сплачений статутний фонд.

Зазначимо, що законодавство України не передбачає мінімального розміру частки учасника в капіталі ТзОВ. Це, в свою чергу, викликає певні труднощі, пов'язані із порядком розподілу голосів, які належать кожному із учасників, а подекуди призводить навіть до їх дроблення (голосів). Тому це питання доречно було б урегулювати також і на законодавчому рівні.

Правові статуси ТзОВ та ТзДВ дуже подібні. Тому порядок внесення вкладів в товариство з додатковою відповідальністю цілком збігається з аналогічним порядком у ТзОВ. Щодо учасників ТзОВ (ТзДВ), то законодавство не встановлює моменту виникнення права на частку і, відповідно, прав, які випливають із участі в товаристві. В такому випадку можна застосувати аналогію щодо АТ, за якою учасники (засновники) ТзОВ набувають майнового права на частку в статутному капіталі поступово — відповідно до внесення ними частки, або відразу — після повного внесення частки. Після цього їм видається свідоцтво, яке посвідчує повне внесення учасником (засновником) своєї частки.

¹⁰⁸ Горлов В. А. Правовые вопросы создания статутного капитала ООО // Журнал российского права. — №4. — 2000. — С. 49.

Право заявляти вимоги щодо виконання учасником зобов'язання з передачі внеску належить створеному на підставі відповідного установчого договору товариству. Підтвердженням цьому є справа ВАТ «Одеська продовольча компанія» у частині порушення умов установчого договору щодо внесення своєї частки до статутного фонду ТОВ «Одеський птахокмбінат», що призвело до порушення прав позивача.¹⁰⁹

Слід звернути увагу і на такі поняття як «оголошений» і «сплачений» капітал ТзОВ, тотожність яких нормативно має реалізуватися у строк до одного року. На практиці існує значна кількість товариств із несплаченими у законодавчо визначені строки статутними фондами. Причому майнові санкції до засновників, які не виконали своє зобов'язання щодо товариства, не застосовуються. Можна погодитись із думкою В. І. Короля з приводу введення єдиного поняття «зареєстрований капітал», існування якого у законодавстві допоможе захистити інтереси кредиторів ТзОВ.¹¹⁰

Повне і командитне товариства створюються і діють на підставі засновницького договору, який підписується усіма його учасниками. Відомості про розмір та склад складеного капіталу товариства; розмір та порядок зміни часток кожного із учасників у складеному капіталі; розмір, склад та строки внесення ними вкладів зазначається у засновницькому договорі такого товариства. Відносно вкладників КТ у засновницькому договорі вказується ще й сукупний розмір вкладів вкладників. При цьому вкладники повинні внести не менше як 25% від суми до державної реєстрації (ч. 3 ст. 80 Закону України «Про господарські товариства»). Види вкладів для учасників з повною відповідальністю в ПТ і КТ можуть бути будь-які (передбачені ст. 13 Закону); тоді ж як вкладники КТ вносять тільки грошові або матеріальні внески.

І. М. Кучеренко зазначає, що такі вимоги до засновницького договору дають підстави для роздумів. Передусім, що таке «склад скла-

¹⁰⁹ *Господарське судочинство в Україні: Судова практика. Корпоративні правовідносини / Упоряд.: І. Б. Шицький (кер.) та ін.; Відп. ред. В. Т. Мальяренко. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — С. 226.*

¹¹⁰ *Король В. І. Особливості цивільно-правового статусу товариств і компаній з обмеженою відповідальністю в Україні і Китаї // Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток. Зб. наук. праць (За матеріалами міжрегіональної наук.-прак. конф., м. Івано-Франківськ, 26-27 вересня 2003 р.) / Редкол.: О. Д. Крулчан (голова), В. Д. Басай, В. В. Луць та ін. — К.: НДІ приватного права і підприємництва АПРн України, 2004. — С. 73.*

деного капіталу»? Напевно у такому випадку потрібно говорити про перелік майна, яке вноситься, а не про склад складеного капіталу. Цілком логічним, на нашу думку, є те, що майно включає в себе частки учасників (кожного з них, зокрема), тому такий капітал іменується складеним. На підставі аналізу Закону України «Про господарські товариства» авторка робить висновок, що учаснику повного та командитного товариства належить частка у майні товариства. Проте власником майна цих товариств є саме товариство. Отже, учасник товариства не може мати частку у майні повного товариства. Вона також висловлює пропозицію щодо доцільності створення статутного фонду в ПТ і КТ, за аналогією з Цивільним кодексом Російської Федерації, обгрунтовуючи її тим, що тоді б кожен учасник мав право на частку у статутному фонді. Стосовно вимог ст. 80 Закону «Про господарські товариства» (про те, що сукупний розмір часток вкладників у командитному товаристві не повинен перевищувати 50% майна товариства, зазначеного в установчому договорі то, на думку І. М. Кучеренко, такі вимоги не можна виконати, оскільки майно господарського товариства формується з різних джерел і має властивість постійно змінюватися. Тому потрібно було б постійно вносити зміни до установчого договору.¹¹²

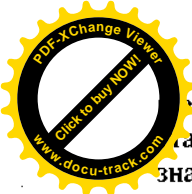
Із такими міркуваннями можна погодитися лише частково. Адже учасник має майнове право на вклад (пай) у складеному капіталі (майні) товариства, про що зазначається в установчому договорі товариства. Відносно доречності створення статутного фонду в ПТ і КТ слід зауважити, що якби було створено статутний фонд, то все одно довелось б вносити корективи до установчого договору про зміни в складеному капіталі.

Оцінка майна і майнових прав здійснюється в національній валюті України, за взаємною згодою учасників. Порядок оцінки вкладів слід визначити в засновницькому договорі ПТ і КТ.

На практиці можуть виникати проблеми, пов'язані із визначенням частки учасників, зокрема, коли майновий внесок одного з учасників (засновників) може бути більший, ніж у інших учасників (засновни-

¹¹¹ *Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. — С. 79.*

¹¹² *Кучеренко І. М. Повні та командитні товариства // Підприємство, господарство і право. — 2001. — №7. — С. 37.*

), а частки можуть бути визнані рівними.¹¹³ Чинне законодавство не дає розмір вкладу у залежність від розміру частки, адже важливе значення в «об'єднаннях осіб» має особиста участь учасника в товаристві. Тому чітке урегулювання цього питання в установчому договорі є необхідною передумовою, яка буде сприяти уникненню суперечностей між учасниками в майбутньому.

Спосіб передачі частки залежить від виду майна, яке передається. Матеріальні внески (речі) передаються товариству, а грошові кошти перераховуються на поточний рахунок в установі банку або вносяться в касу товариства. Передача частки товариству підтверджується різними документами (актом прийому-передачі, довідкою (випискою) банківської установи і ін.).

Права учасників повного та командитного товариства в цілому залежать від їхньої частки в складеному капіталі, якщо інше не передбачено засновницьким договором чи домовленістю.

Отже, визначення моменту, з якого цінний папір (майнове право на частку) є об'єктом правовідносин, має важливе теоретичне і практичне значення, адже від цього залежить виникнення у особи всього обсягу прав, які надаються їй за статусом учасника господарського товариства.

9. Процес утворення юридичної особи завершується її державною реєстрацією, яка є невід'ємною ознакою юридичної особи. Відповідно до ч. 1 і 4 ст. 89 ЦК юридична особа підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом. Дані державної реєстрації включаються до єдиного державного реєстру, відкритого для загального ознайомлення. Зокрема, до єдиного державного реєстру вносяться відомості про організаційно-правову форму юридичної особи, її найменування, місцезнаходження, органи управління, філії та представництва, а також інші відомості, встановлені законом.

Як слушно зазначає О. М. Вінник, функцією державної реєстрації є не лише виявлення державою платників податків та інших обов'язкових платежів, здійснення державного контролю за виконанням умов ведення підприємницької діяльності і боротьби з незаконним підприємництвом, але й створення так званої прозорості ринку, тобто можливості не лише для держави, а й для інших учасників ринкових

¹¹³ Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. — С. 83.

відносин дізнатися про своїх майбутніх партнерів і конкурентів, бників продукції (товарів), емітентів цінних паперів тощо. Для щоб державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності нувала всі свої функції, необхідно забезпечити повноту, публічність, загальновідомість і допустимість відомостей такої реєстрації¹¹⁴.

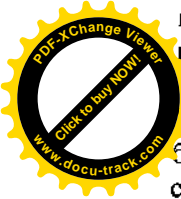
Відповідно до ч. 1 ст. 4 та ст. 5 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» державна реєстрація юридичних осіб — це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені цим Законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру. Державна реєстрація юридичних осіб проводиться державним реєстратором виключно у виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або у районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації за місцезнаходженням юридичної особи.

Для проведення державної реєстрації юридичної особи засновник (засновники) або уповноважена ними особа повинні особисто подати державному реєстратору чи надіслати рекомендаційним листом з описом вкладення такі документи:

- заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації;
- копію рішення засновників або уповноваженого ними органу про створення юридичної особи у випадках, передбачених законом;
- два примірники установчих документів;
- документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи.

У разі якщо проводилося резервування найменування юридичної особи, додатково подається довідка з Єдиного державного реєстру про таке резервування. У випадках, що передбачені законом, додатково подається копія рішення органів Антимонопольного комітету України або Кабінету Міністрів України про надання дозволу на узгоджені дії або на концентрацію суб'єктів господарювання. При державній реєстрації відкритого акціонерного товариства додатково подається звіт про

¹¹⁴ Вінник О. М. Державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності // Вісник Вищого арбітражного суду України. — 1998. — №2. — С. 242.

проведення підписки на акції, який засвідчено Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку України.

Окремі вимоги ставляться щодо умов державної реєстрації в Україні юридичної особи, засновником якої є іноземна юридична особа. В цьому разі, крім зазначених вище документів, додатково подається документ про підтвердження реєстрації іноземної особи в країні її місцезнаходження, зокрема витяг із торговельного, банківського або судового реєстру, легалізований у встановленому порядку (ч. 6 ст. 8 і ч. 7 ст. 24 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб — підприємців»).

У разі державної реєстрації особи, для якої законом встановлено вимоги щодо формування статутного фонду (статутного або складеного капіталу), крім зазначених вище документів, додатково подається документ, що підтверджує внесення засновником (засновниками) вкладу (вкладів) до статутного фонду (статутного або складеного капіталу) юридичної особи в розмірі, який встановлено законом (ч. 4 ст. 24 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців»). У цьому зв'язку І. М. Кучеренко зауважує, що зазначена вимога дещо не відповідає положенням ЦК, оскільки, наприклад, у виробничому кооперативі не створюється статутний і складений капітал, але ст. 165 ЦК вимагає обов'язкового внесення 10 відсотків пайового внеску до дня його державної реєстрації. Тому до Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» потрібно внести зміни і доповнення щодо необхідності підтвердження внесення пайв, вкладів тощо у випадку, коли цього вимагає закон, а не лише для формування статутного фонду (складеного капіталу)¹¹⁵.

Документом, який засвідчує факт внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію юридичної особи, є свідоцтво про державну реєстрацію, яке видається відповідним реєструючим органом.

Порушення встановленого законом порядку створення юридичної особи або невідповідність її установчих документів закону є підставою для відмови в державній реєстрації юридичної особи (ч. 2 ст. 89 ЦК,

¹¹⁵ Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. — Монографія. — К.: ДП «Юридичне видавництво» «Аста», 2004. — С. 39.

ст. 27 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців»). Зокрема, відсутність в установчих документах акціонерного товариства відомостей, передбачених ст. 37 Закону «Про господарські товариства», є підставою для відмови у державній реєстрації товариства, а також може бути підставою для визнання установчих документів недійсними та скасування державної реєстрації. Так, рішенням господарського суду Львівської області від 14 серпня 2001 р. у справі №1 / 403 — 22 / 193 був задоволений позов прокурора м. Дрогобича в інтересах держави в особі виконкому Дрогобицької міської ради до ЗАТ «Господарська спілка «Галичина» про визнання недійсними установчих документів та скасування державної реєстрації на тій підставі, що установчі документи відповідача не відповідають вимогам законодавства, оскільки у статуті відсутні обов'язкові відомості. Постановою Вищого господарського суду України від 5 червня 2002 р. рішення суду першої інстанції та постанова Львівського апеляційного господарського суду від 27 лютого 2002 р. залишилися чинними. Верховний суд України відмовив у порушенні касаційного провадження у цій справі¹¹⁶.

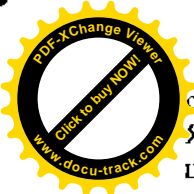
10. Підприємницькі товариства можуть створюватись не лише при заснуванні нового товариства, але й при реорганізації діючого (діючих) товариств та інших юридичних осіб. При цьому деякі з цих суб'єктів корпоративних відносин можуть одночасно припиняти свою діяльність.

Хоч новий ЦК відмовився від терміна «реорганізація» юридичних осіб, проте ним оперує ГК (ст. 56, 59), Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» (ст. 33), Закон України «Про кооперацію» (ст. 28) та деякі інші нормативно-правові акти.¹¹⁷

Реорганізація підприємницьких товариств пов'язана з правонаступництвом в їх правах та обов'язках, тобто з переданням всього майна, прав та обов'язків однією юридичною особою, яка припиняється.

¹¹⁶ Господарське судочинство в Україні: Суд. практика. Корпор. правовідносини / К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — С. 117.

¹¹⁷ Рішення №221 Державної комісії по цінних паперах і фондовому ринку від 30 грудня 1998 р. «Про затвердження Положення про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про їх емісію під час реорганізації товариств».

ся, іншим юридичним особам — правонаступникам (ч. 1 ст. 104 ЦК). Як зауважує В. М. Кравчук, правонаступництво відбувається щодо цивільних прав та обов'язків. Права та обов'язки, що виникають з трудових, соціальних, земельних, адміністративних, податкових правовідносин, до правонаступників не переходять і припиняються (наприклад, втрачають чинність ліцензії, державні акти про право постійного користування земельною ділянкою)¹¹⁸.

Розрізняють п'ять форм реорганізації юридичних осіб: злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення.

Злиття має місце тоді, коли дві або декілька юридичних осіб припиняють свою діяльність і передають майно, права та обов'язки новоствореній юридичній особі. Приєднання — це така форма реорганізації, за якої до однієї юридичної особи приєднуються зі своїм майном у широкому значенні одна чи декілька інших осіб, які з моменту приєднання вважаються такими, що припинили свою діяльність. Організація, до якої приєдналися інші організації, зберігає свою назву і правовий статус. Отже, при приєднанні не відбувається створення нового суб'єкта цивільного права, як це має місце при злитті.

Поділом вважається таке припинення юридичної особи, при якому її майно, права та обов'язки розподіляються між двома або більше новоствореними юридичними особами. Законом передбачена можливість і примусового поділу юридичної особи — суб'єкта господарювання в разі порушення ним антимонопольного законодавства. Так, згідно зі ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції», якщо суб'єкт господарювання зловживає монополією (домінуючим) становищем на ринку, органи Антимонопольного комітету України мають право прийняти рішення про примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монополію (домінуюче) становище.

Виділом є перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків юридичної особи до однієї або кількох створюваних нових юридичних осіб (п. 1 ст. 109 ЦК). При виділі юридична особа, з якої виділяються нові суб'єкти цивільного права, не припиняє своєї діяльності, тому виділ вважається окремою формою реорганізації, при якій теж має місце правонаступництво. До виділу за аналогією застосовуються загальні та спеціальні правила щодо порядку припинення

¹¹⁸ Кравчук В. М. Корпоративне право: Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. — К.: Істина, 2005. — С. 657.

юридичної особи шляхом правонаступництва (ч. 1, 2, 4 ст. 105, 107, ч. 2 ст. 109 ЦК).

Перетворенням юридичної особи є зміна її організаційно-правової форми, наприклад, при перетворенні закритого АТ у відкрите чи товариство з обмеженою відповідальністю. У разі перетворення до нової юридичної особи переходять усе майно, усі права та обов'язки попередньої юридичної особи (ст. 108 ЦК).

Відповідно до ч. 1 ст. 59 ГК, ст. 106 ЦК та ч. 2 ст. 109 ЦК злиття, приєднання, поділ, виділ та перетворення юридичної особи здійснюється за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, а у випадках, передбачених законом, — за рішенням суду або відповідних органів державної влади. Законом може бути передбачено одержання згоди відповідних органів державної влади (наприклад, Антимонопольного комітету) на припинення юридичної особи шляхом злиття або приєднання. Злиття і приєднання призводять до економічної концентрації і здійснюються з дотриманням антимонопольного законодавства. Згідно із ст. 24 Закону України «Про захист економічної конкуренції» концентрація може бути здійснена лише за умови попереднього отримання дозволу Антимонопольного комітету України чи адміністративної колегії цього Комітету, коли сукупна вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів учасників концентрації з урахуванням відносин контролю за останній фінансовий рік, у тому числі за кордоном, перевищує суму, еквівалентну 12 млн. євро, визначену за курсом Національного банку України, що діяв в останній день фінансового року.

Злиття декількох підприємницьких товариств в одну юридичну особу або приєднання одного чи декількох товариств до вже існуючого товариства може бути наслідком укладення між ними договору на основі відповідних рішень вищих органів управління цих товариств.

Вимоги щодо змісту договорів про приєднання чи злиття містяться у п. 2, 3 і 3. 3 «Положення про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про їх емісію під час реорганізації товариств», затвердженого рішенням ДКПЦФР від 30 грудня 1998 р. №221 Зокрема, в договорі про злиття мають міститись відомості про порядок та умови злиття, порядок обміну акцій або часток у статутних фондах товариств, що реорганізуються шляхом злиття, на акції акціонерного товариства або частки у статутному фонді товариства, що створюється шляхом злиття. Аналогічні умови має містити й договір про приєднання.

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

Стосовно договору про злиття або приєднання акціонерних товариств доцільно передбачати в ньому ще й умови: щодо обсягу прав та зобов'язків, які передаються в порядку правонаступництва; умови щодо конвертації акцій; можливі грошові компенсації акціонерам при конвертації акцій; права акціонерів щодо викупу у них належних їм акцій, якщо вони голосували проти реорганізації; порядок зміни персонального та кількісного складу органів реорганізованого АТ; напрями діяльності новоствореного АТ тощо. У договорі можуть зазначитися й інші умови залежно від конкретних обставин. Розробка умов договору може бути здійснена виконавчим органом або уповноваженими представниками акціонерів чи наглядовою радою. Головне, що зміст договору в пакеті з іншими документами має бути доведений до відома акціонерів до проведення загальних зборів, які згодом затверджують цей договір¹¹⁹.

Слід підтримати думку І. М. Кучеренко про необхідність врегулювання основних вимог до цього договору нормами Цивільного кодексу, а не на рівні підзаконного нормативного акта, яким є Положення про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про їх емісію під час реорганізації товариств¹²⁰.

Учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, зобов'язані негайно письмово повідомити про це орган, що здійснює державну реєстрацію, який вносить до Єдиного державного реєстру відомості про те, що юридична особа перебуває у процесі припинення.

З дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення відповідних суб'єктів щодо припинення юридичної особи забороняється внесення змін до установчих документів цієї юридичної особи; внесення змін до Єдиного державного реєстру щодо відомостей про відокремлені підрозділи; проведення державної реєстрації юридичної особи, учасником якої є юридична особа, щодо якої прийнято рішення про припинення.

¹¹⁹ Луць В. В., Сивий Р. Б., Яворська О. С. Акціонерне право / За заг. ред. В. В. Луця, О. Д. Крупчана. — К.: Концерн «Видавничий Дім» Ін Юре», 2004. — С. 225.

¹²⁰ Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2004. — С. 60.

PDF-XChange Viewer
Click to buy NOW!
www.docu-track.com

Названі вище особи за погодженням з органом державної реєстрації призначають комісію з припинення юридичної особи (ліквідаційну комісію, ліквідатора тощо) та встановлюють порядок і строк припинення юридичної особи. Виконання функцій комісії з припинення юридичної особи може бути покладено на її орган управління. З моменту призначення комісії до неї переходять повноваження щодо управління справами юридичної особи. Комісія з припинення юридичної особи поміщає в друкованих засобах масової інформації, в яких публікуються відомості про державну реєстрацію юридичної особи, що припиняється, повідомлення про припинення юридичної особи та про порядок і строк заявлення кредитором вимог до неї. Цей строк не може становити менше двох місяців з дня публікації повідомлення про припинення юридичної особи. Комісія вживає усіх можливих заходів щодо виявлення кредиторів, а також повідомляє їх про наступне припинення юридичної особи (ст. 105 ЦК).

Порядок реорганізації юридичної особи в одній із названих вище форм (злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення) визначено у ст. 107 ЦК. Цей порядок, насамперед, спрямований на захист прав та інтересів кредиторів тих юридичних осіб, що припиняють свою діяльність. Зокрема, кредитор такої юридичної особи, крім вимог щодо сплати неустойки, відшкодування збитків тощо, може вимагати від неї припинення або дострокового виконання зобов'язання.

Після закінчення строку для пред'явлення вимог кредитором та задоволення чи відхилення цих вимог комісія з припинення юридичної особи складає передавальний акт (у разі злиття, приєднання або перетворення) або розподільчий баланс (у разі поділу чи виділу), які мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань юридичної особи, яка припиняється, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспоруються сторонами. Якщо правонаступниками юридичної особи є кілька юридичних осіб і неможливо визначити правонаступника щодо конкретних зобов'язань юридичної особи, що припинилася, юридичні особи — правонаступники несуть солідарну відповідальність перед кредиторами юридичної особи, що припинилася.

Передавальний акт та розподільчий баланс затверджуються учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про її припинення. Нотаріально посвідчені копії передавального акта та розподільчого балансу передаються в орган, який здійснює державну ре-

трацію, за місцем державної реєстрації юридичної особи, що припиняється, а також в орган, який здійснює державну реєстрацію юридичної особи — правонаступника. Порушення зазначених правил щодо передавального акта і розподільчого балансу є підставою для відмови у внесенні до Єдиного державного реєстру запису про припинення юридичної особи та державній реєстрації створюваних нових юридичних осіб — правонаступників.

1. 5. Суб'єктивне корпоративне право як самостійний об'єкт цивільних прав

До матеріальних благ як об'єктів відносять речі, результати робіт і послуг, а також майнові права. Майнові права ще називають безтілесним майном. Це право на чужі дії, тобто поведінку зобов'язаних осіб. З приводу таких матеріальних благ і складаються особливі корпоративні відносини, а зобов'язальне право вимоги чи користування також виступає об'єктом цивільного обороту.

Корпоративне право не є винятком. А це означає, що з приводу нього в учасників суспільних відносин постійно виникають певні права та обов'язки. Корпоративне право учасників (засновників) юридичних осіб все активніше включається в цивільний оборот, виступаючи предметом різного роду цивільно-правових угод. Проте на сьогоднішній день відсутність чіткого розуміння поняття корпоративного права, його вільне трактування викривлює форми переходу корпоративних прав від одного учасника до іншого. Тим самим суттєво утруднюється оборотоздатність цього об'єкта. Діюче законодавство не містить загальних правил щодо порядку вчинення правочинів з корпоративними правами, які б впливали із сутності корпоративних прав. А на практиці це призводить до пошуку шляхів, які б дали змогу обійти питання купівлі-продажу корпоративного права. Відпрацьованим інструментарієм переходу корпоративних прав на сьогоднішній день є вихід із складу учасників товариства. Така угода виглядає як така, що не носить майнового характеру і набуває форми нотаріально посвідченого волевиявлення особи щодо виходу із числа засновників або так званої уступки своєї частки в статутному фонді підприємства. Вжитий у свій час законодавцем термін «уступки» до цього часу залишається до кінця не з'ясованим і частіше всього на практиці застосовується як синонім безоплатної передачі. Хоча він мав би об'єднувати угоди, що опосередковують як оплатну, так і безоплатну передачу корпоративного

права у власність іншої особи. Серед договірних конструкцій, влучалися б до цих суспільних відносин, є такі договори, як купівля, продаж, дарування, міна тощо. Іншого правового інструментарію просто не існує. За угодою уступки частки в статутному фонді і виходу з числа засновників завжди маячить матеріальний компонент, який носить оціночний характер (як правило, з позитивною вартісною оцінкою), хоча назовні волевиявлення осіб відбувається у формі іншої угоди. А вживання такого сурогатного терміна як «уступка» прикриває угоди майнового характеру. Отже, настав час визначити дійсний статус цих юридичних фактів. Такі угоди в переважній більшості є уявними, оскільки за своєю суттю є нічим іншим, як продажем особою свого корпоративного права, яке складається з майнового компоненту (право на отримання дивідендів та отримання частини майна підприємства після його ліквідації) та низки організаційних прав (право на управління, обирати та бути обраним в органи управління підприємством тощо). Існуюча система державної реєстрації переходу корпоративних прав — це не що інше, як реєстрація внесення змін до складу учасників у формі змін до статутних документів, що суттєво впливає на їх оборотоздатність і призводить до підміни та викривлень тих чи інших понять.

З цієї метою слід розмежовувати поняття об'єкта правовідношення, під яким, зазвичай, розуміють спрямовані дії суб'єктів і об'єкта цивільних прав. В теорії цивільного права об'єктом прав вважається те благо, з приводу якого виникає і здійснюється діяльність його учасників у межах суб'єктивних цивільних прав і обов'язків. Вона, як і будь-яка інша діяльність, в результаті якої виникають, здійснюються та припиняються цивільні права та обов'язки, є предметом цивільного права і завжди спрямована на матеріальні чи ідеальні блага. Таким чином, матеріальні чи ідеальні блага прийнято називати об'єктом цивільних правовідносин [?]. Завданням дослідження категорії об'єктів цивільних прав є встановлення для них певного правового режиму, тобто можливості чи неможливості здійснювати з ними певні дії, які тягнуть за собою передбачуваний правовий результат. Адекватне правове регулювання дає можливість найактивніше включати їх до цивільного обороту, і на практиці майже всі об'єкти цивільних прав охоплюються поняттям об'єктів цивільного обороту. Перехід, тобто відчуження корпоративних прав, здійснюється відповідно до Цивільного кодексу, а також на підставі законів, що регулюють діяльність юриди-

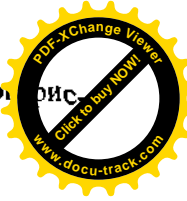
них осіб різних організаційно-правових форм. У кожному конкретному випадку перехід прав регулюється статутами та установчими документами. У складному правовідношенні щодо відчуження права беруть участь дві сторони — правовідчужувач та правонабувач, але й подекуди воля юридичної особи та її зовнішній вираз мають неабияке значення. Сам порядок відчуження корпоративних прав потребує подальшого наукового аналізу і буде предметом наступних досліджень.

Корпоративне право, як об'єкт майнового характеру, має певну оціночну вартість, на яку впливають ряд факторів, серед яких і вид організаційно-правової форми підприємства, і фінансові показники, і перспективи розвитку підприємства та його ділова репутація. При передачі корпоративного права, незважаючи на складність та багатогранність цього об'єкта, не вимагається його деталізація або детальний опис в передаточному документі, оскільки зміст корпоративного права наповнюється повноваженнями, які закріплені в нормативних актах та статутах. Крім того, це категорія є динамічною, вона може змінюватися в рамках існуючого правового зв'язку між учасником та юридичною особою як в сторону збільшення обсягу існуючих прав, так і в сторону обмеження цих прав. Цікавим є те, що, виникнувши та існуючи між учасником і самою юридичною особою, корпоративне право як об'єкт правовідношення одночасно стає об'єктом нового цивільного правовідношення, за допомогою якого опосередковується перехід корпоративного права від одного суб'єкта до іншого. При цьому одна сторона корпоративного правовідношення при переході корпоративних прав залишається, як правило, незмінною. Нею виступає похідний суб'єкт — юридична особа, яка створювалася за волею інших.

Правовий режим цього об'єкта, в першу чергу, залежить від організаційно-правової форми підприємства, але й в такій же мірі від норм, що містяться в установчих документах цих юридичних осіб. Тобто існує так звана шкала відчужуванності цих прав, яка відображає ступінь обмеження можливостей на їх вільну оборотоздатність.

Залежно від організаційно-правової форми юридичної особи відчуження корпоративного права його учасником іншій особі (правонаступництво у праві) у нашому законодавстві позначається таким чином:

- передача частки учасника у складочному капіталі повного товариства;

- перехід до іншої особи частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю;
- відчуження акцій;
- передача паю (пайового внеску) члена кооперативу.

Корпоративне право, що належить учаснику юридичної особи у зв'язку з участю у створенні даної юридичної особи, може перейти до іншої особи або в порядку уступки права, тобто на основі угоди, або на основі закону.

Суб'єктивне корпоративне право заслуговує на самостійне місце серед переліку об'єктів цивільних прав, які містяться у ст. 177 ЦК. Назріла пора слідом за податковим законодавством і цивільному праву визнати самостійне місце суб'єктивного корпоративного права серед об'єктів цивільних прав, а не застосовувати аналогію, прирівнюючи їх до майнових прав, або (що ще гірше) ігнорувати таке право. На нашу думку, не слід вважати прийнятним і той факт, що в Господарському кодексі, на відміну від цивільного законодавства, корпоративним правам присвячено окрему главу і дається визначення поняття корпоративних прав через їх тричленний зміст (ст. 167 ГК). Хоча по суті корпоративне право та його реалізація не пов'язані безпосередньо з господарюванням. Воно виникає в результаті реалізації суб'єктами цивільних правовідносин засновницького права — права на створення юридичних осіб.

Якщо звернутися до визначення змісту корпоративних прав у ст. 167 ГК, то у ньому зазначаються ключові повноваження учасника (засновника) юридичної особи. До них відносяться правомочності на участь в управлінні організацією, отримання частини прибутку, а також майна у випадку ліквідації. До змісту корпоративного права можуть входити й інші повноваження, які передбачені законом та установчими документами. Їх прийнято ділити на права майнового та немайнового характеру. Але саме майновий елемент робить його таким «привабливим». Новий ЦК замість узагальненого визначення корпоративних прав містить регулювання прав учасників господарського товариства (ст. 116), зміст яких, по суті, розкривається через такі ж складові.

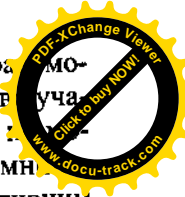
У ст. 100 ЦК зазначається, що «право участі у товаристві є особистим немайновим правом і не може окремо передаватися іншій особі». Виникає питання: окремо від чого? Якщо право участі у товаристві розуміти як елемент суб'єктивного корпоративного права, тоді стає

зрозуміло, що немайнове право членства у товаристві, яке охоплюється поняттям корпоративного права, не може окремо від майнових прав бути відчужене третій особі. Майнові складові корпоративного права безпосередньо впливають з участі у формуванні статутного фонду (майна) товариства, тому слід припустити, що окремо від немайнових не можна передавати і майнові права члена товариства, залишаючись при цьому його учасником. З такого положення випливає висновок про те, що суб'єктивне корпоративне право аналізується через його складові, але для цивільного обороту його слід розуміти як єдиний неподільний об'єкт. Це торкається повною мірою й одноосібного товариства.

Цікавим у цьому сенсі є дослідження О. Р. Кібенко, яка у своїх висновках впритул наблизилась до визнання корпоративного права як складної сукупності правомочностей. Аналізуючи право участі в товаристві, виходячи з буквального тлумачення ст. 100 ЦК України, вона зазначає, що окремо право участі в товаристві в жодному разі не можна розглядати як особисте немайнове, та аргументує свою позицію тим, що учасник товариства, вклавши своє майно до статутного фонду, зацікавлений в отриманні дивідендів. Навіть такі повноваження учасника, як право на отримання інформації та участі в загальних зборах, спрямовані передусім на захист його майнових інтересів. Вона слушно зауважує, що самі по собі ці права не мають вартості для особи.¹²¹ Про невіддільність права участі в товаристві свідчить і той факт, що воно, як самостійне, не може входити до складу спадщини (ст. 1219 ЦК). Авторка стверджує, що для підприємницьких товариств право участі у товаристві не може бути предметом окремих правочинів, але може переходити до іншої особи у разі відчуження або спадкування іншими особами належних їм акцій, часток, паїв у статутному фонді (капіталі) товариства.¹²² Похибка цього висновку, на нашу думку, полягає в тому, що в ньому ми повертаємося знову ж до того, від чого відмовилися, а саме — визнання подвоєння суб'єкта права власності на частку (пай). Тільки визнавши корпоративне право самостійним об'єктом

¹²¹ Кібенко О. Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи. Перспективи використання Європейського законодавчого досвіду у правовому полі України // Серія: Юридичний радник. — Харків: вид-во «Страйд», 2005. — С. 309.
¹²² Кібенко О. Р. — Вказ. праця. — С. 312.

цивільних прав, яке по суті є складною сукупністю окремих правомочностей, ми розставляємо усі крапки у цьому питанні. Тому правді у невіддільності корпоративного права вважатися членством і саме окремо передаватися іншій особі, а право участі у підприємстві юридичній особі є нічим іншим, як володінням корпоративним правом.

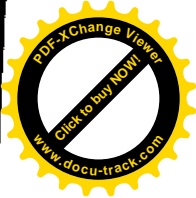
Як бути тоді, коли створення юридичної особи не породжує ніяких майнових прав у засновників? Напевне, ми можемо говорити тільки про членство у цій юридичній особі, яке має немайнову природу і є особистим невідчужуваним правом засновника. Як тільки на підставі закону чи уставного документа правовий зв'язок між засновником і створеною юридичною особою наповнюється майновим змістом, можна сміливо говорити про наявність суб'єктивного корпоративного права у засновника юридичної особи. Аналізуючи корпоративне право як об'єкт права власності, І. Спасибо-Фатеева зазначає, що право участі в товаристві та корпоративне право — категорії нетотожні, зазначаючи серед відмінних ознак те, що право участі стосується будь-якого товариства, а не лише господарського.¹²³

Погоджуючись із розмежуванням категорій корпоративного права та права участі в товаристві, автор не розкриває їх співвідношення, а розглядає як дві самостійні категорії цивільного права. Розглядаючи суб'єктивне корпоративне право як сукупність окремих майнових та немайнових прав, як взаємообумовлене їх поєднання, ми можемо стверджувати про наявність окремого об'єкта цивільних прав.

Невизнання суб'єктивного корпоративного права об'єктом цивільних прав продовжує породжувати хибну практику викривлення в оцінці усіх правомірних дій, які вчиняються щодо корпоративного права, і це не дає можливості рухатися в напрямі вдосконалення регулювання процедури їх відчуження та набуття. Як тільки не називають факт відчуження суб'єктивного корпоративного права: виходом з товариства, уступкою частки в статутному фонді, зміною складу учасників товариства. Але усі названі юридичні факти є явищами одного правового ряду. Це не що інше, як відчуження корпоративного права.

Вихід із числа учасників корпоративного утворення — це наслідок власного розпорядження особисто своїм корпоративним правом. І

¹²³ Спасибо-Фатеева І. Поняття майна, майнових та корпоративних прав як об'єктів права власності. — С. 12.

якщо, як зазначалось вище, немайнове право членства в організації є невідчужуваним, то в сукупності з майновим «наповненням» воно трансформується в особливий об'єкт цивільних правочинів. Без легалізації корпоративного права як окремого виду об'єктів цивільних правочинів ми будемо стикатися з цілою низкою проблемних питань. Зокрема, в літературі обговорюється думка про те, що право на вихід із товариств має серйозно обмежуватись на рівні закону, оскільки досить часто має місце зловживання таким правом учасників товариства, і це призводить до ущемлення прав тих осіб, які продовжують залишатися членами товариства. Зокрема, Грабовська С. Я. у своєму авторефераті «Спадкування прав засновника (учасника) корпоративного підприємства» зазначає, що корпоративні права можуть успадковуватися спадкоємцями, коли у статуті підприємства існує положення про допустимість такого спадкування й інші учасники корпоративного підприємства проти цього не заперечують. В усіх інших випадках спадкується частка у майні корпоративного підприємства, яка належала померлому учаснику цього підприємства.¹²⁴ Суперечливість цієї тези полягає в тому, що автор окремо розглядає корпоративні права учасника і окремо частку в майні підприємства як об'єкт спадкування. Але ж на сьогодні загальновизнаним є положення про те, що з моменту зарахування майна на баланс підприємства воно набуває речового права на це майно, і цей юридичний факт є правоприпинюючим щодо речових прав засновника. Виділення у спадковій масі окремо корпоративних прав і окремо права на частку у майні товариства є штучним. Після смерті учасника товариства спадкоємці претендують на спадкування корпоративного права, а за наявності певних обмежувальних процедур в установчих документах корпоративного підприємства спадкоємці мають право вимагати грошової оцінки корпоративного права.

Надалі залишається сталою проблема визначення вартості частки, до якої включають: вартість майна, переданого товариству як частка до статутного фонду, прибуток товариства, нерозподілені дивіденди. Але це, як правило, матеріальні активи, і при цьому, зазвичай, поза вартісною оцінкою залишається ділова репутація фірми, знаність серед споживачів торгової марки, місце фірми на ринку тощо. Ці чинни-

¹²⁴ Автореф. канд. юрид. наук «Спадкування прав засновника (учасника) корпоративного підприємства» 12.00.03. — Київ, 2007. — С. 3.

ки можуть впливати на оцінку матеріальних активів як в сторону збільшення, так і в сторону зменшення. Їх переоцінка погіршує фінансове становище товариства, а недооцінка — ставить в гірше становище учасника, що виходить з товариства.

Відмова від такої ситуації, коли в центрі правового регулювання знаходиться право на вихід з товариства та сам вихід, і перевід його в площину продажу корпоративного права поверне ситуацію в нормальне ринкове русло. По-перше, припинення членства є наслідком продажу корпоративного права, а не навпаки. Ми перестанемо прикривати цивільно-правові правочини продажу корпоративного права нотаріальним посвідченням заяви на вихід із числа учасників. Адже не секрет, що коли учасник товариства передає свою частку іншому суб'єкту, то це, як правило, відбувається із зустрічним майновим наданням, яке ніде не відображається і, по суті, договір відчуження майна прикривається одностороннім правочином у формі заяви. По-друге, продаж корпоративного права зніме ряд громіздких процедурних питань, пов'язаних із виплатою товариством частки в товаристві, грошова оцінка якої може бути проведена тільки на підставі річного фінансового звіту і внесенням аналогічної частки бажаним стати учасником товариства.

Поза актуальністю залишиться питання щодо надання органам державної реєстрації великого переліку документів та рішень загальних зборів щодо внесення змін у статутні документи підприємницьких організацій (така ситуація виглядає особливо дивно, коли товариство залишається з одним учасником). Чому, визнаючи право вільного обороту акцій акціонерних товариств, які є нічим іншим як посвідчувальним документом членства у товаристві і які на підставі своїх речових властивостей дають можливість матеріалізувати корпоративне право, ми одночасно щодо інших видів товариств мову ведемо не про право розпоряджатися своїм корпоративним правом, а про право вийти з товариства. Особа набуває акції не заради них самих, а заради тих прав, які з ним пов'язані. Засвідчення корпоративних прав акцією є специфікою певної організаційно-правової форми юридичної особи. Необхідність матеріалізованого вираження корпоративних прав пов'язана із забезпеченням необхідності їх динамічного обороту на ринку капіталів і необхідності їх спрощеного відчуження. Але право власності на акцію буде існувати і тоді, коли сама акція буде відсутня (бездокументарна форма акцій). Право на безтілесні речі має зо-

в'язальну природу, але чому б не визнати корпоративне право в якості об'єкта права власності з тією лише різницею, що в одному випадку наявним буде посвідчувальний документ (акції), а в іншому — корпоративне право буде «безтілесним» майном. Адже безпідставно стверджувати, що особа не є власником корпоративних прав лише тому, що вони не закладені в інших, уже відомих праву об'єктах цивільних прав.

Суб'єктивне корпоративне право є категорією динамічною і мінливою. Наповнення суб'єктивного корпоративного права конкретним змістом залежить від організаційно-правової форми юридичної особи. Акценти можуть зміщуватися в сторону зменшення немайнового чи організаційного компоненту, або майнових складових. Наприклад, акціонер, який володіє привілейованими акціями, має право отримувати дивіденди у фіксованому розмірі незалежно від результатів діяльності товариства. Можливі ситуації, коли юридична особа викупує корпоративні права у засновника, і вони будуть належати юридичній особі. Але при цій ситуації ми не можемо вести мову про припинення корпоративних прав. Адже не йдеться про їх погашення, оскільки вони повинні бути відчужені юридичною особою протягом року. Разом з цим корпоративні права не можуть існувати поза взаємозв'язком засновника та юридичної особи. Корпоративні права можуть існувати у різноманітних формах. Це форма акції, частки у статутному фонді товариства, паю, запису у державному реєстрі тощо. Форма чи зовнішній вираз суб'єктивного корпоративного права не впливає на їх правову природу та зміст. З тією чи іншою формою корпоративного права пов'язують процедурні питання їх реєстрації, фіксації та переходу від одного суб'єкта до іншого. Наприклад, порядок відчуження часток і акцій є різним.

Дещо раніше корпоративні права пов'язували тільки із такими юридичними особами, як господарські товариства, і за межами цього поняття опинився широкий спектр юридичних осіб, учасники яких виступали їх засновниками і у яких виникали різного роду повноваження щодо новоствореного суб'єкта. Така концепція у підході до наявності корпоративного права базувалась на критерії наявності чітко визначеного переліку прав засновників щодо новоствореного суб'єкта. І відсутність хоча б одного із загальновизнаних трьох позбавляв би засновників цієї юридичної особи розгляду питання щодо наявності у них корпоративних прав. Очевидно, що цей підхід є хибним.

Цивільний оборот, який претендує називатися ринковим, стосується до предметів обороту всі об'єкти, які можуть мати грошову ціну і оборот яких прямо не заборонений законом. Тільки з огляду на це корпоративному праву слід відвести окреме місце серед об'єктів цивільних прав, яке, за умови дотримання певних процедурних правил, встановлених законом та установчими документами, може вільно обертатися в суспільстві. Однією з форм реалізації корпоративного права є його відчуження з використанням засобів цивільно-правового інструментарію, і залучаються до цього такі договірні конструкції, як договір купівлі-продажу, дарування тощо.

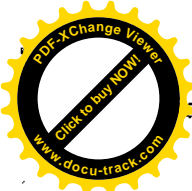
1. 6. Види (класифікація) та зміст корпоративних прав

На законодавчому рівні корпоративні права учасників господарських товариств регламентовані такими нормативними актами: ЦК, ГК, Законом України «Про господарські товариства», Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» та ін.

Єдиний у законодавстві перелік змісту корпоративних прав міститься у ст. 167 ГК, відповідно до якого корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Відразу зазначимо, що в законодавстві «корпоративні права» і «права учасників» наводяться як тотожні поняття. Проте, на нашу думку, їх слід розмежовувати. Адже корпоративні права учасників господарських товариств — це права, які виникають із участі особи в товаристві, тоді як в Законі України «Про господарські товариства» поняття «учасник» застосовується до осіб як на стадії створення господарського товариства (наприклад, в ТзОВ, ПТ, КТ), так і в процесі його функціонування. До прав учасників відповідно до ст.10 згаданого Закону належать такі права:

- а) брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, за винятком випадків, передбачених цим Законом;

б) брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди);

в) вийти в установленому порядку з товариства;

г) одержувати інформацію про діяльність товариства. На вимогу учасника товариство зобов'язане надавати йому для ознайомлення річні баланси, звіти товариства про його діяльність, протоколи зборів.

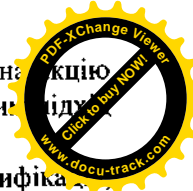
Цивільним кодексом (п. 4 ч. 1 ст. 116), крім зазначених прав учасників, прямо передбачається ще й можливість здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, у порядку, встановленому законом.

Крім того, учасники можуть також мати й інші права, встановлені установчими (локальними) документами товариства та законом. Їх перелік не є вичерпним. Проте, в загальному, вони поділяються на *майнові та організаційні*.

В юридичній літературі висловлені різні точки зору та підходи щодо класифікації прав акціонерів: Г. Ф. Шершеневич поділяв права акціонерів на особисті та майнові. Таку ж позицію відстоює і ряд сучасних учених, серед яких О. М. Вінник, В. В. Лаптев та ін.¹²⁵ За цією класифікацією до особистих прав відносять право на участь у загальних зборах товариства; право вимагати скликання позачергових загальних зборів; вносити пропозиції на розгляд загальних зборів; обирати та бути обраним до виборних органів товариства; оспорювати незаконні рішення загальних зборів або правління товариства; право на інформацію та право вимагати ознайомлення з показниками фінансово-господарської діяльності правління. До майнових прав належать право на отримання дивідендів та право на частину майна при ліквідації товариства.

Загалом, підтримуючи позицію Г. Ф. Шершеневича, деякі науковці, зокрема, О. Р. Кібенко та І. В. Спасибо-Фатеева, до майнових корпоративних прав пропонують віднести також право брати участь у формуванні статутного капіталу товариства (хоча О. В. Щербина стверджує, що це засновницькі права) та право розпоряджатися своїми

¹²⁵ Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 16.

корпоративними правами, що випливають з права власності на акцію як об'єкт цивільного права.¹²⁶ Притаманний російським ученим полягає у запереченні речового характеру прав акціонерів.

Звертає на себе увагу та заслуговує на підтримку класифікація запропонована С. Д. Могилевським, який поділяє права акціонерів на чотири категорії:

- 1) безумовні права, які належать акціонерові внаслідок того, що він має зобов'язальні права щодо акціонерного товариства незалежно від типу товариства, категорії та кількості належних йому акцій;
- 2) права акціонерів, зумовлені категоріями акцій;
- 3) права акціонерів, зумовлені типом акціонерного товариства;
- 4) права акціонерів, реалізація яких зумовлена виникненням певних обставин.¹²⁷

Пропозиція щодо поділу прав на безумовні та зумовлені певними особливостями у принципі не викликає заперечень, проте класифікація, запропонована С. Д. Могилевським, не дає змоги охопити всі аспекти належних акціонерів прав, показати їх взаємозв'язок та відмінність.

Ученими обґрунтовуються й інші підстави поділу прав акціонерів. Зокрема, деякі поділяють права учасника товариства на корпоративні (право брати участь в управлінні товариством) та зобов'язальні (право вимагати виплати оголошених дивідендів; право на належну частину майна, що залишається після ліквідації товариства). Основні права акціонера поділяються на корпоративні та зобов'язальні, які, в свою чергу, поділяються на права умовні та безумовні. Зобов'язальні умовні права поділяються на права, зумовлені категорією акцій та зумовлені рішенням загальних зборів.¹²⁸

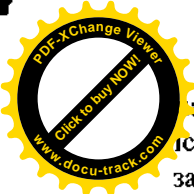
Чи не найбільш вдалу класифікацію корпоративних прав здійснила Н. С. Глусь.¹²⁹ Автор поділила корпоративні права залежно від:

¹²⁶ Кібенко О. Р. Корпоративное право Украины. Учебное пособие. — Х.: «Эспада», 2001 — С. 115–116; Спасибо-Фатеева И. В. Акціонерні товариства: корпоративні правовідносини. — Х.: Право, 1998. — С. 127–128.

¹²⁷ Могилевский С. Д. Общества с ограниченной ответственностью. — Москва. — 1999 г. — С. 67.

¹²⁸ Щербина О. В. Вказ. монографія. — С. 22.

¹²⁹ Глусь Н. С. Корпоративні та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту. Дис. к. ю. н. ... 12.00.03. — К.: 2000. — С. 107.

характеру — на майнові та членські (управлінські); безумовності їх існування у особи — на безумовні (які, в свою чергу, поділяються на загальні і конкретизуючі) та права під умовою; джерела виникнення — на законні, підзаконні, внутрішньокорпоративні (установчі і ті, які встановлюються в позастатутних документах). Щоправда, певні сумніви викликає виділення нею групи членських (управлінських) прав. Адже, якщо говорити про членські права, то слід мати на увазі, що вони впливають із членства (участі) в господарському товаристві. Тоді постає питання, до якої ж групи віднести, наприклад, право на участь в установчих зборах товариства? Його слід віднести до організаційних прав, оскільки до виникнення товариства корпоративних прав ще не існує. Водночас не слід ігнорувати і ту обставину, що на етапі створення господарського товариства відбувається зародження корпоративних відносин. Тому більш повним і адекватним буде виділення поряд з майновими групи організаційних прав.

Як бачимо, у літературі відсутній єдиний підхід до класифікації корпоративних прав. Безперечно, кожна із наведених думок має право на існування, проте здійснити класифікацію всіх існуючих корпоративних прав — неможливо, оскільки, як уже зазначалося, значна їх частина міститься у внутрішніх документах товариства.

З урахуванням зазначених обставин спробуємо викласти нашу пропозицію щодо зазначеної класифікації. Залежно від об'єкта, з приводу якого виникають корпоративні права, всю їх сукупність можна поділити на:

майнові:

- отримувати частину прибутку товариства у вигляді дивідендів;
- отримувати частину вартості майна товариства у разі його ліквідації;
- розпоряджатися акціями (а для інших видів корпорацій — часткою в статутному фонді): продавати, передавати, відчужувати іншим способом у порядку, визначеному чинним законодавством та статутом товариства;
- заповідати акції (частку) у спадщину;
- купувати додатково випущені акції товариства;

організаційні:

- входити в товариство і виходити з нього в установленому порядку;
- брати участь у загальних зборах акціонерів (зборах учасників);
- обирати і бути обраним до органів товариств;
- брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному статутом товариства та законодавством;
- отримувати інформацію про діяльність товариства.

Про існування цивільних (зобов'язальних і майнових) відносин, які складаються між учасниками на етапі створення господарського товариства, уже зазначалося. Права, які при цьому здійснює особа, не слід однозначно відносити до корпоративних, оскільки, наприклад, такі права, як: право брати участь у формуванні статутного фонду; право на участь в установчих зборах товариства тощо, є організаційними, а не корпоративними. Поряд із цим набуття корпоративних прав не слід категорично відносити до засновницьких прав, як це роблять деякі автори, оскільки таке право може реалізовуватися учасником і в процесі діяльності АТ (наприклад, шляхом додаткової підписки на акції, коли статутний капітал уже сформовано, або внаслідок укладання цивільно-правових договорів тощо).

О. В. Щербина вважає, що всі корпоративні права акціонера є зобов'язальними, і не слід погоджуватися з авторами, які виділяють майнові права акціонера, не зазначаючи їх зобов'язального характеру.¹³⁰ Як відомо, майнові правовідносини можуть бути двох видів: речові та зобов'язальні. Речовими визнаються ті відносини, об'єктом яких є речі, майно (наприклад, відносини власності). Акціонером на праві власності належить лише акція як цінний папір, але повноважень власника щодо майна акціонерного товариства він не має, оскільки його внесок до статутного фонду стає власністю товариства. Акціонер має право вимоги щодо товариства: право вимагати виплати оголошених дивідендів, право вимоги своєї частки у майні товариства при його ліквідації тощо. Таку теорію за аналогією можна застосувати і до учасників товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, повних і командитних товариств.

¹³⁰ Вказ. моногр. — С. 23.

Тому, звертаючись до теорії цивільного права, потрібно підкреслити, що право вимоги або дії є об'єктом зобов'язальних правовідносин, отже, майнові права акціонера мають не речовий, а головним чином зобов'язальний характер.

Таким чином, відштовхуючись від наведених класифікацій, вважаємо, що корпоративні права учасників господарських товариств можна поділити також на *основні* та *додаткові*.

До основних прав за цією класифікацією можна віднести всі корпоративні права, які встановлені законодавством України. В свою чергу, основні права поділяються на безумовні права та права під умовою. До безумовних прав відносять права, які мають імперативний характер і не можуть бути виключені чи обмежені самими суб'єктами корпоративного права. *Безумовні права*, в свою чергу, поділяються на *загальні* — ті права, які об'єднують у собі права певної групи, за допомогою яких відбувається реалізація загальних прав, і *конкретизуючі* права, які деталізують, розкривають зміст загальних прав. Їх можна класифікувати залежно від основного права, реалізацію і захист якого вони забезпечують. Наприклад, основне безумовне право учасника АТ — це право на участь у загальних зборах; воно забезпечується іншими правами, серед яких: право на отримання достатньої та своєчасної інформації стосовно дати, місця проведення та порядку денного загальних зборів; право на отримання інформації про зміни в порядку денному; право на ознайомлення з документами, що стосуються порядку денного; право брати участь у загальних зборах особисто або через представника. Цей перелік конкретизуючих прав не є вичерпним, оскільки належні акціонерів конкретизуючі права (у тому числі пов'язані з правом брати участь у загальних зборах) можуть бути закріплені в установчих та внутрішніх документах товариства.

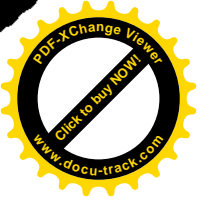
До окремої групи в класифікації корпоративних прав можна віднести *права під умовою*, які набуваються їх суб'єктами за наявності певних умов та обставин. Наприклад, власник привілейованих акцій має право на участь в управлінні за умови, якщо можливість реалізації цього права передбачена статутом акціонерного товариства.

Додаткові права — це ті права, які встановлені самими суб'єктами корпоративного права у внутрішньокорпоративних актах. Слід акцентувати увагу на тому, що розглядати корпоративні права (і основні, і додаткові) необхідно в аспекті прав акціонерів — перша група, та прав учасників ТзОВ та ТзДВ — друга група. Критерієм такої класифікації

є об'єкт права власності, що породжує в особи наявність корпоративних прав. Для першої групи — це акція, для другої — майнове право на частку в статутному фонді. Різний правовий режим деяких категорій акцій, у свою чергу, сприяв виникненню неоднакової за обсягом та змістом сукупності корпоративних прав акціонерів, яка залежить від того, які акції належать на праві власності суб'єкту корпоративних прав — акції ВАТ чи ЗАТ, прості чи привілейовані акції. Тому слід розглядати основні корпоративні права як права, закріплені у законодавстві. Вони мають загальний характер, а розкриває їх група конкретизуючих прав.

Жоден із нормативно-правових актів (ні ст. 10 Закону України «Про господарські товариства», ні ЦК чи ГК України та ін.) не наводить вичерпного переліку суб'єктивних корпоративних прав, вони визначають наявність в учасника інших прав, передбачених законом та статутними документами. Тому класифікація корпоративних прав може здійснюватися також і на підставі аналізу джерел корпоративного права, якими є чисельні законні, підзаконні та внутрішньокорпоративні акти. Залежно від *джерела виникнення* корпоративні права можна поділити на: 1) *законні* — ті, які встановлені законами; 2) *підзаконні* — права, які встановлені підзаконними нормативними актами; 3) *внутрішньокорпоративні* — які, в свою чергу, можна поділити на: *установчі* — права, які встановлюються установчими документами, та *права, які встановлені в позастатутних локальних документах товариства* (наприклад, положення про правління, про засідання спостережної ради та ін.).

РОЗДІЛ 2

ЗДІЙСНЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ТА ВИКОНАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

2.1. Поняття здійснення корпоративних прав

Будь-який напрям у науці може формувати свої теорії, спираючись на загальні закономірності правового регулювання, використовуючи при цьому основні поняття правової науки.

На сьогоднішній день актуальною залишається проблема здійснення суб'єктивних цивільних прав та виконання суб'єктивних обов'язків, зокрема, корпоративних прав та обов'язків.

У популярній юридичній енциклопедії **реалізація норм права** (реалізація — від лат. *realis* — суттєвий, дійсний, речовий) визначається як втілення норм права у практичних діях (діяннях) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх службових осіб та посадових осіб і громадян.¹³¹

Здійснення суб'єктивних прав є складовою загальної проблеми реалізації норм права. Загальновизнаним у теорії права є те, що норми за характером передбачуваних ними правил поведінки поділяються на *зобов'язуючі*, які зобов'язують суб'єктів здійснити дії, що передбачені в нормі; *забороняючі* — приписують утримуватися від дій, які містяться в нормі права; *уповноважуючі* — дають можливість здійснити дії, які становлять зміст даної норми.

Слід зазначити, що сама **реалізація права** в літературі розуміється не завжди однаково. Так, в одних випадках говорять про реалізацію права як про певний, суворо обумовлений процес здійснення правових приписів, як втілення цих приписів у поведінці людей. Досить типовим при цьому є визначення, відповідно до якого реалізація права виступає як «така поведінка суб'єктів права, в якій втілюються приписи правових норм (правомірна поведінка), практична діяльність людей по здійсненню прав і виконанню юридичних обов'язків». Іншими словами, реалізація права розглядається як втілення у діях людей тих вимог, які в загальній формі виражені в нормах права як конкретний прояв

¹³¹ Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко... В. С. Ковальський (кер.) та ін. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 421.

процесу правового регулювання.¹³² Це найбільш усталене і повне уявлення про реалізацію права.

Здійснення корпоративного права не може відбуватися по відношенням, адже прав без обов'язків не існує, «інша справа, і це конкретні виконавці даних обов'язків не завжди точно наперед визначені».¹³³

В інших випадках реалізація права розглядається не тільки як процес або зовнішній вияв процесу правового регулювання, але і як його кінцевий результат. В даному аспекті реалізація права визначається як досягнення повної відповідності між вимогами норм здійснити відповідні вчинки або утриматися від їх здійснення і сумою фактично вчинених дій.¹³⁴ В будь-якому випадку сформульовані в законах та інших нормативно-правових актах норми тільки тоді стають «живими», коли вони втілюються в дійсності, реалізуються в пізнавально-вольових вчинках (діях) людей.

Стаття 12 ЦК встановлює головні засади здійснення цивільних прав, під якими мається на увазі можлива поведінка уповноваженої особи, якій відповідає міра належної поведінки зобов'язаної особи.

Традиційно корпоративне право як право суб'єктивне реалізується через так звану *тріаду можливостей*. Згідно з цією характеристикою наявність цивільного права означає для уповноваженої особи:

- можливість поводитися певним чином;
- можливість вимагати певної поведінки від інших осіб;
- можливість отримати захист порушеного права за допомогою суду, державних органів тощо.

Принциповим положенням ст. 12 ЦК є те, що особа здійснює своє цивільне право вільно, на власний розсуд. Це означає, що особа може на власний розсуд як здійснювати суб'єктивне право, так і використовувати його частково або не використовувати взагалі.

Під здійсненням корпоративного права потрібно розуміти реалізацію тих можливостей, які передбачені змістом відповідного суб'єк-

¹³² Пиголкин А. С. — Общая теория права. — С. 282.

¹³³ Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. — Изд-во Саратовского ун-та, 1979. — С. 178.

¹³⁴ Катаев Н. А. Теория государства и права / Под ред. Н. А. Катаева и В. В. Лазарева. — Уфа, 1994. — С. 374.

тивного права. Здійснення суб'єктивного права може відбуватися шляхом вчинення як фактичних, так і юридичних дій.

Деякі автори ототожнюють суб'єктивне право і його здійснення. Так, Ц. Я. Ямпольська стверджувала, що «суб'єктивне право — це належне даній особі реально існуюче право, до реалізації якого можна приступити негайно чи яке уже знаходиться в стані реалізації».¹³⁵

Пропонуючи розрізнити такі поняття, як «*зміст суб'єктивного права*» і «*зміст здійснення права*», В. П. Грибанов під здійсненням суб'єктивного права розумів як зміст реальних, конкретних дій, пов'язаних із перетворенням можливої поведінки уповноваженої особи на дійсність. А саме співвідношення між поведінкою, яка утворює зміст суб'єктивного права, і поведінкою, яка становить зміст здійснення права, він визначав як співвідношення між «можливістю і дійсністю», крім того, як «співвідношення об'єктивного і суб'єктивного» і, насамкінець, як співвідношення «загального і конкретного, як співвідношення загального типу поведінки і конкретних форм її прояву в умовах даного конкретного випадку». В результаті автор дійшов висновку, з яким важко не погодитись: «Якщо зміст суб'єктивного цивільного права може бути визначений як загальний тип можливої поведінки уповноваженої особи, санкціонований об'єктивним правом, то зміст процесу його здійснення зводиться до вчинення уповноваженою особою реальних конкретних дій, в яких знаходять своє вираження як воля самої уповноваженої особи, так і специфічні особливості даного конкретного випадку».¹³⁶ Таке співвідношення цілком можна застосувати і до суб'єктивного корпоративного права.

Кожна із правомочностей, які складають зміст суб'єктивного корпоративного права, має своє призначення.

Суб'єкт корпоративних відносин має абсолютне право здійснювати належні йому корпоративні права, які засновані виключно на законі та закріплені у внутрішніх нормативних актах підприємницького товариства і існують незалежно від волі та влади інших осіб.

¹³⁵ О субъективных правах советских граждан и их гарантиях // Вопросы советского государственного права — М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1959. — С. 159.

¹³⁶ Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. (Классика российской цивилистики). — М.: «Статут», 2001. — 411 с.

При аналізі правовідношення з переходом можливості у дійсність доводиться двічі зустрічатися в процесі реалізації норми у правотворенні: коли загальна абстрактна норма закону перетворюється на конкретні права та обов'язки учасників і коли права і обов'язки реалізуються в конкретних актах поведінки.¹³⁷

Таким чином, закладена в суб'єктивному праві можливість реалізується як в момент набуття корпоративного права, так і в момент його здійснення. Тим самим утворюються два способи здійснення корпоративних прав: їх придбання і, власне, здійснення корпоративних прав. Відповідно, для переходу можливості у дійсність необхідно встановлення у нормах права і внутрішніх корпоративних актах необхідних умов, які стосуються цих двох моментів, а також їх виконання учасниками правовідносин. Такими умовами в суб'єктивному корпоративному праві є гарантії.

Поняття «*гарантій*» (від фр. — поручатися, забезпечувати) досить поширене у різних сферах людської діяльності. В юридичній літературі в питанні щодо гарантій реалізації права немає однозначності. Їх розглядають як гарантії реалізації норм права¹³⁸ та як гарантії реалізації прав та обов'язків.¹³⁹ На думку М. Красової, гарантії — це створення умов і надання таких юридичних засобів державою, за яких громадянин вільно і безперешкодно мав би можливість реалізувати закріплене за ним право.¹⁴⁰ П. М. Рабинович під гарантіями прав і свобод розуміє такі явища, які сприяють здійсненню прав і свобод людини, забезпечують її охорону та захист.¹⁴¹

¹³⁷ Болвачова Н. Е. Ограничения как средство гражданско-правового регулирования (философско-теоретический аспект) // Актуальные проблемы гражданского права: Сборник статей. Вып. 7 / Под ред. О. Ю. Шилюхвоста. — М.: Издательство НОРМА, 2003. — С. 10.

¹³⁸ Боброва Н. А. Гарантии реализации государственно-правовых норм. — Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1984. — С. 145.

¹³⁹ Симокова Т. В. Юридические гарантии реализации прав и обязанностей советских граждан (Вопросы теории): Автореф. дисс. к. ю. н.: 12.00.01. — Свердловск: Полиграфист, 1986.

¹⁴⁰ Право громадян на екологічну інформацію: проблеми гарантій, реалізації та захисту // Право України — 1997. — №3. — С. 42.

¹⁴¹ Рабинович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). — Харків.: Право, 1997. — С. 23.

Найбільш широке поняття гарантій обґрунтовує О. С. Мордовець, який під гарантіями розглядає систему соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів та способів, що створюють рівні умови особі для здійснення нею своїх прав, свобод та інтересів.¹⁴²

Під юридичними гарантіями у літературі розуміють правові норми та інститути, які забезпечують можливість безперешкодного здійснення прав особи, їх охорону, а в разі протиправних посягань — захист і поновлення.¹⁴³

Гарантію захисту майнових прав акціонерів закріплено в ч. 2 ст. 152 ЦК України. Йдеться, зокрема, про обов'язок акціонерного товариства, що проводить відкрити підписку на акції, щорічно публікувати у засобах масової інформації для загального відома річний звіт, бухгалтерський баланс, відомості про прибутки і збитки, а також іншу інформацію, передбачену законом.

В. П. Грибанов однією з найважливіших форм правових гарантій реального здійснення суб'єктивних прав називав юридичний обов'язок.¹⁴⁴ О. С. Йоффе також пов'язував гарантії реального здійснення суб'єктивного права з виконанням відповідного обов'язку. На підтвердження вказаного висновку він наводив такі аргументи: «... в той час як завдяки суб'єктивному праву створюється можливість здійснення певних дій для тих осіб, яким воно належить, обов'язок, якщо він навіть обумовлює активну діяльність його носія, врешті призводить до можливості здійснення певних дій іншими особами... Той, кому належить суб'єктивне право, може здійснити певну дію в результаті здійснення відповідних дій іншими особами. Навпаки, той, на кого покладений обов'язок, повинен здійснити відповідні дії для того, щоб відповідні дії могли бути здійснені іншими особами».¹⁴⁵

¹⁴² Див. Безсмертна Н. В. Здійснення громадянами права приватної власності в Україні // Дис. ... к. ю. н. Київський нац. ун.-т ім. Т. Шевченка. — К., 2001; Мордовець О. С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. — Саратов, 1996. — С. 168.

¹⁴³ Юридична енциклопедія / За ред. Шемчушенко Ю. С. — К., 1998. — Том 1. — С. 555; Загальна теорія держави і права / За ред. Копейчикова В. В. — К.: Юрінком Інтер, 1997 — С. 67.

¹⁴⁴ Осуществление и защита гражданских прав. — М., 2000. — С. 54.

¹⁴⁵ Йоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». — М., 2000. — С. 561–652.

Розглядаючи це питання у площині корпоративного права, приклад можна взяти здійснення акціонером права на участь в лінійні акціонерним товариством. Так, акціонер — власник іменних акцій — має право на участь у загальних зборах акціонерів за умови висесення його до реєстру власників іменних цінних паперів; власник акцій на пред'явника — з моменту передачі йому цінних паперів, оскільки з цього моменту він набуває права власності на цінні папери; акціонер — власник акцій бездокументарної форми випуску — з моменту зарахування цінних паперів на рахунок власника у зберігача. Таким чином, акціонер набуває права на участь в управлінні в результаті здійснення дій іншими особами — відповідно, реєстратором, депозитарієм, зберігачем.

Іншими словами, йдеться про реальність перетворення можливості (придбання і здійснення цивільних прав) у дійсність, яка забезпечується наявністю в нормах права певних обов'язків і, відповідно, їх суворим виконанням учасниками цивільних правовідносин. Оскільки зовнішньою формою обмежень є обов'язок, то відповідно їм властиві характеристика і зміст, які притаманні обов'язкам.

Процес здійснення будь-якого права передбачає не лише наявність у одних суб'єктів можливостей щодо здійснення свого права, але й наявність у інших осіб кореспондуючих цьому праву обов'язків, оскільки, як зазначає С. С. Алексєєв, «права, не забезпечені обов'язками, та обов'язки, не підкріплені правом вимоги, перетворюються на «юридичний нуль»».¹⁴⁶

Обов'язок — це забезпечена законом міра належної поведінки зобов'язаної особи у відповідності з вимогами уповноваженого.¹⁴⁷ В. П. Грибанов і В. С. Ем зазначали, що «необхідність — це характеристика сутності юридичних обов'язків».¹⁴⁸ Зміст юридичних обов'язків полягає в тому, щоб не здійснювати дій, які виходять за межі встановлених законом приписів і дозволів здійснювати певні дії.

¹⁴⁶ Алексєєв С. С. Общая теория права. В 2-х томах. — Т. 2 — М.: Юрид. лит-ра, 1982. — С. 85–89.

¹⁴⁷ Йоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. — М., 1961. — С. 223–224.

¹⁴⁸ Грибанов В. П., Ем В. С. Гражданско-правовые обязанности: содержание и факторы, его определяющие // Вестник МГУ. — Серия «Право», 1984. — №6. — С. 3.

При цьому сутність цивільно-правового обов'язку, як зазначав О. С. Йоффе, може бути виведена за допомогою порівняння із сутністю суб'єктивного цивільного права.¹⁴⁹

Законодавчою гарантією права особи на вільне здійснення нею цивільного права є положення ч. 2 ст. 12 ЦК, згідно з яким нездійснення особою свого цивільного права не є підставою для припинення цього права, крім випадків, установлених законом. Отже, хоча особа може ставитися до цивільного права так, ніби воно їй не потрібне, це не означає, що котрийсь із державних органів може вирішувати питання про недоцільність володіння особою цим правом, за винятком окремих випадків. Спеціальні правила передбачені щодо використання майнових прав. Особа може не лише пасивно ставитися до свого майнового права, не використовуючи його, але й активно довести «непотрібність» для неї такого права, виражено відмовившись від нього.

Суб'єкт корпоративних відносин за власним бажанням може відмовитися від реалізації наданої йому можливості, він може не здійснювати дії, передбачені законом і загально-корпоративними актами, чи навпаки, наполягати на них, якщо вони відповідають його інтересу. Тому корпоративне право слід розглядати також і в єдності з інтересами учасника (засновника), адже суб'єктивне корпоративне право — це міра можливої поведінки уповноваженого.

У 70 — 80 роках у філософській, економічній, соціологічній і правовій літературі широко досліджувалось поняття *інтересу*, його зміст, система інтересів тощо.¹⁵⁰ Хоча інтереси та *потреби* і є взаємопов'язаними явищами, тим не менше їх не можна ототожнювати, оскільки потреби суб'єкта є основою його інтересів. Категорія потреби охоплює більш широке коло явищ, ніж категорія інтересу. Потреби притаманні всім біологічним організмам, інтереси ж тільки людині.¹⁵¹ Іншими словами, інтерес завжди присутній фізичній особі і, в свою чергу, виступає формою реалізації її потреб. На думку А. Г. Здравомислова, потреби зорієнтовані, перш за все, на предмет їх задоволення, а

¹⁴⁹ Там само. — С. 562.

¹⁵⁰ Сиренко В. Ф. Проблема интереса в государственном управлении. — К.: Наукова думка, 1980; Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. — М.: Юрид. лит., 1974; Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве // Советское государство и право — 1967. — №1.

¹⁵¹ Філософія: Навчальний посібник. — К.: Вікар, 1997. — С. 438.

інтерес спрямований на соціальні відносини, інститути, установи, від яких залежить розподіл предметів, цінностей, благ, що забезпечують задоволення потреб.¹⁵²

В юридичній літературі існують різні думки щодо стівідношення суб'єктивного права та інтересу. На думку С. Н. Братуся, Р. О. Халфіної, інтерес виступає передумовою і метою суб'єктивного права, але не його елементом, оскільки інтерес виникає до суб'єктивного права.¹⁵³ Також існує думка, що соціальний інтерес, який виражений у праві, набуває форми юридичного інтересу.¹⁵⁴

Можна повністю поділити думку тих авторів, які вважають, що категорія інтересу — це єдність об'єктивного і суб'єктивного.¹⁵⁵ Адже інтерес як об'єктивне явище існує незалежно від волі і свідомості суб'єкта корпоративних відносин, і цим обумовлюється його об'єктивність. Суб'єктивність інтересу полягає в тому, що він усвідомлюється суб'єктом в процесі його реалізації. Інтерес виражає усвідомлення потреби і прагнення до її задоволення, тому реалізація інтересу завжди передбачає діяльність.

Категорія цивільного інтересу на законодавчому рівні закріплена у ч. 2 ст. 15 ЦК, за якою кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Причому, інтерес — це об'єкти цивільних прав, блага, прагнення особи, котрі не визначені законом або угодою сторін як цивільні права, але є предметом цивільних відносин. Інтерес підлягає захисту, якщо він не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

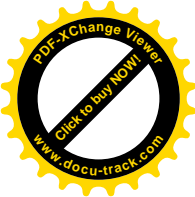
Здійснення чи нездійснення можливості, яка становить зміст суб'єктивного корпоративного права, цілком залежить від волевияв-

¹⁵² Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. — М.: Политиздат, 1986. — С. 74; Проблема интереса в социалистической теории. — Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1964. — 34 с.

¹⁵³ Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. — М.: Гос. Изд. Юрид. лит., 1950. — С. 20–21; Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. — М.: Юрид. лит., 1974. — С. 230.

¹⁵⁴ Губин Е. П. Понятие интереса в гражданском праве // Вестник МГУ: Серия 11. Право. — 1980. — №4. — С. 62.

¹⁵⁵ Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия (теоретические проблемы субъективного права). — Саратов, 1972. — С. 210; Мадиссон В. В. Взаємодія колективних і індивідуальних інтересів як методологічна проблема філософії приватного права // Право України 1999. — №1. — С. 31.

лення самого учасника (засновника). Природно, що можлива поведінка буде перетворюватися на реально здійснювану лише тоді, коли вона сприятиме задоволенню тих або інших потреб суб'єкта, тобто коли певна поведінка буде відповідати його інтересам. Таким чином, інтерес є своєрідним «вмикачем» процесу реалізації суб'єктивного права.¹⁵⁶ Якщо в учасника (засновника) немає інтересу до реалізації належного йому права, він може відмовитися від здійснення передбачених законом чи внутрішніми документами дій; він має право за власним бажанням здійснити дозволені дії в повному обсязі чи навіть частково, в порядку, найбільш вигідному для задоволення свого інтересу. Інша сторона взаємозв'язку інтересу і корпоративного права полягає в тому, що задоволення інтересу суб'єкта корпоративних відносин є метою корпоративного права, яке виступає як правовий засіб задоволення інтересів.

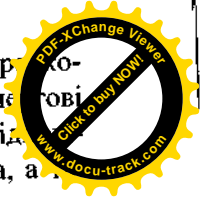
У сучасній літературі наводиться поділ корпоративних інтересів на загальні та індивідуальні.¹⁵⁷ До індивідуальних корпоративних інтересів належать інтереси учасників, засновників, акціонерів; до загальнокорпоративних — інтереси самого підприємства як самостійного суб'єкта правовідносин.¹⁵⁸ Необхідність розмежування вказаних видів приватних інтересів обумовлена можливістю їх незбігання. Наприклад, як вказує О. М. Вінник, «товариство як суб'єкт господарювання зацікавлене у збільшенні своєї майнової бази ... Відтак — інтересові товариства відповідатиме спрямування всього прибутку, що залишається в його розпорядженні після сплати податків та зборів, на поповнення відповідних фондів. Водночас учасники товариства можуть бути заінтересовані переважно у спрямуванні прибутку на виплату дивідендів».¹⁵⁹

¹⁵⁶ Колодій А. А. Принципи права України — Київ: Юрінком Інтер, 1998 — С. 99

¹⁵⁷ Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. Монографія. — К.: Атіка, 2003. — 352 с.; Воловик О. Загальнокорпоративні інтереси: зміст та ризик забезпечення у корпоративних відносинах // Право України. — 2004. — №4. — С. 67.

¹⁵⁸ Осокіна Г. Л. Иск (теория и практика). — М., 2000. — С. 91.

¹⁵⁹ Вінник О. М. Зазначена монографія. — С. 143–144.

Норми чинного законодавства не визначають, а лише опосередковано вказують на існування інтересів товариства, зокрема: позачергові збори акціонерів, а також учасників товариства з обмеженою відповідальністю скликаються у разі неплатоспроможності товариства, а також у разі виникнення обставин, вказаних у статуті (або установчих документах) товариства та в будь-якому іншому випадку, якщо цього потребують інтереси товариства в цілому (ч. 2 ст. 45 Закону «Про господарські товариства»; ч. 5 ст. 159 ЦК), зокрема, якщо виникає загроза значного скорочення статутного фонду (ч. 2 ст. 61 Закону «Про господарські товариства»); ревізійна комісія акціонерного товариства повинна вимагати, а ревізійна комісія товариства з обмеженою відповідальністю мають право ставити питання щодо позачергового скликання загальних зборів, зокрема, у разі виникнення загрози істотним інтересам товариства (ч. 8 ст. 49, ч. 4 ст. 63 Закону «Про господарські товариства»); учасники певного товариства, яким було доручено ведення його справ, зобов'язані надавати іншим учасникам на їх вимогу повну інформацію про дії, які виконуються від імені та в інтересах товариства (ч. 4 ст. 68 Закону).

Слід підтримати думку С. Могилевського про те, що характер інтересів, зокрема акціонерного товариства, обумовлений, насамперед, імперативно встановленими цілями його діяльності, а останнє належить до кола комерційних юридичних осіб, основною метою яких є одержання прибутку. Тобто, «виходячи з цього, — як зазначає автор, — основним загальним інтересом акціонерного товариства можна вважати його довгостроковий комерційний успіх, заснований на стабільності, прибутковості та рентабельності його діяльності».¹⁶⁰ Інтерес саме такого змісту притаманний будь-яким комерційним підприємствам (підприємницьким юридичним особам), тобто є основним загальнокорпоративним інтересом.

Зауважимо, що забезпечення у корпоративних правовідносинах організаційно-майнової сталості підприємства при збалансуванні цього загальнокорпоративного інтересу з індивідуальними корпоратив-

¹⁶⁰ Могилевський С. Д. Управляющая организация хозяйственного общества. Вопросы теории и практики // Гражданин и право. — 2003. — №5. — С. 110.

ними інтересами, а також його захист від правопорушень і проявів зловживання правом повинно відбуватися на підставі аналізу корпоративних відносин щодо визначення змісту інтересів, якими обумовлено їх виникнення, усвідомлення наслідків таких відносин, а також оцінки адекватності їх правового регулювання зазначеним інтересам та наслідкам (аналіз правореалізаційної і правозастосовчої практики, у тому числі у порівняльно-правовому аспекті) тощо. Тому, дотримуючись думки С. Н. Братуся, вважаємо, що інтерес — це тільки мета, а не суть права, що право — лише засіб забезпечення чи охорони інтересів.¹⁶¹

Правомочній особі надається міра дозволеної поведінки задля задоволення її інтересів. І хоча інтерес не входить до змісту корпоративного права, момент інтересу необхідний для самого існування цього права. Інтерес є зовнішнім спонукальним фактором, який призводить до вступу у правореалізаційне правовідношення.¹⁶² Проте іноді задля реалізації корпоративних прав суб'єкти звертаються за допомогою до інших осіб, уповноважуючи їх на вчинення певних дій. У цьому випадку представник зобов'язаний діяти в інтересах іншої особи. Таким чином інтерес спонукає до виникнення правовідношення, але знаходиться поза його межами.

Отже, розглядаючи теоретичний аспект поняття здійснення суб'єктивного корпоративного права, можна дійти висновку, що воно включає в себе цілу низку притаманних суб'єктивним правам елементів.

Під здійсненням корпоративних прав слід розуміти поведінку суб'єкта корпоративних правовідносин, спрямовану на реалізацію тих можливостей, які передбачені змістом корпоративного права, шляхом вчинення ним конкретних вольових дій, з урахуванням специфічних умов та особливостей конкретного випадку. Здійснення корпоративних прав забезпечується гарантіями, які надають можливість безперешкодного здійснення учасником своїх корпоративних прав, їх охорону, а в разі протиправних посягань — захист і поновлення. Однією із найважливіших форм правових гарантій здійснення зазначених прав є корпоративний обов'язок.

¹⁶¹ Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве. — М., 1947. — С. 10–33.

¹⁶² Васильева В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг. Монографія. — Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2006. — С. 132.

2. 2. Межі та обмеження при здійсненні корпоративних прав

Питання про межі здійснення прав і свобод людини є однією із актуальних проблем для кожної держави. Нормальний процес соціального розвитку породжує ситуації, які вимагають від держави встановлення меж здійснення громадянами своїх суб'єктивних прав. Подібні кроки є цивілізованими способами регулювання міри свободи в суспільстві. Однак в даній ситуації недопустимим є встановлення безпідставних меж здійснення прав громадян. З огляду на це законодавство більшості країн світу, встановлюючи дані межі, регламентує підстави і порядок їх застосування. Адже відсутність ясності і чіткості в даному питанні може призвести до правопорушень з боку як уповноваженої, так і зобов'язаної особи, або до неповного використання нею наданих їй можливостей.¹⁶³

Межі права завжди є об'єктивними, загальними і дійсними, оскільки вони встановлюються законом. Особливу роль у діяльності господарських товариств відіграють внутрішні корпоративні норми (закріплені у статуті, установчому договорі, положеннях тощо), які й встановлюють межі здійснення корпоративних прав для учасників (засновників).

На законодавчому рівні підстави і межі здійснення прав людини конкретизуються у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, в Європейській Конвенції про захист прав особи і основних свобод.¹⁶⁴

У загальній формі вимога щодо належного здійснення суб'єктивних прав виражена у ст. 68 Конституції України, яка передбачає: «Кожний зобов'язаний неухильно дотримуватись Конституції України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей».

¹⁶³ Безсмертна Н. В. Здійснення громадянами права приватної власності в Україні: Дис. ... к. ю. н. 12.00.03 // Київський національний університет ім. Т.Шевченка. — К., 2001. — С. 43; «Круглий стіл» журналу «Держава і право». Принципи, межі, підстави обмеження прав і свобод людини за російським законодавством і міжнародним правом // Держава і право. — 1998. — №7. — С. 52.

¹⁶⁴ Права человека. Главные международные документы: Сб. документов. — М., 1989. — С. 20–35.

Положення про межі здійснення цивільних прав містяться у ст. 13 ЦК, за якою свої цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди доквітлю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. При здійсненні цивільних прав особа повинна дотримуватися моральних засад суспільства.

Основоположним джерелом корпоративного права є ЦК, ГК, Закон України «Про господарські товариства», які регулюють порядок створення, функціонування та припинення господарських товариств. Тому учасники (засновники) господарських товариств повинні здійснювати свої корпоративні права в межах, встановлених цими законами, а також іншими відомчими актами (Антимонопольного комітету України, Фонду державного майна України тощо).

Крім урегульованості нормативно-правовими актами, для корпоративних відносин важливе значення мають внутрішньокорпоративні норми. Специфіка їх полягає у тому, що вони: 1) синтезують волю держави і юридичної особи (господарського товариства); 2) приймаються самим товариством (загальними зборами, зборами учасників) і діють лише в його межах; 3) конкретизують загальні правові норми щодо специфіки певного господарського товариства, організації (корпорації). За допомогою цих внутрішніх документів регулюються корпоративні права, надані кожному учаснику: на участь в управлінні, на одержання прибутку від своєї діяльності, на інформацію тощо. Законодавством не регулюються достатньою мірою ці права, а надається можливість самим учасникам (засновникам) шляхом прийняття для себе внутрішніх документів врегулювати їх належним чином. Вони можуть встановлювати ширші чи вужчі межі здійснення корпоративних прав. Зазначені акти приймаються (затверджуються), як правило, тими суб'єктами, статутні процедури функціонування яких вони регулюють, тобто товариством і його учасниками. Межі їх повноважень визначені законом, тобто статутне право ґрунтується на законі. За колом осіб такі акти є «суб'єктивними», тобто поширюються лише на засновників і тих суб'єктів, що їх прийняли.¹⁶⁵

¹⁶⁵ *Кашанина Т. В.* Хозяйственные товарищества и общества: правовое регулирование внутрифирменной деятельности. Учебник для ВУЗов — М.: Изд. Гр. НОРМА-ИНФРА, 1995.

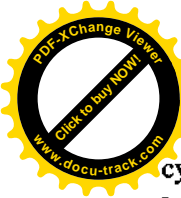
Отже, господарські товариства, організації (корпорації), як на підставі статутів, установчих договорів, входять в єдине поле держави, і на їх діяльність, діяльність учасників (засновників) корпоративних відносин повністю поширюються вимоги додержання законності і правопорядку. Суб'єкти корпоративних правовідносин у процесі реалізації корпоративних прав повинні дотримуватись вимог закону, що встановлює межі, в яких корпоративне право тільки й може бути здійсненим. Межі можуть бути більшими чи меншими, але вони існують завжди і «є невід'ємною ознакою кожного суб'єктивного права»,¹⁶⁶ корпоративного зокрема. Представник російської юридичної науки Т. В. Кашанина при цьому слушно зазначає: «Межі, зафіксовані в законі, повинні бути об'єктивними, тобто самостійність корпорацій повинна допускатися в тій мірі, в якій це вимагається самою регульованою суспільною системою. Надати більші межі корпоративного регулювання — значить децентралізувати суспільну систему настільки, що виникне загроза її дезорганізації; звужити рамки самостійності корпорацій — свідомо і невиправдано проігнорувати можливість регульованої суспільної системи».¹⁶⁷

Дискусійним в юридичній літературі залишається поняття «межі права» і «межі здійснення права». Наводячи розмежування понять «межі права» та «обмеження» здійснення суб'єктивних цивільних прав, М. О. Стефанчук в поняття «межі права» вкладає всі ті можливості, які особа здатна для себе набути у зв'язку із юридичним закріпленням її прав; «межами здійснення права» автор вважає передбачені актами цивільного законодавства чи правочином способи, якими уповноважена особа може набути ті можливості, що закріплені в юридичному закріпленні цих прав.¹⁶⁸ Не зовсім погоджуючись із такими висновками та інтерпретуючи їх у площину корпоративного суб'єктивного права, зазначимо, що і згадані можливості, і способи набуття таких можливостей так чи інакше закріплюються законодав-

¹⁶⁶ *Грибанов В. П.* Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. — М.: «Статут», 2001. — (Классика российской цивилистики). — С. 22.

¹⁶⁷ *Кашанина Т. В.* Вказ. посіб.

¹⁶⁸ *Стефанчук М. О.* Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. Автореферат ... дис. к. ю. н. 12.00.03 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — С. 11.

ом чи внутрішньокорпоративними нормами, які й визначають межі корпоративних прав і межі здійснення цих прав.

Аналіз співвідношення між поведінкою, яка становить зміст суб'єктивного права, і поведінкою, яка становить зміст здійснення права, як вважав В. П. Грибанов, на жаль, нічого не дає для виявлення співвідношення між межами права і межами здійснення права. Адже межі права і межі здійснення права, якщо вони існують, встановлюються законом або внутрішньокорпоративними нормами. При цьому С. Т. Максименко зазначає, що закон завжди абстрактний і об'єктивний у тому сенсі, що не залежить від поведінки і волі учасників правовідносин. Отже, співвідношення між межами права і межами здійснення права не може бути подібним до співвідношення між поведінкою, яка становить зміст суб'єктивного права, і поведінкою, яка становить зміст здійснення права, та характеризуватись як співвідношення об'єктивного і суб'єктивного, загального і конкретного, як співвідношення між можливістю і дійсністю. І межі права, і межі здійснення права, оскільки і ті і інші встановлюються законом, завжди є об'єктивними, загальними і дійсними.¹⁶⁹

Схожу позицію займає В. І. Ємельянов, відзначаючи, що існують серйозні підстави засумніватися у доцільності правового поняття меж здійснення цивільних прав, оскільки вони не означають чого-небудь відмінного від меж суб'єктивного права.¹⁷⁰ На нашу думку, визначальною тут буде сама поведінка учасника корпоративних відносин, її вольовий аспект, який буде виражатися при здійсненні ним корпоративного права.

Тому, беручи до уваги наведені позиції, вважаємо, що не слід настільки гостро акцентувати увагу на розмежуванні таких теоретичних конструкцій як «межі права» і «межі здійснення права». Тим більше не слід проводити таке розмежування в контексті розгляду питання щодо здійснення корпоративних прав. Адже, мимоволі, ми зачіпаємо питання щодо меж та обмежень при здійсненні таких прав, а також способів його здійснення.

¹⁶⁹ Максименко С. Т. Гражданское право России: Учебник / Под ред. З. И. Цибуленко. — М., 2000. — Ч. 1. — С. 247.
¹⁷⁰ Ємельянов В. Заборона зловживання цивільними правами // Законність, 1999. — №10. — С. 54.

Межі здійснення корпоративних прав визначаються різними особами. Вони можуть встановлюватися залежно від складу учасників корпоративних правовідносин, кола їх повноважень тощо.

Наводячи існуючі в теорії позиції стосовно меж здійснення корпоративних прав, слід з'ясувати сутність такого поняття, як «обмеження корпоративних прав». Слід зазначити, що ще І. А. Покровський звертав увагу на необхідність пізнання цивільно-правової матерії з точки зору загальнофілософських знань. На його думку, чим більше заглиблюється дослідження юридичних проблем, тим ясніше виявляється, що в основі викликаних ними спорів і суперечностей лежить не що інше, як саме глибоке розходження у філософському підґрунті цих проблем.¹⁷¹ Вдалим у філософсько-теоретичному аспекті можна назвати визначення Н. Є. Болвачової, яка вважає, що обмеження — це необхідна умова, виведена із об'єктивних законів абстрактної дійсності, за якої стають реальними наявність можливості становлення свободи і за допомогою якої відповідна можливість перетворюється на дійсність. При цьому будь-яке обмеження свободи повинно мати позитивний характер і не виходити за межі необхідного. У протилежному випадку обмеження будуть відноситись до сфери неможливого і тим самим будуть виступати не засобом забезпечення свободи, а засобом встановлення свавілля.¹⁷²

Лексичне тлумачення поняття «обмежувати» означає: встановлювати певні межі чогось; зв'язувати щось обмежувальними умовами, лімітувати. Не допускати поширення чогось; локалізувати. Бути межею чогось; відділяти, відгороджувати щось від чогось.¹⁷³

На підставі аналізу літературних джерел можна дійти висновку, що обмеження встановлюються імперативними нормами і сприяють реалізації суб'єктивного корпоративного права шляхом створення відповідних вимог, спрямованих як на здійснення відповідних умов,

¹⁷¹ Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. — М., 1998. — С. 34–35, 77.

¹⁷² Болвачова Н. Е. Ограничения как средство гражданско-правового регулирования (философско-теоретический аспект). Актуальные проблемы гражданского права: Сборник статей. Вып. 7 / Под ред. О. Ю. Шилохвоста. — М.: Издательство НОРМА, 2003. — С. 1–27.

¹⁷³ Новий тлумачний словник української мови. — Т.3. — К.: вид-во «Аконіт», 1998.

ж і на усунення протидій для здійснення можливості, наданої нормами корпоративного права. Говорячи мовою нормативно-текстуального вираження обмежень, це норми зобов'язуючі і норми забороняючі.¹⁷⁴

Так, ст. 158 ЦК передбачаються обмеження щодо випуску цінних паперів: частка привілейованих акцій у загальному обсязі статутного капіталу акціонерного товариства не може перевищувати 25 відсотків; акціонерне товариство має право випускати облігації на суму, яка не перевищує розміру статутного капіталу або розміру забезпечення, що надається товариству з цією метою третім особам; далі у ній йдеться, про те, що акціонерне товариство не має права оголошувати та виплачувати дивіденди: 1) до повної сплати всього статутного капіталу; 2) при зменшенні вартості чистих активів акціонерного товариства до розміру меншого, ніж розмір статутного капіталу і резервного фонду; 3) в інших випадках, встановлених законом. Стосовно оголошення та виплати дивідендів, то тут скоріш за все можна говорити не про обмеження у здійсненні цього корпоративного права, а про його межі. Оскільки, водночас, тут йдеться і про можливість реалізації цього права за протилежних умов. А саме: товариство має право оголошувати та виплачувати дивіденди: 1) після повної сплати всього статутного капіталу; 2) при збільшенні вартості чистих активів акціонерного товариства до розміру більшого, ніж розмір статутного капіталу і резервного фонду; 3) якщо інше не встановлено законом.

Щодо обмежень в корпоративному праві, то зазначимо, що кожна особа вступає у правовідносини для задоволення своїх конкретних потреб, використовуючи при цьому будь-які правомірні шляхи і засоби. Тим самим вона сама погоджується на обмеження при здійсненні своїх прав. Обмеження корпоративних прав особи може виникати вже при її добровільному вступі у товариство корпоративного типу. Вона, як окремих учасник підприємницького товариства, в багатьох випадках зобов'язана підкоритися рішення більшості, реалізація її прав багато в чому залежить від належної поведінки товариства в особі його органів і посадових осіб.

Можливими є також і добровільні обмеження, які учасник створює для себе внаслідок своїх вольових дій. Так, вступаючи до ЗАТ,

¹⁷⁴ Безсмертна Н. В. Здійснення громадянами права приватної власності в Україні. Дис. ... к. ю. н. — Київський національний університет ім. Т. Шевченка. — К., 2001. — С. 69–73.

особа знає про закріплене у статуті право щодо обмеження на одержання своїх акцій (в майбутньому) третім особам, але добровільно погоджується із таким обмеженням. Разом із тим, якщо на підставі довіреності учасник товариства надає можливість іншій особі брати участь у голосуванні з конкретних питань порядку денного загальних зборів (зборів учасників), то такі обмеження можна назвати добровільними лише умовно, оскільки учасник позбавляється права на участь в управлінні на певний час й у такий спосіб здійснює своє корпоративне право.

Слід зазначити, що і межі прав, і їх обмеження встановлюються законом і внутрішніми актами господарського товариства (в останніх вони деталізуються). Тому можна погодитися із О. В. Розгон, яка вважає, що на рівні закону врегульовано межі корпоративних прав, яких мають додержуватися всі учасники господарських товариств, а на локальному рівні встановлюються обмеження для осіб, що перебувають в конкретних правовідносинах з певним господарським товариством. Ці межі та обмеження можуть полягати у встановленні заборон, приписів та стримуючих механізмів при реалізації корпоративних прав. Зокрема, вони стосуються вирішення питань, віднесених до виключної компетенції загальних зборів товариства. Разом із тим держава встановлює межі корпоративної волі з метою недопущення зловживання правом як з боку посадових осіб підприємницького товариства, які діють від його імені відносно третіх осіб, так і учасників (передусім мажоритарних), які формують волю товариства шляхом їх участі у загальних зборах.¹⁷⁵

Цивільно-правові принципи «справедливості», «добросовісності» та «розумності» безпосередньо самим чинним законодавством не визначаються. Узагальнююче їх визначення дає юридична наука (цивілістична доктрина) і подекуди — судова практика. Так, на думку деяких авторів, добросовісність — це прагнення сумлінно захищати цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків. Розумність — зважене вирішення питань регулювання цивільних відносин з урахуванням інтересів усіх учасників, а також інтересів громадян (публічного інтересу). Справедливість — визначення нормою права обсягу, меж

¹⁷⁵ Розгон О. В. Межі та обмеження права власності. // Дис. ... к. ю. н. 12.00.03. — Х., 2005. — С. 160–161.

здійснення і захисту цивільних прав та інтересів особи адекватно її ставленню до вимог правових норм.¹⁷⁶

О. М. Стефанчук висловлюється з приводу недоцільності визнання моральних засад суспільства межами здійснення суб'єктивних цивільних прав на законодавчому рівні, оскільки моральні засади суспільства (ч. 4 ст. 13 ЦК) ніде об'єктивно не закріплені і є достатньо нестійкими, щодо них відсутня єдина точка зору суспільства на окремі проблеми, кожна суспільна група має свої моральні засади, тому не зрозуміло, який саме критерій слід брати за мірило.¹⁷⁷

Аналіз відповідних листів та роз'яснень Вищого господарського суду України дає підставу для висновку, що в цьому аспекті йдеться про оціночні категорії, тобто такі, які встановлюються судом за кожною конкретною справою з урахуванням усіх її обставин у сукупності. Такої ж думки дотримуються й інші автори, які досліджують цю проблему.¹⁷⁸

Певні обмеження існують стосовно обороту акцій (часток) щодо оформлення права власності на них. Наприклад, виникає обмеження права власності на іменні акції, які не можуть бути передані простим врученням без додержання певної процедури оформлення передачі у незалежного реєстратора. Закон України від 10.12.97 р. «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» не пов'язує одночасно виникнення права власності на акції з внесенням відповідних відомостей до реєстру, оскільки в ньому йдеться про те, що до цього моменту набувачем акції не можуть реалізовуватися права, що виникають із володіння нею.¹⁷⁹ Відтак виходить, що особа, яка придбала акції, стає їх власником, але не в змозі реалізувати «права з акції».

Отже, можна дійти висновку, що *межі корпоративних прав* завжди абстрактні й об'єктивні, вони встановлюються законом, внутрішньокорпоративними нормами (статутними, позастатутними). *Межі*

¹⁷⁶ Цивільний кодекс України. Коментар. // За заг. ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко. — Харків: Одисей, 2003. — С. 10.
¹⁷⁷ Стефанчук М. О. Автореф. — С. 12.
¹⁷⁸ Теньков С. Коментар судової практики вирішення корпоративних конфліктів. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — К.: Юриком Інтер. — 2005. — №12. — С. 5–8.
¹⁷⁹ ВВР. — 1998. — №15. — Ст. 67.

здійснення корпоративних прав здебільшого залежать від волі суб'єктів корпоративних відносин, які й повинні додержувати меж і обмежень при реалізації своїх суб'єктивних прав. Поняття здійснення корпоративних прав та обмеження корпоративних прав є тотожними. Розходження між ними полягає в тому, що перше означає певні рамки, встановлені законом при здійсненні зазначених суб'єктивних прав, а друге — звуження обсягу правомочностей учасника.

Межі здійснення корпоративних прав знаходять своє відображення в юридичному вираженні вже існуючого принципу рівності учасників корпоративних відносин, який означає рівні критерії виникнення, зміни чи припинення у них корпоративних прав незалежно від їх матеріального та соціального стану, організаційної взаємозалежності. Спроба окремих суб'єктів вийти за межі цієї рівності шляхом використання належних їм корпоративних прав, порушення меж їх здійснення може кваліфікуватися, в окремих випадках, як зловживання правом.

2. 3. Зловживання корпоративним правом та його наслідки

Більшість авторів розглядає зловживання правом як особливий тип цивільного правопорушення, що скоюється уповноваженою особою при здійсненні права, що їй належить, пов'язаному з використанням недозволених конкретних форм у межах дозволеного цій особі загального типу поведінки.¹⁸⁰

Відповідно до ч. 3 ст. 13 ЦК не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Суд може зобов'язати особу припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом (ч. 6 ст. 13 ЦК). Подібна норма була відсутня у ЦК УРСР, отже, за певних умов її можна вважати новелою у ЦК України. Однак теоретичні засади застосування поняття «зловживання правом» були розроблені юридичною наукою ще за радянських часів.¹⁸¹

¹⁸⁰ Гражданское право: Учебник / Под ред. Е. М. Суханова. — М.: БЕК, 2003. — Т. 1. — С. 391.
¹⁸¹ Див. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. — М., 1972. — С. 44–45.

Найбільш повний огляд думок з цього приводу наведено у фундаментальній праці В. П. Грибанова «Пределы осуществления и защиты гражданских прав». Вказане поняття також досліджувалося і в роботах таких класиків російської цивілістики як І. А. Покровський, О. С. Йоффе, М. М. Агарков, Є. А. Суханов, М. Й. Бару, С. Н. Братусь та ін.

У судовій практиці здебільшого йдеться про ситуації, коли певні права учасника спору закріплені у законі, договорі, статуті юридичної особи тощо, але суд забороняє користуватися цими правами у той чи інший спосіб. Тривалий час сама можливість такого підходу була предметом численних дискусій. Так, М. М. Агарков вважав, що той, хто користується своїм правом (якщо воно у нього дійсно є), нікому не заподіює шкоди.¹⁸² М. І. Бару вважав, що зловживання правом завжди зовні спирається на суб'єктивне право і формально не суперечить об'єктивному праву.¹⁸³

На думку В. М. Коссака, зловживання правом означає, що уповноважена особа допускає недозволене використання свого права, порушує міру і вид поведінки, визначені законом, посилаючись при цьому на формально належне їй суб'єктивне право.¹⁸⁴

М. О. Стефанчук визначає зловживання правом як поведінку з наміром завдати шкоди (шикана) та «без наміру такого завдання», при цьому шикана характеризується умисною формою вини щодо заподіяння шкоди іншій особі, а зловживання «без наміру» — виною у формі необережності.¹⁸⁵

Загалом, у сучасній юридичній літературі, в якій досліджується проблема «зловживання правом», не тільки не зменшується кількість спірних моментів, а, навпаки, висуваються нові рішення, які потребують осмислення й аналізу. Вивчення наукових робіт, в яких тією чи іншою мірою досліджуються окремі аспекти зловживання правом,

¹⁸² Агарков М. М. Проблемы злоупотребления правом в советском гражданском праве // Известия АН СССР. — №6. — С. 429.

¹⁸³ Бару М. Й. О статье 1 Гражданского кодекса // Советское государство и право. — 1958. — №12.

¹⁸⁴ Цивільне право України: Підручник / За ред. О. В. Дзери і Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — Кн. 1. — С. 226.

¹⁸⁵ Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. Автореферат ... дис. к. ю. н. 12.00.03 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — С. 13.

став висновок про те, що незважаючи на відсутність чіткого визначення основної суті цього правового явища, тим не менше ведуться численні спроби щодо виділення конкретних форм зловживання правом.

Для того, щоб не вдаватися до розгляду чисельних теорій та форм зазначеної конструкції, вважаємо, що однією з найбільш поширених та проблематичних в корпоративних відносинах можна вважати шикану. Це дії володільця суб'єктивного права, які здійснюються з єдиним наміром причинити шкоду іншій особі. При цьому шкода в даному випадку повинна розумітися в найширшому розумінні і включати в себе не тільки прямі майнові втрати, але і всі інші негативні наслідки (наприклад, неможливість реалізації корпоративних прав), які можуть виникнути внаслідок зловживання правами, належними учасникам. У нашому випадку це якраз і буде визначальним критерієм при кваліфікації зазначеного правопорушення як зловживання правом. Вказана форма знайшла своє втілення у ч. 3 ст. 13 ЦК.

Слід зазначити, що не тільки шкідливими діями суб'єкта, але й його бездіянням можна заподіяти істотну шкоду. Наприклад, коли акціонер — держатель значного пакета акцій, без голосу якого неможливим є прийняття жодного рішення, відмовляється голосувати (бездіяльність) спеціально для того, щоб не було прийнято важливого рішення і цим самим прагне завдати шкоди заінтересованим особам, то таку поведінку слід кваліфікувати як шикану, за яку, відповідно, і повинен відповідати зазначений акціонер. При цьому слід враховувати, що запропонований нами підхід, як і інші, не може бути безспірним, але він широко застосовується у корпоративних правовідносинах.

Отже, зловживання завжди пов'язане із здійсненням корпоративного права учасником. Воно може відбуватися як шляхом дій, так і шляхом утримання від їх вчинення.

Зазвичай у юридичній літературі виділяють два основних види зловживання правом: зловживання, що є дією, яка вчиняється виключно з метою завдати шкоди іншій особі (шикана); зловживання правом, що не має прямої мети завдати шкоди іншій особі, але об'єктивно такої шкоди завдає.

Судова практика виходить з того, що склад зловживання правом першого виду не може бути чітко визначений у законі. Простіше кажучи, йдеться про відсутність у законодавстві спеціальних норм, які забороняли б подібні дії. Саме через це виникає необхідність у застосуванні загального поняття зловживання правом. У літературі з цього

приводу наводяться приклади переважно побутового характеру, як-от вкопування власником земельної ділянки колодязя з єдиною метою відвести воду у сусіда тощо. Тим часом судова практика свідчить про відсутність прикладів зловживання правом цього виду в підприємницькій діяльності через наявність тут головної, визначальної мети — отримання прибутку.¹⁸⁶

Вже традиційним стало те, що міноритарні учасники практично позбавлені можливості впливати на діяльність товариства, а іноді й отримувати прибуток від такої діяльності. При цьому учасники-мажоритарії досить часто використовують свої права у власних інтересах, навіть тоді, коли такі інтереси суперечать потребам міноритаріїв. При існуванні правила «одна акція — один голос» акціонери з пакетом менш як 10% акцій не мають реальних важелів управління товариством. Вони не можуть розраховувати на представництво, а отже представлення своїх інтересів у наглядовому і виконавчому органах товариства. Це дає можливість мажоритарним акціонерам спрямовувати діяльність АТ у вигідному їм напрямі, наприклад, затягувати або зривати проведення загальних зборів з метою досягнення відсутності деяких дрібних акціонерів при вирішенні питання; силою належних їм голосів мажоритарії можуть прийняти рішення про не виплату дивідендів тощо. Тому цілком очевидним є те, що такі дії підпадають під поняття зловживання правом.

Слід підтримати думку В. П. Грибанова про те, що проблема зловживання правами тісно пов'язана з необхідністю вирішення питання про межі здійснення права.¹⁸⁷ Якщо підходити до здійснення суб'єктивного права як до категорії, що пов'язана з певними правовими межами і обмеженнями, то мажоритарії, використовуючи своє право, повинен робити це з урахуванням інтересів товариства і його учасників та дотримуватися такого балансу. У протилежному випадку, як зазначають аналітики, небажання мажоритарних акціонерів здавати

¹⁸⁶ Теньков С. Коментар судової практики вирішення корпоративних конфліктів // «Бюлетень законодавства і юридичної практики України». — Юрінком Інтер, 2005. — №12. — С. 146–148.

¹⁸⁷ Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. — М.: «Статут», 2001. — (Классика российской цивилистики). — С. 40–44.

свої позиції і послаблювати вплив призвело до того, що бути міноритарним акціонером нині не вигідно. Це, у свою чергу, пов'язано з сутністю попиту на незначні пакети акцій товариства і зниження рівня портфельних інвестицій. Основною ж проблемою залишається те, що довести наявність у діях значних акціонерів зловживання правом практично неможливо. Саме тому подібні прояви відносять до категорії «безкарного зловживання правом».¹⁸⁸

У практичній діяльності суддів здійснити кваліфікацію правопорушення як зловживання правом досить складно. Цього не дають їм зробити, скоріш за все, не інтелектуальні здібності, а відсутність єдиного теоретичного підходу до зазначеного поняття. У сфері корпоративних відносин як зловживання правом розглядається перетворення ТОВ у ЗАТ з єдиною метою — позбавити учасника ТОВ, що виходить, права на отримання частини майна цього ТОВ (ст. 54 Закону «Про господарські товариства»). Так само можна розглядати і технології, згідно з якими працівників АТ умовляють передати пакети своїх акцій до статутного фонду ТОВ або ЗАТ, що фактично є їх відчуженням і унеможливує наступне вільне розпорядження працівниками своїми акціями.

Відомим є також конфлікт, який виник між американською компанією Cargo Investments LLC і ЗАТ «Металургбуд», коли на вимогу інвестора ЗАТ перетворили на ТОВ. Вклавши відносно незначну суму, інвестор через тиждень подав заяву про вихід з щойно створеного ТОВ, що дало йому право на значно більшу за вартістю частку всього майна ТОВ (ст. 54 Закону «Про господарські товариства»). Зрозуміло, що при виході із ЗАТ у кращому разі була б компенсована вартість лише акцій. Це також можна розглядати як зловживання своїм суб'єктивним правом.¹⁸⁹

Взагалі існує ціла категорія судових справ, у яких розглядається ситуація, коли за допомогою різноманітних реорганізацій АТ як підприємства намагаються або позбавити інших акціонерів своїх акцій або ж отримати майнові переваги. Цілком очевидно, що з огляду на

¹⁸⁸ «Бизнес». — №13 (548) от 29. 03. 04 г.

¹⁸⁹ Мельник А. Проблема злоупотребления правом в корпоративных конфликтах // Юридическая практика. — №19 (385). — 10. 05. 05. — С. 15.

всталену практику з питань реорганізації сучасні автори вже віднесли до порушення права на проведення реорганізації до однієї з форм зловживання правом і називають її недобросовісною, за умови якщо вона має ознаки недобросовісності.¹⁹⁰

На нашу думку, основні ускладнення, які виникають у правозастосовчій практиці, пов'язані з тим, що кваліфікація того чи іншого випадку використання права на шкоду іншим особам проводиться на підставі суб'єктивної оцінки суддів, і процес доказування таких випадків є досить непростим. Більше того, виходячи з чисто формальної точки зору, ті, хто «зловживає» при здійсненні корпоративних прав, досить часто виявляються правими.

З наведеного виникає принципове запитання: а чи існують якісь певні критерії, за якими можна відокремити зловживання правом від дій, що такими не є? Ми поділяємо думку тих авторів, які вважають, що у суді треба з'ясувати передусім економічне підґрунтя дій, які позивач визначає як зловживання правом. Так, коли реорганізація здійснюється з метою отримання додаткових інвестицій і вони фактично надані на тривалий строк, то про зловживання правом не йдеться. Подібне можливе, наприклад, у ситуації, коли інвестор згоден здійснити інвестицію лише у товариства певних організаційно-правових форм. Так само слід підходити до ситуації, коли здійснюється додаткова емісія акцій, у результаті якої «розмиваються» пакети акцій окремих акціонерів. Втім, практика свідчить, що досить часто представник АТ-відповідача у такій справі заявляє, що йому зовсім нічого не відомо про те, навіщо загальні збори прийняли рішення про додаткову емісію, але це відомо власнику контрольного пакета акцій. С. Теньков вважає, що це серйозний аргумент на користь наявності зловживання правом, особливо за умови, коли постраждалі акціонери наводять переконливі аргументи з цього приводу.¹⁹¹

Щодо настання можливих наслідків за зловживання правом, то до них можна віднести такі:

¹⁹⁰ Див. Степанов Д. И. Правопреемство при реорганизации в форме выделения // Вестник Высшего арбитражного суда РФ. — 2002. — №8. — С. 103.; Кравчук В. М. Корпоративне право: Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. — К.: Істина, 2005. — С. 716.
¹⁹¹ Теньков С. Вказ. Бюлетень законодавства... — С. 142–148.

1) зобов'язання суду щодо учасника по припиненню зловживання своїми суб'єктивними правами;

2) повноваження суду щодо відмови у захисті корпоративних прав та інтересу;

3) позбавлення особи конкретного права і навіть обмеження її цивільної дієздатності;

4) позбавлення судом учасника доходів та повноважень, якщо такі були набуті під час зловживання своїм корпоративним правом;

5) усунення учасником за власний кошт негативних наслідків;

6) застосування інших наслідків, встановлених законом (внутрішньокорпоративними актами).

На сьогоднішній день судова практика, пов'язана із кваліфікацією діяння (бездіяльність) як зловживання правом, ще тільки формується. Причинами цього є, мабуть, відсутність загальноприйнятого критерію для кваліфікації дій учасників цивільних правовідносин як зловживання правом і те, що запропоновані в теорії критерії такої кваліфікації не можуть бути визнані вдалими.

Щодо зловживань у корпоративному праві, то тут гостро стоїть проблема законодавчого регулювання (необхідність прийняття низки законів, зокрема, «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою відповідальністю», які вже давно існують у багатьох країнах континентального права) і встановлення механізму захисту прав учасників корпоративних правовідносин, які б передбачали відповідальність за конкретні види порушень прав інших учасників. Адже метою створення та діяльності підприємницьких товариств є, насамперед, одержання прибутку. Якщо йдеться, зокрема, про акціонерні товариства, які об'єднують велику кількість осіб на основі значних для них інтересів — майнових, то важко обійтися без порушення положень, встановлених у законі чи корпоративних нормах, тим більше окремих питань, які залишаються поза межами належної регламентації.

Отже, під зловживанням суб'єктивним корпоративним правом ми розуміємо правопорушення (шканду), яке виявляється у поведінці учасника корпоративних відносин при здійсненні ним свого корпоративного права і зводиться до завдання шкоди іншим суб'єктам (суб'єкту) корпоративних правовідносин.

2. 4. Форми (способи) здійснення корпоративних прав

2. 4. 1. Право на участь в управлінні товариством

Право учасника брати участь в управлінні товариством полягає у можливості здійснення ним цілої низки прав, які не обмежуються тільки участю в загальних зборах. Воно також реалізується шляхом здійснення прав щодо формування органів управління товариства, порядку прийняття ними рішень тощо. Вказані повноваження учасника залежать від порядку скликання зборів, форми і їх проведення, порядку голосування, визначення кворуму і т. ін.

Відповідно до чинного законодавства України акціонер може здійснювати право на управління шляхом: ініціювання скликання загальних зборів акціонерів за умов і в порядку, передбачених законом; отримання повідомлення про скликання загальних зборів за умов і в порядку, передбачених законом; внесення пропозицій щодо порядку денного загальних зборів; ознайомлення з документами, пов'язаними з порядком денним зборів; присутності на загальних зборах; передання повноважень щодо участі в загальних зборах іншим особам; висловлення з питань порядку денного; оскарження рішень загальних зборів тощо.

Суперечливою є думка О. С. Швиденка, який вважає, що акція посвідчує право участі в АТ. Інші ж права — на отримання дивідендів, майна при ліквідації товариства, на участь в управлінні та ін. становлять зміст права участі, який визначається законом та статутом.¹⁹² Коментуючи такий аргумент, зазначимо, що кожне з наведених корпоративних прав має свій зміст і деякі з них можуть не залежати від права участі. Зокрема, власники привілейованих акцій мають переважне право на одержання дивідендів, яке не залежить від їхньої участі в діяльності акціонерного товариства.

Особи, які передплатили акції (передплатники), а також учасники інших господарських товариств можуть реалізовувати свої управлінські повноваження ще на етапі створення товариства, шляхом їх участі в установчих зборах акціонерного товариства.

До компетенції установчих зборів, з поміж іншого, входить затвердження оцінки вкладів, внесених у натуральній формі (п. «є» ст.

¹⁹² Швиденко О. С. Акція як об'єкт права власності. Автореф. дис. к. ю. н. ... 12.00.03. — Київ, 2006. — С. 4.

36 Закону «Про господарські товариства»). Як правило, таку оцінку пропонують самі засновники, тому вона, в більшості випадків, є суб'єктивною. Останні часто зловживають своїм правом, шляхом завищення вартості своїх негрошових внесків. На нашу думку, не слід поручати до компетенції установчих зборів питання, пов'язані із встановленням ринкової вартості майна, внесеного засновниками, оскільки оціночна функція властива компетенції інших органів — незалежним оцінювачам. Таку позицію відображає і ст. 5 законопроекту «Про акціонерні товариства». Водночас у роз. 13 Проекту стосовно значних правочинів та правочинів, щодо яких є заінтересованість, невизначеним залишається питання про те, хто буде нести відповідальність в АТ за оцінку вкладів, якщо ринкову вартість майна затверджувала наглядова рада. З цього приводу більш доречно було б закріпити норму про те, що якщо наглядова рада затверджувала вартість майна, то її члени і повинні відповідати у випадку виникнення розбіжностей між реальною вартістю майна і оціночною.

При проведенні загальних зборів акціонерів акціонерні товариства можуть залучати до реєстрації осіб, які прибули на збори, реєстратора, який веде реєстр акціонерів такого товариства. Право реєстратора надавати АТ вказані послуги передбачається п. 2.1 Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів товариства. Зазначене Положення обмежує коло осіб, які мають доступ до системи реєстру. Такими особами згідно з п. 12.1 є: емітент; зареєстровані особи; ДКЦПФР, при здійсненні контролю за випуском і обігом цінних паперів; державні органи в межах наданих їм повноважень, передбачених чинним законодавством.¹⁹³

Щодо порядку скликання загальних зборів акціонерів слід зазначити, що Закон України «Про господарські товариства» не регламентує його належним чином. Очевидно, законодавець у такий спосіб намагався віднести його до локального врегулювання, про що йдеться і у ст. 159 ЦК. Зазначена стаття передбачає, що порядок скликання і проведення загальних зборів, а також умови скликання і проведення позачергових зборів та повідомлення акціонерів встановлюються статутом товариства і законом.

¹⁹³ Рішення ДКЦПФР від 26. 05. 98 р. «Про впорядкування діяльності з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів» №60 // «Цінні папери України», 19 червня 1998 р.

Держателі іменних акцій персонально повідомляються про скликання загальних зборів акціонерів у порядку, передбаченому статутом товариства. Загальне повідомлення друкується в місцевій пресі за місцезнаходженням АТ і в одному із офіційних друкованих видань Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України чи Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку із зазначенням часу і місця проведення зборів та порядку денного. Повідомлення повинно бути зроблено не менш як за 45 днів до скликання загальних зборів (ст. 43 Закону «Про господарські товариства»).

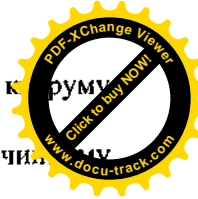
Неповідомлення персонально акціонера, який володіє 10% іменних акцій, про проведення загальних зборів стало підставою розгляду справи Вищим господарським судом України (далі — ВГСУ). Суд апеляційної інстанції виходив з того, що участь такого позивача у зборах не могла вплинути на результати голосування. З цим не погодився ВГСУ і зазначив, що позивач як держатель іменних акцій мав право на персональне повідомлення. При цьому ВГСУ взагалі не вдавався до математичного обґрунтування своєї позиції щодо співвідношення кількості акцій, а і, відповідно, можливих голосів позивача і загальної кількості голосів на зборах. Отже, на думку ВГСУ, подібне формальне порушення процедури саме по собі є істотним.¹⁹⁴

З цього приводу заслуговує на увагу думка дослідників, які вважають, що суд має визнавати рішення загальних зборів недійсними незалежно від того, чи могла вплинути присутність акціонера на результати голосування (якщо його не повідомили про загальні збори) і чи заподіяло винесене спірне рішення якісь збитки цьому акціонеру.¹⁹⁵ Цю проблему міг би вирішити новий закон про АТ, проект якого нині розглядається. Варто законодавчо закріпити хоча б приблизний перелік підстав для визнання вказаних рішень недійсними. Поки що лише узагальнення судової практики дає змогу виділити такі основні підстави для визнання рішень керівних органів АТ недійсними:

- порушення процедурного характеру під час скликання і проведення загальних зборів АТ, роботи інших керівних органів

¹⁹⁴ Цит. Теньков С. Див. вказ. Коментар судової практики вирішення корпоративних конфліктів — С. 30.

¹⁹⁵ Спасибо-Фатеева І. В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин. — С. 24; Теньков С. вказ. праця. — С. 31.

АТ (порядку скликання і ведення зборів, вимог до кворуму тощо);

- прийняття рішень, що за своїм змістом суперечать чинному законодавству і компетенції керівних органів АТ;
- прийняття рішень, що суттєво суперечать інтересам АТ як юридичної особи або його акціонерів.¹⁹⁶

Загальні збори акціонерів визнаються правомочними, якщо в них беруть участь акціонери, що мають відповідно до статуту товариства понад 60 відсотків голосів. Голосування на загальних зборах акціонерів здійснюється за принципом «одна акція — один голос».

Вказуючи на те, що роль загальних зборів в управлінні акціонерним товариством сьогодні знижується, О. Р. Кібенко вважає однією з причин цього процесу незацікавленість учасників великих компаній у відвідуванні загальних зборів, оскільки для інституціональних інвесторів легше вирішувати питання управління безпосередньо зустрічаючись із директорами, а дрібні акціонери не відвідують зборів, бо це досить дорого і вони відчують свою нездатність управляти справами компанії чи відсутність реальної можливості впливати на ведення її справ.¹⁹⁷

Проблема неможливості проведення загальних зборів через відсутність на них кворуму внаслідок низької активності дрібних акціонерів та їх небажання брати участь у зборах залишилась невирішеною і в проекті Закону «Про акціонерні товариства».

Чинне законодавство не досить чітко встановлює порядок визначення кворуму загальних зборів у випадку, коли товариством зареєстрований додатковий випуск акцій, але не усі акції цього випуску оплачені. Тут можна виділити два питання: чи мають право голосувати акціонери, які лише частково оплатили акції, та чи враховуються неоплачені акціонерами акції при визначенні кворуму? Тому ці питання слід детально врегулювати у статуті акціонерного товариства.

Відповідно до ч. 8 ст. 41 Закону України «Про господарські товариства» правомочність загальних зборів визначається залежно від кількості голосів акціонерів, що мають відповідно до статуту голоси на загальних зборах. Єдине обмеження може бути пов'язане із обмежен-

¹⁹⁶ Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2004. — №9: Коментар судової практики з господарських справ. — С. 68.

¹⁹⁷ Кибенко Е. Р. Корпоративное право Великобритании. Законодательство. Прецеденты. Комментарии. — К.: Юстиниан, 2003. — С. 194.

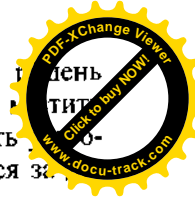

ям права голосу власників привілейованих акцій, оскільки останні не мають права брати участь в управлінні АТ, якщо інше не передбачено цього статутом (ч. 7 ст. 4 Закону «Про цінні папери і фондовий ринок»).

Відомі випадки, коли фактична кількість акціонерів, які були присутні на загальних зборах і брали участь у голосуванні під час проведення загальних зборів, стала меншою кількості акціонерів, зареєстрованих для участі у зборах (менше 60% голосів), не брала участі у прийнятті рішень і після реєстрації залишила залу, в якій проводилися загальні збори акціонерів. Чи будуть в такому випадку визнаватися недійсними рішення загальних зборів? Думається, що ні. Адже акціонери, які зареєструвалися для участі у загальних зборах, вважаються акціонерами, які беруть участь у загальних зборах. Підтвердженням цього може бути справа №1/13-10/133 за позовом корпорації «Вестерн Ей-Ай-Ес Ентерпрайз Фонд» до ЗАТ «Сокола» про визнання недійсними рішення позачергових загальних зборів акціонерів. Позовні вимоги обґрунтовувалися тим, що представник позивача у встановленому порядку пройшов реєстрацію для участі у зборах, але на вимогу голови зборів залишив їх, у результаті чого на зборах залишилися присутніми акціонери, які в сукупності володіли менше 60% голосів. Рішенням Арбітражного суду Кіровоградської області від 22 листопада 2000 р. у позові відмовлено на тій підставі, що факт участі акціонера у загальних зборах фіксується його реєстрацією, а правомочність чи неправомочність зборів визначається перед початком їх проведення на підставі документів реєстрації. Постановою від 19 лютого 2001 р. Арбітражний суд Кіровоградської області залишив рішення без змін з тих самих підстав.

Постановою Вищого арбітражного суду України від 27 червня 2001 р. постанову арбітражного суду Кіровоградської області скасовано, а позов задоволено. Постанова Вищого арбітражного суду України мотивована тим, що загальні збори акціонерів та рішення, що ними приймаються, можуть бути правомірними за умови реєстрації акціонера для участі в них та фактичної участі у прийнятті рішень. Верховний Суд України не погодився з таким висновком Вищого арбітражного суду і постановою від 18 лютого 2002 р. скасував постанову цього суду, а рішення від 22 листопада 2000 р. та постанову від 12 лютого 2001 р. залишив чинними.¹⁹⁸

¹⁹⁸ *Господарське судочинство в Україні: Суд. практика. Корпор. правовідносини / Упоряд.: І. Б. Шницкий (кер.) та ін.; відп. ред. В. Т. Маляренко. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004.*

Отже, правомочність загальних зборів щодо прийняття рішень визначається перед початком зборів на підставі реєстру, що дані реєстрації акціонерів (їх представників), які беруть участь у зборах. Факт участі акціонера у загальних зборах встановлюється за даними реєстрації.

Акціонери, які володіють у сукупності понад 10 відсотками голосів, мають право вимагати скликання позачергових зборів у будь-який час і з будь-якого приводу. Якщо протягом 20 днів правління не виконало зазначеної вимоги, вони мають право самі скликати збори відповідно до ч. 1 ст. 43 Закону «Про господарські товариства».

Крім повноважень, належних виконавчому органу та ревізійній комісії ТзОВ щодо скликання позачергових зборів, така можливість надається також учасникам товариства, які володіють у сукупності понад 20 відсотками голосів. Якщо протягом 25 днів голова товариства не виконав зазначеної вимоги, останні мають право самі скликати збори учасників. Про проведення загальних зборів ТзОВ учасники повідомляються передбаченим статутом способом із зазначенням часу і місця проведення зборів та порядку денного. Повідомлення повинно бути зроблено не менше як за 30 днів до скликання загальних зборів. Будь-хто з учасників товариства має право вимагати розгляду питання на зборах учасників за умови, що воно було ним поставлено не пізніше як за 25 днів до початку зборів. Не пізніше як за 7 днів до скликання загальних зборів учасникам товариства повинна бути надана можливість ознайомитися з документами, внесеними до порядку денного зборів. З питань, не включених до порядку денного, рішення можуть прийматися тільки за згодою всіх учасників, присутніх на зборах (ст. 61 зазначеного Закону).

У правозастосовчій практиці трапляються випадки, коли реалізація права на скликання позачергових зборів використовується як засіб для зміни органів управління. Реалізація цього прийому дає змогу встановити повний контроль над фінансовими потоками товариства, отримати в розпорядження його активи з метою їх подальшої реструктуризації і зміни приналежності прав власності. Йдеться про поглинання товариства.¹⁹⁹ В російській підприємницькій практиці з цього приводу досить часто почав вживатися новий термін — «greenmail».²⁰⁰

¹⁹⁹ *Коваль А. Корпоративный отпор // Юридическая практика. — №45 (411). — 8 ноября 2005 г. — С. 9.*

²⁰⁰ *У його класичному розумінні вказаний термін характеризує ситуацію, за якою певний пакет акцій АТ знаходиться у володінні «ворожой» компанії*

Відповідно до зазначеної статті у випадку невиконання правлінням вимоги так званого агресора, який володіє понад 10 відсотками голосів, до останнього переходять повноваження правління щодо скликання і проведення загальних зборів. З метою реалізації зазначеної норми п. 2.1 і 10.7 Рішення №60 передбачають обов'язок реєстратора на вимогу і за рахунок акціонерів, які володіють понад 10 відсотками голосуючих акцій, надіслати акціонерам повідомлення про скликання позачергових зборів акціонерів і провести реєстрацію учасників під час його проведення, якщо зазначене передбачається договором. Крім цього, відповідно до п. 2.1 зазначеного Рішення реєстратор на підставі відповідного договору має право здійснювати інформаційне і організаційне забезпечення зборів акціонерів.²⁰¹ Останнє включає в себе не тільки надіслання повідомлень, але й публікацію оголошення про скликання зборів акціонерів і реєстрацію осіб, які прибули для участі в зборах акціонерів, тощо.

Відмова правління акціонерного товариства виконати вимогу так званого агресора дає змогу останньому: самостійно сформулювати порядок денний із потрібних йому питань; опублікувати і надіслати повідомлення про скликання зборів акціонерів; визначити дату і місце проведення зборів; отримати доступ до контролю за реєстрацією осіб, які прибули для участі в зборах акціонерів. В результаті він отримує абсолютний контроль за ходом зборів акціонерів на всіх стадіях його підготовки і проведення, що, в свою чергу, є стовідсотковою гарантією прийняття рішення про переобрання органів управління акціонерного товариства, яке поглинається.

Слід зазначити, що небажання правління АТ, яке поглинається, задовольнити вимоги акціонера-агресора про скликання загальних зборів акціонерів тягне за собою втрату контролю. Тому, на нашу думку, в даній ситуації більш правильною для правління була б позитив-

по відношенню до АТ, що примушує його викуповувати акції із значною премією (тобто за ціною, яка значно перевищує їх поточну ринкову вартість, для того, щоб уникнути застосування до неї процедури поглинання); Див. Глоболов Д. «Проблеми корпоративного шантажа и правового воздействия ему» // Нефть, газ и право. — 2002. — №1 (43). — С. 16.

²⁰¹ Рішення ДКЦПФР від 26. 05. 98 р. «Про впорядкування діяльності з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів» №60 // «Цінні папери України». — 19 червня 1998 р.

на відповідь на вимогу такого акціонера скликати загальні збори у двадцятиденний строк. Виконавши цю вимогу, правління акціонерного товариства, перш за все, зберегло б за собою контроль над зборами акціонерів. Крім того, правління зможе уникнути переобрання органів управління товариства і отримає додатковий час для зниження вірогідності ворожого поглинання або взагалі його відвернення (блокування реєстру акціонерів, банкрутство і т. ін.).

Частиною 8 ст. 49 Закону України «Про господарські товариства» встановлюється ще одна підстава для позачергового скликання загальних зборів акціонерів ревізійною комісією: у разі виникнення загрози суттєвим інтересам АТ або виявлення зловживань, вчинених посадовими особами. Водночас п. «є» ст. 41 цього Закону до компетенції загальних зборів відносить винесення рішень про притягнення до майнової відповідальності посадових осіб органів управління товариства. На практиці така відповідальність, як правило, обмежується компенсацією товариству завданих збитків.

Прикро констатувати, що й у проекті Закону «Про акціонерні товариства» (роз. 10 «Посадові особи товариства») це питання не вирішено належним чином. Великим недоліком законопроекту є відсутність норм, які б передбачали конкретну відповідальність посадових осіб АТ у разі вчинення ними правопорушень, пов'язаних з діяльністю АТ. Тут вбачається необхідність розробки спеціальних санкцій, для того щоб відповідальність посадових осіб, поряд із зазначеним, передбачала штрафи за завдані товариству збитки. Відсутність статей про відповідальність (у проекті вона обмежується лише бланкетними нормами) дасть можливість просто уникати її. На нашу думку, без наявності конкретних санкцій для таких випадків у статуті АТ чи положенні про виконавчий орган навряд чи можна буде притягнути до відповідальності, наприклад, голову виконавчого органу, який уклав від імені товариства угоду всупереч рішенню виконавчого органу чи з порушенням вимог статуту, якщо особа, яка уклала з товариством таку угоду, не знала про невідповідність дій голови вимогам статуту чи рішенню виконавчого органу.

Порушення управлінських прав учасників з боку виконавчих органів зводяться здебільшого до укладення угод від імені товариства. Зазначимо лише про певні особливості при вирішенні питань про наявність чи відсутність відповідної компетенції у посадовій особі в банківській сфері. Ці особливості встановлені, насамперед, Законом

України «Про банки і банківську діяльність». У цьому аспекті значний інтерес становить постановою Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 5 жовтня 2004 р. Предметом спору стало укладення договору, який з боку банка-позивача був підписаний головою правління цього банку з перевищенням наданих йому повноважень. Розглянувши справу, Верховний Суд України не погодився з позицією Вищого господарського Суду України, яка зводилась до такого. Статут банку не містить будь-яких застережень щодо укладення договорів, а визначення повноважень органу управління юридичної особи іншими нормативними актами законодавством не передбачено. Суди попередніх інстанцій на обґрунтування своїх рішень безпідставно посилалися на положення про правління банку.

Проте такий висновок Вищого господарського суду України суперечить положенням статей 37, 40, 42, 43 Закону України «Про банки і банківську діяльність». Органом управління банком є правління (рада директорів), яке діє на підставі положення, що затверджується загальними зборами чи наглядовою радою. Статут банку включав до складу органів управління загальні збори акціонерів, раду банку та правління, що також діють на підставі Положення.²⁰²

Коментуючи наведене, можна дійти висновку, що визначальним для такої справи стало не відсутність обмежень повноважень голови правління (директора) щодо укладення договору, а відсутність самих повноважень на його укладення, що призвело до перевищення компетенції головою правління банку та порушення права інших учасників на управління.

Одним із управлінських прав учасників, що надає змогу унеможливити зловживання їх корпоративними правами, є здійснення контролю за діяльністю товариства. Такий контроль, відповідно до чинного законодавства, може здійснюватися через відповідні органи товариства або безпосередньо його учасниками.

Акціонери здійснюють контроль за діяльністю АТ шляхом їх участі в наглядовій раді, яка визначає форми контролю за діяльністю виконавчого органу товариства. Водночас законодавством передбачено імперативну вимогу щодо необхідності створення наглядової ради у випадках: коли кількість акціонерів ВАТ перевищує 50 осіб (ч. 2 ст. 46

²⁰² Судова практика. Застосування законодавства про банківську діяльність. — К.: Ін Юре, 2005. — С. 225.

Закону «Про господарські товариства»), в АТ, створених внаслідок приватизації (Положення про наглядову раду, затверджене постановою КМУ від 19 липня 1993 р. №556; Типовий статут ВАТ, що укладено шляхом приватизації майна державного підприємства, затверджений наказом ФДМУ від 13 грудня 1994 р. №787, Мінекономіки України від 13 грудня 1994 р. №177).

Частиною 3 ст. 160 ЦК визначено обмеження, за яким члени наглядової ради АТ не можуть бути членами його виконавчого органу.

Відповідно до ст. 46 Закону «Про господарські товариства» до складу наглядової ради обираються лише його акціонери, тоді як в ЦК про таку вимогу не зазначається. У проекті Закону України «Про акціонерні товариства» відповідно до ст. 51 право бути членом наглядової ради належить акціонеру або його представнику. Слід погодитися із думкою дослідників, що у вказаному законопроекті доречно було б закріпити положення про можливість входження до складу наглядової ради і більш кваліфікованих осіб (особи) — спеціалістів: економістів, банкірів, вчених тощо. На таку позицію вказує і світовий досвід.²⁰³

Крім наглядової ради контролюючу функцію виконує ревізійна комісія, яка здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю правління АТ і обирається з числа його акціонерів (ст. 49 Закону України «Про господарські товариства»). Членами ревізійної комісії не можуть бути члени правління, ради АТ (наглядової ради) та інші посадові особи.

Значний практичний інтерес становить підхід до формування наглядової ради АТ, викладений у Положенні про наглядову раду відкритого акціонерного товариства, затвердженому рішенням ДКЦПФР від 8 квітня 2004 р. №123. Тут передбачається, що до складу наглядової ради входять голова, заступник голови, секретар та члени наглядової ради. Член наглядової ради не може водночас бути головою або членом правління та (або) ревізійної комісії товариства. Головою та членами наглядової ради не можуть бути особи, яким згідно з чинним законодавством України заборонено обіймати посади в органах управління господарських товариств.

²⁰³ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: Т.1 / За відп. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — Ст. 262.

До складу наглядової ради не повинні висуватись та обиратись особи, які: 1) є учасниками або членами органів управління юридичної особи, яка конкурує з товариством; 2) мають особисті та/або сімейні стосунки з головним бухгалтером та членами правління товариства.

З метою забезпечення незалежності наглядової ради до її складу обираються незалежні члени, число яких має становити, принаймні, одну чверть від повного кількісного складу наглядової ради. Незалежним вважається член наглядової ради, який не має будь-яких суттєвих ділових, родинних або інших зв'язків з товариством, членами правління або великим акціонером товариства і не є представником держави. Наводяться також підстави, за яких член наглядової ради не може вважатись незалежним.

Актуальним залишається питання про можливість обирати до наглядової ради юридичних осіб, що є акціонерами. Думку ДКЦПФР з цього приводу викладено в листі від 7 травня 2003 р. №5420/14.²⁰⁴ Чинне законодавство не забороняє обирати юридичних осіб — акціонерів до складу наглядової ради АТ. У такому випадку від імені обраної юридичної особи буде виступати керівник або інша особа, яка є представником. З таким підходом ДКЦПФР варто погодитись. Але слід взяти до уваги, що за таких умов акціонер — юридична особа може міняти на власний розсуд своїх представників і подібне не сприятиме стабільності фактичного складу наглядової ради. Тут можна рекомендувати хіба що таке: формувати наглядову раду виключно з акціонерів — фізичних осіб. Проте подібні рекомендації не завжди прийнятні, зокрема коли більшість акцій належить саме юридичним особам.

І. Т. Тарасов зазначав про недоцільність покладення на наглядову раду дій щодо скликання та проведення загальних зборів, вказуючи, що скликання загальних зборів проводиться, як правило, правлінням; у виняткових випадках, які проте не можуть бути виправдані жодними доказами, скликання загальних зборів надається повірочній раді і навіть одиничним акціонерам, в той час як надаючи кожному органу акціонерної компанії відповідну компетенцію та маючи на увазі значення правління як органу виконавчого, чого не мають ні повірочна рада, ні одиничний акціонер, безпосереднє скликання загальних зборів

²⁰⁴ Лист ДКЦПФР від 07. 05. 2003 «Щодо обрання членів спостережної ради відповідно до чинного законодавства» №5420-14.

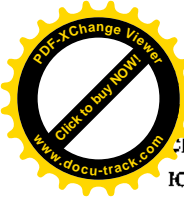
має належати до обов'язків тільки правління чи суду, якби правління відмовило у виконанні вимог про скликання загальних зборів.²⁰⁵

Слід підтримати думку С. В. Артеменка щодо покладення обов'язків щодо скликання загальних зборів на виконавчий орган. На його думку, це пов'язано з тим, що наглядова рада не має правомочностей по здійсненню управління товариством, не має можливостей розпоряджатись коштами товариства і навряд чи зможе самостійно вчинити усі необхідні дії по організації скликання та проведення загальних зборів. Крім цього, як правило, реєстр акціонерів ведеться реєстратором, і доступ до нього є обмеженим. Згідно з Положенням про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів емітент має право отримати інформацію, що міститься в системі реєстру, і ця інформація надається лише уповноваженим особам емітента за письмовим зверненням. Таким чином, від імені АТ реєстр акціонерів може отримати голова правління, який діє від імені товариства без доручення. Інші особи, в тому числі й голова та члени наглядової ради, можуть отримати реєстр тільки в тому разі, коли їм надана відповідна довіреність головою правління. Отже, підготовка проведення загальних зборів передбачає необхідність вчинення великого обсягу роботи, яка не повинна покладатись на наглядову раду.²⁰⁶ З цього приводу в проекті Закону «Про акціонерні товариства» доречно було б передбачити положення про те, що всі дії, пов'язані із скликанням та проведенням загальних зборів, провадить виконавчий орган акціонерного товариства.

Відповідно до ч. 4 ст. 153 ЦК акціонерне товариство може бути створене однією особою. Звідси виникає питання щодо здійснення права на управління таким АТ. Проблема полягає у тому, що чинне законодавство не передбачає якихось особливостей і винятків із загального привила для АТ, що складається з одного акціонера. Загальні збори визнаються у ст. 159 ЦКУ вищим органом будь-якого АТ, відповідно встановлюється і їх виключна компетенція. З іншого боку, викликає сумнів сама можливість скликати збори однієї особи. Хоча

²⁰⁵ Тарасов І. Т. Учение об акционерных компаниях. — М.: Статут, 2000. — С. 488.

²⁰⁶ Артеменко С. В. Цивільно-правові проблеми управління акціонерним товариством: Дис. к. ю. н. ... 12.00.03 / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2004. — С. 125-126.

кремі дослідники цієї проблеми дотримуються протилежних поглядів. Так, на думку В. М. Кравчука, у разі недотримання процедури викликання загальних зборів права та інтереси учасників не порушуються, оскільки єдиний учасник сам прийняв таке рішення. Відповідно, відсутні суб'єкти оскарження порушення формальних процедур. З іншого боку, виникає проблема необхідності надання протоколів загальних зборів (витягу з них) банку, нотаріусу тощо, наприклад, коли йдеться про посвідчення підпису керівника, обраного саме на таких зборах. Автор вважає, що у цьому випадку можна оформити протокол зборів з одним учасником. Як голова зборів підписується сам учасник, секретарем може бути будь-яка інша особа.²⁰⁷

Подібний підхід, безумовно, заслуговує на увагу. Хоча, на нашу думку, саме існування загальних зборів як вищого органу в акціонерному товаристві однієї особи виглядає штучним, оскільки йдеться про одноособове управління справами товариства. Зазначене товариство, на нашу думку, за своїми ознаками більше тяжіє до унітарного підприємства, ніж до організаційно-правової форми підприємницького товариства, оскільки тут відсутній єдиний критерій корпоративного устрою, який базується на поєднанні в ньому об'єднання осіб і капіталів. На підтвердження доречності такої думки можна навести і ч. 5 ст. 63 ГК, де передбачено загальне правило, відповідно до якого корпоративне підприємство, в тому числі господарське товариство, утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.

До виключної компетенції загальних зборів відноситься і прийняття ними рішення про реорганізацію товариства. В окремих випадках акціонери не погоджуються із цим рішенням і відповідно намагаються його оскаржити. В такому разі може постати питання про те, до кого можна пред'явити позов, якщо товариство ліквідоване? Тут виникає питання про належного відповідача.

Прикладом подібної проблеми може слугувати таке судове рішення. Кілька фізичних осіб М., Н., Р., звернулися до арбітражного

²⁰⁷ Кравчук В. М. Корпоративне право. — К.: Істина, 2005. — С. 407.

суду з позовом про визнання недійсним рішення загальних зборів акціонерів ВАТ «Ф» від 10 лютого 2000 р. про реорганізацію. Рішенням суду, залишеним без змін постановою апеляційної інстанції, у відповідь відмовлено у зв'язку з тим, що ВАТ «С» є неналежним відповідачем. Позивачі не погоджувалися з прийнятими судовими актами і звернулися з касаційною скаргою, просили їх відмінити, посилаючись на те, що арбітражний суд необгрунтовано відхилив прохання позивачів про притягнення до участі у справі в якості відповідачів інших організацій- правонаступників ВАТ «Ф». Суд касаційної інстанції залишив чинними прийняті судові акти, вказавши на таке. Із матеріалів справи видно, що оспорюваним рішенням ВАТ «Ф» в 2000 р. реорганізоване шляхом поділу на 14 нових акціонерних товариств. Позивачами оспорується рішення про реорганізацію, однак відповідачем притягнуто ВАТ «С» — одного із 14 правонаступників ВАТ «Ф». Суд касаційної інстанції вказав, що обома інстанціями арбітражного суду зроблено правильний висновок про те, що відповідачем у даному спорі повинно бути ВАТ «Ф», а не його правонаступники. Тому відмова в задоволенні позову про притягнення до участі у справі в якості відповідачів інших організацій- правонаступників ВАТ «Ф» є правильною.

Із матеріалів справи випливало, що реорганізація ВАТ «Ф» призвела до його припинення як юридичної особи, тому суд першої інстанції не міг здійснити заміну неналежного відповідача у порядку, передбаченому ст. 47 Арбітражного процесуального кодексу Російської Федерації. Таким чином, як вказала касаційна інстанція, вимога про визнання недійсним рішення загальних зборів акціонерного товариства про його реорганізацію при зазначених обставинах пред'явлено до неналежного відповідача, у зв'язку з чим в позові слід відмовити.²⁰⁸

В даній ситуації акціонерам можна порекомендувати лише швидше реагувати на можливі порушення на загальних зборах, а саме: ще до виключення підприємницького товариства з реєстру юридичних осіб. В такому випадку питання про належного відповідача не виникне

²⁰⁸ Рогожин Н. А. Оспаривание решений органов управления акционерных обществ // Акционерное общество: вопросы корпоративного управления №6 (13), ноябрь, 2004 г. — С. 101. / Постановление ФАС Московского округа от 31 декабря 2003 г. По делу №КГ-А40/10474-03 // ИПС «Консультант плюс».

і зов про визнання недійсними рішень загальних зборів буде забезпечено.

Аналізуючи передбачений ст. 59 Закону «Про господарські товариства» та ч. 4 ст. 145 ЦК обсяг виключної компетенції загальних зборів товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, слід зазначити, що цей перелік може бути розширений не тільки спеціальним законом, а й статутом товариства. Водночас вказана стаття ЦК забороняє делегування повноважень з питань, віднесених до виключної компетенції загальних зборів, будь-яким іншим органам товариства, зокрема виконавчому.

Учасники ТзОВ мають кількість голосів, пропорційну розміру їх часток у статутному фонді (ст. 58 Закону «Про господарські товариства»). Чинне корпоративне законодавство ніде прямо не передбачає наслідків порушення процедури прийняття рішень в ТзОВ, і їх визначають виходячи з тлумачення певних правових норм. Так, у ч. 1 ст. 60 Закону України «Про господарські товариства» вказано, що збори учасників ТзОВ вважаються повноважними, якщо на них присутні учасники, які у сукупності володіють 60 відсотками голосів. Отже, порушення цієї вимоги може бути підставою для визнання відповідного рішення недійсним, хоча такий наслідок у цій нормі прямо не згадується.

Предметом спору про недійсність прийнятого рішення на загальних зборах ТзОВ стала можливість застосування понять значної чи незначної більшості присутніх. При прийнятті цього рішення власник із часткою 50,3 відсотка голосував «за», а учасник з часткою 49,7 відсотка — «проти». Скасовуючи частково рішення суду першої інстанції, апеляційний суд виходив з того, що рішення загальних зборів ТзОВ «Г...» про участь у створенні ТзОВ «Л...» та передачу майна до його статутного фонду (хоча воно й прийняте більшістю голосів — 50,3 відсотка) не можна вважати законним, оскільки товариство складається з двох учасників і більшість є незначною.

Проте зазначений висновок, на думку ВСУ, суперечить положенням статей 41, 42, 58–60 Закону України «Про господарські товариства» (в редакції, яка була на час прийняття рішень), відповідно до яких загальні збори товариства є його вищим органом, рішення приймається простою більшістю голосів, кількість яких пропорційна розміру часток голосуючих у статутному фонді. Зазначені норми Закону, як і статuti товариств, не містять визначення значної чи незначної біль-

шості, а вирішення питань, що розглядалися на зборах товариства, не потребують одностайності чи кваліфікованої більшості.²⁰⁹

Особливістю реалізації права на управління в ТзОВ є те, що учасники можуть виконувати ці функції самостійно, а також делегувати їх виконання іншим особам. Ці функції можуть виконувати члени виконавчих органів, які не є учасниками товариства. Посадові особи, які здійснюють від імені ТзОВ управлінські та представницькі функції, можуть бути найманими працівниками. Це передбачають закони ФРН і Франції. Проблемою вітчизняного законодавства у даному питанні є покладення відповідальності на посадових осіб ТзОВ та законодавчого визначення їх правового статусу. Наприклад, згідно зі ст. 52 Закону Франції «Про торгові товариства» керуючий справами товариства (чи керуючі) несе індивідуальну відповідальність (чи солідарну) у разі порушення законодавчих чи регламентуючих положень щодо ТзОВ, недотримання положень статуту, внаслідок допущення помилок у своїй діяльності.²¹⁰ Стаття 55 цього Закону передбачає усунення керуючого справами ТзОВ від виконання обов'язків рішенням зборів учасників. Керуючий також законом позбавлений права чинити певні дії від імені товариства (наприклад, укладати угоди про позики у товариства).

Параграф 43 Закону ФРН «Про товариства з обмеженою відповідальністю» передбачає солідарну відповідальність посадових осіб ТзОВ у випадку нанесення збитків товариству.²¹¹ У § 82, 85 названого закону закріплено більш суворі санкції — штрафи і позбавлення волі за неправильні дані про основний капітал ТзОВ, паї та внески, гарантії по неповній внесених вкладах, за розголошення виробничої або комерційної таємниці ТзОВ. Досвід Франції та ФРН необхідно використати і в українському законодавстві.²¹²

²⁰⁹ Теньков С. Коментар судової практики вирішення корпоративних конфліктів / Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2005. — №12. — С. 31.
²¹⁰ Закон Франції «О торговых товариществах» от 24 июня 1996 года (с последующими изменениями) // Акционерное общество и товарищество с ограниченной ответственностью. — М.: «БЕК», 1995. — С. 33–45.
²¹¹ Закон ФРГ «О товариществах с ограниченной ответственностью» по состоянию на 1 января 1992 года // Акционерное общество и товарищество с ограниченной ответственностью. — М.: «БЕК», 1995. — С. 3–31.
²¹² Нецька Л. С. Правовий статус ТОВ: Порівняльний аспект // Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток. Зб. наук. праць (За матеріалами міжрегіональної наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 26–27 вересня

Будь-хто з учасників ТзОВ має право вимагати розгляду питання зборів учасників за умови, що воно було ним поставлено не пізніше за 25 днів до початку зборів. У випадках, передбачених установчими документами або затвердженими товариством правилами процедури, допускається прийняття рішення методом опитування. У цьому разі проект рішення або питання для голосування надсилається учасникам, які повинні у письмовій формі сповістити щодо нього свою думку. Протягом 10 днів з моменту одержання повідомлення від останнього учасника голосування всі вони повинні бути поінформовані головою про прийняте рішення. Голова зборів організує ведення протоколу. Книга протоколів має бути у будь-який час надана учасникам товариства. На їх вимогу повинні видаватися засвідчені витяги з книги протоколів (ст. 60 Закону «Про господарські товариства»).

Проблемним для вирішення залишається питання щодо визнання зборів учасників ТзОВ недійсними, оскільки законодавчо підстави для цього не передбачено. Хоча, наприклад, порушення порядку їх скликання можна розглядати як підставу для визнання зборів учасників ТзОВ недійсними. Таке положення доречно було б закріпити у законодавстві України.

Відповідно до чинного законодавства учасники повного та командитного товариств здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства. Є. О. Суханов вважав найважливішою відмітною ознакою повного товариства те, що підприємницька діяльність його учасників є діяльністю самого товариства.²¹³

Стосовно реалізації права на управління в повному товаристві, то ст. 121 і 122 ЦК розрізняють такі його форми, як управління повним товариством і ведення справ повного товариства, тоді як у Законі України «Про господарські товариства» йдеться тільки про останнє (ст. 68).

Поряд із встановленим законодавством порядком в договорі повного товариства слід якнайдетальніше врегулювати положення стосо-

2003 р.) / Редкол.: О. Д. Крупчан (голова), В. Д. Басай, В. В. Луць та ін. — К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2004. — С. 216–217.

²¹³ *Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный) / Отв. ред. О. Н. Садилов. — М.: ЮРИНФОРМ-ЦЕНТР, 1996. — С. 163.*

вно права на управління. Адже від його регламентації буде залежати уникнення суперечностей між учасниками (зокрема, обмежені його здійсненні) та третіми особами в майбутньому. Важливого чення при здійсненні права на управління справами набувають повноваження щодо доручення, в якому і визначається обсяг повноважень для учасників ПТ і КТ.

Насамкінець можна виділити основні форми реалізації права на управління — це безпосереднє управління господарським товариством та участь у роботі його органів управління, зокрема, загальних зборів, наглядовій раді, ревізійній комісії, правлінні. Проте, якщо участь у загальних зборах, наприклад акціонерів, доступна кожному з них і забезпечена гарантіями закону, то участь в інших органах управління акціонерного товариства можлива лише у випадках вибрання акціонера в ці органи.

Безпосередньо, тобто без створення спеціальних корпоративних органів, здійснюється управління повним та командитним товариствами. Слід зауважити, що у командитних товариствах право управляти ним мають лише повні учасники. Щодо вкладників, то вони не тільки позбавлені права на управління товариством, але й не мають права заперечувати проти дій повних учасників щодо управління діяльністю товариства. Така конструкція управління цими товариствами зумовлена тим, що їх учасники (в КТ лише повні учасники) несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства. Участь у внутрішній координаційній діяльності — це не єдиний спосіб безпосередньої форми управління корпорацією. Вона також включає й ведення справ товариства, що визначає порядок представництва організації як юридичної особи в комерційному обороті.

Друга форма здійснення права на управління товариством опосередковується правом участі в її органах управління.

2. 4. 1. 1. Реалізація права на управління через представника (довірчого управителя)

Суб'єкти корпоративних правовідносин можуть здійснювати свої корпоративні права *безпосередньо і опосередковано*, тобто через свого **представника** чи **довірчого управителя**. Передача учасниками своїх повноважень іншій особі здійснюється відповідно до чинного законодавства. Довіреність учасника, як форма представництва в корпорати-

зних відносинах, повинна відповідати загальним вимогам, передбаченим цивільним законодавством.

Основою відносин між довірительом і повіреним є повноваження, якими наділив довіритель повіреного. Ці повноваження виражаються в довіреності. Як зауважує В. А. Васильєва, довіреність, яка видається повіреній особі, не слід розглядати як письмову форму договору доручення. Наявність довіреності при відсутності письмової форми договору доручення (у випадках, коли представництво не базується на нормі права) свідчить про його усну форму. Водночас довіреність є допустимим доказом факту укладення договору доручення.²¹⁴

В окремих випадках до повіреного за договором доручення законодавством встановлюються певні вимоги. Зокрема, це стосується договорів доручення на купівлю-продаж цінних паперів та договорів доручень на управління акціями (частками), які перебувають у державній власності, господарських товариств.

Відповідно до ч. 3 ст. 159 ЦК акціонер має право призначати свого представника для участі у зборах. Представник може бути постійним чи призначеним на певний строк. Акціонер має право у будь-який момент замінити свого представника у вищому органі товариства, повідомивши про це виконавчий орган АТ. При цьому слід враховувати положення глави 68 ЦК України, зокрема статті 1003, про те, що у договорі доручення або у виданій на підставі договору довіреності мають бути чітко визначені юридичні дії, які належить вчинити повіреному. Дії, які належить вчинити повіреному, мають бути правомірними, конкретними та здійсненими. Необхідним при здійсненні представництва є також врахування положення частини 3 ст. 247 ЦК, за яким така довіреність визнається нікчемною, а саме: якщо строк довіреності не встановлений, вона зберігає чинність до припинення її дії; строк довіреності, виданої в порядку передоручення, не може перевищувати строку основної довіреності, на підставі якої вона видана; довіреність, у якій не вказана дата її вчинення, є нікчемною.

І. В. Спасибо-Фатєєва висловила слушну думку з приводу того, що від ефективності реалізації представником немайнових прав влас-

²¹⁴ Васильєва В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг. Монографія. — Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2006. — С. 227.

ника акції залежить реалізація власником майнових прав акціонером. Представник вчиняє відповідні дії не від власного імені, а саме імені особи, яку він представляє, та в інтересах цієї особи. Основна проблема буде полягати в тому, чи буде відповідати волевиявленню представника інтересу акціонера, який видав довіреність.

В юридичній літературі звертається увага і на те, що представником акціонера може бути член правління або наглядової ради АТ, який, звичайно ж, заінтересований у прийнятті рішень на свою користь. У такому випадку було б доцільно (так само як заборонено цим особам бути членами кількох органів АТ, наприклад, одночасно правління і наглядової ради) заборонити їм представляти інтереси учасників АТ на загальних зборах як заінтересованим особам (за будь-якої форми довіреності).²¹⁶ До такого переліку, на нашу думку, можна віднести і реєстратора АТ, який веде систему реєстру зазначеного товариства. Вказана норма могла б забезпечити зменшення кількості випадків зловживання посадовими особами АТ своїми повноваженнями. Цю обмежувальну норму слід було б закріпити у проекті Закону «Про акціонерні товариства».

Обмеження, за яким не допускається здійснення посередницької діяльності для торговців цінними паперами, закріплені ст. 358 ГК. Ними також є положення ч. 2 ст. 1234 ЦК, яка говорить, що «...вчинення заповіту через представника не допускається». Отже, учасник господарського товариства не має право доручити своєму представнику укласти заповіт.

Здатність виступати представником може бути обмежена у підприємницького товариства, яке здійснює певний вид виключної діяльності, сферою цієї діяльності. Як приклад обмеження можна назвати виключну діяльність торговців цінними паперами. Тому вони можуть виступати повіреними лише у сфері професійної діяльності на ринку цінних паперів. Договір доручення укладається ними в письмовій формі і його умови визначаються у порядку, встановленому законодав-

²¹⁵ Спасибо-Фатєєва І. В. Акціонерні товариства: корпоративні правовідносини. — Х.: 1998. — С. 192.

²¹⁶ Гончаренко А. Представництво в акціонерних правовідносинах: зайве чи таке, що потребує вдосконалення // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — №5. — С. 78.

ном, зокрема частинами 5-7 ст. 17 Закону «Про цінні папери та фондовий ринок».

Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» в ст. 11 надає можливість торговцям, за наявності відповідного дозволу, провадити діяльність зберігачів, провадити за дорученням власника операції з депонованими цінними паперами і здійснювати іншу депозитарну діяльність, пов'язану з обігом цінних паперів.

Відповідно до Закону «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» торговці цінними паперами можуть укладати договори доручення з будь-яким власником цінних паперів чи особою, яка бажає придбати цінні папери, а також емітентом цінних паперів. Відповідно і довірцями можуть виступати будь-які особи.²¹⁷

На сьогоднішній день невизначеним у законодавстві залишається питання про форму довіреності. В ч. 1 ст. 245 ЦК лише зазначається, що довіреність повинна відповідати формі, в якій відповідно до закону має вчинятися правочин. Стаття 244 ЦК встановлює, що довіреність — це письмовий документ, котрий видається однією особою іншій. Таким чином, із самого визначення слідує, що вона може здійснюватися лише у письмовій формі. Згідно з роз'ясненням ДКЦПФР «Щодо передачі акціонером повноважень, які виникають з прав власності на акції» довіреність на право участі та голосування на загальних зборах акціонерів може бути посвідчена правлінням тільки того АТ, збори якого скликаються. Реєстратор та правління АТ повинні видати наказ (ухвалити рішення) про призначення особи (осіб), уповноваженої від їх імені посвідчувати довіреності. Довіреність на право участі та голосування на загальних зборах акціонерів може бути посвідчена правлінням тільки того акціонерного товариства, збори якого скликаються.

У цьому ж роз'ясненні передбачено, що процедура посвідчення правлінням та реєстратором довіреностей на право участі та голосування на загальних зборах акціонерів здійснюється відповідно до пунктів 2, 3, 5-14 (у частині правил посвідчення доручень) та 26-33 постанови КМУ «Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених».²¹⁸ Зазначеною постановою КМУ

²¹⁷ ВВР. — 1996. — №51. — Ст. 292.

²¹⁸ Роз'яснення ДКЦПФР від 31. 05. 2001 «Щодо передачі акціонером повноважень, які виникають з прав власності на акції» №8.

встановлено певні вимоги щодо посвідчення довіреностей. Зокрема передбачено, що посвідчення доручення провадиться шляхом підписання посвідчувального напису на дорученні, а також встановлено заборона на посвідчення посадовими особами доручень на своє ім'я.²¹⁹

Міністерство юстиції України, враховуючи вищенаведене (стосовно необхідності посвідчення довіреності на право участі та голосування на загальних зборах акціонерів), у своєму листі доходить висновку про те, що така довіреність не потребує обов'язкового нотаріального посвідчення.²²⁰ Тобто акціонер може діяти на власний розсуд, враховуючи можливі наслідки зловживання його правом на управління.

У законопроекті «Про акціонерні товариства» (ч. 3 ст. 36), зокрема, зазначається, що після надіслання акціонерам повідомлення про проведення загальних зборів або про зміни у їх порядку денному зміни до порядку денного можуть вноситися тільки на загальних зборах, якщо для участі в них зареєструвалися всі власники голосуючих акцій з питання, що змінюється (додається). Рішення про зміну порядку денного приймається простою більшістю голосів акціонерів, які зареєстровані для участі у загальних зборах та є власниками акцій, які є голосуючими з питання, що змінюється (додається). З цієї норми випливає непослідовність захисту інтересів меншості і окремих акціонерів у частині, де йдеться про можливість внесення змін до порядку денного на загальних зборах, якщо для участі в них зареєструвалися всі власники голосуючих акцій з питання, що змінюється (додається). Зауважимо, що зміни до порядку денного можуть передбачати винесення важливих питань, які потребують попереднього осмислення, узгодження та виваженого підходу до прийняття рішення. Таким чином, якщо на участь у загальних зборах та голосування питань порядку денного уповноважується представник (або коли йдеться про співвласників акцій), то інтереси акціонерів можуть бути порушені. Виходячи

²¹⁹ Постанова Кабінету Міністрів України від 15. 06. 1994 «Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених» №419.

²²⁰ Лист Міністерства юстиції України від 31. 03. 2004 №Ч-87-19 «Стосовно надання роз'яснення в межах компетенції щодо можливості акціонера видати довіреність на представництво своїх інтересів на загальних зборах акціонерів».

наведеного, ми вважаємо, що закріплення такого положення у проекті є неприпустимим.

У разі якщо довіреність акціонера на право участі та голосування на загальних зборах оформлена (складена або посвідчена) з порушенням встановлених законодавством вимог, то особа, на ім'я якої видана довіреність, не має повноважень щодо участі та голосування на загальних зборах. Отже, голоси, передані за такою довіреністю, не можуть враховуватися для визначення кворуму.²²¹

Слід погодитися з обґрунтованістю судових рішень, якими рішення загальних зборів визнавалися недійсними, оскільки суд не враховував для визначення кворуму довіреності акціонерів, оформлені з порушенням чинного законодавства. З цього приводу можна навести рішення господарського суду Чернігівської області від 21.10.02 р. у справі №8/324 про задоволення позову ТОВ «Прилуцька панчішно-шкарпеткова фабрика» до ВАТ «Прилуцька панчішна фабрика ім. 8 березня», ТОВ «Поліський реєстратор» про визнання недійсним запису в реєстрі акціонерів та про визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів. Рішення суду мотивоване тим, що представник померлого акціонера був зареєстрований для участі у зборах безпідставно, а без урахування цих голосів у зборах фактично взяли участь акціонери, які володіють менш як 60% голосів.

При вирішенні спору про визнання недійсним рішення загальних зборів АТ господарський суд дає правову оцінку довіреностей акціонерів — фізичних осіб на передачу повноважень щодо участі та голосування на загальних зборах на загальних підставах, визначених ст. 43 ГПК, згідно з якою господарський суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді в судовому процесі всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом.²²²

Вивчення судових справ показує, що на розгляд господарських судів надходить значна кількість позовів про визнання недійсними договорів, укладених головою правління від імені АТ, з тієї підстави,

²²¹ Постанова Президії Верховного Суду України від 03. 03. 2004 р. №15 // Узагальнення судової практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про господарські товариства» у частині регулювання діяльності акціонерних товариств».

²²² Див. вказ. Господарське судочинство ... — С. 149.

що договір не затверджений загальними зборами або наглядовою радою у порядку, передбаченому статутом товариства.

Одним з таких прикладів може бути рішення господарського суду м. Севастополя від 24 вересня 2002 р. у справі №20-2/139, яким задоволено позов ВАТ «Севастопольське автотранспортне підприємство 14330» до ЗАТ «Автотранспортне підприємство «Північна» та ТОВ «Інком» про визнання недійсним договору купівлі-продажу акцій, укладеного головою правління позивача. Постановою Вищого господарського суду України від 3 грудня 2002 р. рішення скасовано та у позові відмовлено. Ще одним прикладом може бути рішення господарського суду Одеської області від 16 лютого 2001 р. у справі №17-2-28/01-9206, яким задоволено позов ВАТ «Завод ЗБВ «Дунайводбуд» до МПП «Асспро» про визнання недійсним договору оренди, укладеного головою правління позивача. Постановою Одеського апеляційного господарського суду від 12 лютого 2002 р. рішення скасовано, у позові відмовлено. Вищий господарський суд України постановою від 29 травня 2002 р. залишив постанову апеляційного суду без змін.

Таким чином, в узагальненні Вищого господарського суду України зазначається, що якщо при укладенні договору від імені АТ голова правління діяв у межах своїх повноважень, то такий договір створює права та обов'язки безпосередньо для АТ. Подальше незатвердження такого договору загальними зборами або наглядовою радою у порядку, передбаченому статутом товариства, не може бути підставою для визнання договору недійсним.²²³

Щодо видачі довіреності, укладеної від імені юридичної особи, то вона видається від імені останньої або іншої особи, уповноваженої на це її установчими документами, та скріплюється печаткою цієї юридичної особи (ст. 246 ЦК).

В ч. 3 ст. 145 ЦК зазначається, що компетенція виконавчого органу ТзОВ, порядок ухвалення ним рішень і порядок вчинення дій від імені товариства встановлюються ЦК, іншим законом і статутом товариства. Генеральний директор має право без довіреності вчиняти дії від імені товариства. Інші члени дирекції також можуть бути наділені цим правом, однак на підставі доручення.

Ведення справ повного товариства, тобто представництво його інтересів в комерційному обороті, за загальним правилом здійснюють-

²²³ Див. там же. — С. 165–166.

кожним із учасників. Засновницьким договором можуть передбачатися й інші схеми управління товариством (це може бути почергове ведення справ або ж ведення справ за напрямками діяльності тощо). Ведення справ товариства може здійснюватись одним учасником за спільною волею інших. При зазначенні такого варіанта управління у засновницькому договорі спільна воля учасників презюмується. Різні варіанти представництва учасниками товариства інтересів фірми взаємно виключають їх одночасне використання. Тому, якщо представницькому повноваження учасника товариства не ґрунтуються на засновницькому договорі, то вони повинні посвідчуватися довіреністю. За наявності підстав вважати, що учасник товариства, який діє за довіреністю, порушує свої обов'язки, інші учасники, які не ведуть справи товариства, можуть вимагати припинення його повноважень щодо ведення справ, у тому числі якщо такі повноваження надані договором. Серед таких підстав можна назвати, наприклад, укладення конкуруючих угод, нездатність до розумного ведення справ, ігнорування інтересами товариства тощо. Правочини, укладені від імені товариства будь-ким із учасників, будуть вважатися дійсними до тих пір, поки не буде доведено, що контрагент знав чи повинен був знати про відсутність повноважень у конкретного учасника (наприклад, ознайомився з відповідними положеннями засновницького договору).

Учасник товариства, який діяв у спільних інтересах, має право на відшкодування витрат, які він поніс, за умови, що це призвело до збільшення активів товариства. Таке положення закріплено у ст. 122 ЦК щодо учасника, який не наділений повноваженнями вести справи товариства. Але коли йдеться про індивідуальні витрати у спільних цілях товариства, то будь-хто із учасників має право на їх відшкодування. Правда, законодавець при цьому висуває обов'язкову вимогу про наступне схвалення таких дій іншими учасниками товариства.

Питання щодо позбавлення повноважень на ведення справ товариства може бути предметом судового розгляду на вимогу будь-кого із учасників. Так, у ч. 3 ст. 122 ЦК в якості підстав, достатніх для позбавлення повноважень, названо такі: грубе порушення своїх обов'язків і виявлення нездатності до розумного ведення справ. Обидва випадки ґрунтуються на оціночних категоріях і вимагають доказів. Основою для таких звинувачень мають бути конкретні прийняті учасником рішення, які призвели або можуть призвести до майнових втрат товариства. Рішення суду, яке набуло чинності, є підставою для внесення змін до засновницького договору, якщо у ньому було передбачено

протилежне. Але повноваження учасника слід вважати припиненими з моменту набрання рішенням суду законної сили. Усі правочини, укладені після набуття чинності рішення суду, слід вважати такими, що укладені без повноважень.

Щодо командитного товариства, то ст. 133, 136 ЦК встановлюють обмеження, за яким його вкладники не беруть участі в діяльності товариства. Участь у товаристві беруть тільки повні учасники, які здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства (ст. 136 ЦК). Поряд із цим відповідно до ч. 2 ст. 136 ЦК вкладникам командитного товариства дозволяється діяти від імені товариства тільки за довіреністю.

Якщо вкладник КТ діє від імені товариства без відповідних повноважень, то він може нести відповідальність в межах, встановлених ст. 138 ЦК. А саме: якщо він вчиняє такий правочин в інтересах товариства, він звільняється у разі схвалення його дій КТ від відповідальності за його вчинення; якщо схвалення КТ не буде — він відповідає перед третіми особами за вчинений ним правочин усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернене стягнення.

Значний інтерес становить поширена на практиці ситуація, яка походить від того, що чинне законодавство не обмежує кількості підприємств, які може очолювати одна особа. Відповідно, виникає питання про можливість підписання таким директором договорів між своїми підприємствами. В наведеній ситуації йдеться про неможливість укладення представником угод від імені юридичної особи, яку він представляє, з другою особою, представником якої він одночасно є. За наведеною справою зацікавлені особи намагалися це використати як підставу для визнання угоди, підписаної директором за обидві сторони, недійсною. Проте ВАСУ не погодився з подібною позицією. У згаданій постанові розрізняються такі інститути, як представництво юридичної особи (ст. 237 ЦК і ч. 1 ст. 92 ЦК). Відповідно, за таких умов немає підстав для застосування до спірних договорів норми ч. 3 ст. 238 ЦК України (ст. 62 ЦК УРСР), що регулює представництво і встановлює певні обмеження. Обмеження компетенції директора підприємства, в тому числі і на укладення угод, можуть бути встановлені лише у чинному законодавстві або у якихось адміністративних актах (установчі документи, рішення засновників тощо).²²⁴

²²⁴ Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2004. — №9: Коментар судової практики з господарських справ. — С. 59.

Однією із форм представництва є **управління майном**. Передача майна у довірче управління — це спосіб наділення довірчого управління власницькими повноваженнями щодо чужого майна з урахуванням обмежень, визначених договором і законом. Договір довірчого управління майном породжує особливе, з речовим елементом, право на чужу річ, що не тягне за собою переходу права власності до довірчого управителя.

В управління може передаватися підприємство як цілісний майновий комплекс, нерухомі речі, цінні папери, майнові права й інше (ст.1030 ЦК). Під управлінням цінними паперами розуміється здійснення управителем від свого імені повноважень володіння і розпорядження або інвестиційного консультування щодо переданих установником цінних паперів та (або) грошових коштів для цілей їх інвестування в цінні папери в інтересах установника або третіх осіб на умовах договору або інших підставах, передбачених законом. В управління можуть передаватися цінні папери, які допускають здійснення особою — не власником від свого імені повноважень управління та зберігання або управління, зберігання та розпорядження такими цінними паперами [84, с. 719–720].

Управитель майна діє від власного імені. Для підтвердження свого статусу управителя перед третіми особами йому може бути видана установником довіреність.

Передані в управління цінні папери враховуються на рахунках у цінних паперах (депо) у депозитарії, а кошти інвестування перераховуються на рахунок управління. На рахунок управління надходять усі кошти в результаті здійснення управління, а на рахунок депо — цінні папери (ч. 7 ст. 7 Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні»).

Відомості про номінального утримувача підлягають внесенню у реєстр власників іменних цінних паперів на підставі відповідного доручення, якщо право зберігача або депозитарію виступати номінальним утримувачем не передбачено договором про відкриття рахунку у цінних паперах або депозитарним договором. Внесення номінального утримувача в реєстр власників іменних цінних паперів, а також переєстрація цінних паперів на іншого номінального утримувача не означає, що право власності на цінні папери переходить до номінального утримувача. При цьому операції з цінними паперами, що здійснюються між депонентами одного номінального утримувача, не відо-

бражаються у реєстрі власників іменних цінних паперів. Для ведення реєстру власників іменних цінних паперів на обумовлену депозитарієм виконання зобов'язань емітента номінальний утримувач повинен надати реєстратору список усіх власників (ч. 6 ст. 9 зазначеного Закону).

Комерційні банки, які мають ліцензію на здійснення діяльності з випуску та обігу цінних паперів, і торговці цінними паперами за наявності ліцензії мають право бути зберігачами, провадити за дорученням власника операції з депонованими цінними паперами і здійснювати іншу депозитарну діяльність, пов'язану з обігом цінних паперів, за винятком клірингу та розрахунків за угодами щодо цінних паперів (зміни, внесені до Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» згідно із Законом №2800-IV від 06. 09. 2005 р.).

В юридичній літературі управління майном пропонується розглядати як засіб реалізації чужого суб'єктивного майнового права, що може складатися з одного чи кількох повноважень особою, котрій це право належить. Для власника майна управління — це засіб реалізації належного йому права через дії іншої особи — управляючого. Найповніше проблеми довірчих відносин відображено у фундаментальній праці Р. А. Майданика. Розглядаючи довірче управління майном в контексті корпоративних правовідносин, він зауважує, що проблематичним є питання про реалізацію права акціонера — установника довірчого управління на голосування на загальних зборах акціонерів. Якщо зазначений акціонер-установник управління все ж таки має намір взяти участь у голосуванні самостійно, то у зв'язку з реалізацією ним зазначеного права можуть виникнути певні труднощі, оскільки реєстратор при складанні списку осіб, які мають право на участь у загальних зборах акціонерів, вносить до цього списку довірчого управителя. Таким чином, акціонеру необхідно буде довести своє право на голосування і урегулювати договірні відносини із своїм довірчим управителем.²²⁵

Відповідно до ч.1 ст. 1 Декрету КМУ «Про довірчі товариства» довірче товариство — товариство з додатковою відповідальністю здій-

²²⁵ Майданик Р. А. Проблеми регулювання довірчих відносин у цивільному праві Дис. д-ра Юрид. наук.: 12.00.03 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. — К., 2003. — ст. 184–195.

нює представницьку діяльність відповідно до договору, укладеного з довірцями майна щодо реалізації їх прав власників.²²⁶

Довірче товариство здійснює такі довірчі операції:

- для громадян — збереження та представницькі послуги для обслуговування майна довіртелів;
- для юридичних осіб — розпорядження майном, агентські послуги, ведення рахунків для власників їх цінних паперів та управління голосуючими акціями, переданими довірчому товариству шляхом участі в загальних зборах акціонерного товариства.

Довірчі товариства отримують за умовами укладеного договору право на участь в управлінні акціонерним товариством від імені його акціонерів або державних органів приватизації, які володіють акціями товариств, створених шляхом перетворення державних підприємств у акціонерні товариства. Довірче товариство може здійснювати операції, пов'язані з розміщенням приватизаційних паперів, в тому числі для товариств покупців. Ця діяльність здійснюється після подання до комерційного банку дозволу (ліцензії) Фонду державного майна України на право здійснення представницької діяльності з приватизаційними паперами (ст. 4 Декрету). Зазначені товариства є фінансовими посередниками, які здійснюють представницьку діяльність стосовно обігу приватизаційних паперів.

Постановою ВРУ від 22 грудня 1995 р. «Про усунення зловживань у процесі залучення суб'єктами підприємницької діяльності грошових коштів громадян» було заборонено довірчим товариствам у процесі своєї діяльності залучати грошові кошти громадян.²²⁷ Тобто лише цінні папери та документи, які засвідчують право власності довірителя, можуть бути передані у довірче управління. При прийнятті цінного паперу від власника довірче товариство зобов'язане діяти в його інтересах. Таким чином, воно зможе впливати на прийняття рішень загальних зборів.

Отже, держава або територіальні громади можуть укласти в особі виконавчих органів договори довірчого управління майном як з уповноваженими для цієї мети особами, так і з спеціально створюваними для цієї мети суб'єктами — довірчими товариствами.²²⁸

²²⁶ ВВР. — 1993. — №19. — Ст. 207.

²²⁷ ВВР. — 1996. — №2. — Ст. 5.

²²⁸ Без предела по беспределу // Известия. — 24.11.99. — №221. — С. 4.

Реалізація права на управління складається з цілої низки формочностей, які виступають способами (формами) їх здійснення. Того, способи здійснення права на управління можуть виражатися вчиненні певних дій учасником цього права самостійно або опосередковано — через призначеного ним представника. Стосовно ж форм здійснення цього права, то ними будуть виступати цивільні правові акти, які охоплюються поняттям представництва, зокрема, у формі довірення та довірчого управління.

2. 4. 2. Право на одержання прибутку (дивідендів) товариства

У більшості нормативно-правових актів (ст. 116 ЦК, ст. 88 Господарського кодексу та ст. 10 Закону України «Про господарські товариства») право на одержання частини прибутку поєднане в одній нормі з іншою можливістю — правом брати участь у розподілі прибутку. В юридичній літературі така композиція пояснюється єдністю змісту цих прав, що виражається в їхньому майновому характері та залежності один від одного, хоч при цьому ставиться під сумнів конкретизація права на розподіл прибутку правом на отримання прибутку.²²⁹

На нашу думку, право брати участь у розподілі прибутку товариства та право одержувати частину (дивіденди) прибутку за своєю природою — це дві самостійні можливості учасників товариств, які не обумовлюють одна одну. Перше із них позбавлене економічного змісту, не може окремо передаватися іншій особі, а його здійснення опосередковується участю в управлінні товариством, адже рішення про розподіл балансового прибутку приймають загальні збори акціонерного товариства, які скликаються правлінням акціонерного товариства для заслуховування і затвердження річного балансу і звіту про стан справ, а також прийняття рішення про розподіл балансового прибутку. Участь у загальних зборах мають право брати усі його акціонери незалежно від кількості та виду акцій, що їм належать. Проте право брати участь у визначенні напрямів розподілу прибутку належить не всім акціонерам. Зокрема, власники привілейованих акцій набувають це право, якщо така можливість передбачена установчими документами.

Учасник господарського товариства має право на одержання частини прибутку товариства пропорційно своїй частці у статутному

²²⁹ Глузь Н. С. Там само. — С. 130.

складеному) капіталі. Виняток з цього принципу може бути передбачено у засновницькому договорі повного товариства та командитного товариства (щодо повних учасників), але при цьому не допускається позбавлення учасника права на участь у розподілі прибутку. Право на отримання дивідендів називають ще безумовним правом, тобто таким, що має найважливіше значення серед інших прав учасників. Проте, на нашу думку, воно є безумовним лише для власників привілейованих акцій. Для власників простих акцій це право — умовне, оскільки його реалізація акціонером залежить від певних обставин.

Саме слово «дивіденд» не є суто юридичним і застосовується у повсякденному житті досить часто, що вимагає чіткого розуміння його змісту. Воно походить від латинського — *dividendus* — те, що підлягає розподілові.²³⁰

На жаль, у чинному законодавстві України правовому режиму дивідендів присвячено лише кілька статей, тоді як в зарубіжних країнах сфера відносин, пов'язаних з дивідендами, детально урегульована.

Так, відповідно до ст. 4 і 37 Закону України «Про господарські товариства» установчі документи товариства мають містити відомості про порядок розподілу прибутків, строк та порядок виплати частки прибутку (дивідендів) один раз на рік за підсумками календарного року. Право на одержання частини прибутку (дивідендів) мають особи, які були учасниками товариства на початок строку їх виплати. Учасник господарського товариства має право на одержання частини прибутку товариства пропорційно своїй частці у статутному (складеному) капіталі. Виняток з цього принципу може бути передбачено у засновницькому договорі повного товариства та командитного товариства (щодо повних учасників), але при цьому не допускається позбавлення учасника права на участь у розподілі прибутку (ст. 123 ЦК).

Прийняття рішення про розподіл прибутку ТОВ, ТДВ та АТ належить до виключної компетенції загальних зборів учасників. Рішення про розподіл прибутку повного та командитного товариства ухвалюється учасниками (повними учасниками) цих товариств, які здійснюють управління діяльністю товариства.

Законодавство достатньою мірою не регламентує право на одержання прибутку учасниками ТОВ, ТДВ, ПТ і КТ. Загалом ці питання законодавець відносить до локального регулювання.

²³⁰ *Словарь иностранных слов.* — М.: «Сирин», 1996.

Правління на підставі рішення загальних зборів акціонерів встановлює розмір дивідендів, дату початку їх виплати акціонерам, дату дивідендного перепису. Датою початку їх виплати є дата, на якій акціонери можуть отримувати дивіденди способом, який передбачається акціонерним статутним актом, акціонерним проспектом емісії або рішенням правління. Датою проведення дивідендного перепису є дата, станом на яку визначають перелік акціонерів, які мають право на отримання дивідендів. Як правило, датою проведення дивідендного перепису є дата проведення річних загальних зборів акціонерів. Право на одержання дивідендів мають акціонери, включені до реєстру акціонерів на дату проведення дивідендного перепису.

З метою визначення переліку акціонерів, які мають право на отримання дивідендів, акціонерне товариство на початок виплати дивідендів повинно забезпечити складання: а) при документарній формі випуску іменних акцій — реєстру власників іменних акцій, складеному реєстроутримувачем на дату початку виплати дивідендів; б) при бездокументарній формі випуску акцій — зведеного облікового реєстру рахунків власників цінних паперів, складеного депозитарієм на дату початку виплати дивідендів.

Чинним законодавством України не передбачено виплату дивідендів у іншій, крім грошової, формі, але, разом з тим, не існує й обов'язку товариства виплачувати дивіденди у грошовій формі.

У ст. 29 проекту Закону «Про акціонерні товариства» йдеться про те, що «товариство виплачує дивіденди грошима». Зауважимо, що про це не слід стверджувати в такій категоричній формі. Незважаючи на те, що грошова форма виплати є найбільш поширеною, світовій практиці відомі також й інші її види, такі як: акції товариства; оплата дивідендів у натуральній формі (майном, товарами, продукцією, послугами тощо). Натомість пропонуємо закріпити положення такого змісту: «Дивіденди товариства виплачуються грошима. За рішенням загальних зборів дивіденди можуть бути виплачені іншим майном у порядку, передбаченому законодавством та статутними документами товариства».

Дивіденди вважаються оголошеними з моменту прийняття про це рішення загальними зборами акціонерів. Законодавством не передбачено наслідків невиконання товариством обов'язку щодо виплати дивідендів, не встановлено жодних гарантій по реалізації цього права, що надає підстави для різноманітних зловживань з боку адміністрації АТ.

Частиною 2 ст. 29 зазначеного Проекту встановлено, що «виплата дивідендів здійснюється з чистого прибутку звітного року в обсязі не менш як 10% прибутку не пізніше 9 місяців після його закінчення...» Зазначений строк є досить великим, скажімо, у порівнянні із Законом Російської Федерації «Про акціонерні товариства», де у ч. 4 ст. 42 він не повинен перевищувати 60 днів з дня прийняття рішення про виплату річних дивідендів.²³¹ Пропонуємо строк виплати скоротити до 3 місяців. Адже такий тривалий термін виплати може спричинити цілу низку інших проблем, наприклад інфляцію.²³²

Загалом, чинне законодавство, що регулює правовий режим дивідендів, є переважно бланкетним, оскільки відсилає вирішення багатьох питань щодо дивідендів (зокрема порядку і строків їх виплати) до статутів АТ. У результаті цього останні нерідко порушують права акціонерів на дивіденди. На нашу думку, акціонерним товариствам ці питання доречно урегулювати шляхом прийняття локального документа, затвердженого вищим органом АТ. Ним може бути Положення про порядок нарахування та виплати дивідендів.

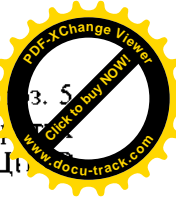
Строк виплати дивідендів повинен зазначатися в протоколі, яким оформляється рішення загальних зборів акціонерів про виплату дивідендів, а також у таких локальних документах:

- у статуті товариства, згідно з вимогами ст. 37 Закону України «Про господарські товариства»;
- в інформації про випуск акцій і рішенні про випуск акцій (при відкритому їх розміщенні) згідно з п. 2.2 Положення про порядок реєстрації випуску акцій, затвердженого рішенням ДКЦПФР №18 від 09. 02. 2001 р.,²³³

²³¹ Кративин О. М., Власов В. И. Комментарии к Федеральному Закону «Об акционерных обществах» (постатейный). — М.: ИКФ Омега-Л, 2002. — С. 232.

²³² Саракун І. Б. Дивіденди акціонерного товариства: погляд на сучасні проблеми та перспективи їх правового урегулювання // Приватне право і підприємництво. Збірник наук. праць. Вип. 4, 2004 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. — К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України, 2005. — Ст. 62–66.

²³³ Рішення ДКЦПФР від 09. 02. 2001 «Про затвердження Положення про порядок реєстрації випуску акцій і облігацій підприємств та інформації про їх емісію» №18.

- у рішенні про випуск акцій ЗАТ згідно з пп. «б» п. 2.2 Положення про порядок реєстрації випуску акцій акціонерних товариств, затвердженого рішенням ДКЦПФР №167 від 11. 06. 2002 р.,²³⁴
- у сертифікаті акцій, згідно з п. 8 Положення про вимоги до сертифікатів цінних паперів, випущених у документарній формі, затвердженого рішенням ДКЦПФР №95 від 31. 07. 1998 р.

Загальні збори акціонерів, реалізуючи своє право на визначення строку виплати дивідендів, повинні враховувати той строк, який був встановлений раніше у всіх перерахованих вище документах. Визначаючи строк виплати дивідендів, необхідно враховувати реальну можливість акціонерного товариства почати своєчасну виплату дивідендів, оскільки, наприклад, для внесення змін до статуту потрібен час, а зміна інформації про випуск акцій можлива лише протягом 30 днів після її опублікування. В іншому випадку, якщо в сертифікаті акцій вказано один строк, а насправді загальні збори відбулись значно пізніше і на них було прийнято рішення про виплату дивідендів в інший строк, то це свідчить про порушення умов випуску акцій. А це, в свою чергу, може потягнути за собою виникнення в акціонера права на звернення до суду за відшкодування упущеної вигоди.

Стосовно виплати дивідендів по привілейованих акціях, то вона не залежить від наявності у товариства прибутку. Відповідно до ч. 7 ст. 6 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» для власників таких акцій право на одержання дивідендів є переважним. Привілейовані акції можуть випускатися з фіксованим у відсотках до їх номінальної вартості щорічно виплачуваним дивідендом. Частина 8 зазначеної статті також стверджує, що «акціонерне товариство розміщує привілейовані акції різних класів (з різним обсягом прав), якщо така можливість передбачена його статутом. У такому разі умовою їх розміщення є черговість отримання дивідендів...».

Зазначимо, що власники привілейованих акцій АТ, так само як і вкладники командитного товариства, позбавлені права брати участь в управлінні (якщо інше не зазначено у статуті товариства). Проте вкладники командитного товариства можуть одержати частину прибутку

²³⁴ Рішення ДКЦПФР від 31. 07. 1998 «Про затвердження Положення про порядок реєстрації випуску акцій ЗАТ» №95.

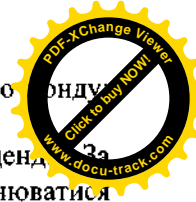
а таких умов: наявності у товариства прибутку і у разі ухвалення такими учасниками товариства рішення про розподіл прибутку. З огляду на це, очевидно, право на отримання прибутку в таких товариствах для його вкладників забезпечується проблематично.

Пунктом «д» ст. 41 Закону України «Про господарські товариства» передбачено, що до виключної компетенції загальних зборів віднесено затвердження порядку розподілу прибутку, строк та порядок виплати дивідендів. Проте дивіденди за привілейованими акціями можуть виплачуватися не за рахунок прибутку товариства, а за рахунок резервного фонду. Порядок прийняття рішень щодо використання коштів резервного фонду законодавством не передбачений. Водночас у ч. 5 ст. 13 Проекту («Статутний і власний капітал») зазначається, що статутом товариства має бути передбачено створення спеціального фонду для виплати дивідендів за привілейованими акціями.

Довготривала невиплата дивідендів є своєрідною підставою для виникнення корпоративних конфліктів, невдоволень міноритарних акціонерів діями володільців значного пакету акцій, виникнення підозри у недобросовісній поведінці тощо. З цього приводу у літературі досить поширеною є думка про те, що саме відсутність дивідендних виплат полегшує недружні поглинання акціонерних товариств. І справді, акціонер, який багато років володів пакетом акцій свого товариства і ніколи не отримував дивідендів, а також не мав можливості продати цінні папери раніше, — продає їх, навіть порівняно за невеликі гроші, на вимогу осіб, які мають намір поглинути таке товариство. У цьому, очевидно, і полягає причина поширеності поглинань. Одночасно можна погодитися із авторами, які вважають, що боротьба за дивіденди під впливом міноритарних акціонерів може призвести до стагнації у розвитку товариства, програшу в конкурентній боротьбі і зниженню ліквідності цінних паперів.²³⁵ Тому, для того щоб уникнути зазначеної колізії, дивідендна політика в акціонерних товариствах повинна бути збалансованою.

Відповідно до ч. 3 ст. 158 ЦК акціонерне товариство не має права оголошувати та оплачувати дивіденди: 1) до повної сплати всього статутного капіталу; 2) при зменшенні вартості чистих активів АТ до

²³⁵ Семенов А. С. Право на дивиденды // Акционерное общество: вопросы корпоративного управления. — 2004. — №2. — С. 27.

розміру, меншого, ніж розмір статутного капіталу і резервного фонду.
3) в інших випадках, встановлених законом.

На практиці існують різні форми (способи) виплати дивідендів: рішенням загальних зборів виплата дивідендів може здійснюватися шляхом: виплати грошових коштів через касу товариства; відкриття поточного рахунку в банку; внесення грошових коштів на депозит тощо. Якщо виплата здійснюється через касу товариства, то перед початком виплати дивідендів виконавчим органом має бути подана платіжна відомість із зазначенням акціонерів, які мають право на отримання дивідендів. Відповідно до п. 6.7 Інструкції про відкриття, використання та закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затвердженої постановою НБУ №492 від 12. 11. 2003 р., для здійснення виплат на користь фізичних осіб, у тому числі дивідендів, юридичні особи можуть відкривати поточні рахунки фізичним особам, уклавши з банком договір про відкриття поточних рахунків на користь фізичних осіб. І, відповідно, після відкриття рахунків товариство повинно належним чином повідомити акціонерів і роз'яснити їм порядок отримання дивідендів у банку.²³⁶

Щодо внесення грошової суми на депозит нотаріуса, то ця форма застосовується тоді, коли акціонер не з'являється за дивідендами. Згідно з Інструкцією про порядок обліку депозитних операцій у державних нотаріальних конторах та в приватних нотаріусів, затвердженою наказом Міністерства юстиції від 18. 02. 2003 р. №13/5, внесення в депозит приватного нотаріуса здійснюється шляхом перерахування готівкових коштів через банки або підприємства поштового зв'язку або безготівковим перерахуванням з рахунку особи, яка вносить кошти у депозит на окремий поточний рахунок приватного нотаріуса. Для зберігання грошових коштів, прийнятих державними нотаріальними конторами, в органах Державного казначейства відкриваються відповідні рахунки для зберігання депозитних сум.²³⁷

²³⁶ Постанова НБУ від 12. 11. 2003 р. «Про затвердження Інструкції про відкриття, використання та закриття рахунків у національній та іноземній валютах» №492.

²³⁷ Наказ Міністерства юстиції України від 18. 02. 2003 р. «Про затвердження Інструкції про порядок обліку депозитних операцій у державних нотаріальних конторах та приватних нотаріусів» №13/5.

Акціонерне товариство має зобов'язання щодо виплати акціонеру оголошених дивідендів, а акціонер має право на їх отримання. Тому останньому слід мати на увазі, що відносини, які виникають між ними і товариством при невиплаті оголошених дивідендів, мають характер «боржник-кредитор». Акціонер має право вимагати виконання боржником (товариством) зобов'язання по виплаті дивідендів у судовому порядку. Як боржникам, так і кредиторам слід враховувати положення про те, що у разі невиплати оголошених товариством дивідендів право на позов про їх стягнення виникає у акціонера з наступного дня після закінчення встановленого для виплати дивідендів строку. А підставою для подання акціонером позову є норма ст. 530 ЦК, за якою зобов'язання підлягає виконанню у встановлений у ньому строк (термін).

Слід звернути увагу на те, що з метою захисту прав акціонерів у проекті Закону «Про акціонерні товариства» необхідно встановити норму, яка б зобов'язувала товариство передбачати в установчих документах положення про відповідальність останнього за порушення строків виплати дивідендів. Наприклад, за прострочення строків виплати дивідендів зобов'язати акціонерне товариство сплатити акціонерам дивіденди з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3% річних з простроченої суми.

Отже, порівнюючи правовий статус власників привілейованих акцій та вкладників у командитному товаристві, приходимо до висновку, що кожен з них позбавлений права брати участь в управлінні товариством. Проте вкладники командитного товариства можуть одержувати частину прибутку тільки за двох умов: по-перше, за наявності прибутку за результатами діяльності у відповідному році; по-друге, у разі ухвалення повними учасниками товариства рішення про розподіл прибутку, в той час як АТ зобов'язане виплачувати власникам привілейованих акцій частину прибутку незалежно від наявності прибутку в акціонерного товариства.

2. 4. 3. Право учасника одержувати інформацію про діяльність товариства

Право на отримання інформації про діяльність товариства забезпечує можливість учаснику товариства здійснювати контроль за діяльністю організації та є гарантією належного здійснення ним інших корпоративних прав. Воно забезпечується обов'язком товариства на

вимогу учасника товариства надати йому для ознайомлення річні баланси, звіти товариства про його діяльність та протокол зборів ст. 10 Закону України «Про господарські товариства»). Стаття 10 Господарського кодексу України доповнила перелік інформації, яка надається учасникам, протоколом ревізійної комісії. Щодо акціонерних товариств, то згідно з роз'ясненням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про порядок застосування пункту «г» статті 10 Закону України «Про господарські товариства» надання акціонерам інформації про діяльність товариства є обов'язком виконавчого органу товариства.

Існує декілька форм надання акціонерам інформації: публічне надання інформації; надання інформації при підготовці загальних зборів товариства; надання інформації на запит акціонера.

Відповідно до ст. 39 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» на емітента, який здійснює відкрите (публічне) розміщення цінних паперів, покладається обов'язок своєчасно та в повному обсязі розкривати інформацію про: фінансово-господарський стан і результати діяльності емітента у строки, встановлені законодавством; будь-які дії, що можуть вплинути на фінансово-господарський стан емітента та призвести до значної зміни ціни на його цінні папери; власників великих пакетів (10 відсотків і більше) акцій.

Порядок надання регулярної та особливої інформації відкритими акціонерними товариствами визначено Положенням про надання регулярної інформації відкритими акціонерними товариствами та підприємствами-емітентами облігацій, затвердженим рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 09. 06. 98 р. №72

Регулярна інформація про емітента — це річна та квартальна звітна інформація про результати фінансово-господарської діяльності емітента, яка подається до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (в тому числі в електронному вигляді). Звітним періодом для складання річної інформації про емітента є календарний рік.

Річна інформація про емітента повинна містити такі відомості: найменування та місцезнаходження емітента, розмір його статутного капіталу; орган управління емітента, його посадові особи та засновники; господарська та фінансова діяльність емітента; цінні папери емітента (вид, форма випуску, тип, кількість), розміщення та лістинг цінних паперів; річна фінансова звітність; аудиторський висновок. Емітент також має право додатково подавати іншу інформацію.

Особлива інформація про емітента — це інформація про будь-які факти, що можуть вплинути на фінансово-господарський стан емітента та призвести до значної зміни вартості його цінних паперів.

До особливої інформації належать відомості про: прийняття рішення про розміщення цінних паперів на суму, що перевищує 25 відсотків статутного капіталу; прийняття рішення про викуп власних акцій; факти лістингу/делістингу цінних паперів на фондовій біржі; отримання позики або кредиту на суму, що перевищує 25 відсотків активів емітента; зміну складу посадових осіб емітента; зміну власників акцій, яким належить 10 і більше відсотків голосуючих акцій; рішення емітента про утворення, припинення його філій, представництв; рішення вищого органу емітента про зменшення статутного капіталу; порушення справи про банкрутство емітента, винесення ухвали про його санацію; рішення вищого органу емітента або суду про припинення або банкрутство емітента.

Річна та особлива інформація про емітента є відкритою і підлягає оприлюдненню шляхом опублікування їх в одному з офіційних друкованих видань Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України або Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку і розміщення у загальнодоступній інформаційній базі даних Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку про ринок цінних паперів.

Акціонер також має право ознайомитися з офіційними документами товариства шляхом подання інформаційного запиту. Методичні рекомендації щодо доступу акціонерів до інформації про акціонерне товариство схвалено рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 26. 01. 2005 р. №27.

В Указі Президента від 21 березня 2002 р. «Про заходи щодо розвитку корпоративного управління в акціонерних товариствах» (п. 2) йдеться про удосконалення системи надання, змісту та структури інформації про діяльність АТ через: визначення обов'язкового обсягу та способів розкриття інформації; забезпечення рівного та не пов'язаного зі значними витратами доступу до інформації; забезпечення повноти та достовірності інформації, що надається; установлення оптимальних строків оприлюднення інформації; урегулювання питань, пов'язаних з використанням інсайдерської інформації.²³⁸

²³⁸ Урядовий кур'єр. — 2000. — №79. — 25 квітня 2002 р.

При створенні акціонерного товариства особа, яка бажає придбати акції, перш за все має право на повну і достовірну інформацію про майбутнє товариство. Відповідно до ст. 26 Закону України «Про підприємства» засновники повинні зробити повідомлення про намір створити акціонерне товариство. Вимоги до розкриття інформації про емітента та його фінансово-господарський стан встановлює ДКЦПФР (ч. 3 ст. 30 Закону «Про цінні папери і фондовий ринок»). Згідно з абз. 2 ч. 3 ст. 28 зазначеного Закону забороняється обмежувати доступ власників цінних паперів до оригіналу рішення про розміщення цінних паперів, який зберігається в емітента.

Емітенти, які здійснили відкрите (публічне) розміщення цінних паперів, зобов'язані своєчасно та в повному обсязі розкривати інформацію про: фінансово-господарський стан і результати діяльності емітента у строки, встановлені законодавством; будь-які дії, що можуть вплинути на фінансово-господарський стан емітента та призвести до значної зміни ціни на його цінні папери; інформація про власників великих пакетів (10 відсотків і більше) акцій подається до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку особою, яка веде облік права власності на акції емітента у депозитарній системі України, у строки, порядку та за формою, що встановлені ДКЦПФР.

Інформація про власників великих пакетів акцій (10 відсотків і більше) акцій є відкритою і оприлюднюється ДКЦПФР шляхом розміщення у загальнодоступній інформаційній базі даних ДКЦПФР про ринок цінних паперів (ст. 39 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок»). У розділі V згаданого Закону детально регламентовано та визначено види розкриття інформації на фондовому ринку. У п. 21 Положення про порядок реєстрації випуску акцій і облігацій підприємств встановлюється перелік відомостей, які мають бути включені в інформацію про первинну емісію акцій.²³⁹

Акціонер не має права на отримання інформації щодо інших зареєстрованих осіб-акціонерів та належних їм іменних цінних паперів. Доступ до системи реєстру обмежений колом осіб, які мають право отримувати інформацію із системи реєстру: емітент, зареєстровані особи та державні органи в межах наданих їм повноважень. Право

²³⁹ Положення про порядок реєстрації випуску акцій і облігацій підприємств та інформації про їх емісію Затв. Рішенням ДКЦПФР від 12 лютого 1998 р. №36 // Урядовий кур'єр. — 1998. — 30 травня.

доступу до інформації із системи реєстру мають також працівники реєструотримувача у межах, визначених у посадових інструкціях. Усім іншим особам доступ до інформації системи реєстру забороняється.

При здійсненні учасником права на одержання інформації на етапі створення товариства важливого значення для нього набувають положення установчих документів (статуту, засновницького договору). Тому, для того щоб учасники могли детально ознайомитися з такими документами, їм потрібен час і, відповідно, їх копії. Адже в корпоративних відносинах локальні документи відіграють вирішальну роль при реалізації учасниками прав, які виникають із участі в підприємницькому товаристві. Отже, вони повинні бути обізнаними в своїх правах. Інакше кажучи, їх ігнорування може призвести до затвердження вигідних засновникам положень, що дасть можливість їм зловживати правами байдужих чи обмежених у доступі до документів учасників. Пропонуємо закріпити положення про це і у ст. 35 проекту Закону «Про акціонерні товариства», у якій йдеться про матеріали, з якими акціонери можуть ознайомитися під час підготовки до загальних зборів. Водночас слід враховувати, що кількість акціонерів може бути досить великою, тоді забезпечення цього права вимагає значних витрат для товариства. Здійснення цього права значно ускладниться, якщо засновники у ньому не зацікавлені. У такому випадку учаснику можна надіслати матеріали в електронному варіанті або надати їх шляхом колективного запиту для ознайомлення.

Заслуговує на підтримку думка І. В. Спасибо-Фатєєвої з приводу того, що необхідно встановити відповідальність засновників перед акціонерним товариством, яке вони створили, за подання в інформації про випуск акцій неправдивих відомостей, виходячи з яких особи, що передплатили акції, зазнали збитків. Автор пропонує у таких випадках надати акціонерам можливість вимагати від акціонерного товариства викупу належних їм акцій, а товариству надати право вчинити в порядку регресу позов до засновників про відшкодування йому завданих збитків у вигляді різниці в сумі між сплаченою за такими вимогами вартістю акцій і одержаними при передплаті цих акцій коштами.²⁴⁰

Реєструотримувач зобов'язаний надавати акціонерам такі відомості: а) інформацію, що міститься на особовому рахунку зареєстрованої

особи; б) інформацію про всі зафіксовані в системі реєстру події, що виникали щодо цієї зареєстрованої особи та належних їй цінних паперів; інформацію про викуплені емітентом цінні папери.

Про порядок одержання інформації йдеться у роз'ясненні ДКЦПФР, а саме: для того щоб акціонер мав можливість ознайомитися з офіційними документами товариства, йому необхідно направити до виконавчого органу товариства письмовий запит, тобто звернення з вимогою надати письмову або усну інформацію про діяльність товариства, у якому має бути зазначено прізвище, ім'я та по батькові акціонера, документ та письмова або усна інформація, яка його цікавить, та адреса, за якою він бажає одержати відповідь.²⁴¹ Такий запит може бути індивідуальним або колективним. Термін вивчення та задоволення запиту щодо надання виконавчим органом товариства інформації визначається ст.33 Закону України від 02.10.92 р. «Про інформацію».²⁴² При ознайомленні з документами про діяльність товариства акціонери мають право відповідно до ст. 35 Закону України «Про інформацію» робити виписки з наданих їм для ознайомлення документів, фотографувати їх, записувати текст на магнітну плівку тощо.

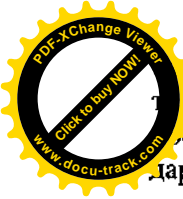
Відповідно до ст. 10 Закону України «Про господарські товариства» на вимогу учасника товариство зобов'язане надавати йому для ознайомлення річні баланси, звіти товариства про його діяльність, протоколи зборів. У ч. 1 ст. 88 ГК цей перелік доповнений протоколами ревізійної комісії та протоколами зборів органів управління. Окрім зазначених документів, учасник господарського товариства має право на одержання відомостей, що не становлять комерційної таємниці, згідно з переліком, затвердженим постановою КМУ від 9 серпня 1993 р. №611.

Держателів іменних акцій повідомляють про проведення загальних зборів персонально способом, передбаченим статутом товариства. Крім того, акціонерне товариство повинно сповістити акціонерів-власників акцій на пред'явника, опублікувавши загальне повідомлення у місцевій пресі за місцезнаходженням акціонерного товариства і в одному із офіційних друкованих видань Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України чи ДКЦПФР не пізніше як за 45 днів до

²⁴⁰ Спасибо-Фатєєва І. В. Цивільно-правові проблеми акціонерних право-відносин. — С. 25.

²⁴¹ Роз'яснення ДКЦПФР «Про порядок застосування п. «г» ст. 10 Закону України «Про господарські товариства» від 29. 10. 2002 р.

²⁴² ВВР. — 1992. — №48. — Ст. 650.

ликання загальних зборів (ст. 43 Закону «Про господарські товариства»). Перелік загальної інформації, яка має міститися у повідомленні про скликання зборів, наводиться у ст. 40 Закону України «Про господарські товариства».

Щодо оприлюднення прийнятих товариством внутрішньокорпоративних нормативних актів, то О. В. Щербина пропонує зобов'язати товариство виставляти для публічного ознайомлення, наприклад за місцезнаходженням керівного органу АТ, всі корпоративні нормативні акти протягом певного періоду після їх прийняття.²⁴³

Звітним періодом для складання річної інформації про емітента є календарний рік. Перший звітний період емітента може бути меншим ніж 12 місяців та обчислюватися з дня державної реєстрації товариства до 31 грудня звітного року включно. Річна інформація про емітента є відкритою і підлягає оприлюдненню емітентом у строк не пізніше 30 квітня року, наступного за звітним, шляхом опублікування її в одному з офіційних друкованих видань Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України або Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку про ринок цінних паперів (абз. 2 ч. 2 ст. 40; ч. 4 Закону «Про цінні папери і фондовий ринок»).

Ознайомлення акціонерів з інформацією про допущені товариством порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків є передумовою для винесення на загальних зборах рішення про притягнення до майнової відповідальності посадових осіб органів управління товариства, винних у допущених правопорушеннях та заподіяних товариству збитках.

На шляху України до євроінтеграції та з метою вдосконалення правового регулювання права акціонера на інформацію необхідно враховувати вимоги ст. 2 Першої Директиви Ради ЄС щодо забезпечення обов'язкового розкриття вказаної у ній інформації та документації.²⁴⁴

²⁴³ Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 133.

²⁴⁴ Перша директива Ради від 9 березня 1968 р. про координування гарантій, які вимагаються державами-членами від компаній у розумінні другого абзацу ст.58 Договору для захисту інтересів держав-членів та інших держав з метою досягнення єдиної еквівалентності таких гарантій у всіх країнах Співтовариства // Директиви ЄС стосовно корпоративного законодавства. — К., 1998. — С. 3-7.

Інформаційна прозорість і відкритість ринку цінних паперів виступає як одна з основних гарантій прав інвесторів. Недарма право акціонера на регулярне і своєчасне отримання інформації про акціонерне товариство є одним з основних прав акціонерів відповідно до Принципів корпоративного управління, розроблених Організацією економічного співробітництва та розвитку. І хоча для України, яка не є членом ОЕСР, принципи, призначені для членів цієї організації, не обов'язкові, проте їх додержання — необхідна умова залучення іноземних інвестицій в економіку України.²⁴⁵

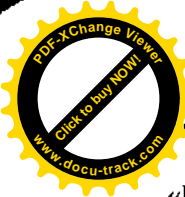
Порядок подання регулярної та особливої інформації емітентами цінних паперів встановлений у Рішенні ДКЦПФР від 20. 06. 2006 р. №417.²⁴⁶

У ринкових умовах рівень розвитку законодавства, яке регулює питання забезпечення прав інвесторів на інформацію, є одним із основних факторів, які впливають на формування сприятливого інвестиційного клімату та зміцнення економіки країни. Адже потенційний інвестор, перш ніж здійснити купівлю акцій акціонерного товариства, зазвичай проводить розслідування стану справ товариства з метою визначення ступеня ризику і можливості одержання наступних дивідендів від вкладів.

Щоб визначити привабливість цінних паперів, інвестор повинен отримати повний опис емітента та інвестиційного проекту. Для цього п. 21 Положення про порядок реєстрації випуску акцій і облігацій підприємств та інформації про їх емісію встановлено перелік відомостей, які мають бути включені в інформацію про первинну емісію акцій, а саме: повне найменування майбутнього АТ; відомості про засновників, уповноважених проводити дії щодо передплати акцій; предмет та мета діяльності; дата проведення установчих зборів; розмір статутного фонду, що передбачається; внески засновників до статутного фонду та форма здійснення внесків; найменування банківської установи та но-

²⁴⁵ Принципи корпоративного управління ОЕСР // Організація економічного співробітництва та розвитку. — 2000. — 50 с.

²⁴⁶ Рішення ДКЦПФР від 20. 06. 2006 р. «Про затвердження Інструктивного листа щодо подання регулярної та особливої інформації емітентами цінних паперів та інформування громадськості емітентами цінних паперів про свій фінансово-господарський стан і результати діяльності» №417.

ер розрахункового рахунку, на який мають бути внесені початкові чеки; дані про емісію цінних паперів.

В цьому контексті заслуговує на увагу Федеральний Закон РФ «Про захист прав і законних інтересів інвесторів на ринку цінних паперів», який, очевидно, здійснює суттєву допомогу в захисті прав акціонерів. Наприклад, ст. 12 цього Закону передбачає накладення штрафів на посадових осіб (керуючих), зокрема, за такі дії: а) ненадання інвестору належної інформації; б) порушення порядку і строків розкриття (опублікування) належної інформації професійним учасником або емітентом; в) незаконну відмову або ухилення від внесення запису в реєстр власника цінних паперів або внесення у вказаний реєстр недостовірної інформації, або порушення строків видачі виписки з вказаного реєстру; г) перешкоджання реалізації прав інвестора з боку емітента, реєстратора, здійснення впливу на інвестора. Дану практику слід урахувати й українським законодавцям, адже у такий спосіб можна попередити зазначені зловживання.²⁴⁷

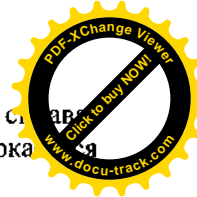
З метою визначення основних напрямів удосконалення системи розкриття інформації на фондовому ринку України для інвесторів ДКЦПФР своїм рішенням регламентувала Концепцію розкриття інформації на фондовому ринку України.²⁴⁸

На відміну від АТ публічна звітність для товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю про результати його діяльності не вимагається, крім випадків, встановлених законом (ч. 5 ст. 146 ЦК).

Відповідно до ч. 3 ст. 121 ЦК кожний учасник повного товариства, незалежно від того, чи уповноважений він вести справи товариства, має право ознайомлюватися з усією документацією щодо ведення справ товариства. Відмова від цього права чи його обмеження, зокрема за домовленістю учасників товариства, є нікчемною. Обмеження учасника в отриманні права на інформацію може мати наслідком позбавлення його права на ведення справ товариства. Для учасника товариства

²⁴⁷ Саракун І. Б. Деякі аспекти права акціонерів-інвесторів на одержання інформації про діяльність АТ // Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина в Україні: Матеріали V Регіональної міжвузівської конференції. — Івано-Франківськ, 2004. — С. 68.

²⁴⁸ Рішення ДКЦПФР від 13. 07. 2006 «Щодо Концепції розкриття інформації на фондовому ринку України» від 13. 07. 2006 р.

тва, незалежно від того, чи уповноважений він на управління справами, чи ні, не може бути закритою інформацією, якщо вона торкається справ товариства.

Вкладник командитного товариства має право ознайомлюватися з річними звітами та балансами командитного товариства згідно з п. 5 ч. 2 ст. 137 ЦК. Порядок одержання вкладником інформації про діяльність товариства має бути встановлений у засновницькому договорі.

Отже, учасники, які входять до складу виконавчих органів товариства, ревізійної комісії, або займають керівні посади в господарських товариствах мають практично необмежений доступ до інформації. Це стосується також учасників ПТ і КТ (крім вкладників), які здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства.

Способи надання учасникам та отримання ними інформації залежать, насамперед, від її виду. У певних випадках (наприклад, доступ до системи реєстру власників іменних цінних паперів) реалізація цього права може обмежуватись забороняючими нормами законодавства. Досить часто акціонери, не бажаючи глибоко вникати у справи товариства, втрачають контроль над діяльністю органів управління. Це, як правило, призводить до конфліктних ситуацій і зловживань їх правами. Одна з основних причин — це приховування керівними органами від акціонерів і держави належної інформації, або надання хибної інформації. Без одержання інформації здійснення інших корпоративних прав акціонерами може виявитися неможливим.

2. 4. 4. Право учасника на вихід із товариства

Учасник товариства має право припинити правові відносини з товариством на підставі юридичного акта — добровільного подання заяви про вихід з товариства. Згідно з ч. 1 ст. 88 ЦК порядок виходу з господарського товариства обов'язково має бути зазначений у статуті (щодо ТзОВ, ТДВ та АТ). Відповідно, вихід з товариства супроводжується внесенням змін до статуту (в ТзОВ, ТДВ) або договору (ПТ, КТ) та їх переереєстрацією.

Вихід учасника з товариства здійснюється ним а) добровільно; б) шляхом примусового виключення; в) шляхом вибуття з незалежних від нього причин.

Можна погодитися з О. М. Вінник, яка вважає, що вихід акціонера з АТ не повинен впливати на стабільність майнової бази цього товариства, водночас як вихід учасника з ТзОВ чи ТДВ переважно су-

проводжується зменшення майнової бази юридичної особи. Ще однією особливістю правового становища акціонера є те, що вийти з акціонерного товариства він може лише єдиним способом — шляхом відчуження акцій, а для учасників інших видів корпорацій таких способів (виходу з товариства) є декілька.²⁴⁹

Один із дослідників зазначає, що на відміну від інших господарських товариств (наприклад ТзОВ) акціонер не має права вимагати від акціонерного товариства викупу належних йому акцій.²⁵⁰ З цією думкою можна погодитися лише частково. Адже відповідно до п. 1.7 Положення про порядок реєстрації акцій під час реорганізації товариств, затвердженого рішенням ДКЦПФР від 30 грудня 1998 р. №221 (із змінами), з метою захисту прав акціонерів АТ, яке бере участь у реорганізації (товариство, що прийняло рішення про припинення шляхом реорганізації, злиття, приєднання, поділу, перетворення), товариство, до якого відбувається приєднання, або АТ, що прийняло рішення про виділення, зобов'язане здійснити оцінку та викуп акцій акціонерів, які вимагають цього в разі, коли ці акціонери не голосували за прийняття загальними зборами рішення про реорганізацію або про виділення, або про погодження проекту договору про приєднання, і звернулись до товариства з письмовою заявою про викуп.²⁵¹ Отже, це свідчить не тільки про наявність у акціонера права вимагати від акціонерного товариства викупу акцій, а й про обов'язок останнього такі акції викупити.

Акціонер може добровільно реалізувати своє право на вихід із товариства шляхом відчуження належних йому акцій.

Відповідно до ст. 148 ЦК учасник, який виходить з товариства з обмеженою відповідальністю, має право одержати вартість частини майна, пропорційну його частці у статутному капіталі товариства, а за домовленістю між учасником і товариством виплата вартості частини майна товариства може бути змінена переданням майна в натурі. По-

²⁴⁹ Вінник О. М. Господарські товариства і виробничі кооперативи: Правове становище. — С. 162–163.

²⁵⁰ Луць В. В., Сивий Р. Б., Яворська О. С. Акціонерне право: Навчальний посібник / Заг. ред. В. В. Луця, О. Д. Крупчана. — К.: Концерн Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — Ст. 161.

²⁵¹ Рішення ДКЦПФР від 01.08.2006 «Про затвердження змін до Положення про порядок реєстрації випуску акцій під час реорганізації товариств» №613.

рядок і спосіб визначення вартості частини майна, що пропонується частці учасника у статутному фонді, а також порядок і строки її виходу встановлюються статутом і законом.

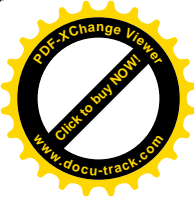
Якщо для зменшення статутного фонду товариства з обмеженою відповідальністю чинне законодавство передбачає надання згоди кредитором, то на право вільного виходу з ТзОВ, пов'язане із зменшенням статутного фонду, такої згоди не вимагається. Проблеми можуть виникнути тоді, коли бажання вийти з товариства виявлять усі учасники. Тоді постає питання про те, як в такому випадку бути кредиторам?

На нашу думку, з цього приводу доцільно було б відмовитися від положення, закріпленого у законодавстві щодо надання права на вихід з ТзОВ. Достатнім тут буде наявність закріпленого права про перехід частки до іншої особи або придбання її товариством з умовою подальшого продажу. Таким чином, захищається відносна стабільність майнової бази ТзОВ. Адже вихід учасника з товариства може призвести до порушення рівноправності інших учасників.

Добровільний вихід учасника з повного товариства (з власної ініціативи) може бути пов'язаний з переданням частки у складеному капіталі товариства одним учасником іншому або третій особі. Достроковий вихід учасника з товариства, що засноване на певний строк, допускається лише з поважних причин (ч. 1 ст. 126 ЦК). Дозволяючи зазначеному учаснику вийти із цього товариства, учасники повинні враховувати і ту обставину, що на них в такому випадку перекладається більша частина ризиків підприємницької діяльності. При достроковому виході учасника з ПТ застосовуються положення ст. 124 ЦК щодо відповідальності учасників ПТ за його зобов'язаннями.

Якщо внаслідок виходу, виключення чи вибуття у командитному товаристві залишився один повний учасник, засновницький договір переоформляється в одноособову заяву, підписану повним учасником. Якщо командитне товариство створюється одним учасником, то установчим документом є одноособова заява (меморандум), яка містить усі відомості, встановлені цією статтею для командитного товариства (ч. 3 ст. 134 ЦК).

Відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 137 ЦК вкладник командитного товариства наділений правом виходу з нього в установленому порядку. Він може вийти з товариства і одержати свій вклад після закінчення фі-

нансового року. У будь-якому випадку питання щодо виходу учасників з ПТ і КТ слід детально урегулювати у внутрішніх документах.

Однією із підстав примусового виключення учасника з товариства можуть бути його неправомірні дії, якщо вольова поведінка особи не відповідає правовим приписам та покладеним на цю особу юридичним обов'язкам. Прикладом припинення корпоративних праводійсн на підставі неправомірної дії є виключення з товариства учасника, який систематично не виконує (чи неналежним чином виконує) свої обов'язки або перешкоджає своїми діями (бездіяльністю) досягненню цілей товариства. Такий механізм передбачений ст. 128 ЦК щодо учасників повних товариств та повних учасників командитних товариств, а також ст. 64 Закону України «Про господарські товариства» щодо учасників ТзОВ та ТзДВ.

Згідно з цією статтею такого учасника може бути виключено з товариства на основі рішення, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності понад 50 відсотками загальної кількості голосів учасників товариства. Крім того, такий учасник (його представник) не бере участі у голосуванні. Зауважимо, що відповідно до чинного законодавства виключення учасника з товариства є не вигідним, адже тоді йому виплачується частина майна, пропорційна його частці у статутному фонді та належна йому частина прибутку. А це, в свою чергу, призводить до зменшення статутного фонду, якщо учасники не залучать додаткові вклади. Тому, на нашу думку, у статуті ТзОВ слід було б передбачити конкретні підстави, за яких є можливим виключення учасника з товариства, а також застосування санкцій, наприклад у вигляді позбавлення права на отримання частини прибутку.

Частина 2 ст. 128 ЦК передбачає, що рішення про виключення зі складу учасників ПТ може бути оскаржене до суду. Таке рішення може бути прийняте одностайно на загальних зборах ПТ або за рішенням суду. Виключення учасника з товариства не позбавляє його права на проведення розрахунків з товариством відповідно до ст. 130 ЦК. Такий порядок передбачений і щодо учасників командитних товариств.

Вийти з товариства учасник може і з незалежних від нього причин. У певних випадках підставою припинення корпоративних праводійсн можуть бути юридичні події, тобто обставини, що не залежать від волі особи. Згідно зі ст. 129 ЦК повне товариство може прийняти рішення про визнання учасника таким, що вибув із його складу,

у разі: смерті учасника або оголошення його померлим — за відсутності спадкоємців; ліквідації юридичної особи-учасника товариства; визнання учасника недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності або визнання безвісно відсутнім.

Статтею 149 ЦК передбачається звернення стягнення на частину майна товариства з обмеженою відповідальністю, пропорційну частці учасника у статутному фонді. При цьому слід зазначити, що звернення стягнення на всю частку учасника припиняє зобов'язання між учасником-боржником і товариством. При зверненні до суду кредитора відповідачем за зобов'язаннями буде виступати саме товариство, на яке покладається обов'язок виплати вартості частини майна пропорційно частці учасника або виділення частини майна для звернення на нього стягнення.

Аналогічно звернення стягнення на частку відбувається в ПТ і КТ (ст. 131 ЦК). Відмінність полягає у тому, що в разі звернення стягнення кредиторам виділяється не тільки частка, що була внесена до складеного капіталу, але й частка у майні товариства. Тобто, коли учасник має право на прибуток товариства, то частка виділяється з урахуванням цього прибутку. З іншого боку, при збитковості діяльності товариства кредитори можуть розраховувати тільки на частку відповідно до балансу. При вибутті учасника з ПТ у порядку, передбаченому ст. 129 ЦК, рішення про визнання учасника таким, що вибув із його складу, може бути оскаржене заінтересованими особами до суду.

Чинне законодавство не містить ніяких обмежень щодо виходу з ТОВ, а тому виникає питання, чи можливий вихід із ТОВ у період розгляду справи про банкрутство? Фактично учасник, який вибуває, стає кредитором, бо він вимагатиме повернення еквівалента своєї частки у статутному фонді. Така конструкція, незважаючи на її абсурдність, є цілком можливою. Для того, щоб уникнути такої ситуації, вважаємо за необхідне передбачити у статуті ТзОВ обмеження на право виходу учасника з ТзОВ, яке перебуває на межі банкрутства та одержання ним частини майна (виплати вартості частки).

Моментом добровільного виходу учасника з ПТ і КТ, на нашу думку, можна вважати день прийняття про це рішення іншими учасниками (зборами учасників). У ТзОВ, в ідеальному варіанті, було б співвідносити вихід учасника з перереєстрацією змін у статуті. Для цього необхідно враховувати заяву про вихід з ТзОВ, яка повинна бу-

ти подана учасником не пізніше ніж за 3 місяці до виходу та рішення про вихід, яке прийняли учасники на загальних зборах.

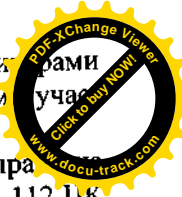
Отже, способами реалізації права учасника на вихід із товариства можна вважати: 1) добровільний вихід; 2) примусовий вихід; 3) вихід з незалежних від нього причин. Відповідно, форма вираження цього права буде залежати від способу його здійснення чи юридичного факту, що наступив. Причому реалізація права на вихід може відбуватися і шляхом відчуження корпоративних прав у порядку, встановленому законом.

2. 4. 5. Право на одержання частки активів при ліквідації товариства

У статті 167 ГК на відміну від ст. 116 ЦК та ст. 10 Закону «Про господарські товариства», у яких наведено перелік прав учасників, до змісту корпоративних прав віднесено також і право на одержання частки активів при ліквідації товариства.

За загальним правилом, встановленим ч. 4 ст. 111 ЦК, майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається її учасникам, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом. При ліквідації господарського товариства його учасники мають право на одержання частини майна товариства у порядку, передбаченому ст. 21 Закону України «Про господарські товариства» та установчими документами, у шестимісячний строк після опублікування інформації про його ліквідацію.

Для реалізації права на отримання коштів та майна у разі ліквідації акціонерного товариства необхідним є настання цілого ряду фактів: 1) прийняття рішення про ліквідацію товариства (якщо закінчився строк, на який воно створювалось, або досягнуто мету, поставлену при його створенні; якщо є відповідне рішення суду чи господарського суду за поданням органів, що контролюють діяльність товариства, у разі систематичного або грубого порушення ним законодавства, а також на підставі рішення господарського суду у порядку, передбаченому законодавством про банкрутство; якщо загальні збори акціонерного товариства прийняли рішення про його ліквідацію; а також з інших підстав, передбачених законодавством); 2) дотримання встановленої законом процедури ліквідації; 3) погашення товариством боргів з оплати праці осіб, які працюють на умовах найму, а також перед бюджетом, банками, власниками облигацій, випущених товариством та

іншими кредиторами; 4) наявність після розрахунків з кредиторами грошових засобів та/або майна для розподілу їх між колишніми власниками товариства.

Власники привілейованих акцій, як і вкладники, мають пріоритетне право на отримання належної їм частки активів. Хоча ст. 112 ЦК прямо не передбачено включення до черговості задоволення вимог учасника щодо повернення вкладів до статутного капіталу, таке правило передбачене спеціальною нормою Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14. 05. 92 №2343-ХІІ. Загальну черговість задоволення вимог кредиторів у разі ліквідації юридичної особи встановлено у ст. 112 ЦК. Відповідно до неї вимоги вкладників задовольняються у четверту чергу. Ця стаття передбачає, що вимоги однієї черги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належать кожному кредитору цієї черги.

У порядку та на умовах, встановлених ЦК, іншим законом і засновницьким договором (меморандумом) і через недостатність коштів товариства для повного повернення вкладникам їхніх вкладів наявні кошти розподіляються між вкладниками пропорційно до їхніх часток у складеному капіталі товариства. Виходячи із положень зазначеної ч. 2 ст. 139 ЦК, вкладники отримують кошти тільки після задоволення вимог усіх кредиторів. Відповідно, їх не слід відносити до кредиторів командитного товариства. Вкладники лише мають переважне право на отримання вкладів перед учасниками зазначеного товариства. Більш детально порядок одержання вкладниками вкладів при ліквідації товариства має бути визначений у засновницькому договорі (меморандумі) товариства.

Водночас акціонери — власники привілейованих акцій є кредиторами акціонерного товариства. Вони мають переважне право на одержання частини майна при ліквідації товариства перед власниками простих акцій. Відповідно до ч. 8 ст. 6 Закону «Про цінні папери і фондовий ринок» у випадку розміщення привілейованих акцій різних класів — умовою їх розміщення є черговість виплат з майна ліквідованого товариства для кожного класу привілейованих акцій, розміщених акціонерним товариством, яка встановлюється статутом товариства.

Якщо при ліквідації ПТ виявиться, що наявного майна не вистачає для сплати всіх боргів, за товариство у частині, якої не вистачає, несуть солідарну відповідальність його учасники усім своїм майном, на яке відповідно до чинного законодавства України може бути звер-

нено стягнення. При цьому учасник товариства відповідає за його борги незалежно від того, виникли вони після, чи до його вступу до товариства. Більш детально порядок визначення вартості частки учасника у майні повного товариства та строки її виплати встановлюються засновницьким договором і законом (ч. 3 ст. 130 ЦК).

Статтею 150 ЦК встановлено підстави ліквідації товариства з обмеженою відповідальністю. Порядок розподілу активів, що залишилися після ліквідації ТзОВ, учасники самостійно визначають у його статуті. Учасники ТзОВ, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства у межах вартості частини вкладу кожного з учасників (ч. 2 ст. 140 ЦК).

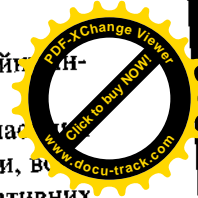
Розмір додаткової (субсидіарної) відповідальності учасників ТзДВ визначається його статутом. Цей розмір обов'язково є однако-вим для усіх учасників, кратним до вартості внесеного кожним з них вкладу.²⁵²

2. 5. Виконання корпоративних обов'язків

Поняття «корпоративні обов'язки» не визначене в українському законодавстві. Проте з'ясувати кому вони належать можна з аналізу ст. 167 Господарського кодексу України, яка визначає корпоративні права як права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації. Отож, корпоративні обов'язки мають засновники і учасники господарських товариств. Перелік цих обов'язків визначений у ст. 117 Цивільного кодексу України та ст. 11 Закону України «Про господарські товариства». На відміну від прав учасників господарських товариств, основні з яких визначено у ст. 116 Цивільного кодексу України, ст. 167 Господарського кодексу України та у ст. 10 цього ж Закону, перелік обов'язків не широкий і є таким:

- а) додержуватись установчих документів товариства і виконувати рішення загальних зборів та інших органів управління товариства;
- б) виконувати свої зобов'язання перед товариством, в тому числі і пов'язані з майновою участю, а також вносити вклади (оплачувати акції) у розмірі, порядку та засобами, передбаченими установчими документами;

²⁵² Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / За відп. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — Т. I — С. 231–232.

в) не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства.

Слід зауважити, що вказаний перелік не є вичерпним. Учасники господарського товариства можуть також мати й інші обов'язки, встановлені установчими документами. Через це комплекс корпоративних обов'язків є складним і включає такі їх види: *основні* — це обов'язки, властиві учасникам будь-якої господарської організації, *спеціальні* — їхня наявність пов'язана з участю у певному виді господарського товариства; *локальні* — передбачені установчими документами та іншими актами конкретної господарської організації.²⁵³

Розкриваючи зміст всіх цих обов'язків, необхідно також вказати і правові наслідки, які виникають у випадку їх невиконання чи недобросовісного виконання учасниками господарських товариств. Одним з найбільш вагомих наслідків — виключення учасника із товариства. Правовою підставою цьому для учасників повного товариства є ст. 128 Цивільного кодексу України, відповідно до якої учасник повного товариства, який систематично не виконує чи виконує неналежним чином обов'язки, покладені на нього товариством, або який перешкоджає своїми діями (бездіяльністю) досягненню цілей товариства може бути виключений із товариства у порядку, встановленому засновницьким договором. Порядок виключення учасника з товариства з обмеженою відповідальністю за невиконання корпоративних обов'язків визначений ст. 64 Закону України «Про господарські товариства». Виключення здійснюється на основі рішення, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності понад 50 відсотками загальної кількості голосів учасників товариства. При цьому цей учасник (його представник) у голосуванні участі не бере.

Одним із основних обов'язків учасників товариства є необхідність додержуватись установчих документів товариства та виконувати рішення загальних зборів незалежно від того, чи брали вони участь у загальних зборах та чи голосували за ухвалення такого рішення. Додатковий захист інтересів акціонерів, які не голосували за прийняття загальними зборами акціонерного товариства рішення про реорганіза-

²⁵³ У юридичній літературі використовують інші критерії поділу обов'язків учасників господарських товариств. Див Вінник О. М., Щербина В. С. Акціонерне право: Навчальний посібник / За ред. проф. Щербини В. С. — К.: Атака, 2000. — С. 117.

цію, чи про виділення, чи про погодження проекту договору про придбання, передбачено в п. 1.7. Положення ДКЦПФР «Про порядок реєстрації випуску акцій під час реорганізації товариства», відповідно до якого товариство зобов'язане здійснити оцінку та викуп акцій у тих акціонерів, якщо вони звернулись до товариства з письмовою заявою про викуп.

Другий основний обов'язок учасників товариств пов'язаний з їхньою майновою участю у статутному(складеному) капіталі товариства. Цей обов'язок можна розкласти на дві складові: обов'язок вносити вклади при створенні товариства та обов'язок робити додаткові внески при збільшенні статутного капіталу. Частина перша ст. 117 Цивільного кодексу України зобов'язує учасників робити вклади (оплачувати акції) у розмірах, в порядку та засобами, передбаченими установчими документами.

Юридичною підставою цього обов'язку для вкладників командитного товариства є ст. 137 Цивільного кодексу України та ст. 80 Закону України «Про господарські товариства». Вклад повинен бути внесений у розмірі не менше 25 відсотків всього вкладу на момент державної реєстрації товариства, а решта — після реєстрації у строк, встановлений засновницьким договором. Внесення вкладів посвідчується свідоцтвом про участь у командитному товаристві. За несвоєчасне внесення вкладником свого вкладу або внесення його не в повному розмірі він несе відповідальність перед товариством у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом).

Більш суворі наслідки невиконання обов'язку по своєчасній сплаті вкладів передбачено для учасників товариства з обмеженою відповідальністю. Так, відповідно до ч. 3 ст. 144 Цивільного кодексу України, якщо учасники товариства протягом першого року діяльності організації не сплатили повністю суму своїх вкладів, товариство повинно оголосити про зменшення свого статутного капіталу і зареєструвати відповідні зміни до статуту у встановленому порядку або прийняти рішення про ліквідацію товариства.

Статтею 52 Закону України «Про господарські товариства» встановлено, що на момент державної реєстрації товариства з обмеженою відповідальністю його засновники повинні внести не менше 30 відсотків вказаного в установчих документах вкладу. Цивільний кодекс

України збільшив цей відсоток до 50 процентів. Частина статутного капіталу, що залишилася несплаченою, підлягає сплаті протягом цього року діяльності.

Акціонери також зобов'язані не пізніше року після реєстрації акціонерного товариства оплатити повну вартість акцій. У разі несплати у встановлений строк акціонер, якщо інше не передбачено статутом товариства, сплачує за час прострочки 10 відсотків річних від суми простроченого платежу. При несплаті протягом 3 місяців після встановленого строку платежу акціонерне товариство має право реалізувати ці акції в порядку, встановленому статутом товариства.

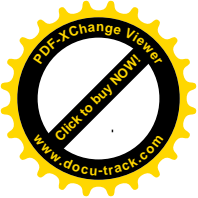
Наступний обов'язок учасників товариства, який юристи-дослідники відносять до групи немайнових, — це не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію²⁵⁴. Конфіденційна інформація — це відомості, які є у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов (ст. 30 Закону України «Про інформацію»²⁵⁵). Належність інформації до категорії конфіденційної, режим доступу до неї, а також система захисту цієї інформації визначається господарським товариством.

Поняття комерційної таємниці визначено у ст. 505 Цивільного кодексу України. Водночас постановою Кабінету Міністрів України від 09. 08. 1993 р. №611 встановлено перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці:

- установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами;
- інформація за всіма встановленими формами державної звітності;
- дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів;

²⁵⁴ Вінник О. М., Щербина В. С. Акціонерне право: Навчальний посібник / За ред. проф. Щербини В. С. — К.: Атака, 2000. — С. 117; Науково-практичний коментар господарського кодексу України / Кол. авт.: Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина та ін. / За заг. ред. В. К. Мазутова. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — С. 155.

²⁵⁵ ВВР. — 1992. — №48. — 650 с.

- відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць;
- документи про сплату податків і обов'язкових платежів;
- інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків;
- документи про платоспроможність;
- відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю;
- відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню.

Окрім основних обов'язків, учасники господарських товариств можуть мати і обов'язки, зумовлені їхньою участю у певному виді товариства. Наприклад, учасник повного товариства не повинен конкурувати з товариством, тобто він не має права без згоди інших учасників вчиняти дії від свого імені та у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб правочини, що є однорідними з тими, які становлять предмет діяльності товариства. Порушення цього правила обумовлює для товариства можливість за власним вибором вимагати від такого учасника або відшкодування завданих товариству збитків, або передання товариству усїєї вигоди, набутої за таким правочином. Поряд з цим обов'язком учасники повного товариства зобов'язані заздалегідь — щонайменше за три місяці — попередити про свій вихід з товариства та нести додаткову повну відповідальність за зобов'язаннями організації.

Всі обов'язки учасників товариств, які визначені установчими документами, є локальними, оскільки зобов'язують до певних дій (утриматися від таких дій) учасників організацій, які діють на підставі цих установчих документів. Вони, як правило, передбачаються в установчих документах при створенні юридичної особи. Водночас покладання додаткових обов'язків на членів товариства може бути спричинено прийняттям рішення на загальних зборах товариства.

РОЗДІЛ 3 ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ФОРМИ РОЗПОРЯДЖЕННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ

3. 1. Купівля-продаж корпоративних прав

Учасник (засновник) підприємницького товариства може розпоряджатися належними йому корпоративними правами шляхом укладання цивільно-правових договорів, зокрема: купівлі-продажу, дарування, міни, застави і т. ін., а також — передаванням у спадщину.

У Цивільному кодексі України (ч. 2 ст. 656) вперше в історії цивільного законодавства визнано, що предметом договору **купівлі-продажу** можуть бути майнові права.

При купівлі-продажу часток чи акцій ЗАТ учасникам товариства, перш за все, слід враховувати законодавчі вимоги щодо *переважного права купівлі* частки: учасники повного товариства та повні учасники командитного товариства мають право передати свою частку у складеному капіталі або її частину іншому учасникові товариства або третій особі за згодою інших учасників (ч. 1 ст. 127 ЦК); учасники ТОВ користуються переважним правом купівлі частки (її частини) учасника пропорційно до розмірів своїх часток, якщо статутом товариства чи домовленістю між учасниками не встановлений інший порядок здійснення цього права (ч. 2 ст. 147 ЦК); вкладник командитного товариства має право переважно перед третіми особами набувати відчужувану частку (її частину) у складеному капіталі товариства відповідно до положення ч. 2 ст. 137 ЦК та ст. 147 ЦК; акціонери ЗАТ мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства (ст. 81 ГК). Щодо відкритих акціонерних товариств законодавство не містить вимог про переважне право на придбання акцій такого товариства.

Щодо можливості *відчуження акцій ЗАТ*, то чинному законодавству притаманна нечіткість правової регламентації, а в літературі вже довгий час ведуться жваві дискусії з цього приводу. Адже йдеться про обмеження права акціонера на відчуження акцій ЗАТ і порушення переважного права акціонера ЗАТ на придбання акцій зазначеного товариства.

Стаття 25 Закону України «Про господарські товариства» і ст. 81 ГК, наводячи визначення ЗАТ, встановили, що акції ЗАТ розподіля-

ються між його засновниками. Поряд із цим у ГК не зазначається порядок реалізації переважного права акціонерів на придбання акцій АТ. ЦК, відмовившись від поділу акціонерних товариств на відкриті та закриті, також не містить таких обмежень.

Якщо звернутися до наукових праць, у яких досліджувалася розглядувана проблематика, то тут також слід зазначити розбіжність поглядів науковців. Наприклад, Н. С. Кузнецова²⁵⁶ і О. В. Щербина²⁵⁷ вважають неприйнятним будь-яке обмеження обігу акцій і у зв'язку з цим висловлюються про недоцільність збереження такої організаційно-правової форми, як ЗАТ. О. М. Вінник, навпаки, виступає за її збереження, обґрунтовуючи свою думку тим, що засновники ЗАТ бажують обмежити коло майбутніх учасників товариства, беручи на себе тягар оплати усіх акцій товариства, зафіксувавши відповідні положення в установчому договорі (а останній, як відомо, підписується усіма засновниками), тому законодавець має надати їм таку можливість.²⁵⁸ Підтримуючи її позицію, І. М. Кучеренко вважає, що якщо в нашому суспільстві існує інтерес до створення саме таких товариств, то, певна річ, законодавець повинен зважати на це, хоча б для того, щоб запобігти конфліктам, в які втягуються політичні сили, державні органи, суди, що спостерігалось на прикладі скупки акцій ЗАТ «Оболонь».²⁵⁹

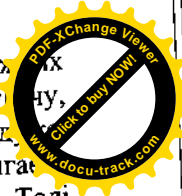
На нашу думку, думки О. М. Вінник та І. М. Кучеренко заслуговують на підтримку. Слід лише враховувати те, що акції ЗАТ можуть відчужуватися тільки визначеному колу осіб після використання переважного права акціонерного товариства (акціонерів) на їх придбання. Крім того, таке право обов'язково повинно бути передбачене статутом ЗАТ.

²⁵⁶ Кузнецова Н. С. Правовий статус суб'єктів підприємництва в проекті Цивільного кодексу України // Реферативний огляд чинного законодавства України / За ред. Цветкова.В. В., Кубко Є. Б. — К.: Салком, 2000. — С. 69.

²⁵⁷ Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. Автореф. дис. к. ю. н. 12.00.03 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. — К., 2001. — С. 8.

²⁵⁸ Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. Монографія. — К.: Атіка, 2003. — С. 133.

²⁵⁹ Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. — С. 110.

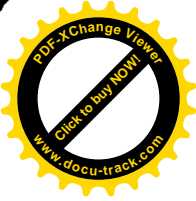

Щодо обмеження права акціонера ЗАТ на відчуження належ йому акцій, то тут слід брати до уваги, що акціонеру-відчужувачу який втратить право на акцію (і права із акції), як правило, байдуже хто буде покупцем (учасником) акцій ЗАТ. Його інтерес полягає в тому, щоб продати акції за найбільш вигідною для нього ціною. Тоді як для інших учасників цього товариства це важливо для їх майбутньої спільної діяльності. Тому, обираючи таку форму як ЗАТ, засновники (учасники) розраховують на певний можливий захист своїх інтересів у майбутньому. А засновники, які розподіляють між собою акції при створенні ЗАТ, знають і погоджуються з тим, що їх права обмежені правом переважної купівлі акцій іншими учасниками цього товариства.

Саме таку позицію зайняв Конституційний Суд України, який в рішенні по справі №1-11/2005 від 11 травня 2005 року вказав на можливість передбачати в установчих документах ЗАТ переважне право акціонерів товариства на придбання акцій, що відчужуються іншими акціонерами товариства.²⁶⁰ З цього приводу в Цивільному кодексі України доречно було б встановити положення про те, що «преважне право акціонерів ЗАТ на придбання додатково випущених акцій цього товариства повинно бути закріплено у статуті ЗАТ». Оскільки ЦК не визнав такої організаційно-правової форми як ЗАТ, то його слід було б закріпити у Законі України «Про акціонерні товариства».

Якщо звернутися до зазначеного законопроекту, то ч. 3 ст. 7 зазначає таке: «Статутом ЗАТ може передбачатися пропонування продажу акціонерам та/або товариству акцій особами, що стали власниками цих акцій у результаті правонаступництва. Продаж акцій такими особами здійснюється за ринковою вартістю, а рішення про продаж затверджується в порядку, визначеному цим Законом. Загальний строк для реалізації акціонерами і товариством переважного права на придбання зазначених цінних паперів повинен становити не більше як 90 днів з моменту отримання ними повідомлення». Аналізуючи дану норму, зазначимо, що встановлення нижньої межі у ціні акцій ЗАТ (не нижче ціни, встановленої оцінювачем), які пропонуються до продажу, є позитивним явищем, оскільки це буде додатковою гарантією обороту

²⁶⁰ Рішення Конституційного Суду України від 11. 05. 2005 р. №4-рп/2005 у справі за конституційним зверненням ЗАТ «Оболонь» та громадянина Винника В. В. про офіційне тлумачення положень... (справа про права акціонерів ЗАТ). — Справа №1-11/2005.

акцій ЗАТ за ринковими цінами. Але аналогічне положення потрібно було б зберегти щодо продажу акцій акціонерами, які стали їх власниками в результаті універсального правонаступництва. Зовсім недоцільним видається необхідність прийняття для цього рішення, яке ще й має затверджуватися у порядку, передбаченому цим Законом.

Згідно зі ст. 32 Закону «Про господарські товариства» акціонерне товариство має право викупити у акціонера оплачені ним акції тільки за рахунок сум, що перевищують статутний фонд, для їхнього наступного перепродажу, розповсюдження серед своїх працівників або анулювання. Вказані акції повинні бути реалізовані або анульовані у строк не більше одного року. Протягом цього періоду розподіл прибутку, а також голосування і визначення кворуму на загальних зборах акціонерів провадиться без урахування придбаних АТ власних акцій, що цілком відповідає наслідкам збігу боржника і кредитора в одній особі. Припинення зобов'язання за цінним папером автоматично тягне за собою й втрату чинності цінним папером. Тому зарахування в системі обліку іменного цінного паперу першому набувачеві та списання такого цінного паперу з відповідного рахунку є, відповідно, підставою виникнення та припинення зобов'язання за цим цінним папером, а отже, виникнення та припинення чинності самого цінного паперу.²⁶¹

Слід зазначити, що проблема вільного розпорядження акціями існує і для акціонерів ВАТ. Нерідко виникають ситуації, коли акціонер бажає продати акції, але не може цього зробити, оскільки ніхто не бажає їх придбати, а товариство відмовляється їх викупити (адже це, як зазначалося, є правом АТ, за винятком випадків обов'язкового викупу акцій згідно з чинним законодавством). Це свідчить і про нерозвинутість фондового ринку в Україні, і про недоліки законодавчого регулювання. Адже право акціонера на продаж акцій повинно забезпечуватись, а закон повинен захищати права акціонера. Тому доречно було б передбачити у Законі «Про акціонерні товариства» (проект), що АТ або повинно викупити акції своїх акціонерів, або дозволити їм вийти з товариства, тобто виплатити суму вартості акцій із статутного фонду, зменшивши його розмір.

²⁶¹ *Посполітак В. В.* Передача права власності на цінні папери та прав за цінними паперами в Україні (цивільно-правові аспекти). Дис. к. ю. н. 12. 00. 03 / Київський Національний університет ім. Т. Шевченка, Інститут міжнародних відносин. — К., 2001. — С. 105.

Моментом передачі права власності на іменні акції за договором купівлі-продажу слід вважати момент передачі індосованого цінного паперу набувачеві при документарній формі цінного паперу. При цьому, як зазначалося раніше, слід вжити всіх заходів, щоб момент передачі права власності на такі цінні папери співпадав у часі з моментом передачі прав, які випливають із акції. Цього можна досягнути, визнавши похідний характер сертифіката іменних емісійних цінних паперів від запису в системі реєстру власників іменних цінних паперів. Щодо бездокументарної форми іменних емісійних акцій, то моментом переходу права власності на них і виникнення корпоративних прав є зарахування іменних акцій на рахунок у цінних паперах, відкритий зберігачем для власника.

Цінні папери на пред'явника передаються новому власнику шляхом вручення сертифікатів цих цінних паперів. На практиці трапляються випадки, коли моментом передачі права власності вважається дата складення акта прийому-передачі сертифікатів цінних паперів або внесення їх на баланс бухгалтерського обліку юридичної особи. Підтримуючи позицію В. В. Посполітака, вважаємо, що їхньою передачею є момент, з якого новий власник отримав можливість розпоряджатися ними, а саме: отримав у володіння сертифікати.²⁶² З ним слід пов'язувати момент передачі права власності на цінні папери і виникнення корпоративних прав.

Частина 3 ст. 358 ГК встановлює законодавчі обмеження, за якими торговець цінними паперами не може здійснювати торгівлю цінними паперами власного випуску. Разом з тим згідно з ч. 6 ст. 33 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банку дозволяється виступати посередником при купівлі-продажу власних акцій або паїв.

Статтею 147 ЦК регламентується *перехід частки (її частини) учасника у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю до іншої особи*. Підставами для переходу частки (її частини) є: відчуження частки учасника товариства третім особам; придбання частки самим товариством; смерть учасника — фізичної особи, реорганізація учасника — юридичної особи. Продаж або передача учасником товариства частки (її частини) на інших засадах (дарування, обмін) одному або кільком учасникам цього товариства здійснюється на

²⁶² *Посполітак В.* Вказ. праця. — С. 111.

розсуд самого учасника і не може обмежуватися законом або статутом.

Відчуження учасником частки (її частини) третім особам допускається, якщо немає прямих заборон у статуті. Водночас при такому відчуженні для учасника встановлено певні обмеження щодо переважного права купівлі частки (її частини). Якщо інший порядок реалізації переважного права купівлі частки не визначений статутом або домовленістю між самими учасниками, кожен з них має право на купівлю частини частки, пропорційно до розміру належних їм часток. Для забезпечення інтересів учасника-продавця інші учасники можуть скористатися переважним правом придбання за ціною та на інших умовах, на яких частка мала продаватися третім особам.

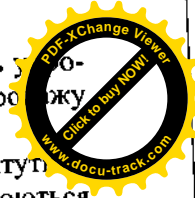
Переважне право купівлі частки учасником (учасниками) товариства має бути реалізоване протягом місяця з дня повідомлення про намір учасника продати належну йому частку або її частину. Статутом товариства може бути встановлено й інші строки.

Хоча у ст. 147 ЦК не закріплений порядок інформування інших учасників про намір продати частку, якого повинен дотримуватися учасник-продавець, він може бути визначений у статуті товариства. Якщо у встановлені ЦК або статутом строки інші учасники не скористалися переважним правом купівлі, частка (її частина) може бути відчужена третій особі, визначеній учасником-продавцем.

Слід підкреслити, що переважне право учасників поширюється тільки на випадки продажу частки. Відчуження частки на інших підставах (обмін, дарування) не обмежується цими правилами.

У ч. 3 ст. 147 ЦК передбачено нову норму, відповідно до якої учасник може здійснити відчуження належної йому частки і до повної сплати її вартості, але лише у тій частині, яка була сплачена. Для порівняння: Закон України «Про господарські товариства» дозволяє відчуження частки тільки після повної її сплати учасником.

Право викупу частки (її частини), що продається, належить не тільки іншим учасникам товариства, але й самому товариству як юридичній особі. Із аналізу змісту ч. 4 ст. 147 ЦК випливає, що цим правом товариство може скористатися, якщо ніхто з учасників не виявив бажання придбати частку, яка відчужується. Водночас ЦК встановлює, що придбана товариством частка (її частина) має бути реалізована іншим учасникам товариства або третім особам. Строк для реалізації частки має бути визначений статутом і законом (за Законом України

«Про господарські товариства» — реалізація має здійснюватися до початку року). Товариство, яке придбало частку, може замість її прозменшити у встановленому порядку свій статутний капітал.

Особливості переходу частки (її частини) учасника у статутних документах банків, які створені у формі ТОВ, зокрема, регулюються Законом України «Про банки та банківську діяльність» від 07. 12. 2000 р. №2121 — III та Положенням «Про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень» від 31. 08. 2001 №375. Якщо юридична чи фізична особа має намір придбати частку банку, щоб, скажімо, прямо чи опосередковано володіти чи контролювати 10, 25, 50 чи 75 відсотків статутного капіталу банку, то вона зобов'язана отримати письмовий дозвіл Національного банку України. У разі придбання банком частки учасника в розмірі 10 і більше відсотків статутного капіталу банк письмово повідомляє Національний банк України за 15 днів до укладення угод. Національний банк може заборонити банку купівлю власних часток у разі, якщо це може призвести до погіршення фінансового стану банку.

У будь-якому випадку перехід частки (її частини) учасника у статутному капіталі ТОВ тягне за собою зміни у складі учасників товариства, які потребують згідно зі ст. 4 Закону України «Про господарські товариства» відповідних корективів в установчих документах.

Частина 2 ст. 53 Закону «Про господарські товариства» містить норму про одночасний перехід всіх прав і обов'язків від особи, яка уступила частку, до особи, яка її придбала. Разом з тим ч. 3 ст. 18 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб — підприємців» передбачає: якщо дані, які належать внесенню до Єдиного державного реєстру, не були в нього внесені, вони не можуть бути використані у спорі з третьою особою. А дані про учасників юридичної особи віднесені до цієї категорії ч. 2 ст. 17 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб — підприємців». Таку реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб — підприємців, крім чиним, з одного боку, особа, яка придбала частку в статутному фонді ТзОВ, має всі права учасника, а з іншого — на документ, який засвідчує уступку частки, вона не може посилатися в жодному спорі до моменту внесення змін в установчий документ. Відповідно до п. «д» ч. 5 ст. 41 Закону України «Про господарські товариства» зміни до статуту вносяться зборами учасників, які відповідно до ст. 61 скликаються два рази на рік, якщо інше не встановлено статутом. Під час купівлі значного пакета корпоративних прав покупець може проігно-

рувати такий невизначений строк, а саме: вилучити печатку товариства (якщо він купує контрольний пакет) або одночасно вимагати скликання позачергових зборів (якщо його частка становить понад 20%) тощо.

Потрібно також зауважити, що особа — покупець частки і учасник, який передає частку, протягом певного проміжку часу перебувають у досить невизначеному статусі. В будь-якому випадку залишається час з моменту проведення зборів до моменту реєстрації змін державним реєстратором, але цей строк є значно менший.

Стаття 127 ЦК встановлює передання учасником частки (її частини) у складеному капіталі *повного товариства*. У правовому розумінні йдеться про передання корпоративного права, яке включає майнове право на частку в складеному капіталі, та низки немайнових прав (право на управління ПТ; право на ведення справ у товаристві тощо (ст. 121, 122 ЦК). З урахуванням усіх ознак, притаманних повному товариству, відчуження частки провадиться тільки за згодою інших учасників. Проте відсутність згоди будь-кого з них не приводить до виникнення переважного права купівлі частки. За таких обставин учасник має право вийти з товариства і вимагати проведення розрахунків відповідно до ст. 130 ЦК. З моменту виходу одного з учасників повного товариства розмір складеного капіталу буде зменшено на виплачену частку.

Передача майнового права спричиняє і перехід усіх інших прав (право на ведення справ; ознайомлення з документацією тощо). Право участі у повному товаристві є особистим немайновим правом і не може окремо передаватися іншій особі (ст. 100 ЦК). Процес переходу прав оформлюється відповідно до норм ЦК України, що регламентують перехід (уступку) майнових прав (ст. 177, 178 ЦК) та засновницького договору. У разі передання частки для сторін наступають наслідки, передбачені ст. 124 ЦК. Моментом переходу частки слід вважати момент державної реєстрації змін, внесених до засновницького договору товариства. Передача частки відбувається з урахуванням обмежень, встановлених у ст. 126 ЦК. У випадку передання учасником товариства своєї частки (її частини) наслідком є його вихід з повного товариства.

Вкладник *командитного товариства* має переважне право перед третіми особами набувати відчужувану частку (її частину) в складеному капіталі відповідно до положень ст. 147 ЦК. Якщо бажання вику-

пити частку (її частину) виявили декілька вкладників, зазначена частка розподіляється між ними відповідно до їхніх часток у складеному капіталі товариства. Пунктом 7 ч. 2 ст. 147 ЦК передбачено, що вкладник також може передавати свою частку (її частину) у складеному капіталі іншому вкладнику або третій особі, повідомивши про це товариство.

З передачею частки вкладника іншій особі здійснюється одночасно перехід усієї сукупності прав та обов'язків, що належали вкладнику. Частка вкладника або її частина може бути відчужена іншому вкладнику або третій особі. У разі відчуження частки вкладника повному учаснику цього товариства повний учасник не набуває статусу вкладника, але його частка у складеному капіталі товариства збільшується, у зв'язку з чим вносяться зміни до засновницького договору.

Новелою ЦК є встановлене ст. 137 переважне право вкладника КТ перед третіми особами на придбання частки (її частини) у складеному капіталі товариства. На жаль, законодавством чітко не встановлено, чи поширюється це право на частки (їх частини) повних учасників КТ.

3. 2. Застава корпоративних прав

Предметом застави відповідно до ст. 576 ЦК може бути будь-яке майно (зокрема, річ, цінні папери, майнові права), що може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення. Закон України «Про заставу» від 2 жовтня 1992 р. передбачає можливість здійснення застави не тільки відносно речей, а й майнових прав.²⁶³ Заклад (застава акцій) і застава майнових прав, зокрема, є різновидами застави.²⁶⁴ Право застави виникає з моменту укладення договору застави, а у випадках, коли договір підлягає нотаріальному посвідченню, з моменту його нотаріального посвідчення. Якщо предмет застави відповідно до договору або закону повинен перебувати у володінні заставодержателя, право застави виникає в момент передання йому предмета застави. Якщо таке передання було здійснене до укладення договору застави, право застави виникає з моменту його укладення (ст. 585 ЦК). При укладенні договору закладу, який за загальним правилом

²⁶³ ВВР. — 1992. — №47. — Ст. 642.

²⁶⁴ Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності: Навч. посібник — 2-е вид., стер. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 59.

осальним, право застави виникає в момент передавання заставодержателю предмета застави.

В заставу передається майнове право, яке міститься у цінному папері. Слід зауважити, що в Законі України «Про заставу» йдеться лише про заставу самого цінного паперу, а не пов'язаного з ним права на отримання дивиденду, якщо передача останнього не зумовлена законом або договором. Відповідно, недоречним буде обмежувати і право голосу акціонера, який передав свої акції в заставу чи позбавляти його цього права в якості дисциплінарного стягнення. Важливе значення має дотримання вимог щодо форми цінного паперу та його необхідних реквізитів, перелік яких щодо конкретних видів цінних паперів встановлений законодавством.

Ще М. М. Агарков вважав, що заставка цінного паперу відбувається по-різному, залежно від того, чи є цінний папір іменним папером, на пред'явника або ордерним цінним папером. Різниця у здійсненні застави іменних, пред'явницьких та ордерних цінних паперів обумовлена в основному різним порядком передачі прав на такі цінні папери.²⁶⁵

Іменні цінні папери, якщо інше не передбачено законодавством, або в них спеціально не сказано, що вони не підлягають передачі, передаються шляхом повного індосаменту (передавальним записом, який засвідчує перехід прав за цінним папером до іншої особи). Обіг іменної акції фіксується у реєстрі власників іменних цінних паперів, який містить відомості про кожну іменну акцію. Застава іменних акцій здійснюється шляхом індосаменту і вручення індосованої акції заставодержателю. Якщо акції випущені в документурній формі, то їх передача може призвести до неможливості участі в загальних зборах тільки у випадку, коли ці акції є акціями на пред'явника. Адже при відсутності акцій на пред'явника особа не матиме ніякого підтвердження свого права на участь у зборах.

Застава цінного паперу, який не передається шляхом індосаменту, здійснюється за угодою заставодержателя і особи, на ім'я якої було видано цінний папір. За угодою сторін заставлені цінні папери можуть бути передані на зберігання в депозит нотаріальної контори, приватного нотаріуса або банку.

²⁶⁵ Агарков М. М. Основи банківського права: Вчення про цінні папери. — М., 1994. — С. 108.

Проблемним є питання щодо застави бездокументарних цінних паперів. Передача такого цінного паперу під заставу здійснюється шляхом відкриття на ім'я заставодержателя рахунку у цінних паперах, на якому обліковуються права на бездокументарний цінний папір, належить заставодавцю відповідно до Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні». На цьому рахунку здійснюється обіг депонованих цінних паперів, які передані під заставу.

Отже, передача акцій, випущених у бездокументарній формі, ускладнюється відсутністю речі, яку можна було б передати. Проте особи, які є власниками акцій в бездокументарній формі, за законом не втрачають внаслідок застави право на участь в управлінні АТ.

Особливість застави привілейованих акцій полягає в тому, що вони можуть випускатися із фіксованим у процентах до їх номінальної вартості, щорічно виплачуваним дивідендом. Виплата дивиденду провадиться у розмірі, зазначеному в акції, незалежно від розміру одержаного товариством прибутку у відповідному році. До акції може бути доданий купонний лист на виплату дивідендів. В такому випадку згідно зі ст. 54 Закону України «Про заставу» купонні листи є предметом договору застави тільки у випадках, якщо вони передані кредиту заставного зобов'язання. Відповідно, купонний лист, що додається до акції, може бути предметом заставних правовідносин, які виникають лише на підставі договору.

Метою застави є забезпечення майнових інтересів кредитора. У зв'язку з цим існують певні проблеми, пов'язані з реалізацією акцій. Придбання прав на іменні цінні папери характеризується двома ознаками: занесення прізвища акціонера в текст цінного паперу і реєстр АТ.

Порядок передачі акцій чинним законодавством чітко не визначений. На практиці це призводить до чисельних спорів. З цього приводу позитивним є досвід РФ. Зокрема, право на акцію виникає з моменту виникнення відповідного запису в реєстрі акціонерів.

Згідно зі ст. 14 Закону РФ «Про заставу» інформація про заставу цінних паперів надається всім заінтересованим особам. Зазначені відомості оформляються у вигляді виписки з реєстру акціонерів і містять дані про заставодавця і заставодержателя, про акціонерне товариство, про кількість та категорію акцій, що перебувають у заставі. Водночас треба зазначити, що реєстрацію акцій не можна розглядати як

державну реєстрацію застави. У зв'язку з тим в нормативному порядку необхідно визначити коло осіб, яким може надаватися інформація про реєстрацію застави акцій. Зокрема, проблеми процедурного характеру щодо застави бездокументарних цінних паперів держателем реєстру мали місце в Російській Федерації.²⁶⁶

Значимо, що заставодержатель не користується правом голосу на загальних зборах, оскільки він не є акціонером товариства, а його інтереси можуть бути зовсім іншими, ніж інтереси акціонерів (наприклад, для задоволення своїх вимог йому буде вигідно здійснити ліквідацію АТ). До речі, заборону такого права необхідно було б обумовити у договорі застави.

На рахунку у цінних паперах, на якому обліковуються права на цінні папери, встановлюються обмеження щодо цих цінних паперів. Так, відповідно до ст. 17 Закону України «Про заставу» заставодавець може відчужувати заставлене майно тільки за згодою заставодержателя за умови переходу до нового заставодавця основного боргу, забезпеченого заставою. Крім того, відповідно до ст. 18 цього Закону заставодавець зобов'язаний повідомити кожного із заставодержателів про всі попередні застави, а також про характер та розмір забезпечених цими заставами зобов'язань. Заставодавець зобов'язаний відшкодувати збитки, що виникли у будь-кого із його заставодержателів в результаті невиконання ним цього зобов'язання. Разом із тим заставодержатель не має права розпоряджатися предметом застави, крім випадків, встановлених Законом України «Про заставу» (заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави тільки в разі, якщо в момент настання терміну виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, воно не буде виконано (ст. 20 Закону).

Стаття 55 Закону «Про виконавче провадження» від 21. 04. 99 р. регламентує порядок накладення арешту на акції.²⁶⁷ Згідно з п. 7 «Порядку накладення арешту на цінні папери» іменні цінні папери у документарній формі обмежуються в обігу шляхом їх блокування реєструючим на особовому рахунку власника невідкладно після отримання копії відповідної постанови державного виконавця. Блоку-

²⁶⁶ Грось Л. Залог — вопросы гражданского права и гражданского процесса // Государство и право. — 1996. — №4. — С. 76–78.
²⁶⁷ ВВР. — 1999. — №24. — Ст. 207.

вання полягає в припиненні реєстрації переходу права власності іменні цінні папери, обтяжені зобов'язаннями.

Відповідно до п. 1.1 «Положення про порядок ведення реєстру власників іменних цінних паперів» блокування іменних цінних паперів — це операція реєструючого щодо припинення реєстрації переходу права власності на іменні цінні папери, обтяжені зобов'язаннями, що обмежують обіг на певний строк та/або до настання певної події.

Згідно з п. 8 Порядку накладення арешту на цінні папери цінні папери, випущені у бездокументарній формі, та знерухомлені цінні папери, на які накладено арешт, обмежуються в обігу шляхом здійснення облікової операції невідкладно після отримання копії постанови державного виконавця. У цьому разі частина або вся кількість цінних паперів на рахунку власника обмежується в обігу шляхом виконання відповідного облікового запису.²⁶⁸

Пункт 3.3.2 «Положення про депозитарну діяльність» визначає, що облікові операції — це депозитарні операції з ведення рахунків у цінних паперах та відображення операцій з цінними паперами, наслідком яких є зміна кількості цінних паперів на рахунках у цінних паперах, встановлення або зняття обмежень щодо їх обігу, а також зміна режиму та місця зберігання депозитарних активів.

Важливе значення має питання щодо звернення стягнення на заставлені акції. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про заставу» кредитор (заставодержатель) на підставі застави має право в разі невиконання зобов'язання боржником (заставодавцем), забезпеченого заставою зобов'язання, одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами шляхом звернення стягнення на заставлене майно.

Оскільки акція — це рухоме майно, то відповідно до правил ЦК України стягнення здійснюється як в судовому, так і позасудовому порядку.

При цьому засоби звернення стягнення на заставлене майно можуть бути різні:

1. Набуття заставодержателем акції у власність. Заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави в разі, якщо в

²⁶⁸ Постанова Кабінету Міністрів України від 22. 09. 99 р. «Про затвердження порядку накладення арешту на цінні папери» №1744.

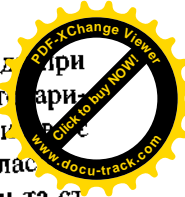
мент настання строку виконання зобов'язання, забезпеченого заста-
вою, воно не буде виконано, якщо інше не передбачено законом чи
договором (ст. 20 Закону України «Про заставу»).

2. Реалізація заставленого майна через аукціони (публічні торги).
Реалізація заставленого майна провадиться спеціалізованими організа-
ціями з аукціонів (публічних торгів), якщо інше не передбачено дого-
вором. Якщо аукціон (публічні торги) оголошено таким, що не відбув-
ся, заставодержатель за згодою заставодавця має право залишити за-
ставлене майно за собою за початковою оцінкою (ст. 21 Закону Украї-
ни «Про заставу»).

Відповідно до ст. 55 Закону України «Про виконавче проваджен-
ня» для забезпечення звернення стягнення на заставлене майно засто-
совується процедура арешту та вилучення майна боржника. Цінні па-
пери, виявлені при опису, на які накладено арешт, підлягають
обов'язковому вилученню і негайно передаються на зберігання уста-
новам Національного банку України відповідно до Постанови Кабіне-
ту Міністрів України «Про затвердження Порядку накладення арешту
на цінні папери».

3. Здійснення заставодержателем прав, посвідчених заставленим
цінним папером (ст. 61 Закону України «Про виконавче проваджен-
ня»). Чинне законодавство України передбачає для стягувача можли-
вість залишити за собою не продане майно. В цьому разі він зоб-
ов'язаний у 5-денний строк з дня повідомлення державного виконав-
ця про виявлення бажання залишити за собою не продане майно внести
на депозитний рахунок відділу Державної виконавчої служби різницю
між вартістю не проданого майна та сумою коштів, які підлягають стя-
гненню на його користь, якщо вартість не проданого майна перевищує
суму боргу, яка підлягає стягненню за виконавчим документом. Про
передачу майна стягувачу в рахунок погашення боргу державний ви-
конавець складає акт, який є підставою для подальшого оформлення
стягувачем права власності на це майно.

Корпоративні права, які впливають із акції, реалізуються заста-
водержателем з моменту внесення змін до реєстру власників іменних
цінних паперів шляхом звернення стягнення на заставлене майно за
рішенням суду на підставі виконавчого напису нотаріуса або на основі
договору застави. При цьому підтвердження права власності на цінні
папери є виписка з рахунку у цінних паперах, яку зберігач зоб-
ов'язаний надавати власнику цінних паперів.

Як свідчить аналіз судової практики, деякі господарські суди при
розгляді справ, пов'язаних з відчуженням майна акціонерного т
ства, помилково виходять із того, що майно акціонерного товари
спільною власністю акціонерів, ототожнюючи право спільної влас
ті (врегульоване главою 11 ЦК УРСР²⁶⁹, главою 28 ЦК України та ст.
17 Закону «Про власність») із правом колективної власності (врегу-
льованим розділом 4 цього Закону).²⁷⁰

Якщо стороною договору застави виступають: 1) державні
підприємства, щодо яких прийнято рішення про приватизацію майна;
2) відкриті акціонерні товариства, створені в процесі корпоратизації,
щодо яких прийнято рішення про приватизацію; 3) відкриті акціонерні
товариства, щодо яких виконано план приватизації (розміщення
акцій), при цьому пакет у розмірі 25 або 50 відсотків статутного фонду
плюс одна акція закріплено в державній власності; 4) господарські
товариства, засновником (учасником) яких є держава; 5) підприємства
з іноземними інвестиціями, до статутних фондів яких передається
державне майно, то умови договорів застави майна погоджуються із
органами приватизації у порядку, встановленому ФДМУ України. За
укладеними договорами застави і/або іпотеки Фондом державного
майна України здійснюється відповідний контроль.²⁷¹

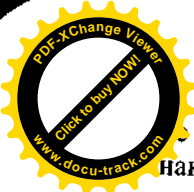
Відкрите акціонерне товариство, створене у процесі корпоратиза-
ції, всі акції якого перебувають у державній власності, здійснює заста-
ву належного йому майна за погодженням із засновником цього това-
риства в порядку, передбаченому для державних підприємств.

Згідно із ч. 2 ст. 583 ЦК нормативно-правовими актами України
передбачено також спеціальні вимоги щодо погодження деякими
суб'єктами підприємницької діяльності застави їх майна з відповідни-
ми державними органами приватизації, умов договорів застави майна
деяких підприємств, у тому числі державних, щодо яких прийнято
рішення про приватизацію майна.

²⁶⁹ Цивільний кодекс Української РСР від 18. 07. 63 // ВВР. — №46 (1966). —
Ст. 284.

²⁷⁰ Господарське судочинство в Україні: Суд. Практика. Корпор. праввідно-
сини / Упоряд.: І. Б. Шипський (кер.) та ін.; відп. ред. В. Т. Маляренко. —
К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — С. 167.

²⁷¹ Наказ ФДМ від 06. 02. 2001 р. №163 «Про погодження органами привати-
зації умов договорів застави майна».

Отже, застава цінних паперів не є дією щодо відчуження акцій і призводить до переходу прав власності на них до іншої особи. При накладенні арешту на акції їх власник позбавляється права вільно розпоряджатися акціями, але право на управління не втрачає. Воно зберігається і за власником акцій на пред'явника, але оскільки власник позбавлений права володіння такою акцією, то він не може здійснити це право.

Потрібно також зазначити, що на сьогоднішній день поза увагою законодавця залишається питання закладу цінних паперів учасника ЗАТ. З цього приводу у листі Міністерства економіки від 18. 12. 96 р. було надано відповідь на запит АТ «Укрелектрочормет» щодо застави акцій закритих акціонерних товариств. У ньому йдеться про те, що акція ЗАТ як предмет застави може використовуватись лише в разі, коли заставодавець та заставодержатель є засновниками (акціонерами) цього ЗАТ.²⁷² Мінекономіки опирається на те, що відчуження акцій ЗАТ можливе лише серед засновників (акціонерів) цього товариства.

Тому доречно видається передбачення такої можливості у статуті ЗАТ шляхом закріплення в ньому норми про обов'язковість письмової згоди на заставу акцій рештою учасників (засновників) цього товариства. Положення про це, на нашу думку, доречно було б передбачити у проекті Закону «Про акціонерні товариства».

Зміст *майнових прав* у законодавстві про заставу не розкривається. То ж, на нашу думку, до майнових прав в контексті характеристики предмета застави можуть належати окремі речові права, а також зобов'язальні права. Об'єктом речових правовідносин є річ, об'єктом зобов'язальних — дія зобов'язаної особи.²⁷³

Стаття 6 Закону України «Про заставу» і ст. 578 ЦК встановлюють правило, відповідно до якого майно, що перебуває у спільній власності, може бути передане у заставу тільки за згодою усіх співвласників. У пункті 3.1 роз'яснення Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про заставу», зазначено, що, оскільки договір заста-

²⁷² Лист Міністерства економіки України від 18.12.96р. №23-23/1277 «Щодо застави акцій закритих акціонерних товариств» // Урядовий кур'єр від 30. 01. 97 р. №16-17.

²⁷³ Новицький И., Луцк Л. Общее учение об обязательстве. — М.: Госюриздат, 1950. — С. 43-45.

ви повинен укладатися у письмовій формі, то згода співвласників на, яке є предметом застави, також має бути зафіксована у письмовій формі, наприклад, шляхом підписання договору усіма співвласниками або уповноваженими ними особами.²⁷⁴

Згода співвласників потрібна, якщо має місце спільна сумісна власність або у заставу передається усе майно, що перебуває у спільній частковій власності. У частині 2 ст. 6 Закону України «Про заставу» вказується, що майно, яке перебуває у спільній частковій власності (частки, паї), може бути самостійним предметом застави за умови виділення його в натурі за правилами ст. 364 ЦК. Тобто виділення в натурі для наступного використання як самостійного предмета застави необхідне лише у разі, якщо в заставу передається частка одного із співвласників майна, що перебуває у спільній частковій власності.

Права на речі, які належать власникам, передаються уповноваженим особам, не позбавляючи одночасно власника права на річ. Законодавством можуть встановлюватися обмеження щодо уступки майнового права. Згідно з затвердженими Постановою Правління НБУ від 28. 08. 02 р. «Змінами до Положення про механізми рефінансування банків України» (zareєстрованими в Мін'юсті України 10. 09. 2002 р.) Національний банк може надавати банку кредит рефінансування під забезпечення такого договору рефінансування заставою майнових прав, що виникли в банку в результаті укладання кредитного договору між ним та відповідним суб'єктом господарської діяльності. Кредит банку, що надається суб'єкту господарської діяльності, має бути забезпечений висококваліфікованою заставою, яка необтяжена іншими зобов'язаннями і щодо якої немає будь-яких спорів. Відповідне територіальне управління НБУ одночасно з укладенням кредитного договору та договору застави майнових прав з банком-позичальником приймає на зберігання нотаріально засвідчену копію кредитного договору та договору застави між банком-позичальником і суб'єктом господарської діяльності.

Законодавчо з поміж інших заборон встановлено обмеження щодо використання у якості предмета застави майна — приватизаційних паперів (ст. 5 Закону України від 06. 03. 1992 «Про приватизаційні

²⁷⁴ Роз'яснення Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про заставу» від 24 грудня 1999 р. №02-5/602.

папери»²⁷⁵ Предметом застави не можуть бути також вимоги, що мають особистий характер, а також інші вимоги, застава яких забороняється законом. Наприклад, не може бути заставлено право на отримання дивідендів, на відшкодування шкоди, завданої одним із учасників ПТ чи КТ, тощо.

Звернення стягнення на частину майна ТОВ пропорційно частці учасника товариства у статутному капіталі регламентується ст. 149 ЦК. Кредитори такого учасника мають право вимагати від товариства виплати вартості частини майна товариства пропорційно частці боржника у статутному капіталі товариства або виділу відповідної частини майна для звернення на нього стягнення. Частина майна, що підлягає виділу, або обсяг коштів, що становлять її вартість, встановлюється згідно з балансом, який складається на дату пред'явлення вимог кредитором.

Звернення стягнення на всю частку учасника в статутному капіталі товариства припиняє його участь у товаристві. Звернення стягнення на частку учасника можливе лише після її виділення. Строк, протягом якого товариство має здійснити виділення, законом не встановлений. Тут, очевидно, за аналогією слід застосовувати 12-місячний термін, який передбачено у ст. 54 Закону України «Про господарські товариства».

Виділення частки здійснюється лише в тому разі, коли іншого майна учасника недостатньо для покриття боргів перед кредиторами. Збори учасників мають право відмовити кредитору у виділенні частки боржника учасника, посилаючись на те, що в нього є інше майно, на яке може бути звернено стягнення. Таким чином, учасники товариства забезпечать себе від зменшення статутного капіталу і пов'язаних з цим можливих наслідків (наприклад, необхідність внесення додаткових вкладів для досягнення встановленого законом розміру).

Частка, виділена у грошовій формі, зараховується на депозит суду і сплачується кредитору. Реалізація частки, виділеної в натуральній формі, здійснюється в порядку, передбаченому Законом України «Про виконавче провадження».

Щодо можливості застави особистого майна засновника ТОВ на підставі договору, то в правозастосовчій практиці слід також враховувати Лист Державного комітету України з питань регуляторної політи-

²⁷⁵ ВВР. — 1992. — №24. — Ст. 352.

ки та підприємництва від 05.12.2002 р.²⁷⁶ У ньому йдеться про майно, яке є предметом договору застави, належить засновнику в праві приватної власності, а не є власністю ТОВ, засновник висловлює заставодавцем не як представник товариства, а як приватна особа (майновий поручитель).

Статтею 122 ЦК передбачено ведення спільних справ учасників повного товариства. Правила цієї статті поширюються як на внутрішні відносини учасників між собою, так і на зовнішні за участю третіх осіб. Крім того, ведення спільних справ включає як здійснення фактичних, так і юридичних дій.

В частині 1 ст. 131 ЦК зазначається, що звернення стягнення на частку учасника у складеному капіталі повного товариства за його власними зобов'язаннями допускається тільки у разі недостатності майна учасника ПТ для виконання його зобов'язань перед кредиторами. Останні можуть вимагати у встановленому порядку виділу частини майна ПТ пропорційно частці учасника-боржника у складеному капіталі товариства. Решта учасників мають право з метою збереження товариства виділити частку учасника-боржника в грошовій або натуральній формі відповідно до балансу, складеного на день вибуття такого учасника з товариства.

Учасникам повного і командитного товариства слід уважніше ставитися до можливості виділення частки учасника за його власними зобов'язаннями, адже це може поставити під загрозу існування самого товариства. Про це зазначається у ч. 1 ст. 73 Закону України «Про господарські товариства», відповідно до якої при недостатності майна учасника для покриття боргів за зобов'язаннями кредитори можуть вимагати у встановленому порядку ліквідації товариства.

Загалом з цього приводу ми підтримуємо думку В. М. Кравчука про те, що наділення кредитора правом вимоги ліквідації повного (командитного) товариства за борги одного з учасників викликає певні сумніви. Товариство і його учасник — окремі самостійні суб'єкти. Товариство не відповідає за зобов'язаннями учасників. Борги учасника є лише його боргами, і товариство не повинно нести негативні наслід-

²⁷⁶ Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 05. 12. 2002 №2-222/6466 «Щодо застави особистого майна засновника товариств з обмеженою відповідальністю на підставі договору» // «Документи для роботи», №5, 3 лютого 2003 р.

ки поведінки учасника-боржника. Примусова ліквідація є найсуворішою санкцією до товариств. Збереження за кредиторами права вимоги примусової ліквідації товариства означало б перекладення відповідальності з дійсного боржника-учасника на товариство, яке прав кредитор не порушувало, що є нелогічним.²⁷⁷

3. 3. Відчуження корпоративних прав за договором міни (бартеру)

Щодо відчуження корпоративних прав за договором міни (бартеру), то при його укладенні відбувається перехід прав власності на обмінюване майно.

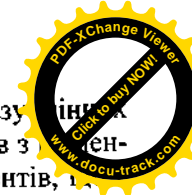
Встановлені певні обмеження щодо випадків обміну державного та комунального майна, закріпленого за відповідними підприємствами, установами чи організаціями на праві господарського відання або праві оперативного управління. За умови дотримання вимог закону і статуту при укладенні договору міни (наявності необхідних рішень власника майна, отримання належних дозволів тощо) ці суб'єкти можуть обмінюватися закріпленим за ними державним або комунальним майном, виключно передаючи таке майно в господарське відання або оперативне управління залежно від свого правового статусу.

Особливістю набуття зазначених раніше прав є те, що на практиці важко забезпечити одночасний перехід права власності на обмінювані речі чи майнові права. Наприклад, перехід права власності на акції встановлено ст. 5 Закону України «Про Національну депозитарну систему і особливості електронного обігу цінних паперів в Україні». Відповідно до цієї статті право власності на цінні папери, випущені в бездокументарній формі, а також на знерухомилені цінні папери (як іменні, так і на пред'явника) переходить до нового власника з моменту зарахування цінних паперів на рахунок власника у зберігача.

Порядок здійснення операцій з цінними паперами, які обслуговуються у Національній депозитарній системі, функції та операції зберігачів та депозитаріїв цінних паперів визначені Положенням про депозитарну діяльність, затвердженим рішенням ДКЦПФР від 26 травня 1998 р. №61.²⁷⁸ Згідно з даним Положенням облікові операції (до яких

²⁷⁷ Кравчук В. М. Корпоративне право. — К.: Істина, 2005. — С. 636.

²⁷⁸ Положення про депозитарну діяльність від 26. 05. 1998 р. №61 // «Українська інвестиційна газета» №27, 14 липня 1998 р.

також відносяться операції зарахування, списання, переказу паперів) можуть здійснюватися протягом трьох робочих днів з часу прийняття розпорядження депонента (клієнта) та документів, підставою для здійснення цих операцій відповідно до чинного законодавства та цього Положення.

Отже, враховуючи те, що здійснення облікових операцій з цінними паперами, випущеними у бездокументарній формі, чи знерухомленими цінними паперами потребує певного строку, за договором міни момент переходу права власності на такі цінні папери у сторін договору може не співпадати за незалежних від них причин.

Якщо учасник ТОВ, ТДВ хоче обміняти своє право на частку у статутному (складеному) капіталі, то статтею 147 ЦК передбачається, що він має право відступити свою частку (її частину) одному або кільком учасникам товариства. Відчуження учасником ТзОВ своєї частки (її частини) третім особам допускається, якщо інше не встановлено статутом товариства. При цьому, очевидно, слід враховувати положення зазначеної статті як аналогію стосовно використання переважного права на купівлю акції.

Складнішою є ситуація з учасниками ПТ і КТ. Для її вирішення, на нашу думку, слід керуватися вимогами законодавства про виділення частки у майні зазначених товариств, про необхідність письмової згоди на це решти учасників товариства, а також вихід такого учасника з товариства. Обмін частками може здійснюватися і між самими учасниками таких товариств. За таких умов їм не доведеться позбавлятися статусу учасників.

Учасники ПТ і КТ за умови якщо договір міни укладається з третьою особою в інтересах товариства, або за згодою решти учасників надають учаснику, який виступає стороною в договорі міни, доручення на його укладення. В такому випадку може також виділятися не частка учасника, а частина майна, внесеного ним в якості вкладу.

3. 4. Дарування корпоративних прав

Відповідно до ст. 718 ЦК предметом договору дарування, з поміж інших речей, можуть бути цінні папери і майнові права. Майнові права учасників не можуть бути предметом самостійного відчуження (передаватися окремо від речі, яку вони обслуговують). Так само і права, що втілені у цінних паперах, можна подарувати лише разом із самим цінним папером (іх дарування відповідно до вимог ст. 197 ЦК

здійснюється шляхом передавання цінного папера на пред'явника або ж вчиненням індосаменту, якщо цінний папір є ордерним).

Важливе значення для виникнення в учасника права власності на акції (права на частку) відіграє момент прийняття дарунка обдаровуваним. В ч. 1 ст. 722 ЦК зазначається, що право власності обдаровуваного на дарунок виникає з моменту його прийняття. Виникнення у обдаровуваного права власності на дарунок і момент його прийняття, як правило, збігаються у часі, але при цьому слід пам'ятати й про загальні норми ЦК щодо моменту набуття права власності за договором, відповідно до яких у певних випадках право власності до набувача не може перейти раніше, ніж договору про відчуження майна буде надано встановленої законодавством форми. Це, зокрема, стосується набуття права власності на акції залежно від їх виду.

Питання щодо моменту переходу права власності на цінні папери вирішується аналогічно до договору купівлі-продажу та міни з тією поправкою, що момент переходу права власності на цінний папір є також моментом укладення договору дарування.

В. В. Посполітак порушує питання, пов'язане з передачею іменних емісійних цінних паперів у бездокументарній формі. Погоджуючись із автором, такою передачею слід вважати момент зарахування цих цінних паперів на рахунок у цінних паперах обдарованого у зберігача. В такому випадку, зазначає автор, виникає проблема з приводу вчинення дій щодо переказу цінних паперів з рахунку на рахунок за неукладеним договором дарування. На практиці, щоб уникнути цієї проблеми, сторони засвідчують договір дарування цінних паперів нотаріально. Такий договір вважається укладеним з моменту нотаріального посвідчення.²⁷⁹

Прийняття обдаровуваним документів, які посвідчують право власності на річ, інших документів, які посвідчують належність дарувальникові предмета договору, або символів речі (ключів, макетів тощо) є прийняттям дарунка відповідно до положень ЦК.

²⁷⁹ *Посполітак В. В.* Передача права власності на цінні папери та прав за цінними паперами в Україні (цивільно-правові аспекти). Дис. к. ю. н. 12. 00. 03 / Київський Національний університет ім. Т. Шевченка, Інститут міжнародних відносин. — К., 2001. — С. 113.

Якщо один із учасників ТзОВ має намір подарувати частку (частину), то, зазначимо, що згода решти його учасників на вчинення такого правочину не потрібна.

Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо він підписаний його стороною (сторонами). Правочин, який вчиняє юридична особа, підписується особами, уповноваженими на це її установчими документами, довіреністю, законом або іншими актами цивільного законодавства, та скріплюється печаткою.

В частині 3 ст. 720 ЦК зазначається, що підприємницькі товариства можуть укладати договір дарування між собою, якщо право здійснювати дарування прямо встановлено установчим документом дарувальника. Це право не поширюється на право юридичної особи укладати договір пожертви. Водночас щодо прийняття дарунка зазначеними юридичними особами у ЦК не передбачено жодних обмежень. Підприємницькі товариства можуть вільно укладати договори дарування, виступаючи на стороні обдаровуваного.

Договір дарування від імені дарувальника може укласти його представник. Доручення на укладення договору дарування, в якому не встановлено імені обдаровуваного, є нікчемним.

Статтею 721 ЦК встановлюються обов'язки дарувальника. Якщо дарувальникові відомо про недоліки речі, що є дарунком, або її особливі властивості, які можуть бути небезпечними для майна обдаровуваного або інших осіб, він зобов'язаний повідомити про них обдаровуваного. Положення зазначеної статті набувають особливого значення для учасників повних і вкладників командитних товариств. Адже особа несе відповідальність за борги учасника, що виникли за час діяльності товариства перед повним товариством, а також за борги товариства перед третіми особами. Тому діяльність учасника стосується не тільки його, а й тих, хто може отримати такий «дарунок».

Дарувальник повинен відшкодувати шкоду, завдану у результаті володіння чи користування його дарунком, лише за наявності усіх наступних умов у сукупності:

- 1) зазначена шкода дійсно була заподіяна і саме внаслідок недоліків чи особливих властивостей дарунка;
- 2) дарувальникові було відомо про недоліки чи особливі властивості його дарунка, через які обдаровуваному або іншим особам було заподіяно шкоду;

3) дарувальник не повідомив про вказані недоліки чи особливі властивості дарунка обдаровуваного.
Якщо хоча б одна із перелічених обставин відсутня, то в обдаровуваного немає підстав для пред'явлення вимог до дарувальника.

3. 5. Спадкування корпоративних прав

Набувати корпоративних прав особа може й внаслідок їх **спадкування**. Відповідно до ст. 1216 ЦК спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). До складу спадщини не входять права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема, право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами (ст. 1219 ЦК).

Зупинимось на загальній процедурі спадкування акцій і перереєстрації прав власності на зазначені цінні папери, встановленій законодавством України.

На відміну від товариств з обмеженою і додатковою відповідальністю, повного і командитного товариства, де їх учасники мають зобов'язальні права на частку у майні товариства (право вимоги її при ліквідації товариства у разі виходу з його складу), в акціонерних товариствах їх учасникові (акціонерів) належить право власності на акцію як документ, що підтверджує членство цієї особи в акціонерному товаристві. Відповідно, обов'язковою умовою вступу до акціонерного товариства спадкоємця-акціонера є придбання ним права власності на акцію.

Для переходу акцій спадкоємці акціонера зобов'язані здійснити такі дії:

1) звернутися до державної нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини із заявою про прийняття спадщини і (або) про видачу свідоцтва про право на спадщину (якщо спадкоємець вже фактично прийняв спадщину);

2) після отримання свідоцтва про право на спадщину здійснити перереєстрацію прав власності на акції у реєстроутримувача (при документарній формі випуску акцій) або у зберігача, у якого померлим акціонером був відкритий рахунок у цінних паперах (при бездокументарній формі випуску акцій).

Такий спадкоємець може звернутися із заявою про видачу свідоцтва про право на спадщину після спливу шестимісячного строку во на спадкування виникає у день відкриття спадщини. Відповідно ч. 3 ст. 34 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року дії щодо охорони спадкової маси і видачі свідоцтва про право на спадщину відносяться виключно до компетенції державних нотаріальних контор.²⁸⁰

Законодавством встановлено шестимісячний строк, протягом якого спадкоємці повинні здійснити дії щодо прийняття спадщини. У випадку спадкоємства акцій в *документарній формі* перереєстрація прав власності здійснюється реєстроутримувачем, який веде реєстр акціонерів товариства, акції якого перейшли у порядку спадкування. Пунктом 7. 17. Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів визначено перелік документів, які необхідні для внесення в реєстр змін, пов'язаних із переходом акцій у порядку спадкування: а) оригінал або нотаріально засвідчена копія свідоцтва про право на спадкування (передається реєстроутримувачу); б) сертифікат цінних паперів (передається реєстроутримувачу). Після надання реєстроутримувачу вказаних документів в реєстр вноситься запис про нового власника акцій. Реєстроутримувач погашає сертифікат акцій, виданий на ім'я акціонера, який помер, і видає власнику новий сертифікат акцій, який є підтвердженням права власності. До внесення змін до реєстру власників іменних цінних паперів спадкоємці не мають корпоративних прав, а отже не беруть участі у загальних зборах акціонерів.

У випадку переходу у порядку спадкування акцій, випущених в *бездокументарній формі*, зберігачем, у якого був відкритий рахунок у цінних паперах акціонера, що помер, виконується безумовна операція з переводу акцій акціонера, що помер, на рахунок у цінних паперах, відкритий його спадкоємцю (спадкоємцям). Підставою для такого переводу є свідоцтво про право на спадщину (п. 5.10.9 Положення про депозитарну діяльність, затвердженого рішенням ДКЦПФР від 26 травня 1998 року). У випадку відсутності у спадкоємця (спадкоємців) рахунку в цінних паперах, він (вони) повинні відкрити такий рахунок у будь-якого зберігача, який має відповідну ліцензію ДКЦПФР. Підтвердженням права власності на акції є виписка з рахунку у цінних

паперах, яка видається спадкоємцеві (ч. 4 ст. 5 Закону «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні»). До спадкоємців переходить право власності на акції акціонера, який помер, тільки з моменту зарахування акцій на рахунок у цінних паперах, відкритий спадкоємцем у зберігача, або після внесення реєструтримувачем відповідного запису до реєстру акціонерів і видачі сертифіката акцій (ст. 5 зазначеного Закону).

Якщо в акціонера, який помер, є декілька спадкоємців, то власник акцій, на нашу думку, може визначатися таким чином:

- а) всі акції можуть перейти у власність одного із спадкоємців відповідно до угоди між спадкоємцями або рішенням суду про поділ спадкового майна (іншим спадкоємцям видається рівноцінне по вартості майно або виплачується грошова компенсація);
- б) акції можуть бути поділені між спадкоємцями відповідно до часток, які належать кожному з них по закону або за заповітом, або в іншому співвідношенні, визначеному угодою спадкоємців або рішенням суду;
- в) акції можуть перебувати у спільній частковій власності спадкоємців (частки спадкоємців-власників будуть дорівнювати їх часткам у спадковому майні).

Зазначені випадки стосуються спадкоємців за законом. З ч. 2 ст. 1267 ЦК випливає, що спадкоємці, які закликаються до спадщини, можуть відійти від принципу рівності поділу часток і за усною домовленістю перерозподілити рухоме майно (акції), що входить до складу спадщини. Це здійснюється за згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, до видачі свідоцтва про право на неї.

Основні проблеми виникають у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття. У такому випадку суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини (ст. 1227 ЦК). Заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини. З цього положення випливає, що якщо акціонер — власник значного пакета акцій помирає, а спадкоємці відсутні, то внаслідок цього може повністю паралізуватися робота загальних зборів АТ (за відсутності кворуму неможливо прийняти необхідні рішення). Виходом із даної ситуації може бути переведення активів на інше господарське товариство в обмін на

корпоративні права. Корпоративні права створеного товариства на нашу думку, можуть перейти від акціонерного товариства у власність його акціонерів шляхом продажу, обміну чи уступки (дарування).

При відсутності спадкоємців за законом і за заповітом чи відмови від спадщини відумерле майно передається до територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

Відповідно до п. 12 ст. 10 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» від 4 грудня 1990 року проведення роботи, пов'язаної з виявом, обліком, оцінкою і реалізацією в установленому законом порядку безхазяйного майна, майна, яке перейшло по праву спадкування до держави, скарбів і конфіскованого майна відноситься до функції державних податкових інспекцій.²⁸¹ Таким чином, саме податкові органи уповноважені здійснювати дії, спрямовані на оформлення та одержання документів, необхідних для переходу права власності по праву спадкування до держави.

Особливості розпорядження цінними паперами, які перейшли у власність держави, встановлені Порядком розпорядження цінними паперами, вираженими у валюті України та іноземній валюті, які переходять у власність держави, затвердженим спільним наказом Міністерства фінансів України, ДКЦПФР, Фондом державного майна України, Державної податкової адміністрації України від 23 квітня 1999 року.²⁸² Відповідно до п. 2 цього Порядку після оцінки і опису цінних паперів, які перейшли у власність держави у порядку спадкування, такі цінні папери реалізуються на організаційно оформленому ринку через торговця цінними паперами, визначеного на конкурсній основі.

Гірше за все виглядає ситуація, якщо спадкоємці існують, фактично вступили у спадкування, але не оформляють свої права на акції (не одержали свідоцтво про право на спадщину або не звертаються для внесення відповідних змін до реєстратора або зберігача цінних паперів). У такому випадку територіальна громада не може успадковувати акції акціонера, що помер.

²⁸¹ ВВР. — №1991. — №6. — Ст. 37.

²⁸² Наказ №76/69/520/146 від 23. 03. 99 «Про порядок розпорядження цінними паперами, вираженими у валюті України та іноземній валюті, які переходять у власність держави».

Варіантом поведінки в даному випадку, який до недавнього часу досить часто застосовувався на практиці, є «викуп» акцій акціонера, що помер самим акціонерним товариством. При цьому сума, яка підлягала оплаті за акції, або вноситься в депозит нотаріальної контори на ім'я його спадкоємців, або взагалі залишається невиплаченою до моменту звернення спадкоємців з відповідними вимогами. Слід зазначити, що дана процедура є порушенням діючого законодавства — договір про викуп акцій може укладатися із самим акціонером (його представником) або з його спадкоємцями, однак вже після виконання ними всіх формальностей, пов'язаних із вступом у спадщину і переоформленням прав власності на акції. В обґрунтування такого викупу в статуті ЗАТ іноді включаються положення, які закріплюють обов'язковий викуп акцій у спадкоємців у випадку смерті акціонера. Однак такі положення суперечать нормам чинного спадкового права (порушують права спадкоємців) і можуть бути визнані недійсними в судовому порядку (при відсутності спадкоємців такі позови можуть бути подані прокурором, який діє в інтересах держави). Крім того, при такому «викупі» неможливо легальним шляхом внести зміни в реєстр акціонерів.²⁸³

Цінні папери, які перейшли у власність держави, зберігаються у прямих учасників Національної депозитарної системи (торговців цінними паперами). Розпорядження зазначеними цінними паперами здійснюється у тому ж порядку, що й розпорядження акціями, які перейшли у власність держави в порядку спадкоємства.

Щодо спадкування часток товариства з обмеженою відповідальністю, то відповідно до ст. 66 Закону «Про нотаріат» та ст. 1298 ЦК спадкоємці, а також у разі необхідності держава, закликані до спадкоємства, можуть одержати в державній нотаріальній конторі за місцем відкриття спадщини свідоцтво про право на спадщину. Свідоцтво видається на ім'я всіх спадкоємців або за їх бажанням — кожному з них окремо. При цьому в кожному свідоцтві зазначається все спадкове майно і перелічуються всі спадкоємці та визначається частка спадщини спадкоємця, якому видається свідоцтво про право на спадщину. Тому у випадку спадкування частки у статутному фонді у свідоцтві

²⁸³ Кибенко Е. Р. Мертвые души акционерных обществ: судьба акций умерших акционеров // Юридическая практика. — №38 (300). — 23.09.2003 г. — С. 20.

про спадщину потрібно зазначити розмір частки у товаристві, перелік майна, в тому числі й того, що було передане товариством у користування, а також право на отримання прибутку.

У випадку, коли не всі спадкоємці оформлюють право на спадщину, державний нотаріус видає свідоцтво про право не на всю спадщину, і в ньому зазначається, яка частка спадщини залишається відкритою. Видача свідоцтва про право на спадщину спадкоємцям, які прийняли спадщину, строком не обмежена.

Частина 5 ст. 147 ЦК передбачає, що частка у статутному капіталі ТзОВ переходить до спадкоємця фізичної особи або правонаступника юридичної особи — учасника товариства, якщо статутом не передбачено, що такий перехід допускається лише за згодою інших учасників товариства.

Трохи по-іншому це питання регламентоване у ст. 55 Закону України «Про господарські товариства». Щодо спадкоємства, то спадкоємці мають переважне право вступу до цього товариства. У разі відмови спадкоємця від вступу до товариства або відмови товариства у прийнятті до нього спадкоємця йому видається у грошовій або натуральній формі частка в майні, яка належала спадкодавцю. Вартість цієї частки визначається на день смерті учасника. У цьому випадку розмір статутного фонду товариства підлягає зменшенню.

У будь-якому випадку із цих положень випливає необхідність детального урегулювання питань спадкоємства у статуті товариства. Водночас закон не передбачає строку, протягом якого спадкоємцю повинна бути виділена частка. Очевидно, за аналогією закону мають застосовуватися ст. 54 цього Закону, яка встановлює 12-місячний строк для оплати вартості майна при виході учасника з ТзОВ.

Згадані положення статей значною мірою впливають на захист інтересів учасників товариства. Адже вони має право приймати рішення про вступ чи не вступ до товариства таких впливових правонаступників як, наприклад, територіальна громада чи держава. Тому, на нашу думку, учасники товариства повинні одноголосно (за наявності 100% голосів) приймати рішення про вступ чи не вступ до товариства правонаступника.

Якщо товариство відмовило спадкоємцю у передачі частки, розрахунки із спадкоємцями проводяться у порядок, спосіб і строки, встановлені статутом і законом. У такому випадку вона може бути придбана самим товариством або його учасниками (учасником). При

цьому, якщо розмір статутного капіталу після виділення частки буде меншим, ніж мінімальний, решта учасників (частина з них), відповідно, повинні зробити внески на збільшення статутного капіталу. Рішення ТОВ про зменшення його статутного капіталу набирає чинності не раніше як через 3 місяці після державної реєстрації і публікації про це у встановленому порядку.

Слід підтримати думку І. М. Кучеренко відносно того, що спадкоємці будуть мати право на одержання прибутку від товариства у тому випадку, коли загальними зборами товариства було прийнято рішення про його виплату і на час їх проведення спадкодавець був ще живий, тобто був учасником товариства. У такому випадку, на думку автора, до складу спадщини входять і визначені загальними зборами товариства грошові кошти, які виплачуються спадкоємцям як неотриманий учасником товариства, який помер, прибуток.²⁸⁴ Крім того, на нашу думку, таке право повинно зберігатися за спадкоємцем і в тому випадку, коли товариство реорганізовано. Такі гарантії права на одержання дивідендів спадкоємцем померлого учасника доречно було б закріпити у Законі «Про господарські товариства».

Рішення про вступ спадкоємця до товариства слід оформляти у письмовій формі. Наприклад, шляхом подання заяви, підписаної усіма учасниками про вступ до товариства. Учаснику-спадкоємцю, якого прийняли до товариства, належить частка в майні товариства і корпоративні права, які впливають із участі в ньому.

Стосовно правонаступництва (спадкоємства) у повних і командитних товариствах, то тут особливістю є те, що правонаступники (спадкоємці) несуть відповідальність за борги учасника, що виникли за час діяльності товариства перед повним товариством, а також за борги товариства перед третіми особами. Тому спадкоємцям чи правонаступникам, які бажають вступити до повного чи командитного товариства, слід переконатися в тому, що їм не доведеться відповідати за боргами учасника-спадкодавця чи юридичної особи. При наявності таких зобов'язань для спадкоємця може виявитися краще не вступати до товариства, а отримати вартість частини майна товариства у порядку, визначеному цією статтею.

²⁸⁴ Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004 р. — С. 100.

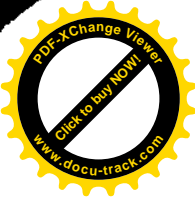

Поряд із цим слід зазначити, що ст. 69 Закону України «Про подарські товариства» містить положення про те, що у зв'язку із то учасника повного товариства правонаступник (спадкоємець), переважне право вступу до товариства за згодою решти учасників договорі повного товариства слід передбачити положення про можливість (чи неможливість) прийняття до товариства спадкоємця (правонаступника).

Відповідно до ч. 4 ст. 29 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» у разі внесення змін до установчих документів, які пов'язані зі зміною складу засновників (учасників) юридичної особи на підставі факту смерті фізичної особи-засновника (учасника) та відмови інших засновників (учасників) у прийнятті спадкоємця (спадкоємців) померлого до складу засновників, крім документів, які передбачені ч. 1 цієї статті, додатково подається нотаріально посвідчена копія свідоцтва про смерть фізичної особи або відповідна довідка органу реєстрації актів громадянського стану чи судове рішення про оголошення громадянина померлим.²⁸⁵

У разі смерті засновника, який є єдиним учасником господарського товариства, корпоративні права переходять до спадкоємця на підставі закону. Об'єктом спадкування є не майно товариства, оскільки воно є власністю самої юридичної особи, а корпоративні права, які належали засновнику.

²⁸⁵ Закон України від 15. 05. 03 «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» №755-IV // ВВР, 2003. — №31-32. — Ст. 263.

РОЗДІЛ 4 ЗАХИСТ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

4. 1. Суть та загальна характеристика захисту корпоративних прав

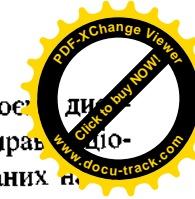
Корпоративні права, як і інші права учасників цивільного обороту, є суб'єктивними правами та підлягають охороні і захисту державою. Право учасників корпоративних відносин на захист впливає із загального права, передбаченого ст. 15 ЦК, і є невід'ємною гарантією здійснення корпоративних прав та інтересів.

Питанню захисту цивільних прав, його суті, місця в системі інших суміжних категорій в науковій літературі приділяється значна увага. Зокрема, предметом дискусії стало співвідношення понять «правова охорона» («охорона цивільних прав») і «правовий захист» («захист цивільних прав»). Не вдаючись до детальної характеристики існуючих поглядів, зазначимо, що найбільш поширеною є позиція, згідно з якою захист прав є більш вузьким поняттям і охоплюється поняттям «охорона прав»²⁸⁶. Так, на думку Я. М. Шевченко, «поняття охорони включає в себе поряд із заходами економічного, політичного, ідеологічного характеру, що забезпечують нормальне регулювання суспільних відносин, попередження правопорушень, усунення причин, що їх породжують (регулятивні норми), також і заходи, спрямовані на поновлення чи визнання прав у разі порушення чи оспорювання їх, а саме — захист (охоронні норми)»²⁸⁷.

Загальні визначення понять «охорона прав» та «захист прав» конкретизуються в наукових джерелах стосовно корпоративних, в тому

²⁸⁶ *Иоффе О. С.* Избранные труды по гражданскому праву: из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». 2-е изд., испр. — М.: «Статут», 2003. — С. 472–473; *Тертышников В. И., Тертышников Р. В.* Формы защиты и осуществления субъективных прав граждан, иностранных граждан, лиц без гражданства и юридических лиц. — Харьков: Консум, 1999. — С. 5; *Дзера І. О.* Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 11–12.

²⁸⁷ *Шевченко Я. М.* Власник і право власності. — К.: Наукова думка, 1994. — С. 130.

числі акціонерних, відносин. Зокрема, О. В. Регурецька в своєму ротаційному дослідженні обґрунтовує визначення охорони прав акціонерів у цивільному праві як сукупності способів, спрямованих на забезпечення реалізації закріплених правовими нормами суб'єктивних прав акціонера, зокрема, права власності на акцію та корпоративних (майнових та немайнових) прав із акції у їх позитивному розвитку, а також способів, передбачених правовими нормами (захисного характеру) і спрямованих на відновлення порушених прав акціонерів або їх визнання або компенсацію заподіяних збитків особам, які їх зазнали, та зазначає, що правовий захист є складовою частиною категорії правової охорони²⁸⁸.

І. В. Спасибо-Фатеева, аналізуючи корпоративні правовідносини, визначає захист як міру дозволеної поведінки правомочної особи, що виражена у можливості самостійно або за допомогою юрисдикційних органів застосувати відносно зобов'язаної особи заходи державно-примусового характеру з метою усунення перешкод у здійсненні суб'єктивного права або відновлення його у попередній стан чи покарання за порушення²⁸⁹.

Окрім місця в наукових дослідженнях займають також обґрунтування співвідношення права на захист і суб'єктивного права особи, зокрема, визнання захисту як самостійного суб'єктивного права на захист чи включення його однією з правомочностей змісту суб'єктивного права. Зважаючи на різні сфери, способи, підстави його реалізації, підходи при характеристиці, право на захист може проявлятися в різних «іпостасях». Разом з тим, з огляду на його важливість, складний зміст, що в свою чергу охоплює ряд правомочностей, особливі процесуальні механізми реалізації, без сумніву обґрунтованим є визнання його самостійним суб'єктивним правом.

Зокрема, в коментарі до ЦК України зазначається, що «право на захист у контексті коментованої глави розглядається як суб'єктивне цивільне право, яке виникає в особи в разі порушення належних їй цивільних прав та інтересів (наприклад, несвочасне виконання зо-

²⁸⁸ *Регурецька О. В.* Охорона прав акціонерів у цивільному праві. — Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. — К., 2005. — С. 6.

²⁸⁹ *Спасибо-Фатеева И. В.* Акционерные общества: корпоративные правоотношения. — Харьков: Право, 1998. — С. 234.

бов'язання або безпідставне утримання третьою особою майна), невизнання цього права (наприклад, невизнання особи правонаступником реорганізованої юридичної особи, невизнання права власності на майно) або оспорування цивільного права (оспорування права на спадщину, оспорування права власності)»²⁹⁰. Підтвердження такої позиції трапляється і в інших наукових джерелах.²⁹¹ Під здійсненням акціонером права на захист розуміється діяльність акціонера, спрямована на забезпечення недоторканності права, припинення його порушень і відновлення порушеного права.²⁹²

У зміст права на захист входять різного характеру елементи як матеріального, так і процесуального характеру. Г. А. Сverdлик і Е. Л. Страунінг вважають, що зміст суб'єктивного права на захист виражається в трьохрівневій системі правомочностей. Перший рівень надає уповноваженій особі можливість визначитись зі способом і формою захисту порушеного права. Другий — дає змогу реалізувати вибраний спосіб в рамках, встановлених законом. Третій полягає в можливості оскаржити в судовому чи адміністративному порядку дії, що порушують її права.²⁹³

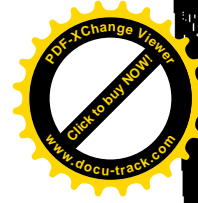
Слід зазначити, що корпоративні права здійснюються до того моменту, коли виникають якісь перешкоди в їх здійсненні, після чого постає необхідність в захисті корпоративних прав. Саме діяльність, спрямована на усунення різного роду перешкод у здійсненні корпоративних прав, яка складає зміст захисту корпоративних прав, підлягає аналізу, визначенню та систематизації в контексті форм, способів та засобів захисту.

²⁹⁰ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. — К.: Істина, 2004. — С. 26.

²⁹¹ Цивільне право України: Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Я. М. Шевченко. — Т.1. Загальна частина. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — С. 69; *Гражданское право: Учебник*. В 2 т. — Т. 1 / Под ред. Е. А. Суханова. — М.: БЕК, 1994. — С. 159–160.

²⁹² Анохин В., Асташкина Е. Теория и практика применения гражданско-правовых способов защиты прав акционеров // *Хозяйственное право*. — 2003. — №8. — С. 57.

²⁹³ Сverdлик Г. А., Страунинг Э. Л. Защита и самозащита гражданских прав: Учебное пособие. — М.: «Лекс-Книга», 2002. — С. 5.

4. 2. Форми захисту корпоративних прав

4. 2. 1. Поняття, суть та різновиди форм захисту корпоративних прав

Важливе місце в механізмі захисту займає встановлений порядок реалізації особою свого права на захист. Такий порядок в юридичній літературі називають формами захисту. При цьому ряд науковців надають йому суто процесуального змісту²⁹⁴. Однак більш точним є ширше визначення форм захисту, що підтверджується і аналізом норм глави 3 ЦК. Відповідно, під формою захисту можна розуміти комплекс внутрішньоузгоджених, організаційних заходів, спрямованих на захист суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів²⁹⁵, або ж як організаційно-правовий порядок реалізації засобів захисту цивільних прав²⁹⁶.

Традиційно в науці цивільного права підтримується поділ форм захисту на юрисдикційну та неюрисдикційну. При юрисдикційній формі захисту особа, права і законні інтереси якої порушено неправомірними діями, звертається за захистом до державних чи інших компетентних органів (в суд, третейський суд, вищестоящу інстанцію та ін.), які уповноважені приймати необхідні заходи для відновлення порушеного права і припинення правопорушень. Неюрисдикційна форма охоплює дії громадян і організацій щодо захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, які здійснюються ними самостійно (самозахист)²⁹⁷.

Юрисдикційна форма захисту передбачає можливість захисту прав в судовому (шляхом звернення до суду) чи адміністративному порядку (шляхом звернення до уповноважених державних органів,

²⁹⁴ Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав. Автореф. дис...кандидата юридичних наук. — Харків, 2002. — С. 9; Штефан М. Й. Цивільний процес. Підручник. — К.: Ін Юре, 1997. — С. 7.

²⁹⁵ Бутнев В. В. К понятію механизма защиты субъективных прав // *Субъективное право: проблемы осуществления и защиты*. — Владивосток, 1989. — С. 10.

²⁹⁶ Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 32.

²⁹⁷ *Гражданское право. Учебник. Часть 1* / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: Проспект, 1998. — С. 282–284.

посадових осіб). Судовий і адміністративний порядок захисту в літературі ще визначають як загальний і спеціальний порядок²⁹⁸, або судовий і позасудовий²⁹⁹. Слід зауважити, що старий ЦК України у ст. 6 прямо закріплював поняття «адміністративний порядок», яке відсутнє в чинному ЦК. Але ст. 17 ЦК України передбачає можливість захисту цивільних прав та інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади АРК або органами місцевого самоврядування, а ст. 18 — нотаріусом, що дає підстави стверджувати про існування адміністративної, а точніше позасудової форми захисту.

Щодо неюрисдикційної форми захисту, то до неї в окремих випадках включають не тільки самозахист, а й заходи оперативного впливу на порушника цивільних прав, розглядаючи їх як два окремих, самостійних види³⁰⁰. При цьому до самозахисту відносять дії фактичного характеру, а до заходів оперативного впливу — дії, які мають юридичний характер, тобто завжди тягнуть за собою відповідну зміну прав і обов'язків. Однак і в одному, і в іншому випадках різні за характером дії мають спільний механізм (порядок) реалізації, а саме, здійснюються особою самостійно, без втручання спеціальних державних органів, і, відповідно, можуть бути об'єднані в одну форму захисту прав — самозахист. Самозахист, у свою чергу, передбачає можливість застосування особою різних способів, засобів, заходів захисту, зокрема заходів оперативного впливу.

Російський законодавець в ст. 12 ЦК Російської Федерації закріпив самозахист як один із способів захисту цивільних прав, що не відповідає положенням теорії, оскільки за своєю суттю самозахист є не способом, а формою захисту і характеризує особливий порядок, комплекс дій по захисту свого права. ЦК України розглядає самозахист як самостійну форму захисту цивільних прав, визначаючи його в ст. 19 як

²⁹⁸ Йоффе О. С., Толстой Ю. К. Основы советского гражданского законодательства. — Л.: Из-во Ленинградского у-та, 1962. — С. 22–26.
²⁹⁹ Гражданское и семейное право Украины / Отв. ред. Е. О. Харитонов. — Харьков: Одиссей, 1999. — С. 58.
³⁰⁰ Гражданское право. В 2-х томах. Том 1. Учебник / Отв. ред. Е. П. Суханов. — М.: Изд-во БЕК, 2002. — С. 412–420; Цивільне право України. Підручник. У 2 кн. / За ред. О. В.Дзери, Н. С.Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — Книга 1. — С. 249–250.

застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом, а не суперечать моральним засадам суспільства.

Таким чином, аналіз теоретичних положень та норм законодавства України дає підстави, на нашу думку, виділяти три різні за значимістю, відмінні в механізмі реалізації, самостійні форми захисту цивільних прав: 1) судову, 2) позасудову, 3) самозахист.

Ці загальні форми захисту цивільних прав повною мірою поширюються на захист корпоративних прав. Зокрема, О. Р. Кібенко стосовно захисту прав акціонерів зазначає: «Права акціонерів можуть захищатись різними способами (а точніше в різних формах — *авт.*):

- 1) внутрішніми (корпоративними) (по суті це і є самозахист — *авт.*),
 - 2) шляхом звернення до ДКЦПФР (адміністративний, позасудовий порядок — *авт.*),
 - 3) в судовому порядку»³⁰¹.
- Розглянемо ці форми детальніше.

4. 2. 2. Самозахист корпоративних прав

При характеристиці самозахисту в науковій літературі зазначається, що дії, спрямовані на самозахист, в окремих випадках застосовуються ще до виникнення реальної загрози порушення права, хоч механізми їх реалізації дійсно спрацьовують тільки після порушення суб'єктивного цивільного права, до цього ж ці дії спрямовані на забезпечення недоторканності права³⁰². Самозахист корпоративних прав відбувається шляхом реалізації наданих учасникам законодавством та внутрішніми актами товариства можливостей по забезпеченню своїх прав без звернення до суду чи інших спеціальних державних органів. В корпоративних правовідносинах, на відміну від інших, ця форма відіграє значну роль в захисті прав, що безпосередньо впливає з особливостей корпоративних правовідносин, корпоративного управління та організації діяльності господарських товариств. Зокрема, законодавством закріплено ряд положень щодо діяльності господарських товариств, які є своєрідними гарантіями прав їх учасників, а також

³⁰¹ Кібенко Е. Р. Корпоративное право Украины. Учебное пособие. — Х.: Эспада, 2001. — С. 248–249.
³⁰² Свердлык Г. А., Страунинг Э. Л. Защита и самозащита гражданских прав: Учебное пособие. — М.: «Лекс-Книга», 2002. — С. 155.

можливості учасників у випадках, коли є порушення їх прав чи, на їх думку, такі порушення можуть реально виникнути, припинити їх шляхом звернення до внутрішніх органів управління господарським товариством.

При цьому, на нашу думку, залежно від порядку реалізації самозахисту можна виділяти:

1. Безпосередній порядок самозахисту корпоративних прав, який передбачає самостійні дії учасників товариства без залучення інших суб'єктів, зокрема органів управління товариством.

Першочерговою можливістю самозахисту в цьому аспекті є можливість брати участь в управлінні справами товариства, наприклад, шляхом голосування на загальних зборах приймати рішення, які унеможливають порушення своїх прав.

Як зазначає О. В.Щербина стосовно акціонерного товариства, «сама безпосередня участь акціонерів в управлінні товариством та контроль за діяльністю органів управління є однією з умов ефективності корпоративного управління та гарантією захисту інтересів акціонерів»³⁰³. Щоправда, в акціонерному товаристві це в основному стосується власників контрольних пакетів акцій, оскільки можливість дрібних акціонерів «провести» своє рішення на загальних зборах є практично нереальною.

Забезпеченню захисту своїх прав слугує і передбачена Законом України «Про господарські товариства» можливість акціонерів, які володіють в сукупності понад 10% акцій (ст. 45), та учасників ТОВ і ТДВ, які володіють в сукупності понад 20% голосів (ст. 61), самим скликати загальні збори товариства, якщо на їх вимогу у відповідні строки збори не були скликані³⁰⁴. Як свідчить практика, що підтверджується і звітом Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку³⁰⁵, серед типових порушень є саме не скликання виконавчим

³⁰³ Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 68.

³⁰⁴ Практичні механізми реалізації відповідного права, детальніше див.: Кибенко Е., Доля Т. Проведення общего собрания без содействия правления акционерного общества — миф или реальность? // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — №8. — С. 12–15.

³⁰⁵ Звіт Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2003 рік // Ринок цінних паперів України. — 2004. — №7–8.

органом загальних зборів акціонерів на вимогу акціонерів, які мають достатньою кількістю голосів.

В проекті Закону України «Про акціонерні товариства» вперше передбачено право акціонерів на кумулятивне голосування при обранні наглядової ради, що є ще одним механізмом самозахисту і забезпечення своїх прав та інтересів.

Особлива ситуація виникає в товариствах з обмеженою відповідальністю, в яких є два учасники з однаковими частками у статутному фонді і, відповідно, однаковою кількістю (по 50%) голосів. У випадку виникнення конфліктів між ними реальна можливість реалізації права управління товариством, вирішення питань голосуванням на загальних зборах практично втрачається. Зокрема, у такій ситуації в судовому порядку було вирішено питання про виключення учасника зі складу товариства з обмеженою відповідальністю, оскільки на зборах вирішення такого питання було реально неможливим (постанова президії Київського обласного суду від 31. 08. 2000 р.³⁰⁶).

Найменше можливостей в реалізації цієї форми захисту має особлива група учасників командитного товариства — вкладники, оскільки згідно зі ст. 81 Закону України «Про господарські товариства» управління справами командитного товариства здійснюється тільки учасниками з повною відповідальністю. Це своєрідна «плата» за надані їм більші гарантії отримання дивідендів та повернення вкладів. Разом із тим доцільно було б передбачити можливість залучення вкладників до прийняття рішень, які зачіпають їх майнові інтереси (про виплату їм частини прибутку, про реорганізацію чи ліквідацію товариства тощо).

Відповідно до ст. 68 Закону України «Про господарські товариства» ведення справ повного товариства здійснюється за загальною згодою всіх учасників. Ведення справ товариства може здійснюватись або всіма учасниками, або одним чи кількома з них, які виступають від імені товариства. В останньому випадку обсяг повноважень учасників визначається дорученням, яке повинно бути підписано рештою учасників товариства. При цьому в законодавстві чітко не визначено порядок прийняття рішень учасниками повного товариства, крім загального принципу голосування: «один учасник — один голос». На думку О. Р. Кібенко, в установчому договорі повного товариства може бути встановлене інше правило, згідно з яким учасники мають кількість

³⁰⁶ Рішення Верховного Суду України. — 2001.

голосів, пропорційно розміру їх часток в сукупному капіталі товариства.³⁰⁷ Щоправда, така точка зору не відповідає суті повного товариства, яке передбачає спільність діяльності і солідарну відповідальність учасників. Встановлення цього положення може призвести до порушення, ущемлення прав окремих учасників, які незалежно від розміру внесеного вкладу будуть відповідати за борги товариства на умовах солідарної відповідальності всім своїм майном. Тому в діяльності повного товариства повинен однозначно реалізовуватись і забезпечуватись принцип рівності учасників у вирішенні всіх питань діяльності товариства.

2. Опосередкований порядок самозахисту, який потребує залучення до захисту своїх прав органів управління акціонерним товариством.

Так, згідно зі ст. 43 Закону України «Про господарські товариства» будь-який акціонер має право вносити свої пропозиції до порядку денного загальних зборів (щоправда, рішення про включення цих пропозицій приймається правлінням). Пропозиції акціонерів, що володіють понад 10% голосів, вносяться до порядку денного обов'язково. Подібні можливості передбачено і для учасників ТОВ і ТДВ (ст. 60 Закону України «Про господарські товариства»). На вимогу акціонерів, що володіють понад 10% голосів (ст. 49 Закону України «Про господарські товариства»), або будь-кого з учасників ТОВ, ТДВ (ст. 63 Закону України «Про господарські товариства») проводяться перевірки ревізійною комісією фінансово-господарської діяльності правління (дирекції), що може стати підставою виявлення і припинення порушень з боку правління.

Важливе значення у плані самозахисту прав акціонерів має право, в передбачених законом випадках, вимагати викупу товариством належних йому акцій (так зване право на незгоду), коли він не брав участі чи не згідний з прийнятими загальними зборами рішеннями. Право на незгоду є ефективним у разі, коли акціонер не погоджується із рішенням загальних зборів акціонерів, але має таку кількість акцій, за якої не може впливати на відповідне рішення. Встановлення на законодавчому рівні обов'язку акціонерного товариства викупити в акціонера акції за ринковою ціною, якщо він голосував проти рішення зага-

³⁰⁷ Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины. Учебное пособие. — Х.: Эспада, 2001. — С. 129.

льних зборів, є суттєвим способом захисту прав дрібного акціонера. На жаль, чинний Закон України «Про господарські товариства» на відміну від Федерального Закону Росії «Про акціонерні товариства» не закріплює таку можливість, однак на сьогодні вона все ж визначена низкою інших нормативно-правових актів³⁰⁸. Детальне врегулювання цього права міститься в проекті Закону України «Про акціонерні товариства». Зокрема, проект закріплює: «Кожний акціонер — власник простих акцій товариства має право вимагати здійснення обов'язкового викупу товариством належних йому голосуючих акцій, якщо він зареєструвався для участі у загальних зборах та голосував проти прийняття загальними зборами рішень про:

- припинення (крім ліквідації) товариства, зміну його типу з публічного на приватне;
- вчинення товариством значного правочину;
- зміну розміру статутного капіталу;
- незастосування переважного права акціонерів».

При цьому остання редакція проекту обмежила ці випадки, названими вище, на відміну від попередніх редакцій проекту Закону, в яких до підстав реалізації такого права було ще додатково віднесено: внесення змін і доповнень до статуту та/або внутрішніх документів товариства, які обмежують права акціонерів; затвердження річних результатів діяльності акціонерного товариства, включаючи його дочірні підприємства, звітів і висновків ревізійної комісії, порядку розподілу прибутку, строку та порядку виплати частки прибутку (дивідендів), визначення порядку покриття збитків; невиклату дивідендів у разі наявності чистого прибутку за відповідний період.

На думку О. М. Вінник, одним з дієвих механізмів розв'язання корпоративних конфліктів є запровадження обов'язкового внутрішньокорпоративного механізму вирішення конфліктних ситуацій, без застосування якого спір не може розглядатись в адміністративних або судових органах (щоправда, таке застереження не є, на нашу думку, достатньо обґрунтованим і право на звернення до суду не повинно бути пов'язане з обов'язковістю проходження інших процедур), зокрема, створення для розгляду корпоративних конфліктів спеціального органу — арбітражної комісії в товариствах з кількістю учасників по-

³⁰⁸ Детальніше див.: Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины. Учебное пособие. — Х.: Эспада, 2001. — С. 242–244.

над 1000 осіб, можливість залучення за згодою сторін конфлікту незалежного посередника тощо.³⁰⁹

Особливістю вказаних механізмів самозахисту є те, що найбільш ефективними вони стають тоді, коли реалізуються колективно, шляхом об'єднання з іншими зацікавленими учасниками товариства.

4. 2. 3. Позасудова форма захисту

Позасудова форма захисту корпоративних прав полягає в можливості звернутися за захистом своїх прав до спеціальних державних органів управління. Щоправда, такий механізм, в основному, стосується акціонерів і пов'язаний з особливостями діяльності акціонерних товариств, обігу акцій тощо. Окремі функції управління, регулювання та контролю, що забезпечують захист прав та інтересів акціонерів державної форми власності, здійснюють Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, Державна податкова адміністрація України.

Найбільш дієвою в цьому плані є діяльність Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України та її територіальних управлінь, статус якої визначений Законом України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»³¹⁰ та Указом Президента України від 14. 02. 1997 року «Про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку в Україні»³¹¹. Комісія виконує ряд функцій, які прямо чи опосередковано пов'язані з забезпеченням прав акціонерів. У процесі їх здійснення Комісія має право: виносити в разі порушення законодавства про цінні папери, її власних нормативних актів попередження, зупиняти на строк до одного року розміщення (продаж) та обіг цінних паперів того чи іншого емітента, дію виданих нею спеціальних дозволів (ліцензій), анулювати дію таких дозволів (ліцензій); звертатися до суду та господарського суду з позовами (заявами) у зв'язку з порушенням законодавства України про цінні папери; зупиняти в разі виявлення ознак правопорушення у вигляді випуску в обіг або розміщення не зареєстрованих відповідно до чинного законодавства цінних паперів чи діяльності на ринку цінних паперів без спеці-

³⁰⁹ Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. — К.: Атіка, 2003. — С. 271.

³¹⁰ ВВР. — 1996. — №51. — Ст. 292.

³¹¹ Урядовий кур'єр. — 1997. — №31–32.

льного дозволу (ліцензії) всі операції по банківських рахунках юридичної особи до виконання або скасування в судовому порядку рішення про накладення штрафу, за винятком сплати державного мита з заяв і скарг, що подаються до суду; у разі порушення фондовою біржею законодавства про цінні папери, статуту та правил фондової біржі зупиняти торгівлю на ній до усунення таких порушень; здійснювати контроль за достовірністю інформації, що надається емітентами та особами, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів, та її відповідністю встановленим стандартам; проводити самостійно чи разом з іншими відповідними органами перевірки та ревізії фінансово-господарської діяльності емітентів, осіб, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів, фондових бірж та саморегульованих організацій; надсилати емітентам, особам, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів, фондовим біржам та саморегульованим організаціям обов'язкові до виконання розпорядження про усунення порушень вимог законодавства про цінні папери та вимагати надання необхідних документів відповідно до чинного законодавства; надсилати до правоохоронних органів матеріали стосовно фактів правопорушень, за які передбачено адміністративну та кримінальну відповідальність, якщо до компетенції Комісії не входить накладення адміністративних стягнень за такі правопорушення; накладати на осіб, винних у порушенні вимог законодавства про цінні папери, адміністративні стягнення, а також штрафні та інші санкції аж до анулювання дозволів на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів; порушувати з метою захисту інтересів інвесторів та громадян питання про звільнення з посад керівників фондових бірж та інших установ інфраструктури фондового ринку у випадку недодержання ними чинного законодавства України та інше.

Зокрема, при реалізації свого права на управління справами товариства, з метою забезпечення належної організації і проведення загальних зборів, акціонери мають право звернутись до ДКЦПФР з пропозицією про призначення представників Комісії для контролю за реєстрацією акціонерів для участі в загальних зборах (2.1. Положення про проведення контролю за реєстрацією акціонерів для участі в загальних зборах акціонерних товариств, затвердженого рішенням ДКЦПФР від 23.12.1998 р.³¹²). Без сумніву, правильність проведення реєстрації уча-

³¹² Урядовий кур'єр. — 1999. — №60–61.

ників, від якої залежить склад учасників зборів, належність їм відповідної кількості акції, а, відповідно, і результати голосування та прийняття рішень, є надзвичайно важливими. У випадку виявлення порушень можуть бути застосовані санкції безпосередньо Комісією (відповідно до її компетенції) або ж направлені документи до правоохоронних органів. Компетенція ДКЦПФР щодо накладення адміністративних стягнень та інших санкцій за порушення законодавства визначена ст.11–13 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» і Правилами розгляду справ про порушення вимог законодавства на ринку цінних паперів та застосування санкцій, затвердженими наказом ДКЦПФР від 09.01.1997 р. в редакції від 13. 02. 2001 р.³¹³ Згадані Правила визначають порядок та строки розгляду Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку та її територіальними органами справ про порушення громадянами, посадовими особами та юридичними особами вимог законодавства на ринку цінних паперів. Розділ 18 Правил визначає санкції, які застосовуються до учасників ринку цінних паперів за порушення законодавства. Зокрема, до учасників ринку цінних паперів за порушення законодавства передбачено застосування таких санкцій:

- до юридичних осіб штрафу у розмірі до 10 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або в розмірі до 150 відсотків одержаного прибутку (надходжень), одержаних у результаті цих дій, — за випуск в обіг та розміщення юридичними особами незареєстрованих цінних паперів відповідно до чинного законодавства (п. 18.1 Правил); штрафу у розмірі до 5000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян — за діяльність юридичних осіб на ринку цінних паперів без спеціального дозволу (ліцензії), одержання якого передбачено чинним законодавством (п. 18.2 Правил) та інші;
- до громадян чи посадових осіб — штраф у розмірі від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян — за здійснення громадянином чи посадовою особою юридичної особи операцій з випуску в обіг або розміщення не зареєстрованих відповідно до чинного законодавства цінних паперів (п. 18.11 Правил); штраф у розмірі від 20 до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян — за здійснення громадяни-

ном чи посадовою особою юридичної особи операцій з купівлі та продажу цінних паперів без спеціального дозволу (ліцензії). Застосування якого передбачено чинним законодавством (п. 18.1 Правил) тощо.

Громадяни також можуть безпосередньо звернутись до ДКЦПФР та її територіальних органів зі скаргами про поновлення прав та захист законних інтересів на ринку цінних паперів, порушених діями або бездіяльністю суб'єктів ринку цінних паперів, рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, установ та посадових осіб, порядок розгляду і реагування на які визначено Правилами розгляду звернень громадян до Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку та її територіальних органів, затвердженими наказом ДКЦПФР від 21. 07. 97 р.³¹⁴

Комісія, як правило, застосовує до учасників ринку санкції у вигляді штрафів (наприклад, Постанова №24-СЄ від 27.10.03 р. про накладення санкції за правопорушення на ринку цінних паперів щодо ВАТ «Нафто-Юг», яке не здійснило повідомлення акціонерів про проведення загальних зборів акціонерів 30. 04. 01 та 29. 04. 02, ДКЦПФР було застосовано штраф у розмірі 170 гривень). Крім того, ДКЦПФР нерідко застосовує санкції у вигляді попереджень, що має сприяти додержанню законодавства учасниками ринку цінних паперів та охороні прав акціонерів.

Слід зауважити, що в інших державах відповідні органи управління мають ширші контрольні повноваження, які, можливо, було б доцільним запровадити і в нас.³¹⁵ Зокрема, відповідний державний орган РФ наділений значними повноваженнями по накладенню штрафів на юридичних чи посадових осіб, які порушують права акціонерів, що передбачено окремим Федеральним Законом в редакції від 05. 03. 99 року «Про захист прав і законних інтересів інвесторів на ринку цінних паперів».

Крім державних органів виконавчої влади захист порушених прав здійснюють й інші суб'єкти, які не належать до системи органів держави. Так, відповідно до ст. 18 ЦК захист цивільних прав здійснює нотаріус шляхом вчинення виконавчого напису на борговому докуме-

³¹³ Офіційний Вісник України. — 2001. — №12. — Ст. 521.

³¹⁴ БД НАУ- Експерт (007).

³¹⁵ Ромашко О., Грищенко А. Запобігання правопорушенням на ринку цінних паперів: актуальні проблеми // Право України. — 2000. — №5. — С. 85–88.

і у випадках і порядку, встановленому законом. Порядок вчинення виконавчих написів врегульовано Законом України «Про нотаріат»³¹⁶, інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженою наказом Мініюсту України від 03. 03. 2004 р.³¹⁷, постановою Кабінету Міністрів України від 29. 06. 1999 р., якою затверджено Перелік документів, за якими стягнення провадиться в безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів³¹⁸. Зокрема, стягнення заборгованості на основі виконавчого напису можливе відповідно до п.1 вищезазначеного Переліку за нотаріально посвідченими угодами, які передбачають сплату грошових сум, передачу або повернення майна, а також право звернення стягнення на заставлене майно. При здійсненні відповідного роду захисту побічно можуть захищатись і корпоративні права учасників господарських товариств.

Зважаючи на складність та тривалість судової процедури розгляду справ, в багатьох ситуаціях більш дієвою, простою і оперативною може стати позасудова форма захисту, застосування якої варто було б поширити на більше коло корпоративних конфліктів.

4. 2. 4. Судова форма захисту

Судова форма захисту здійснюється судами у спеціальному процесуальному режимі. Вона має універсальний характер і за своїм значенням посідає провідне місце серед інших форм захисту. Як зазначає О. Ф. Скакун, судовий захист, особливо при наявності незалежної судової системи, набагато об'єктивніший, кваліфікованіший, неупередженіший, ніж адміністративний.³¹⁹

Враховуючи особливості порядку (процедури) реалізації судової форми, в ній можна виділяти цивільно-правову, кримінально-правову, адміністративно-правову, господарсько-правову процедури захисту.

Зокрема, в Кримінальному кодексі України були вперше закріплені правопорушення: в 1994 р. — «порушення порядку емісії та обігу цінних паперів»; в 2001 р. — «здійснення професійної діяльності на

³¹⁶ ВВР. — 1993. — №39.
³¹⁷ Офіційний вісник України. — 2004. — №10. — Ст. 639.
³¹⁸ Офіційний вісник України. — 1999. — №26.
 Кримінально-правова і адміністративно-правова процедури захисту не будуть предметом розгляду в представленому дослідженні.
³¹⁹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права. — Харків: Консум, 2001. — С. 191.

ринку цінних паперів з порушенням ліцензування», «фіктивне банкрутство». В 2003 р. в Кодексі про адміністративні правопорушення було закріплене правопорушення «порушення вимог з емісії інших нормативних актів з емісії цінних паперів». Кримінальним кодексом України передбачено й інші злочини, внаслідок вчинення яких можуть бути порушені корпоративні права: фіктивне банкрутство, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконні дії у разі банкрутства, виготовлення, збут, використання підроблених недержавних цінних паперів, здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів з порушенням умов ліцензування. Акція може бути предметом злочинів проти власності: крадіжки, шахрайства тощо.

Судовий захист корпоративних прав являє собою діяльність судів (Конституційного, судів загальної юрисдикції, третейських судів), спрямована на забезпечення недоторканності права, припинення порушень, відновлення порушених прав. Суди здійснюють захист на основі наданих їм Конституцією і законами України повноважень. Основу правового регулювання судового захисту корпоративних прав становлять закони та інші нормативно-правові акти, міжнародні договори, які містять процесуально-правові норми.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про судоустрій України» судову систему України становлять суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України. Система судів загальної юрисдикції будується за принципом територіальності і спеціалізації та передбачає наявність загальних і спеціалізованих судів. Спеціалізованими судами зокрема, господарські та адміністративні суди.

Конституційний Суд України забезпечує принципово новий механізм захисту прав, виступаючи судовим органом конституційного контролю. В плані захисту корпоративних прав, зокрема прав акціонерів, на увагу заслуговує рішення Конституційного суду України у справі про конституційним зверненням закритого акціонерного товариства («Слонь» та громадянина Винника В. В. про офіційне тлумачення пункту 2 ч. 2 ст. 28 Закону України «Про господарські товариства», абз. 1 ч. 5 ст. 4 Закону України «Про власність» (справа про права акціонерів ЗАТ) від 11. 05. 2005р.³²⁰ Об'єктивним підґрунтям необхі-

³²⁰ ВВР. — 2002. — №27-28. — Ст. 180.
³²¹ Офіційний вісник України. — 2005. — №21. — Ст. 1135.

сті роз'яснення порядку відчуження акцій закритого акціонерного товариства стала протилежна позиція, яку зайняли загальні і господарські суди щодо можливості акціонерів ЗАТ вільно розпоряджатись належними їм акціями³²². Даним рішенням Конституційного суду України підтверджена можливість передбачення в установчих документах закритого акціонерного товариства переважного права акціонерів товариства на придбання акцій, що відчужуються іншими акціонерами товариства, що не є порушенням права власника на вільне розпорядження належним йому майном.

Діяльність загальних, господарських та адміністративних судів розмежовується за визначеною законом сукупністю повноважень щодо розгляду справ, віднесених до їх компетенції, — підвідомчістю.

Загальні суди розглядають справи про захист порушених прав в порядку цивільного судочинства на основі Цивільного процесуального кодексу України. Відповідно до ст.15 ЦПК суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства. При цьому відповідні категорії справ розглядаються в порядку позовного, наказного та окремого провадження.

Наказне провадження регулюється нормами розділу II ЦПК і передбачає постанову судового наказу, який є особливою формою судового рішення про стягнення з боржника грошових коштів або витребування майна за заявою особи, якій належить право такої вимоги. Судовий наказ може бути видано, якщо:

- 1) заявлено вимогу, яка ґрунтується на правочині, вчиненому у письмовій формі;
- 2) заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати;
- 3) заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника та в інших випадках, встановлених законом.

Відповідно до ст. 234 ЦПК окреме провадження — це вид неповного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються циві-

³²² Володина Ю. Акционеры, будьте бдительны // Юридическая практика. — 2002. — №45 (5 ноября); Інформаційний бюлетень ПАРД. — 2002. — №11.

льні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів осіб, створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав, зокрема, відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі (п. 6 ч. 2 ст. 234 ЦПК).

Основна кількість справ, пов'язаних із захистом корпоративних прав, до останнього часу розглядалася в порядку позовного провадження через подання позову про захист порушеного права, порядок реалізації якого закріплений розділом III ЦПК.

Відповідно до ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень. Зокрема, до компетенції адміністративних судів віднесено спори фізичних чи юридичних осіб зі суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності.

Підвідомчість господарських судів, які вирішують господарські спори, визначається ст. 12 Господарського процесуального кодексу України.

Існування різних ланок судів породжує проблеми розмежування компетенції між ними, що є проблемою не тільки української судової практики. Звернення не до того суду, який за законом уповноважений розглядати по суті правову вимогу заявника, в цивільному, господарському чи адміністративному процесі тягне за собою негативні для нього наслідки, оскільки неналежний суд не може здійснити за хист порушеного права. Це, в принципі, є нормальним явищем при чіткому визначенні законодавцем правил компетенції (підвідомчості), що дають змогу і суду, і особам, які до нього звертаються, ясно уявити собі, який суд є належним для розгляду тієї чи іншої вимоги. Якщо така ясність відсутня, то виникає проблема з доступністю правосуддя.³²³

³²³ Луспенник Д. Юрисдикційність корпоративних спорів // Юридичний вісник України. — №4 (27 січня — 2 лютого 2007 року).

Зокрема, з моменту запровадження спеціалізованих адміністративних судів виникли проблеми з розмежуванням компетенції між адміністративними і господарськими судами. Як зазначається в інформаційному листі Верховного Суду України від 26. 12. 2005 р. №3.2. — 2005, аналіз нині діючої редакції КАС України не надає можливості сформулювати загальне правило, відповідно до якого відбувається розмежування компетенції між адміністративними та господарськими судами. Верховний суд України визначив основні позиції з цих питань, які зводяться до такого: стаття 17 КАС України встановлює категорії спорів, на які поширюється компетенція адміністративних судів, щодо вирішення адміністративних справ. З господарськими спорами можуть пересікатись категорії спорів, визначені в пунктах 1, 3, 4 вказаної статті, а саме:

- а) спори осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності;
- б) спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, а також спори з приводу укладання та виконання адміністративних договорів;
- в) спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом.

В усіх наведених категоріях спорів передбачено, що хоча б однією із сторін такого спору повинен бути суб'єкт владних повноважень. У випадку, якщо суб'єкт (у тому числі орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа) у спірних правовідносинах не здійснює вказаних владних управлінських функцій (щодо іншого суб'єкта, який є учасником спору), то такий суб'єкт не перебуває «при здійсненні управлінських функцій» та не має встановлених нормами КАС України необхідних ознак суб'єкта владних повноважень. Відповідно, можна виокремити певні категорії справ, розгляд яких відповідно до статей 1, 4, 17 КАС України має здійснюватись у порядку адміністративного судочинства:

- а) спори осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності, у яких такий суб'єкт своїми владними рішеннями чи діями зобов'язує цих осіб вчиняти певні дії, утримуватись від вчинення певних дій, нести відповідальність. При цьому особи згідно з нормами чинного законодавства України зобов'язані виконувати такі владні рішення чи вимоги суб'єкта владних повноважень;

б) спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, а також спори з приводу укладання та виконання адміністративних договорів, тобто двобічних багатосторонніх угод, зміст яких складають права та обов'язки сторін, що впливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень, який є однією із сторін угоди.³²⁴

Таким чином, до компетенції адміністративних судів в системі справ про захист корпоративних прав відносяться, зокрема, справи про оскарження незаконних дій чи бездіяльності Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України і її територіальних управлінь, інших органів державної виконавчої влади (як наприклад, спір про визнання недійсними змін до установчих документів АТ та скасування державної реєстрації зазначених змін, який залежно від суб'єктного складу позивачів раніше підлягав розгляду в загальному чи господарському суді). Разом з тим в адміністративних судах не підлягає розгляду значна категорія корпоративних спорів про оскарження рішень і дій органів управління господарськими товариствами (загальних зборів, правління, спостережної ради, ревізійної комісії тощо). Ці органи здійснюють внутрішньогосподарське управління, не наділені владними управлінськими повноваженнями публічно-правового характеру і подібного роду спори не стосуються сфери публічно-правових відносин.

Окремо слід звернути увагу на проблеми, що тривалий час існували у зв'язку з можливістю розгляду однакового роду корпоративних спорів загальними та господарськими судами. Підвідомчість таких спорів визначалася складом осіб, які беруть участь у справі. При цьому такі особи могли мати різний правовий статус. Наприклад, сторонами в спорі могло виступати саме господарське товариство як юридична особа та інші юридичні особи, а саме: реєстратор, орган державної влади, інші підприємства (кредитори чи боржники) тощо. Спір міг виникати всередині самого товариства: між його учасниками (якими можуть виступати як фізичні особи — громадяни, так і юридичні особи); учасниками та господарським товариством в особі його органів управління. Відповідно, якщо сторонами в судовому процесі були юридичні особи, то такий спір підлягав розгляду в господарському

³²⁴ Інформаційний лист Верховного Суду України від 26. 12. 2005 року №3.2. — 2000.

уді, якщо ж одною із сторін був громадянин, то справу розглядав загальний суд. Як підкреслюється в спільному листі Верховного Суду України та Вищого арбітражного суду України №01-8/518а від 20.07.1995 р. за загальним правилом підвідомчість цивільних справ та господарських спорів визначається законодавчими актами України, однак у випадках, коли в законодавчих актах підвідомчість спорів визначена нечітко, слід виходити із суб'єктного складу учасників спору; якщо сторонами у справі є юридичні особи, спір підлягає вирішенню арбітражним судом, за винятком випадків, передбачених законодавством. Цей підхід, який в цілому відповідав положенням цивільного і господарського процесу, разом з тим не сприяв захисту прав учасників господарських товариств. Нерідко в спорах між юридичними особами виникали ситуації, коли прямо чи побічно зачіпалися інтереси учасників-громадян, які учасниками господарського процесу (за загальним правилом) бути не можуть.

Аналіз судової практики в Україні по даній категорії справ також свідчить про те, що по окремих аналогічних питаннях трапляється різний підхід до їх вирішення господарськими та загальними судами. На цю обставину, зокрема, звертала увагу президія Верховного Суду України в своїй постанові від 03. 03. 2004 р. №15³²⁵, вказуючи, що застосування принципу визначення підвідомчості справ господарським і загальним судам за суб'єктивним складом нерідко породжує значні проблеми при визначенні підвідомчості справ у спорах про визнання недійсними рішень органів акціонерного товариства у разі, якщо серед акціонерів товариства є фізичні особи. У результаті вивчення практики розгляду судами спорів про визнання недійсними рішень загальних зборів виявлено непоодинокі випадки, коли спір із того ж предмета і на тих самих підставах одночасно розглядається в господарському і загальному судах, при цьому у справах виносяться взаємовиключні рішення або штучно створюється преюдиція. Так, протилежну позицію зайняли ці суди щодо можливості акціонерів закритих акціонерних товариств вільно розпоряджатися належними їм акціями, що в

³²⁵ Узагальнення судової практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про господарські товариства» у частині регулювання діяльності господарських товариств: судова палата в господарських справах Верховного Суду України 01. 01. 2004 // Судова практика. — 2005. — №3—4.

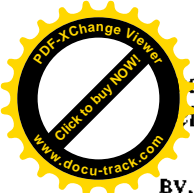

кінцевому рахунку привело до розгляду даного питання на рівні конституційного Суду України, про що було сказано вище. Недоброзичливість учасників процесу, сприяння їм з боку окремих суддів, ланок нерідко приводили до значних порушень прав учасників і господарських товариств, створювали формальні правові підстави вибирати «зручний» для себе суд тощо.

Наведені положення стали свідченням неналежного забезпечення прав учасників господарських товариств у процесі судового розгляду справ та підтвердили необхідність передачі подібної категорії спорів в підвідомчість одній ланки судів, про що не раз наголошувалось в науковій літературі, підтримувалось вищим судовим органом України та було сприйнято, зокрема, сусіднім російським законодавцем ще у 2002 році, який відніс до підвідомчості арбітражних судів всі корпоративні спори, зокрема, спори між акціонером і акціонерним товариством, учасниками інших господарських товариств, які впливають із діяльності господарських товариств, за винятком трудових спорів (ст. 33 АПК РФ). Така зміна підвідомчості була запроваджена в Україні лише в кінці 2006 року Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та корпоративних спорів».³²⁶

Названим законом до компетенції господарських судів віднесено справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів. Логічно зрозуміло, що суб'єктивний склад учасників спору в даному разі значення не має. Цим же Законом доповнено ст. 167 Господарського кодексу України визначенням поняття «корпоративні відносини», під якими розуміються відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав, визначення яких, в свою чергу, закріплено ч. 1 цієї статті. Крім того, для корпоративних спорів, що розглядаються господарськими судами, встановлена виключна підсудність, тобто позов повинен пред'являтися до суду за місцезнаходженням господарського товариства.

³²⁶ ВВР. — 2007. — №9. — Ст. 77.

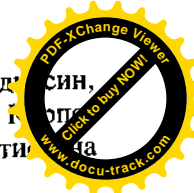

а згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Передача корпоративних спорів до однієї ланки судів, без сумніву, зніме ряд проблемних питань, що виникали на практиці в процесі захисту прав учасників господарських товариств. Однак в юридичних публікаціях відразу ж після прийняття цього закону звертається увага на необхідність розмежування корпоративних та інших суміжних спорів, зокрема: при визначенні предмета та підстави пред'явленого позову, аби під трудовим спором не маскувався корпоративний спір з метою перехвату корпоративного контролю, наприклад, про поновлення на роботі керівника, повноваження якого були достроково припинені загальними зборами, при цьому одночасно можуть безпідставно заявлятися клопотання про забезпечення позову (зупинення дії рішень загальних зборів, про заборону новому керівництву приймати якісь рішення тощо); невідомість в даному випадку сімейних спорів, пов'язаних з майновими правами подружжя щодо майна, яке випростовується в діяльності господарського товариства; складність у визначенні підвідомчості у спорах, пов'язаних з діями щодо права на акції, зокрема визнання права на акції.³²⁷ Взагалі питання застосування положень трудового законодавства до формування органів управління та їх діяльності у сфері корпоративних відносин є проблемним та неоднозначно трактується в літературі.³²⁸ Звичайно, подібних ситуацій в судовій практиці буде ще багато і вони неодноразово будуть предметом теоретичного та практичного аналізу.

Особливий порядок розгляду та вирішення спорів передбачений в третейських судах. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про третейські суди»³²⁹ третейський суд — недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин. Сторонами третейського розгляду можуть виступати фізичні чи юридичні особи. Третейським судам підвідомчі будь-

³²⁷ Луспенник Д. Юрисдикційність корпоративних спорів // Юридичний вісник України. — №4 (27 січня — 2 лютого 2007 року).
³²⁸ Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2006. — №11. — С. 337–344.
³²⁹ ВВР. — 2004. — №23. — Ст. 1540.

які спори, що виникають з цивільних чи господарських правовідносин, за винятком окремих категорій спорів, передбачених Законом. Корпоративні спори за загальним правилом теж можуть передаватися на розгляд третейського суду.

4. 3. Способи та засоби захисту корпоративних прав

4. 3. 1. Загальнотеоретична характеристика способів та засобів захисту корпоративних прав

При характеристиці механізму захисту цивільних прав поряд з поняттям «форм» захисту використовуються поняття «способи» захисту та «засоби» захисту.

Термін «способи захисту» закріплений в ст. 16 ЦК, в якій дається перелік основних способів захисту цивільних прав. В літературі при визначенні поняття «способу захисту права» застосовуються такі характеристики як «захід державного примусу»³³⁰, «захід примусового характеру»³³¹, що в сучасних умовах не зовсім відповідає суті можливих до застосування способів захисту прав. Іноді трапляється фактично ототожнення поняття «способи» і «засоби захисту прав» шляхом заміни їх одне одним в процесі характеристики³³². Це певною мірою пояснюється тим, що раніше діючий ЦК УРСР не застосовував поняття «спосіб», а при переліку можливих заходів захисту прав вказував, що захист може здійснюватись «іншими засобами, передбаченими законом». На думку І. О. Дзери, взагалі більш правильним є застосування терміна «засіб», а не «спосіб» захисту в контексті ст. 6 ЦК УРСР і ст. 16 чинного ЦК України³³³.

³³⁰ Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве. — Львов: Вища школа, 1985. — С. 13.
³³¹ Гражданское право. Учебник. Часть 1 / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: Проспект, 1998. — С. 284; Бірюков І. А., Заїка Ю. О., Співак В. М. Цивільне право України. Загальна частина. — К.: Наукова думка, 2000. — С. 122.
³³² Цивільне право України. Підручник / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — Книга 1. — С. 248–250; Загальна теорія цивільного права / За ред. О. А. Підпригори, Д. В. Бобрової. — К.: Вища школа, 1992. — С. 203–205.
³³³ Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 30–33.

Водночас до засобів захисту цивільних прав відносять позови, сарги, заяви, за допомогою яких зацікавлені особи вимагають здійснення заходів (способів) захисту від інших суб'єктів³³⁴. На думку З. В. Ромовської, «засобом правового захисту, тобто тим правовим інструментом, за допомогою якого відбувається відновлення порушеного правового стану, є рішення суду»³³⁵. Як вже зазначалося, І. О. Дзера розглядає засоби захисту в ширшому розумінні, замінюючи ними поняття способів захисту. Подібні термінологічні колізії можна зустріти і в інших авторів, які, наприклад, відносять до засобів захисту прав відшкодування шкоди, визнання недійсними актів державних і інших органів тощо³³⁶.

На нашу думку, при аналізі дій, спрямованих на захист цивільних прав і закріплених ст. 16 ЦК, більш традиційним (а тепер і законодавчо визнаним) є застосування терміна «способи захисту», під яким слід зрозуміти законодавчо закріплені заходи, за допомогою яких відбувається відновлення порушеного права, припинення і попередження його порушень³³⁷.

Універсальні (загальні) способи захисту цивільних прав, як зазначалося, перераховані в ст. 16 ЦК України і можуть застосовуватись при порушенні корпоративних прав. Враховуючи специфіку корпоративних прав, загальні способи захисту в даному випадку мають свої особливості в процесі їх реалізації, підставах, співвідношенні та ефек-

тивності, на що нерідко наголошується в літературі³³⁸. В системі способів захисту корпоративних прав виділяють також спеціальні (специфічні) способи, передбачені Законом «Про господарські товариства» іншими законодавчими актами чи внутрішніми документами товариства³³⁹. Щоправда, їх самостійність та специфіка не є безспірною, оскільки всі вони так чи інакше впливають, базуються на загальних способах захисту цивільних прав.

Стосовно поняття «засоби захисту», то якщо звернутися до поняття «правовий засіб», яке розглядається в рамках теорії права, не вдаючись в детальний його теоретичний аналіз, можна навести одне з визначень поняття правові засоби: «це правові явища, що відображаються в інструментах і діяннях, з допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей»³⁴⁰. При цьому в системі правових засобів виділяють різні за значенням, механізмом реалізації, функціями та іншими критеріями види засобів, включаючи до них норми права, юридичні факти, акти реалізації прав, заходи заохочення і покарання тощо.

На нашу думку, при визначенні засобів захисту цивільних прав слід виходити з суті передбаченого ЦК України права на захист як можливості суб'єкта здійснювати не заборонені законом заходи з метою відновлення порушеного права, припинення чи попередження його порушень. Тоді вони повинні відображати те, що може викорис-

³³⁴ *Гражданское право. Учебник. Часть 1 / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого.* — М.: Проспект, 1998. — С. 283; Маленна М. Н. *Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита.* — М.: МЗ Пресс, 2001. — С. 40; Грибанов В. П. *Пределы осуществления и защиты гражданских прав.* — М.: Статут, 2000. — С. 235.

³³⁵ *Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве.* — Львов: Вища школа, 1985. — С. 30.

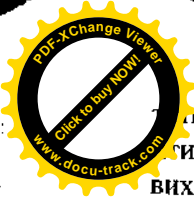
³³⁶ *Предпринимательское право в вопросах и ответах. Учебное пособие / Под ред. Н. А. Саниахметовой.* — Харьков: Одиссей, 2000. — С. 159; Амельченко М. В. *Защита прав субъектов хозяйствования в судебном процессе и в исполнительном производстве.* — Донецк: Дельта, 2003. — С. 51.

³³⁷ *Павлов А. А. Присуждение к исполнению обязанности в натуре как способ защиты гражданских прав в обязательственных правоотношениях.* — СПб.: Юридический центр «Пресс», 2001. — С. 18.

³³⁸ *Спасибо-Фасеева И. В. Цивильно-правовые проблемы акционерных праводносин. Автореф. дис... док. юрид. наук.* — Харьков, 2000. — С. 23–25; Кибенко О. Чи можна визнати недійсними рішення установчих зборів акціонерного товариства // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — №5. — С. 5–7; Хаммидулина Е. Виндикационный иск и проблема защиты прав владельцев бездокументарных ценных бумаг // Хозяйство и право. — 2003. — №9. — С. 44–50; Анохин В., Асташкина Е. Теория и практика применения гражданско-правовых способов защиты прав акционеров // Хозяйство и право. — 2003. — №8. — С. 54–70.

³³⁹ *Ионцев М. Г. Акционерные общества: Правовые основы. Имущественные отношения. Управление и контроль. Защита прав акционеров.* — М.: Осъ — 89, 2002. — С. 247–248; Анохин В., Асташкина Е. Теория и практика применения гражданско-правовых способов защиты прав акционеров // Хозяйство и право. — 2003. — №8. — С. 61.

³⁴⁰ *Проблемы теории государства и права. Учебное пособие / Под ред. М. Н. Марченко.* — М.: Юристъ, 2002. — С. 359.

ти особа для забезпечення захисту свого права (юридичні інструменти, дії). Ці юридичні інструменти і діяння стосуються початкових, вихідних дій суб'єкта по захисту свого права. Виходячи з такого розуміння засобів захисту корпоративних прав, до них відповідно відносяться позови, скарги, заяви, які подаються учасниками господарських товариств, права яких порушено чи існує загроза їх порушення, в суд, господарський суд, ДКЦПФР України, інші державні органи. Засобами захисту прав учасників господарських товариств, які вони використовують в процесі самозахисту прав, є, наприклад, заяви, які вони подають до виконавчого органу товариства, ревізійної комісії, чи навіть подані ними бюлетені в процесі голосування на загальних зборах на підтримку чи всупереч висунутої пропозиції.

Основним інструментом (засобом) захисту є, звичайно, позов. При цьому, особливими в корпоративних, особливо акціонерних справах, повинні стати не тільки «прямі позови» (від власного імені і на захист власних інтересів), що є традиційно визнаними в нас, але й «непрямі позови» (подаються акціонерами в інтересах акціонерного товариства) та «колективні позови» (одним акціонером в інтересах групи акціонерів), про необхідність законодавчого закріплення яких неодноразово наголошується в літературі.³⁴¹

Особливість непрямого позову полягає в характері вимог заявника, оскільки збитки повинні бути спричинені товариству. Якщо учасники товариства (акціонери) не згодні з рішенням органів управління, але воно ще не спричинило шкоду товариству, такий позов за своєю суттю не буде непрямим. Даний вид позову давно відомий праву багатьох розвинених держав і відображає можливості товариства чи його акціонерів примусити менеджерів товариства до певного варіанту поведінки, вирішуючи цим самим конфлікти між власниками товариства

³⁴¹ *Переверзев А. Н.* Ответственность директоров в механизме внутрифирменного контроля: предложения к законодательству на основе сравнительного анализа // Экономика и право. — 2001. — №1. — С. 132; *Вінник О. М.* Вдосконалення акціонерного законодавства — нагальна справа сьогодні // Вісник господарського судочинства. — 2002. — №1. — С. 189; *Бутенко А. Б.* Защита прав акционеров по Закону «Об акционерных обществах» с помощью косвенных исков // Гражданское право. — 2005. — №1. — С. 13-16.

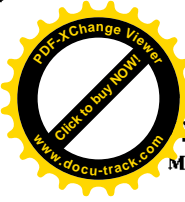

та його керівниками³⁴². Зокрема, ч. 4 ст. 89 ГК та проект Закону ни «Про акціонерні товариства» закріплює, що посадові особи орг товариства несуть відповідальність перед товариством за збитки, завдані товариству своїми діями (бездіяльністю), згідно із законом. Відповідно, можна припустити, що позов про відшкодування збитків в такому разі може бути пред'явлений окремим акціонером, хоча, на жаль, прямої вказівки на це в Законі не встановлено на відміну від ст. 71 Закону РФ «Про акціонерні товариства», в якій прямо передбачено: «Товариство чи акціонер (акціонери), які володіють в сукупності не менше ніж 1 процентом розмішених звичайних акцій товариства, мають право звернутися до суду з позовом до члена ради директорів (наглядової ради), товариства, одноособового виконавчого органу товариства (директора, генерального директора), члена колегіального виконавчого органу товариства (правління, дирекції), а також до управляючої організації чи управляючого про відшкодування збитків, спричинених товариству». Слід зауважити, що в останній редакції проекту Закону України «Про акціонерні товариства» визначено: «У разі недотримання особою, заінтересованою у вчиненні товариством правочину, вимог, передбачених статтею 68 цього Закону, та вчинення товариством правочину з юридичною особою, всі акції (частки, паї) якої належать цій особі та/або її афілійованим особам, товариство або будьхто з його акціонерів має право вимагати визнання цього правочину недійсним та відшкодування збитків та/або моральної шкоди.»

4. 3. 2. Система цивільно-правових способів захисту корпоративних прав

1. Характеристика способів захисту прав акціонерів може здійснюватись шляхом їх деталізації залежно від цілей, на які вони спрямовані, особливостей порушень прав, суб'єктів правопорушення, видів прав, що порушені, тощо. Це надає можливість звести способи захисту у певну систему способів захисту прав учасників товариств, яка являє собою сукупність можливих та допустимих заходів щодо поновлення порушеного права, припинення та попередження його порушення. Таким чином, учасник (засновник) господарського товариства має

³⁴² *Мальшев П.* Косвенные иски акционеров в судебной практике США // Российский юридический журнал. — 1996. — №1. — С. 95-104.

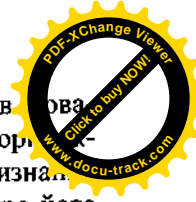
можливість використовувати в цілях захисту способи, які опосередковують захист його прав на акції (частки, паї), а також способи захисту майнових і немайнових прав, засвідчених акціями (частками, паями).

Особливості окремих корпоративних правомочностей учасників товариств опосередковують існування способів, які спрямовані на захист їх майнових прав, а саме: вимога про виплату дивідендів, отримання частини майна при ліквідації товариства; способів захисту немайнових прав учасників товариств: визнання недійсними рішень загальних зборів в акціонерному товаристві, видачі у примусовому порядку документів та інформації про діяльність товариства.

У науковій літературі зазначається, способи захисту — це законодавчо закріплені заходи, за допомогою яких створюється можливість для поновлення порушеного права, припинення та попередження його порушення³⁴³. Такий захист являє собою співвідношення конкретних способів, засобів та форм з цілеспрямованими діями суб'єкта корпоративних правовідносин, права якого порушено. Як зазначалося, загальна система способів захисту прав учасників корпоративних правовідносин визначена у ст. 16 ЦК. Ці способи захисту є основними і універсальними для багатьох інститутів цивільного права, крім того, найбільш застосовуваними в судовій практиці. Зокрема, ст. 16 ЦК зазначає такі способи захисту прав та інтересів, в разі порушення яких учасник корпоративних правовідносин може звернутися до суду з позовом про: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади тощо³⁴⁴. Корпоративні права учасників (засновників) господарських товариств можуть бути захищені судом іншим способом, що встановлений договором або законом. Зокрема, Законом України «Про господарські товариства» та у проекті Закону України «Про акціонерні то-

³⁴³ Павлов А. А. Присуждение к исполнению обязанности в натуре как способ защиты гражданских прав в обязательственных правоотношениях. — СПб.: Юридический центр «Пресс», 2001. — С. 18.

³⁴⁴ Цивільний кодекс України: Коментар, видання друге із змінами станом на 15. 01. 2004 р. — Х. — С. 856.

вариства» зазначаються особливі способи захисту учасників товариств, наприклад: визнання недійсними рішення загальних зборів акціонерів; оскарження дій органів управління товариства; визнання права на акцію; вимога про надання товариством інформації про його діяльність; вимога про виплату дивідендів, про отримання частини майна при ліквідації товариства тощо. Вони впливають із основних способів захисту прав, конкретизуючи способи захисту стосовно сфери корпоративних відносин.

Способи захисту, які мають універсальний характер, прийнятні для захисту суб'єктами корпоративних правовідносин своїх порушених прав, однак з урахуванням особливостей цих порушених прав. Як зазначає В. В. Вітрянський, у цьому сенсі можна говорити про самостійні способи захисту прав засновників та учасників юридичних осіб, які є спеціальними способами захисту³⁴⁵. Необхідно відмітити, що спеціальні способи захисту передбачаються не тільки законодавством України, але і внутрішніми документами товариства.

Загальна норма про способи захисту обмежена у своєму застосуванні, оскільки спеціальні способи захисту суб'єктивних прав, зазвичай, закріплюються тими розділами Цивільного кодексу, які мають до цих прав безпосереднє відношення³⁴⁶. Таким чином, більшість спеціальних способів захисту суб'єктивних прав, які відносяться до окремих цивільно-правових інститутів, є конкретизацією тих правил, які містяться у ст. 16 ЦК. Якщо ж норми, які визначають конкретні цивільно-правові інститути, не включають способи захисту, то завжди відповідно до характеру порушеного права буде діяти один із способів захисту, передбачений ст. 16 ЦК. Виходячи з того, що корпоративні правовідносини є цивільно-правовими, повною мірою це стосується захисту корпоративних прав. Суб'єкти корпоративних прав користуються особливими способами юридичного захисту, які спрямовані на відновлення становища, яке існувало до порушення, і можуть розглядатися як положення, що продовжують розвивати зміст п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК, і саме право на відновлення становища, яке існувало до порушення права.

³⁴⁵ Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Общие положения. — М.: Статут, 2001. — С. 777.

³⁴⁶ Иоффе О. С., Черепахин Б. Б. Гражданско-правовая охрана интересов личности. — М.: Юрид. лит-ра, 1969. — С. 40.

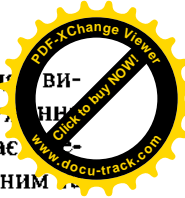
Способи захисту прав, передбачені ст. 16 ЦК, незважаючи на загальну цілеспрямованість, мають відмінності у пріоритетності виконання того чи іншого завдання захисту. Так, одні способи захищають порушені права суб'єктів господарювання шляхом визнання існування або відсутності прав. Інші способи спрямовані на захист прав безпосередньо шляхом визнання правочину недійсним. Деякі способи захисту мають поновлювальний характер та являють собою відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання; у примусовому виконанні обов'язку в натурі або відшкодуванні збитків тощо.

Як зазначається у наукових дослідженнях, особливості універсальних та спеціальних способів захисту прав учасників корпоративних правовідносин дають змогу виділити самостійну систему таких заходів захисту їх прав.

1. Способи захисту, застосування яких дає змогу підтвердити або задовольнити право, яке захищається, змінити (припинити) зобов'язання: визнання права на акцію; присудження до виконання акціонерним товариством зобов'язань засновників у зв'язку із заснуванням акціонерного товариства; присудження до виконання акціонерним товариством зобов'язань по виплаті дивідендів, отримання частини майна при ліквідації товариства; заборона застосування акта органу управління, який суперечить закону; припинення або зміна акціонерних правовідносин шляхом витребування викупу акцій, які належать акціонеру; анулювання запису в реєстрі акціонерів.

2. Способи захисту, застосування яких надає можливість попередити або припинити порушення корпоративних прав: припинення дій, які порушують право акціонера або які загрожують його порушенню; визнання недійсним відмови реєстроутримувача внести запис в реєстр акціонерів; вимога надати акціонерним товариством інформації про діяльність товариства та внутрішньокорпоративних документів про включення акціонера у список акціонерів; визнання недійсним рішення загальних зборів товариства; визнання недійсним рішення органу управління товариства у відмові скликати загальні збори або вимога скликання зборів акціонерів.

3. Способи захисту, застосування яких переслідує ціль поновлення порушеного права акціонера та надання йому компенсації за понесені з цим збитки: відновлення становища, яке існувало до порушення права (внесення запису в реєстр акціонерів); переведення на акціонера

закритого акціонерного товариства прав та обов'язків покупця; визнання випуску акцій недійсними; визнання правочину на відчуження або придбання акцій недійсним; визнання правочину, який має на меті заінтересованості з боку посадових осіб товариства, недійсним; застосування наслідків його недійсності; застосування наслідків недійсності значного правочину, укладеного з порушенням законодавства; відшкодування збитків членами органу управління товариства, які були спричинені їх неправомірними діями товариству; відшкодування моральної шкоди³⁴⁷.

Вибір учасниками товариства способу захисту їх корпоративних прав повинен здійснюватися з урахуванням можливості досягнення цілі реального та оперативного поновлення порушеного права та позбавлення наслідків його порушення, що надає такому захисту суттєвого ефекту.

На нашу думку, для повноти розкриття поняття системи способів захисту прав учасників корпоративних правовідносин доцільним було б звернути увагу на кваліфікацію способів захисту корпоративних прав.

Окрім зазначених в ЦК способів захисту в юридичній літературі є й інші погляди на кваліфікацію способів захисту суб'єктивних цивільних прав. Так, виділяється кваліфікація способів за критерієм їх юридичного та матеріального змісту, форм та підстав застосування.³⁴⁸

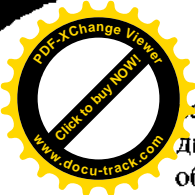
Поширеним в юридичній літературі є розмежування засобів захисту на міри захисту та міри відповідальності. Детальна характеристика та аналіз відмінностей мір захисту та мір відповідальності були проведені Я. М. Шевченко.³⁴⁹

Розглядаючи в свою чергу захист учасників договірних відносин, В. В. Вітрянський зазначає, що найбільш практично значимим критерієм для кваліфікації способів захисту цивільних прав є результат, на який розраховано їх застосування, характер наслідків їх застосування для порушеного права. При цьому автор пропонує поділяти способи

³⁴⁷ Анохин В., Асташкина Е. Теория и практика применения гражданско-правовых способов защиты прав акционеров // Хозяйственное право. — 2003. — №8. — С. 61–64.

³⁴⁸ Гражданское право в 2 т. — Т. 1: Учеб. пособ., Е. А. Суханов. — С. 412.

³⁴⁹ Шевченко Я. М. Власник і право власності. — К.: Наук. думка, 1994. — С. 129–130.

захисту на : 1) способи захисту, застосування яких дає змогу підтвердити (засвідчити) право, яке захищається, або припинити (змінити) обов'язок; 2) способи, застосування яких дає змогу попередити або припинити порушення права; 3) способи, застосування яких має за мету відновити порушене право та (або) компенсувати втрати, які понесені у зв'язку із порушенням права.

Як слушно зазначає Н. С. Кузнецова, коментуючи Цивільний кодекс України, деякі способи цивільно-правового захисту, зазвичай, застосовуються саме одночасно — визнання правочину недійсним та відновлення становища, яке існувало до порушення (реституція); припинення правовідношення та відшкодування заподіяної шкоди та інші — це притаманно і захисту прав учасників (засновників) господарських товариств.³⁵⁰

Традиційним та усталеним є поділ цивільно-правових способів захисту права власності на: речово-правові та зобов'язально-правові. Акція як вид цінного паперу є річчю і саме це надає нам підстави говорити про можливість застосування речово-правових способів захисту прав власників акцій.

Досить аргументовані та послідовні кваліфікації були розроблені вченими Є. О. Сухановим, А. П. Сергєєвим, І. О. Дзерою, А. Ю. Бабаскіним. Виходячи з цих наукових поглядів, кваліфікація способів захисту прав учасників (засновників) господарських товариств поділяється таким чином: а) речово-правові способи; б) зобов'язально-правові способи; в) спеціальні способи захисту.³⁵¹

О. В. Регурецька щодо способів захисту прав акціонерів зазначає таке: «речово-правовими способами захисту прав акціонерів є визнання права власності; витребування акції з чужого незаконного володін-

³⁵⁰ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. — К.: Істина. — С. 292.

³⁵¹ Суханов Е. А. Лекции о праве собственности. — М.: Юридическая литература, 1991. — С. 611–615; Гражданское право. Т. 1. Учебник. Изд. 4-е, переработаное и дополненное / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: «Проспект», 1999. — С. 465–466; Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту прав власності в Україні. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 29–49; Цивільне право України: Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Я. М. Шевченко. — Т. 1. Загальна частина. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — С. 365–377.

ня; захист права власності акціонера від порушень, не пов'язаних з позбавленням володіння.

До зобов'язально-правових способів захисту автор відносить: примусове виконання обов'язку в натурі, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, зміна або припинення правовідношення шляхом зміни або розірвання договору.

Визнання правочину з акціями недійсним, визнання недійсною емісії акцій, визнання недійсними рішень органів управління акціонерного товариства (загальних зборів акціонерів, наглядової ради, виконавчого органу товариства); визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади; відновлення прав на акцію та відновлення акції автор кваліфікує як спеціальні способи захисту.³⁵²

Вищенаведена кваліфікація охоплює значну частину відносин, в яких акціонер виступає власником та кредитором. Також вона дає змогу здійснювати захист корпоративних прав акціонера, які пов'язані із правом власності на акцію.

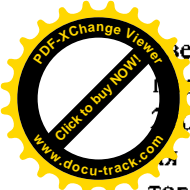
Згідно із Законом України «Про господарські товариства» та Проектом Закону України «Про акціонерні товариства» особливими способами захисту корпоративних прав є: визнання недійсними рішення загальних зборів акціонерів; оскарження дій органів управління; визнання права на акцію, виплата дивідендів, частини майна при ліквідації господарського товариства тощо. Вони конкретизують загальні положення стосовно сфери корпоративних відносин.

2. Одним із універсальних способів захисту права, яке є значним в практиці правозастосування, є *визнання права*. Зміст визнання права в загальному вигляді полягає в підтвердженні існування певного права. Т. Е. Абова зазначала, що цей спосіб захисту є належним інструментом у тих випадках, коли необхідно зняти сумніви в приналежності права даному підприємству або визнати відсутність такого у його контрагента³⁵³. Характерною рисою визнання права є те, що цей спосіб не створює нових матеріальних правовідносин³⁵⁴. У цьому разі лише під-

³⁵² Регурецька О. В. Охорона прав акціонерів у цивільному праві. Дис. к. ю. н. — К., 2005. — С. 75–76.

³⁵³ Абова Т. Е. Охрана хозяйственных прав предприятий. — М., 1975. — С. 121.

³⁵⁴ Братушь С. Н. Юридическая ответственность и законность. — М., 1976. — С. 70.

Відносяться до існуючих прав та обов'язків. Наведемо приклад стосовно права на отримання дивідендів учасником товариства. У січні 2001 року акціонер придбав акції в бездокументарній формі. Придбання було оформлене договором купівлі-продажу. Емітентом у квітні того ж року були проведені загальні вибори акціонерів і було прийнято рішення про виплату дивідендів. Вищезазначеному акціонеру було відмовлено у виплаті дивідендів. Емітент мотивував відмову, посилаючись на те, що зазначений акціонер був відсутній у реєстрі акціонерів на дату початку виплати дивідендів. Чи правомірна така відмова? Частину майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено законом або договором. Порядок переходу права власності на цінні папери, зокрема визначення моменту переходу права власності, визначено спеціальним законом. Відповідно до ч. 3 ст. 5 Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» право власності на цінні папери, випущені в бездокументарній формі, переходить до нового власника з моменту зарахування цінних паперів на рахунок власника у зберігача.³⁵⁵ Відповідно до ст. 9 Закону України «Про цінні папери і фондову біржу» дивіденди за акціями виплачуються один раз на рік за підсумками календарного року в порядку, передбаченому статутом акціонерного товариства, за рахунок прибутку, що залишається у його розпорядженні після сплати встановлених законодавством податків, інших платежів до бюджету та процентів за банківський кредит.³⁵⁶ Відповідно до ст. 10 Закону України «Про господарські товариства» учасники товариства мають право брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди). Право на отримання частки прибутку (дивіденди) пропорційно частці кожного з учасників мають особи, які є учасниками товариства на початок строку виплати дивідендів.³⁵⁷

³⁵⁵ Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10. 12. 1997 р. №710/97-ВР.
³⁵⁶ Закон України «Про цінні папери та фондову біржу» / Відомості Верховної Ради України, 1999 р. — №38. — С. 508.
³⁵⁷ Закон України «Про господарські товариства» / Відомості Верховної Ради України, 1991. — №49. — С. 682.

Відповідно до п. 2.7. Положення про порядок отримання грошових дивідендів від володіння корпоративними правами в акціях товариствах, затвердженого рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 25. 12. 2001 року №386, з метою визначення переліку інвесторів (акціонерів), які мають право на отримання дивідендів, акціонерне товариство на початок терміну виплати дивідендів повинно забезпечити складання: при документарній формі випуску іменних акцій — реєстру власників іменних акцій, складеному реєстроутримувачем на дату початку виплати дивідендів; при бездокументарній формі випуску акцій — зведеного облікового реєстру рахунків власників цінних паперів, складеного депозитарієм на дату початку виплати дивідендів.

Відповідно до п. 2.9 Положення виплата дивідендів за іменними акціями та за акціями, випущеними в бездокументарній формі, здійснюється відповідно до реєстру власників цінних паперів, передбаченого п. 2.7 даного Положення. Акціонер, включений до зазначеного реєстру, має право отримати дивіденди незалежно від терміну, протягом якого він був власником акцій.

Відмова емітента сплатити дивіденди є правомірною, оскільки покупець за договором не набув корпоративних прав, не був включений до реєстру акціонерів, що позбавляє його права вимагати виплати дивідендів.

Формулювання «визнання права» допускає можливість пред'явлення позовів не тільки суто про визнання права, а й про визнання обов'язків другої сторони, визнання відповідача таким, що втратив право, визнання припинення обов'язків, визнання наявності правовідносин, визнання їх відсутності тощо.

Змістом визнання права вважається виключно підтвердження наявності суб'єктивного права позивача. Разом із тим сьогодні часто виникає нагальна потреба в підтвердженні й іншого, крім наявного, правового статусу.

Так, саме шляхом «визнання права припиненим» можна підтвердити проведення зарахування зустрічних однорідних вимог (ст. 601 ЦК) у разі, коли таке зарахування не визнається певною особою. Шляхом визнання «відсутності права» можна підтвердити, що особа не набула відповідного суб'єктивного права, оскільки не виконала умов, передбачених правочином або законом. Як наприклад, можна навести

ситуацію, коли установчі документи господарського товариства містять умову (здійснення внеску до статутного фонду або інше), за виконання якої особа набуває статусу учасника, а певна особа хоча цієї умови не виконала, але зазначена в документах як учасник. Не можна її виключити з товариства в загальному порядку — це б означало, що ця особа набула корпоративних прав всупереч умовам установчих документів, цими правами користується (бере участь у загальних зборах, визначені кворуму) і ці права мають бути їй компенсовані (видана частка в майні товариства та прибутку). Така ситуація є неправильною. Виходить, крім іншого, що особа, яка виконала певні умови і не набула права, може диктувати свої умови іншим, які, навпаки, дійсно є володільцями права, оскільки цих умов дотрималися. На нашу думку, єдиним правильним шляхом розв'язання даної проблеми є саме «визнання цієї особи такою, що не набула корпоративних прав» внаслідок невиконання відповідних умов установчих документів.

На думку деяких учених, позов про визнання права може пред'являтися лише у тому разі, коли право ще не порушено. Можливість бути пред'явленим на захист не порушених, а оспорюваних суб'єктивних прав, є характерною рисою визнання права, що відрізняє його від інших способів захисту права³⁵⁸. В. Яроцький доповнює зазначені підстави, а саме зазначає, що необхідність висунення вимоги про визнання права може виникнути у зв'язку із порушенням, оспорюванням права та невизнанням права іншими особами³⁵⁹. Дана позиція, як підкреслює О. Бринцев, є найбільш правильною, оскільки вона передбачає всі можливі перешкоди у здійсненні права. Дійсно, порушення права не може бути усуненим і, відповідно, право не може бути захищеним, а спір вирішеним у разі застосування одного тільки способу визнання права. Але це не виключає можливості (а в деяких випадках і необхідності) застосування визнання права для захисту порушеного права. Цей спосіб може бути передумовою застосування інших

³⁵⁸ *Притика Д. М., Карбань В. Я., Ротань В. Г.* Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: В 4 т. — Т. 1. — К.: Севастополь, 2000. — С. 131.

³⁵⁹ *Цивільне право України.* Частина перша: Підручник / За ред. проф. Ч. Н. Азімова, доцентів С. Н. Приступи, В. М. Ігнатенка. — Х., 2000. — С. 144.

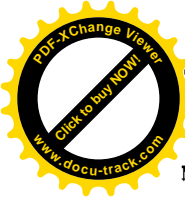
способів та разом з ними захищати право шляхом його визнання або визнання його порушення³⁶⁰.

Вважається справедливим твердження про те, що допустимість пред'явлення позову про визнання не тільки речового або іншого абсолютного права, а й права, яке становить зміст зобов'язання³⁶¹. Зокрема, це можливо в разі оспорювання правочину. В таких випадках позов про визнання права може бути сформульований як заява про визнання правочину дійсним, або про визнання правочину укладеним. Прикладом у цьому випадку може бути визнання правочину дійсним навіть тоді, коли недотримані вимоги закону про обов'язкове нотаріальне посвідчення договору, але сторони досягли домовленостей з усіх істотних умов договору і відбулося повне або часткове його виконання, але одна із сторін ухилилася від його виконання. Він може бути визнаний судом дійсним, та подальше його нотаріальне посвідчення не вимагається (ст. 219, 220 ЦК). Це ж стосується варіанта з наслідками перевищення повноважень управляючими акціонерним товариством при вчиненні правочину. В цій ситуації застосовується абз. 2 ч. 3 ст. 92 ЦК, яка передбачає, що у відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження. Тобто при відсутності доказів про те, що третя сторона (особа) не знала і не могла знати про обмеження управляючого акціонерного товариства, правочин, вчинений управляючим АТ з перевищенням повноважень, вважається дійсним і обов'язковим для виконання самим товариством. Але при наявності обмежень, які перевищив управляючий, його поведінка буде протиправною і може бути підставою для виникнення заходів цивільно-правової відповідальності, оскільки законом, тобто ст. 92 ЦК, встановлено обов'язок не перевищувати своїх повноважень.

Необхідність у вказаному способі захисту виникає у випадках, коли друга сторона оспорує існування у позивача права або пов'язаного з ним правовідношення. При цьому суть звернення до

³⁶⁰ *Бринцев О.* Визнання права як спосіб його захисту в цивільному законодавстві України // Вісник Академії правових наук України. — №1(36), 2004. — С. 83.

³⁶¹ *Див.: Притика Д. Д., Карбань В. Я., Ротань В. Г.* Вказ. праця. — С. 131.

суду полягає в тому, що завдяки винесеному рішення належність права із спірного стає безспірним³⁶².

Іноді приводом для пред'явлення позову з вимогою визнати право може бути загроза невизнання такого права сторонніми особами в майбутньому. Ця позиція видається правильною. Вона знайшла своє підтвердження і в правозастосовній практиці, що відмічено, зокрема, в довідці Верховного Суду України від 10. 05. 2000 р. №6/2/2000 «Про застосування судами законодавства про іноземні інвестиції при розгляді справ по позовах іноземних інвесторів і підприємств з іноземними інвестиціями до держави Україна в особі митних, податкових і інших державних органів про визнання права на державні гарантії у випадку зміни законодавства, встановлені Законом України «Про іноземні інвестиції» від 13 березня 1992 року». Нею встановлено, що попереднє звернення іноземного інвестора до державних органів із вимогою про застосування спеціального законодавства, що діяло на момент реєстрації іноземних інвестицій, не є обов'язковим і не позбавляє права іноземного інвестора звернутися з таким позовом безпосередньо до суду, оскільки небажання застосувати таке законодавство з'ясується під час здійснення підприємницької діяльності.

Отже, можна констатувати, виходячи з аналізу норм ст. 16 ЦК, що зміст визнання права становить підтвердження існування певного правового становища, зокрема, наявності або відсутності корпоративного права учасників (засновників) господарських товариств, підтвердження існування обов'язку, правовідносин тощо. Підставами для застосування цього способу захисту права є порушення, оспорування, невизнання права чи загроза вчинення таких дій у майбутньому. Особами, які можуть застосовувати визнання права, є суд та самостійно учасники корпоративних правовідносин, а саме — зобов'язана особа (боржник).

3. Відновлення становища, яке існувало до порушення права, як самостійний засіб захисту застосовується у тих випадках, коли порушене право суб'єкта в результаті правопорушення не припиняє свого існування і тому має можливість реально поновитися шляхом усунення наслідків правопорушення.

³⁶² Брагинский М., Ярошенко К. Гражданский кодекс РФ с учетом изменений и новых законодательных актов // Хозяйство и право. — 1998. — №2. — С. 7.

Відновлення становища, яке існувало до порушення, має місце у випадку, коли припинення порушення суб'єктивного права та припинення винного до відповідальності недостатньо, а необхідно поновити порушене право у повному обсязі (застосувати реституцію). Як правило, даний спосіб застосовується при визнанні правочину недійсним або вчинення правочинів з перевищенням повноважень. Наприклад, з огляду цивільно-правових проблем договірної відповідальності членів органів управління акціонерного товариства відмінними є наслідки перевищення повноважень представником та управляючим АТ. Представник, який вчиняє правочин з перевищенням повноважень, сам несе обов'язки та набуває права внаслідок такого правочину (ч. 1 ст. 241 ЦК). Виникнення у представника внаслідок вчиненого з перевищенням повноважень прав та обов'язків правочину не можна назвати відповідальністю представника. У випадку ж з управляючими акціонерного товариства, які перевищили свої повноваження, застосовується абз. 2 ч. 3 ст. 92 ЦК, яка передбачає, що у відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження. Тобто при відсутності доказів про те, що третя особа не знала і не могла знати про обмеження управляючого акціонерного товариства, правочин, вчинений управляючим акціонерного товариства з перевищенням повноважень, вважається дійсним і обов'язковим для виконання самим товариством. Але при наявності обмежень, які перевищив управляючий, його поведінка буде протиправною і може бути підставою для виникнення заходів цивільно-правової відповідальності, оскільки законом, тобто ст. 92 ЦК, встановлено обов'язок не перевищувати своїх повноважень. Порушення цього обов'язку якраз і буде вважатися протиправною поведінкою управляючого. За порушення вимог вищезазначеної статті управляючий буде нести відповідальність, яка полягає в обов'язку відшкодувати завдані збитки, шкоду, залежно від характеру існуючих правовідносин між товариством і особою, яка його представляє.

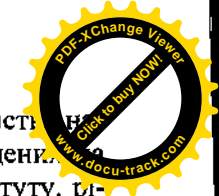
Протиправною поведінкою управляючого акціонерним товариством вважається також вчинення ним значних правочинів, а також правочинів, в яких є його особиста заінтересованість чи заінтересованість афілійованих осіб. Чинне законодавство України не регулює вказані питання на відміну від законодавства інших країн.

Статтею 81 Федерального закону Російської Федерації «Про акціонерні товариства» до кола осіб, які можуть мати заінтересованість в укладанні акціонерним товариством певної угоди, віднесено такі особи: члени ради директорів (наглядової ради) товариства; особа, яка виконує функції одноособового виконавчого органу товариства, в тому числі управляючої організації чи управляючого; члени колегіального виконавчого органу товариства; акціонер товариства, який разом із його афілійованими особами володіє 20 і більше відсотками голосуючих акцій товариства; особа, яка має право давати товариству обов'язкові для нього вказівки. Вказані особи визнаються заінтересованими в укладанні товариством угоди у випадках, коли вони, інший з подружжя, батьки, діти, повнорідні та неповнорідні брати і сестри, усиновлювачі та усиновлені та (або) їх афілійовані особи є: стороною, вигодонабувачем, посередником чи представником в угоді; володіють (кожний окремо чи сукупно) 20 та більше відсотками акцій (часток, паїв) юридичної особи, яка є стороною, вигодонабувачем, посередником чи представником в угоді, а також посади в органах управління управляючої організації такої юридичної особи; в інших випадках, визначених статутом товариства.

Значними правочинами ст. 78 Федерального закону Російської Федерації «Про акціонерні товариства» називає угоду чи декілька взаємопов'язаних угод, пов'язаних із придбанням, відчуженням чи неможливістю відчуження товариством прямо чи побічно майна, вартість якого становить 25 і більше відсотків балансової вартості активів товариства, яка визначається за даними його бухгалтерської звітності на останню звітну дату. Виняток становлять угоди, які здійснюються в процесі звичайної господарської діяльності товариства; угоди, пов'язані із розміщенням емісійних цінних паперів, які конвертуються в звичайні акції товариства. Статутом товариства можуть бути встановлені й інші випадки, за яких на вчинювані товариством угоди поширюється порядок погодження значних угод.

Проектом Закону України «Про акціонерні товариства» також передбачено особливий порядок вчинення значних правочинів. Причому винятків з правочинів, як це має місце в РФ, вітчизняний закон не містить. Тому потребують прийняття попереднього позитивного рішення наглядовою радою чи загальними зборами на укладання значних правочинів навіть у тому разі, коли вони є звичайними в господарській діяльності товариства.

Протиправність діяння управляючих акціонерного товариства стає не тільки внаслідок порушення ними обов'язків, покладених на них законом, а й також внаслідок порушення ними вимог статуту, рішень загальних зборів, наглядової ради. Таким чином, у відношенні управляючих акціонерного товариства протиправність їх діяння полягатиме у невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків, покладених на них законом, статутом товариства, законними рішеннями загальних зборів та наглядової ради. В сьогоденних умовах непоодинокі випадки, коли суб'єкт господарювання на момент укладення договору не вимагає від іншого суб'єкта господарювання — учасника цього договору інших документів, які б представляли додаткову інформацію щодо повноважень контрагента, що дало б змогу у майбутньому запобігти ускладнень щодо укладення договорів посадовою особою органу управління (дирекцією) товариства з перевищенням її повноважень та уникнути в подальшому ускладнень при виконанні відповідного договору. Як приклад наведемо судовий спір.

П. звернувся до суду з позовом, в якому просить суд виключити В. з числа учасників ТОВ «XXX», при цьому правонаступником його частки визнати ТОВ «XXX» із наслідками, передбаченими ст. 53 Закону України «Про господарські товариства», посилаючись на те, що відповідач у 1998 р. увійшов до складу учасників ТОВ «XXX» та має 50% голосів у вищому органі управління товариства, однак порушує вимоги чинного законодавства, положення Установчого договору та Статуту ТОВ «XXX», оскільки не виконує обов'язки із майнової участі у статутному капіталі товариства, не вніс свою частку до установчого фонду, тоді як позивач вніс 100% у статутний фонд товариства. Окрім того, відповідач неодноразово порушував обов'язки учасника товариства: так, вчинив ряд дій, спрямованих на зміну керівництва ТОВ «XXX» в обхід загальних зборів та його позиції, і тому зазначені дії перешкоджають здійсненню права власності інших учасників на частку у майні товариства та становлять загрозу для діяльності ТОВ «XXX».

В судовому засіданні В. подав зустрічний позов, в якому просить виключити П. з числа учасників ТОВ «XXX» та правонаступником його частки визнати ТОВ «XXX», посилаючись на те, що він та П. є засновниками ТОВ «XXX» і мають по 50% кожний у статутному фонді товариства. Упродовж 2002–2003 рр. відповідачем було вчинено ряд дій, спрямованих на зміну керівництва в обхід загальних зборів та

всупереч його інтересам, а саме: самостійно призначити посадових осіб в порушення чинного законодавства. В результаті діяльності зазначених осіб товариству були заподіяні збитки, а по факту вчинення правопорушень порушено кримінальну справу. Таким чином, П. своїми діями створив умови, які перешкоджають нормальній діяльності товариства та порушують його інтереси як співзасновника.

Суд, заслухавши представників сторін і дослідивши матеріали справи, визнав, що позовні вимоги підлягають задоволенню частково, а вимоги зустрічного позову задоволенню не підлягають з таких підстав.

В. увійшов до складу учасників ТОВ «XXX» відповідно до змін, внесених в Установчий договір. Доля кожного з учасників ТОВ складає по 50% статутного фонду. Відповідно до п. 8 Установчого договору, п. 5.5 Статуту ТОВ «XXX» та ст.11 Закону України «Про господарські товариства» учасник товариства зобов'язаний, зокрема:

- додержуватись установчих документів товариства;
- виконувати свої зобов'язання перед товариством, в тому числі і пов'язані з майновою участю, а також вносити вклади (оплачувати акції) у розмірі, порядку та засобами, передбаченими установчими документами;
- сприяти товариству у здійсненні його діяльності;
- нести інші обов'язки, якщо це передбачено законодавством України та установчими документами.

Відповідно до ст. 64 Закону України «Про господарські товариства» учасник товариства з обмеженою відповідальністю, який систематично не виконує обов'язки або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, може бути виключений з товариства на підставі рішення, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності понад 50% загальної кількості голосів.

Згідно з наданими прибутковими ордерами встановлено, що внески до статутного фонду ТОВ «XXX» вчинено учасником товариства П. і становлять 100% статутного фонду. Відомостей про внесення частки коштів в установчий фонд відповідачем надано суду не було. Посилання відповідача на те, що позивач також не вносив кошти до статутного фонду судом не були прийняті до уваги, оскільки спростувалися письмовими доказами в справі.

Згідно з Постановою Генеральної прокуратури України кримінальну справу стосовно посадових осіб ТОВ «XXX» закрито за відсуттю в їх діях складу злочину.

Таким чином, судом не встановлено будь-яких порушень Статуту, Установчого договору та чинного законодавства з боку позивача П., які б перешкождали нормальній діяльності Товариства та порушували інтереси іншого учасника Товариства, а тому судом у задоволенні зустрічного позову відмовлено.

Судом також було встановлено, що В. оформив доручення, згідно з яким уповноважував ТОВ «XXX» представляти його інтереси як учасника ТОВ «XXX» з усіма без винятку правами, які надані йому як учаснику, а ТОВ «XXX», в свою чергу, діяло самоуправно, без згоди іншого учасника П. призначило нових посадових осіб — директора та головного бухгалтера і почало здійснювати господарську діяльність як власник, чим порушило право власності та завдало своїми діями збитків ТОВ «XXX».

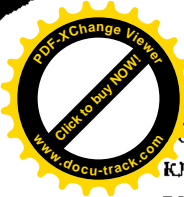
Крім того, було встановлено, що В. видав довіреності двом представникам на представлення його інтересів у ТОВ «XXX» з усіма без винятку правами, які надано йому як учаснику товариства.

Будь-яких доказів того, що В. повідомляв інших учасників товариства про призначення чи зміну свого представника відповідачем не надано.

Таким чином, судом встановлено, що В. неналежним чином виконував свої зобов'язання перед ТОВ «XXX», в тому числі пов'язані з майновою участю, неодноразово порушував обов'язки учасників товариства, встановлені установчими документами та чинним законодавством, чим було завдано збитки ТОВ «XXX». На підставі цього позовні вимоги в частині виключення В. з числа учасників ТОВ «XXX» судом визнані обґрунтованими і такими, що підлягають задоволенню.

Вимоги в частині визначення правонаступником частки В. ТОВ «XXX» задоволенню не підлягають, оскільки відповідно до ст.53 Закону України «Про господарські товариства» частка учасника товариства з обмеженою відповідальністю може бути придбана товариством у разі повного внесення цим учасником свого внеску.

4. Спосіб захисту прав, спрямований на *припинення праводійсина*, застосовується у разі, коли дії учасника (засновника) господарського товариства або самого товариства спрямовані на усунення загрози порушення права на майбутнє. Цей спосіб притаманний у випадку

виконання чи неналежного виконання боржником своїх обов'язків або зловживання правом, що може стати наслідком, наприклад, виключення зі складу учасників господарського товариства. Нерідко вказаний спосіб застосовується для усунення перешкоди для здійснення права, яке створюється самим порушником.

Так, особа може припинити дію договору (розірвати його достроково) у разі, коли стає зрозуміло, що договір не буде виконаний належним чином і в передбачені терміни.

Загальною нормою зобов'язального права, що має безпосереднє відношення до відмови від договору і передбачає право на відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, є ч. 3 ст. 612 ЦК. Особливість цієї норми полягає у тому, що формально в ній йдеться не про відмову від договору, а про право відмовитися від прийняття виконання, яке внаслідок прострочення боржника втратило інтерес для кредитора. Проте втрата інтересу, опосередкованого порушенням суб'єктивним правом кредитора, позбавляє сенсу й подальше існування цього права та відповідного зобов'язання. Тому реалізація права на відмову від прийняття виконання на підставі ч. 3 ст. 612 ЦК, на відміну від переважної більшості випадків відмови кредитора від прийняття неналежного виконання, означає водночас і відмову від договору зі всіма наслідками, що з цього випливають.

В інших випадках, допускаючи відмову від договору, законодавець опікується не забезпеченням виконання відповідних зобов'язань, а створенням правових гарантій захисту таких інтересів договірної сторони, що не опосередковуються суб'єктивними цивільними правами, які виникли на підставі договору, котрий змінюється або припиняється внаслідок відмови від нього і не має значення, перебуває захищений у такий спосіб інтерес у сфері дії вказаного договору чи знаходиться поза ним. У цьому разі законодавець, насамперед, виходить із суті певного зобов'язання, необхідності надання захисту більш вразливій стороні, додержання справедливого балансу інтересів усіх учасників договірних правовідносин, що змінюються або припиняються. Тому у особи виникає право на відмову від договору, не пов'язану з правопорушенням. Так, чинний ЦК України передбачає особливості купівлі акціонерним товариством частини випущених акцій з метою зменшення їх загальної кількості (ст. 157 ЦК). Загальні збори акціонерного товариства мають право зменшити статутний капітал або шляхом зменшення номінальної вартості акцій, або шляхом купівлі това-

риством частини випущених акцій з метою зменшення їх загальної кількості. Купівля та погашення частини акцій допускається лише в певних випадках, якщо така можливість передбачена в статуті товариства. При цьому не повинні бути порушені інтереси власників акцій певних категорій.

Зменшення статутного капіталу товариства може вплинути на права та інтереси його кредиторів. Тому таке зменшення товариством допускається після повідомлення про це всіх його кредиторів у порядку, встановленому законом. При цьому кредитори товариства мають право вимагати дострокового припинення зобов'язання або виконання товариством відповідних зобов'язань та відшкодування збитків.

5. Припинення дії, яка порушує право, як спосіб захисту можливе щодо триваючого цивільного правопорушення. Цей спосіб захисту прав може застосовуватися разом з іншими способами, зокрема, таким як стягнення збитків, або існувати як самостійний. Такий спосіб як припинення дії, яка порушує право, є типовим способом захисту немайнових прав. При цьому слід зауважити, що на вибір конкретного способу захисту, безперечно, суттєво впливає характер правопорушення. Якщо в результаті правопорушення правове становище суб'єкта корпоративних правовідносин, яке існувало до його порушення, відновити неможливо, складається необхідність у застосуванні способу захисту, який спрямовано на відшкодування збитків або інших способів відшкодування майнової шкоди (наприклад, накладання штрафних санкцій).

Загальновідомим фактом є те, що для підприємств одним із способів виживання в економічній боротьбі є забезпечення збереження комерційної таємниці. Заходи, спрямовані на збереження комерційної таємниці, дають змогу зберегти вже зайняте положення на ринку та переваги над конкурентами. Визначення поняття комерційної таємниці наведено у ст. 505 ЦК України, відповідно до якої комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Так, згідно з ч. 5 ст. 23 Закону України «Про господарські товариства» посадові особи повинні зберігати комерційну таємницю та конфіден-

ійну інформацію і нести за її розголошення відповідальність, передану чинним законодавством України та установчими документами товариства.

В окремих випадках такий спосіб застосовується як запобіжний захід — спосіб забезпечення позову. Так, відповідно до ст. 152 ЦПК України позов може бути забезпечений заборонаю проводити певні дії. Прикладом може слугувати Постанова Вищого господарського суду України від 03. 03. 2005 р. у справі №15/558-1. Позивач — ЗАТ транснаціональної фінансово-промислової нафтової компанії «У» звернувся до господарського суду з позовом про визнання недійсним договору купівлі-продажу цінних паперів №Т53-03; 14/1/13-К від 17. 04. 2003 р., що укладений між ТОВ «Н» та ЗАТ «Недержавний корпоративний пенсійний фонд «У», який є акціонером ЗАТ транснаціональної фінансово-промислової нафтової компанії «У».

Позовні вимоги обґрунтовуються тим, що продаж цінних паперів, емітентом яких є позивач, здійснений ЗАТ «Недержавний корпоративний пенсійний фонд «У» всупереч вимогам ст. 25 Закону України «Про господарські товариства», яка визначає особливості закритого господарського товариства серед інших акціонерних товариств в реалізації його акцій, та положенням ст. 7 статуту ЗАТ транснаціональної фінансово-промислової нафтової компанії «У», що встановлює порядок відчуження акціонерами належних їм акцій, переважне право на придбання яких належить акціонерам товариства та самому товариству.

Зокрема, продаж цінних паперів ЗАТ «недержавний корпоративний пенсійний фонд «У» за спірним договором здійснено без попереднього повідомлення ЗАТ транснаціональної фінансово-промислової нафтової компанії «У» та його акціонерів, тобто порушуючи зазначені вище законодавчі вимоги, які до того ж відображені в статуті позивача.

Крім того, позовні вимоги ЗАТ транснаціональна фінансово-промислова нафтова компанія «У» до ВАТ фінансова компанія «У» обумовлені порушенням останнім як реєстроутримувачем позивача порядку внесення змін до системи реєстру, що встановлений рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про впорядкування діяльності з введення реєстрів власників іменних цінних паперів» №60 від 26. 05. 1998 р.

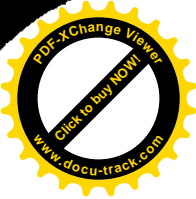
Одночасно з позовом подане клопотання про вжиття заходів забезпечення позову з метою запобігання спричинення шкоди інтересам та інтересам його акціонерів до розгляду справи по суті, саме: заборонити ТОВ «П» та його представникам до розгляду позову у даній справі по суті брати участь у загальних зборах акціонерів ЗАТ транснаціональна фінансово-промислова нафтова компанія «У», зокрема, реєструватися для участі у засіданнях загальних зборів акціонерів ЗАТ транснаціональної фінансово-промислової нафтової компанії «У», бути присутніми в засіданнях загальних зборів акціонерів ЗАТ транснаціональної фінансово-промислової нафтової компанії «У» та голосувати, а також передавати повноваження на участь у загальних зборах акціонерів ЗАТ транснаціональної фінансово-промислової нафтової компанії «У» іншим особам.

Ухвалою господарського суду м. Києва від 11. 11. 2004 р. у справі №15/558 клопотання ЗАТ транснаціональної фінансово-промислової нафтової компанії «У» про забезпечення позовних вимог задоволено.

Постановою Київського апеляційного господарського суду від 16. 12. 2004 р. ухвалу господарського суду м. Києва — скасовано. Постанова суду мотивована тим, що доказів на підтвердження вимог щодо необхідності та доцільності вжиття заходів забезпечення позову позивачем при зверненні до господарського суду з заявою про вжиття заходів забезпечення позову не надано, зокрема належного обґрунтування складності та неможливості виконання рішення суду за спором про визнання договору купівлі-продажу цінних паперів.

Перевіряючи юридичну оцінку встановлених судом фактичних обставин справи та їх повноту, Вищий господарський суд України дійшов висновку, що касаційна скарга не підлягає задоволенню на таких підставах.

ЗАТ транснаціональної фінансово-промислової нафтової компанії «У» звернулося з позовом про визнання недійсним договору купівлі-продажу цінних паперів від 17. 04. 2003 р., укладеного між ТОВ «Н» та ЗАТ «Недержавний корпоративний пенсійний фонд «У», який є володільцем пакета акцій позивача, що став предметом купівлі-продажу за оспорюваним договором. Підставою позову є порушення переважного права акціонерів компанії на придбання акцій компанії в разі відчуження їх одним з акціонерів.

Задовольняючи клопотання позивача про вжиття заходів до забезпечення позову, ухвалою від 11. 11. 2004 р. господарського суду м. Києва заборонено ТОВ «...» та її представникам брати участь у загальних зборах акціонерів ПТ «У»; бути присутніми у засіданні загальних зборів акціонерів АТ «У» та голосувати, а також передавати повноваження на участь у загальних зборах акціонерів АТ іншим особам до розгляду справи по суті.

Відповідно до положень ст. 65 ГПК умовою застосування заходів до забезпечення позову є достатньо обгрунтоване припущення, що невжиття таких заходів може утруднити чи зробити неможливим виконання рішень господарського суду.

Згідно з положеннями ст. 79 ГК та ст. 116 ЦК господарськими товариствами визнаються суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку. Учасники (акціонери) господарського товариства мають право, зокрема, брати участь в управлінні товариством та несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства. Вищим органом управління акціонерним товариством є загальні збори акціонерів.

Наслідком судової заборони брати участь власнику акцій в управлінні товариством, зокрема, у загальних зборах акціонерів, є можливе прийняття загальними зборами акціонерів рішень поза волею акціонера, який несе ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, пропорційно до кількості належних йому акцій та рішень, прийнятих з порушенням процедури проведення загальних зборів акціонерів.

Заборона власнику акцій брати участь в управлінні товариством, як захід до забезпечення позову про визнання недійсним договору купівлі-продажу акцій, не має причинно-наслідкового зв'язку з умовою, що невжиття таких заходів може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду.

Крім того, заборона акціонеру (його представнику) бути присутнім у засіданнях загальних зборів товариства є порушенням внутрішнього порядку ведення загальних зборів та прав і свобод громадян.

Виходячи з наведеного, заходи до забезпечення позову, застосовані ухвалою від 11. 11. 2004 р., є такими, що прийняті з порушенням процесуальних норм. Постановою Вищого господарського суду Укра-

їни касаційну скаргу ЗАТ транснаціональної фінансово-промислової компанії «У» залишити без задоволення. Постанову Київського господарського суду від 16. 12. 2004 р. у справі залишити без зміни³⁶³.

Забезпечення позовів у корпоративних конфліктах є одним з найбільш проблемних питань судової практики за цією категорією спорів. Предметом позову було визнання недійсним договору купівлі-продажу акцій, а підставою — порушення переважного права акціонерів компанії на придбання акцій компанії в разі відчуження їх одним з акціонерів. Важливим є висновок ВГСУ. Йдеться про особливості застосування ст. 67 ГПК (ст. 152 ЦПК) — де одним із засобів забезпечення позову визнається заборона відповідачеві вчиняти певні дії. Отож, оскаржуваною ухвалою суд позбавив акціонера можливості реалізувати одне з корпоративних прав — право на участь в управлінні господарським товариством (ст. 10 ЗУ «Про господарські товариства»), хоча це право не було предметом судового розгляду. З іншого боку, подібне розглядається як порушення внутрішнього порядку ведення зборів акціонерів, тобто як втручання у справи акціонерного товариства, а за певних умов і порушення прав інших акціонерів.

Слід зазначити, що Верховний Суд України також негативно ставиться до втручання судів у внутрішню діяльність господарських товариств, зокрема і через заборону реєструвати акціонерів для участі у загальних зборах в порядку забезпечення позову³⁶⁴.

Одним з критеріїв, за яким Верховний Суд України на підставі ст. 66 ГПК визначає правомірність обмеження прав відповідача-акціонера в порядку забезпечення позову (заборона на вчинення певних дій), є можливі наслідки невжиття таких заходів. Лише у разі коли саме невжиття таких заходів може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду — обмеження прав відповідача-акціонера визнається правомірним.

³⁶³ Вісник господарського судочинства // Науково-практичний коментар рішень та постанов господарських судів України. — К., 2005. — №3. — С. 151–153.

³⁶⁴ Узагальнення судової практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про господарські товариства» у частині регулювання діяльності акціонерних товариств, здійснене Судовою палатою у господарських справах // Судова практика. Корпоративні відносини / За ред. В. Т. Малаєнка. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — С. 136–137.

Якщо ж вищенаведену судову справу розглядати в іншому аспекті та припустити ситуацію, що мала б виникнути у разі задоволення позову і визнання договору купівлі-продажу акцій недійсним, то у цьому разі відповідач мав би повернути акції, тобто втратив права власності і набути корпоративні права. Виходячи з того, що договір купівлі-продажу визнається недійсним з моменту укладання (ст. 236 ЦК), то за таких умов може виникнути питання про правомірність здійснення відповідачем своїх корпоративних прав за цими акціями, зокрема, права участі у загальних зборах акціонерів. Втім правомірність (визнання недійсними) рішень таких зборів може бути предметом окремого позову і за умови, що будуть визначені особи — інші акціонери, чії права порушені таким чином. У даному випадку корпоративні правовідносини підпадали під спосіб захисту шляхом *визнання судом правочину недійсним*, який застосовується у випадку укладання заперечувального правочину.

6. *Визнання правочину недійсним* як спосіб захисту акціонерів на практиці постає у вирішенні спорів, пов'язаних з діяльністю органів управління акціонерного товариства. Згідно з ч. 1 ст. 46 Закону «Про господарські товариства» в акціонерному товаристві з числа акціонерів створюється рада акціонерного товариства (наглядова рада), яка представляє інтереси акціонерів у період між проведенням загальних зборів і в межах компетенції, визначеної статутом, контролює і регулює діяльність правління. Оскільки в законі чітко визначено, що наглядова рада може створюватися з числа акціонерів, то головою та членами наглядової ради можуть обиратися тільки акціонери.

У практиці діяльності акціонерних товариств, акціонерами яких є фізичні та юридичні особи, виникає питання щодо порядку формування наглядової ради з числа акціонерів — юридичних осіб.

Слід погодитися з позицією ДКЦПФР, викладеною у роз'ясненні «Щодо створення акціонерного товариства (наглядової ради) з числа акціонерів у разі, якщо акціонером є юридична особа» від 26 листопада 2002 р. №7, де зазначається, що юридична особа, яка є акціонером, може бути обраною до ради акціонерного товариства (наглядової ради). Юридична особа, обрана як акціонер до складу ради акціонерного товариства (наглядової ради), може брати участь у роботі наглядової ради через свого уповноваженого представника (представників). Визначення кола осіб, що можуть представляти інтереси юридичної осо-

би, а також надання їм таких повноважень має здійснюватися згідно з вимогам чинного законодавства.

Вивчені матеріали судових справ свідчать про те, що господарськими судами визнаються недійсними рішення загальних зборів про обрання до складу наглядової ради фізичних осіб, які не є акціонерами цього товариства, а є представниками одного із акціонерів — юридичної особи. Як приклад можна навести рішення господарського суду Чернігівської області від 30 листопада 2001 р. у справі №8/234 за позовом АКБ «Полі комбанк» до ВАТ «Чернігівський хлібокомбінат» про визнання недійсним рішення загальних зборів акціонерів від 25 квітня 2001 р. у частині обрання членів наглядової ради. Позивач на обґрунтування своїх вимог посилався на те, що спірне рішення не відповідає чинному законодавству, оскільки до складу ради обрані фізичні особи, які не є акціонерами товариства, а є представниками одного акціонера — юридичної особи ЗАТ «Укрзернопром». Господарським судом Чернігівської області встановлено, що відповідно до п. 8.3.2 статуту відповідача наглядова рада складається з п'яти членів із числа акціонерів або їх повноважних представників. Фізичні особи, обрані рішенням загальних зборів до складу наглядової ради, є представниками акціонера — ЗАТ «Укрзернопром», на підставі довіреності. Суд задовольнив позов, зазначивши у мотивувальній частині рішення, що обрання фізичних осіб, які не є акціонерами цього товариства, суперечить чинному законодавству та нормам статуту товариства. Постановою Київського апеляційного господарського суду від 14 лютого 2002 р. рішення суду першої інстанції залишено без змін.³⁶⁵

7. Окремою групою способів захисту є *відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди*. Ще одна особливість захисту корпоративних прав пов'язана з тим, що інтерес учасника (засновника) реалізується як безпосередньо — через здійснення учасником (засновником) належних йому прав шляхом пред'явлення прямого позову, так і опосередковано — в інтересах самого господарського товариства, учасником якого він є, шляхом пред'явлення непрямого позову, якщо саме товариство з певних причин не подає такі позови.

³⁶⁵ *Господарське судочинство в Україні: Суд. практика. Корпор. правовідносини / Упоряд.: І. Б. Шицький (кер.) та ін.; відп. ред. В. Т. Маляренко. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — С. 175.*

У законах України «Про господарські товариства», «Про цінні папери і фондову біржу», «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» зазначено спеціальні способи захисту корпоративних прав. Закріплення у спеціальних нормах тих чи інших способів (засобів) захисту як і вибір способу захисту з числа, передбачених ст. 16 ЦК в тих випадках, коли у спеціальних нормах немає прямих вказівок на конкретні способи захисту, в свою чергу, визначаються специфікою захисту права та характером порушення. Прикладом може слугувати такий спосіб захисту як відшкодування збитків та майнової шкоди. Він застосовується, як правило, при порушенні майнових прав господарських товариств та їх учасників (засновників). Так, згідно з ч. 2 ст. 1142 ЦК учасник договору простого товариства, укладеного на визначений строк, або договору, у якому досягнення мети визначено як скасувальна умова, має право вимагати розірвання договору у відносинах з іншими учасниками через поважну причину з відшкодуванням іншим учасникам реальних збитків, завданих розірванням договору. Хоча в передбаченому ч. 2 випадку підставою для розірвання договору служать інші причини, ніж істотне порушення його умов (ч. 2 ст. 652 ЦК), учасник, який вибуває з договору, все-таки зобов'язаний відшкодувати іншим учасникам договору простого товариства суму заподіяного ним реального збитку (ст. 22 ЦК). Цей спосіб може застосовуватися не тільки за порушення позадоговірних зобов'язань, а й договірних.

Можливість використовувати відшкодування збитків як засобу захисту порушених прав виникає в учасників (засновників) та самого товариства із самого факту невиконання обов'язку, порушення корпоративних прав, тобто незалежно від того, чи є вказівка в тій чи іншій нормі ЦК про таке право. Тобто відшкодування збитків має місце в будь-якому випадку за наявності скоєння правопорушення, що потягло виникнення майнової шкоди. Таким чином, відшкодування збитків є універсальним засобом захисту, крім того, при його застосуванні необхідно з'ясувати принцип вини як умови відповідальності за невиконання зобов'язання.

Статтею 22 ЦК визначено, що під збитками розуміються реальні збитки і упущена вигода. Наявність збитків є характерною і необхідною ознакою вчиненого учасниками (засновниками) товариства правопорушення. Наприклад, укладання нікчемних правочинів (правочи-

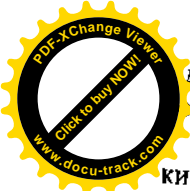
нів, недійсність яких встановлена законом) та виконання обов'язку з передачі майна буде вважатись втратою відповідно до ч. 2 ст. 1142 ЦК, якщо це призведе до втрати грошей чи коштів товариства, і підпадає під визначення реального збитку. Упущена вигода буде мати місце, наприклад, у випадку коли управляючий господарським товариством, скориставшись інформацією, укладає на свою користь чи на користь інших (афілійованих осіб) правочин, який могло б укласти саме товариство та отримати від цього певну вигоду.

Однак слід зважати на одну особливість при встановленні наявності або відсутності причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) членів органу управління і збитками товариства. Конкретний правочин, вчинений управляючим товариства в окремій ситуації, може бути і збитковим для товариства, однак сама поведінка управляючого при цьому відповідала вимогам обачності і тому за існуючих на момент вчинення правочину умов такий правочин був найвигоднішим для товариства, оскільки тим самим були відвернуті ще більші збитки.

Як зазначав О. С. Юффе, причинний зв'язок між поведінкою членів органів управління і шкідливим результатом набуває правового значення як елемент підстави їхньої цивільно-правової відповідальності тільки за умови, що ця поведінка викликала дійсність результату або створила конкретну можливість його настання. Обставинами, що перетворюють можливість у дійсність, повинні бути визнані факти, спричиняюча сила яких виявила себе в індивідуальних особливостях наслідків, що наступили. Якщо ці обставини носять об'єктивно повторюваний характер і в зв'язку з ними знаходиться поведінка членів органів управління, то це означає, що воно створило конкретну можливість результату. Якщо має місце об'єктивна неповторність у даній конкретній ситуації тих же обставин, то поведінка, що знаходиться в зв'язку з ними, членів органів управління, створює лише абстрактну можливість результату, яка виключає відповідальність³⁶⁶.

Характерними особливостями цивільно-правової відповідальності є майновий характер, оскільки її застосування завжди пов'язане із відшкодуванням заподіяної шкоди, збитків, сплати неустойки. Розмір

³⁶⁶ Юффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву. — М., 1975. — С. 228–235; Він же. Обязательственное право. — М., 1975. — С. 118–120.

повідальності має відповідати розміру завданих збитків чи заподіяної шкоди.

Згідно зі ст. 22 ЦК України під збитками розуміють реальні збитки — втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права, та упущену вигоду — доходи, які б особа могла реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене. Частиною третьою вказаної статті передбачено, що збитки відшкодовуються в повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірах. Таким чином, повне відшкодування збитків передбачає відшкодування не тільки прямих збитків, а й доходів, які особа могла б отримати. ЦК не містить спеціальної норми щодо відповідальності окремого члена управління, діями якого акціонерному товариству спричинено збитки. Необхідно встановити окрему норму щодо відповідальності членів органів управління акціонерного товариства, яка б передбачала їх обов'язок відшкодовувати завдані ними збитки в повному обсязі.

Частина 4 ст. 92 ЦК встановлює підстави відповідальності у випадку, коли негативні наслідки заподіяно спільно декількома особами. В такому разі члени органу товариства та інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від імені товариства, порушують свої обов'язки щодо представництва, тому вони несуть солідарну відповідальність за завдані збитки перед товариством, тобто вимога про відшкодування збитків може бути пред'явлена частково або в повному обсязі як від усіх заподіявачів шкоди разом, так і від будь-кого з них окремо (ч. 1 ст. 543 ЦК). Після того, як солідарні вимоги будуть задоволені в повному обсязі, члени органів управління товариством, які відшкодували товариству збитки, мають право на регресні вимоги до інших солідарно відповідальних осіб в однаковій частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахуванням частки, яка припадає на тих, хто задовольнив солідарні вимоги.

При визначенні обсягу відповідальності членів органів управління товариством заслуговує на увагу питання відшкодування посадовими особами моральної шкоди, якщо така була завдана товариству їхніми діями. Згідно зі ст. 611 ЦК у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: відшкодування збитків та моральної шкоди. Тобто загальне правило

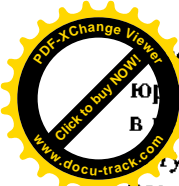

передбачає можливість в разі порушення зобов'язання стягнути збитки, так і вартість моральної шкоди. Як випливає зі ст. 23 ЦК, моральна шкода юридичній особі може бути завдана приниженням ділової репутації. Відповідно до ст. 1167 цього Кодексу юридичній особі надано право на відшкодування моральної шкоди, завданої їй неправомірним рішенням, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Ця норма, на думку З. В. Ромовської, є помилковою, оскільки інтереси юридичної особи мали б бути повністю задоволеними в разі повного відшкодування завданої їй матеріальної шкоди. У структурі ЦК немає більше жодної статті, у якій юридична особа прямо була б названа суб'єктом права на відшкодування моральної шкоди, в тому числі й упущеної вигоди. Це, на думку автора, мало б зумовити висновок про те, що інші передбачені цим Кодексом випадки не можуть стосуватися юридичної особи. Юридична особа як неживий суб'єкт не може страждати, переживати. Тому слід підтримати позицію тих авторів, котрі вважають взагалі надання юридичній особі права на відшкодування моральної шкоди принциповою законодавчою помилкою. У Господарському кодексі України можливість відшкодування моральної шкоди суб'єктам господарювання не передбачена і це, на думку багатьох авторів, є правильним.³⁶⁷

8. Примусове виконання обов'язку в натурі як спосіб захисту у корпоративних правовідносинах застосовується у випадках, коли відповідач зобов'язаний був вчинити певні дії стосовно позивача, але відмовився від виконання або уникає можливості виконати свій обов'язок. Тобто даний спосіб захисту застосовується за наявності зобов'язальних правовідносин між позивачем та відповідачем. У судовій практиці вказаний спосіб реалізується через позови про присудження, рішення за якими можуть виконуватися, зокрема у примусовому порядку. Такий спосіб захисту прав називають реальним виконанням — кредитор зобов'язує боржника реально виконати обов'язки, прийняті на себе за умовами договору.

Науковцями зазначається, що межа практичного використання присудження до виконання обов'язку в натурі впливає із самої суті індивідуально визначеної речі як предмета зобов'язань. Зазначено, що

³⁶⁷ Ромовська З. В. Спірні питання відшкодування моральної шкоди // Вісник Верховного Суду України. — №5 (57). — 2005. — С. 41–44.

овною ознакою речей, що відносяться до даної категорії, є їхня юридична незамінність. Як мета присудження до виконання обов'язку в натурі виступає відновлення майнового положення кредитора в його натурально-речовинному стані. Застосування даного засобу захисту покликане забезпечити кредиторів можливість одержання результату, тобто реального виконання договірних зобов'язань.

Прикладом вищезазначеного можуть слугувати положення ст. 149 ЦК, які стосуються випадку стягнення частки у статутному капіталі за особистими боргами учасника ТОВ. Кредитори учасника-боржника мають право у разі недостатності у нього іншого майна для задоволення заявлених вимог звернути стягнення на частину майна товариства з обмеженою відповідальністю, пропорційну частці учасника товариства у статутному капіталі. Майно, що було передане учасником товариства як вклад до статутного капіталу, переходить у власність товариства. Кредитори такого учасника мають право вимагати від товариства виплати вартості частини майна товариства, пропорційної частці боржника у статутному капіталі товариства, або виділення відповідної частини майна для звернення на нього стягнення. Товариство вирішує, яким чином погасити заборгованість — за рахунок майна чи коштів.

У випадку реалізації учасником ТОВ свого права на вихід з товариства (ст. 148 ЦК), «боржником» перед його учасником є само товариство. Вихід учасника з товариства може завдати серйозних втрат для останнього, оскільки учасник має право одержати вартість частини майна, пропорційну його частці у статутному капіталі товариства. Умови виходу з товариства з обмеженою відповідальністю обговорюються між учасником та товариством. За їх домовленістю виплата вартості частини майна товариства може бути замінена переданням майна в натурі.

Застосування такого способу захисту цивільних прав та інтересів як примусове виконання обов'язку в натурі на сьогодні є найбільш прийнятним для забезпечення прав та інтересів кредиторів в зобов'язаннях, оскільки забезпечує їм повне поновлення порушеного права і дає змогу отримати саме те виконання, заради якого вони укладають договір.³⁶⁸

³⁶⁸ Андрійцьо В. Д. Примусове виконання обов'язку в натурі як спосіб захисту цивільних прав: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2004. — С. 1.

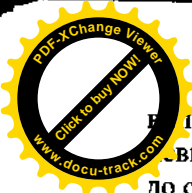
Нерідко можна констатувати, що механізм реалізації даного способу захисту полягає в здійсненні необхідних дій не самим боржником, а компетентним органом. Так як на практиці дуже часто трапляються варіанти недобросовісного ставлення боржника до виконання рішення про витребування речі (майна) у боржника та передачі його кредиторів, здається досить доцільним застосування заходів побічного примусу, а саме: введення інституту судової застави як способу забезпечення рішення. Розвиток даного інституту при його наступному здійсненні у стадії виконавчого провадження зможе покращити реальне виконання рішення.

В окремих випадках виконання рішення про відібрання речі у боржника та передавання її кредиторам відбувається за участю третіх осіб. Зокрема, це стосується позовів про передачу іменних цінних паперів.

Відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України «Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» ідентифікація власників бездокументарних цінних паперів здійснюється на підставі облікового реєстру рахунків власників у зберігача. Таким чином, для відібрання у боржника цінних паперів, випущених в бездокументарній формі, та передавання їх кредиторам, зберігачу необхідно списати такі цінні папери з рахунку боржника та зарахувати їх на рахунок кредитора.

Відповідно до ст. 9 цього ж Закону діяльність щодо ведення реєстру власників іменних цінних паперів, випущених в документарній формі, здійснює емітент або реєстратор. Таким чином, виконання рішення про вилучення у боржника іменних цінних паперів, випущених в документарній формі, та передавання їх кредиторам буде виконуватись або емітентом таких цінних паперів або реєстратором, який веде реєстр власників таких іменних цінних паперів.

Відповідно до п. 7.1. Положення про порядок ведення реєстрів власників цінних паперів, затвердженого рішенням ДКЦПФР від 26 травня 1998 р. №60 встановлено, що всі зміни до системи реєстру або надання інформації про її стан реєстроутримувач здійснює на підставі письмових розпоряджень або записів від імені осіб, які мають на це право, а саме: емітентів; зареєстрованих осіб; органів державної та судової влади в межах їх компетенції. Згідно з п. 7.18 вищезазначеного Положення внесення до системи реєстру записів про перехід права власності на іменні цінні папери за рішенням суду, що набрало чинності, здійснюється реєстроутримувачем на підставі подання копії або

писки з рішення суду. Якщо рішенням суду визначено позбавлення власних осіб права власності на іменні цінні папери, то внесення змін до системи реєстру здійснюється відповідно до зазначених документів, в яких визначено осіб, до яких переходить таке право власності на цінні папери, та цінні папери, за якими воно переходить.

Якщо рішенням суду визначено, що нових власників буде встановлено шляхом реалізації іменних цінних паперів, передбаченої чинним законодавством, то додатково до вищевказаних документів реєструтримувачу подається документ, який підтверджує згідно з чинним законодавством набуття відповідними особами (новими власниками) права власності на такі цінні папери. До визначення нових власників зазначених чинних паперів цінні папери попередніх власників блокуються. Раніше оформлений сертифікат на ім'я власників цінних паперів, якого за рішенням (вироком) суду позбавлено права власності на цінні папери, вважаються недійсним з дати набрання рішенням (вироком) суду чинності. Сертифікат, не наданий реєструтримувачу разом з документом, що підтверджує рішення суду, вважається недійсним, про що реєструтримувачем здійснюється відповідний запис у журналі обліку сертифікатів іменних цінних паперів та повідомляється особі, на ім'я якої він був оформлений. Реєструтримувач повинен виконати рішення протягом п'яти робочих днів від дати прийняття документів.

У цьому зв'язку становить інтерес вирішення питання про допустимість використання досліджуваного варіанта захисту в зобов'язаннях з передавання речі у міжнародному правовому акті, зокрема, Принципи УНУДРУА. Ст. 7. 2. 2. Принципів закріплює правило, згідно з яким, якщо сторона, зобов'язання якої складається не в сплаті грошей, не виконує його, інша сторона може зажадати його виконання, крім випадків, коли: а) виконання неможливе юридично або фактично; ...с) сторона, що має право на виконання, може розумно одержати виконання з іншого джерела. Аналіз даної норми дає змогу зробити висновок, що на відміну від вітчизняного законодавства зазначений акт більш точно відповідає сутності інтересу кредитора, який підлягає захисту. Для вирішення питання слід використовувати не критерій характеристики речі, а можливість захисту прав кредитора іншими способами. Щоправда, подібний підхід більш типовий для системи загального, а не континентального права, проте не існує принципових теоретичних заперечень для його використання й у рамках вітчизняного законодавства. Більше того, гнучкість, ефективність, універсаль-

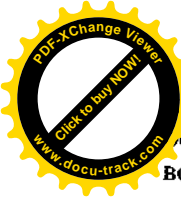

ність і повнота подібної побудови системи заходів захисту дає охарактеризувати представлений варіант як найефективніший.³⁶⁹

Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, який закріплений ст. 3 Конституції України і тим самим визначає участь органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування у захисті цивільних прав та інтересів учасників правовідносин. Ст. 40 Конституції України встановлює, що усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк. Винесені рішення органи влади мають приймати відповідно в межах своєї компетенції та закону. Однак коли органи державної влади та самоврядування приймають акти, що суперечать чинному законодавству, або приймаються неправомочним органом тощо і при цьому порушуються права і законні інтереси громадян або юридичних осіб, останні мають право звернутися за захистом своїх прав до вищої адміністративної інстанції і (або) до суду з позовом про визнання недійсним акта органу державної влади (або органу влади Автономної Республіки Крим, або органу місцевого самоврядування), яким порушено їх права або законні інтереси. Позбавлення у судовому або в адміністративному порядку, визначеному законом, юридичної сили винесеного рішення, вчиненої дії і зобов'язання суб'єктів владних правовідносин вчинити певну дію для захисту порушеного права чи законного інтересу є способом захисту порушеного права, а саме: *визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.*

В усіх випадках, коли йдеться про зловживання правом органами влади, мається на увазі протиправна діяльність, яка виходить за межі правомочності та встановленої компетенції. Така діяльність, що спричиняє шкоду, завжди тягне застосування санкцій, включаючи міри відповідальності.

³⁶⁹ Павлов А.А. Присуждение к исполнению обязанности как способ защиты гражданских прав. — СПб: Юрид.центр Пресс, 2001. — с. 142.

Розглядаючи правомірність актів органів влади, в першу чергу перевіряється відповідність прийнятих актів компетенції посадової особи або органу, іншими словами, перевіряється відповідність акту встановленим державою юридичним мемам самостійності органу.³⁷⁰

У процесі розгляду скарг на дії органів та посадових осіб у зв'язку з накладанням адміністративних стягнень повинно перевірятися чи накладено воно уповноваженим на це органом та чи відповідає мемам, встановленим законодавчим актом.³⁷¹

Даний підхід у вимогах відповідності законодавству відноситься до правотворчої діяльності органів влади. Так, неправомірними закон називає дії органів влади та посадових осіб, які не відповідають компетенції або вимогам законодавства, а також втручання державних органів влади та посадових осіб в реалізацію договорів понад їх компетенцію (ст.3 Закону України «Про інвестиційну діяльність»)³⁷². Таким чином, метод дозволу у діяльності органів влади має бути одним з основних у регламентації діяльності адміністративних органів.

Непоодинокі випадки, коли у відомчих нормативних актах, який видається для виконання закону, може закріплюватися інтерес, який не завжди співпадає з державними інтересами, тобто при реалізації закону переслідуються хибні цілі. Це призводить до того, що ті, хто має власні інтереси у вирішенні спірних питань, нерідко виступають суддями в особистій справі.³⁷³

У багатьох випадках визнання управлінської діяльності неправомірною є недостатнім для поновлення порушеного чи оспорюваного права. Тому відповідно до ст.56 Конституції України кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів міс-

³⁷⁰ Закон України «Про державну податкову службу в УРСР» // ВВР, 1991, №6 — С. 37.
³⁷¹ Басин Ю.Г. Система гражданско-правовых мер, обеспечивающих охрану хозяйственных предприятий. В кн.: Гражданское право и защита имущественных интересов граждан и организаций. Алма-Ата, 1986 г. — С. 168).
³⁷² Закон України «Про інвестиційну діяльність від 18. 09. 91., №1560-ХІІ//ВВР. — 1991. — №47. — С. 646.
³⁷³ Донцов С. Е., Глянцев В. В. Возмещение вреда по советскому законодательству. — М., 1990. — Юрид. лит-ра. — С. 271.

цевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними повноважень.

Чинним законодавством передбачена відповідальність державної Автономної Республіки Крим, територіальної громади за дії органів та посадових, службових осіб, які виконують владні завдання та функції. Так, відповідно до ст. 49 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» матеріальна шкода, завдана незаконними рішеннями голів місцевих державних адміністрацій, наказами керівників управлінь, відділів, інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, діями чи бездіяльністю посадових осіб місцевих державних адміністрацій при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується за рахунок держави з подальшим переходом до держави права зворотної вимоги (регресу) до винної посадової особи у розмірах і порядку, визначених законодавством. Згідно зі ст. 50 зазначеного Закону розпорядження голів місцевої державної адміністрації, акти інших посадових осіб, які призначаються ними, можуть бути оскаржені в судовому порядку відповідно до закону.³⁷⁴ А відповідно до ст. 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» шкода, заподіяна юридичним і фізичним особам унаслідок неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування, відшкодовується за рахунок коштів місцевого бюджету, а в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності осіб місцевого самоврядування — за рахунок їх власних коштів у порядку, встановленому законом.³⁷⁵

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про власність» власник на власний розсуд володіє, користується і розпоряджається належним йому майном.³⁷⁶ І ніхто не має права втручатися в здійснення ним своїх правомочностей. Імперативність цієї норми стосується також і держави. Відповідно до ст. 56 Закону України «Про власність» жодний державний орган не має права втручатися у здійснення власником, а також особами, переліченими у п. 5 ст. 48 цього Закону, їх правомочностей щодо володіння, користування й розпорядження своїм майном

³⁷⁴ Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09. 04. 1999. — №586-ХІУ // ВВР, 1999. — №20-21. — С. 190.
³⁷⁵ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21. 05. 1997 р. №280/97/ВР // ВВР, 1997. — №24. — С. 170.
³⁷⁶ Закон України «Про власність» від 07. 02. 1991 р. №697-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — №20. — С. 249.

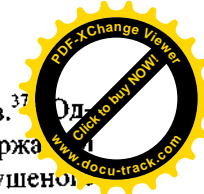
встановлювати не передбачені законодавчими актами України податкові обов'язки чи обмеження. У разі невиконання державними органами зазначених вимог вони несуть майнову відповідальність за шкоду, заподіяну їх неправомірним втручанням.

Цей спосіб захисту права власності застосовують як за правомірною, так і за неправомірною заподіянням державними органами збитків власникові. Крім того, акти, видані органом державної влади, які не відповідають законності та порушують права власника щодо реалізації ним своїх правомочностей, за позовом власника на підставі ст. 57 Закону України «Про власність» може бути визнано недійсними. А збитки, завдані громадянам, організаціям та іншим особам внаслідок видання зазначених актів, відшкодовуються за рахунок коштів, які є в розпорядженні відповідного органу влади або управління. Згідно зі ст. 393 ЦК власник майна, права якого порушено внаслідок видання правового акта органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, має право вимагати відновлення того становища, яке існувало до видання цього акта. За неможливості відновлення попереднього становища власник має право на відшкодування майнової та моральної шкоди.

Якщо актом державної влади змінюється правове становище суб'єкта, яке притискає його права та інтереси (наприклад, у відносинах власності), але у самому акті не передбачена можливість та порядок компенсації втрат, то той, чий права порушено, має право особисто звернутися за вирішенням питання про відшкодування шкоди. Це є справедливо, так як інших способів для захисту прав, які порушуються органами влади, немає, навіть якщо акт органу влади і був би визнаний законним і правомірним.³⁷⁷

У разі звернення до суду дійсно перевіряється законність правового акта, однак якщо встановлено, що вимоги законності не відповідають дійсності, в цьому випадку той, чий права порушено, особисто вирішує: чи визнавати акт недійсним, а, відповідно, недіючим або обмежитися відшкодуванням шкоди, яку спричинено незаконним правовим актом. Цей факт означає ні що інше як визнання правочину недійсним, відновлення становища, яке існувало до порушення та припи-

³⁷⁷ Еременко Г. В. Гражданско-правовые средства защиты прав лиц от правонарушений органов власти и управления: дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1994. — С. 75–76.

нення дії, яка порушує право як засіб захисту порушених прав.³⁷⁸ Нак, на думку автора, «визнання незаконним рішень органів державної влади» чіткіше формулювання даного способу захисту порушеного права, яке полягає у позбавленні у судовому порядку, визначеному законом, або в іншому порядку, визначеному законом, юридичної сили винесеного рішення, вчиненої дії і зобов'язання вказаних суб'єктів владних правовідносин вчинити певну дію для захисту порушеного права чи інтересу.

В літературі зазначалося, що для реалізації норми про відшкодування шкоди, яка спричинена неправомірними актами органу влади, необхідно не тільки видання цього акта, який є незаконним, але і його фактичне здійснення.³⁷⁹

Суд може визнавати недійсними як акти органів державної влади та місцевого самоврядування, так і органів управління господарських товариств, які порушують права і законні інтереси учасників (засновників) товариств та інших юридичних осіб. Так, підлягають розгляду судами позови про визнання недійсним рішення загальних зборів акціонерів (учасників), рішення правління, наглядової ради, що порушують права та законні інтереси акціонерів (учасників).

Відповідно до ст. 92 ЦК юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Порядок створення органів юридичної особи також встановлюється установчими документами та законом. Згідно зі ст. 97 ЦК управління товариством здійснюють його органи. Органами управління товариством є загальні збори його учасників і виконавчий орган (правління, дирекція), компетенцію та склад якого визначаються тими ж самими загальними зборами учасників. До компетенції загальних зборів, яка визначається законом та статутом товариства, входить право приймати рішення з усіх питань діяльності останнього, у тому ж числі і з тих питань, що передані загальними зборами до компетенції правління. Однак однією з основних проблем корпоративного управління АТ є велике число акціонерів, що створює перешкоду в роботі загальних зборів. Тому цей орган, на думку окре-

³⁷⁸ Там же. — С. 173–174.

³⁷⁹ Донцов С. Е., Глянец В. В. Возмещение вреда по советскому законодательству. — М., 1990. — С. 20.

их авторів, не здатний ефективно управляти компанією, оскільки збирається переважно один раз на рік.³⁸⁰

Вивчення судової практики свідчить, що підставою для задоволення позову про визнання недійсним рішення загальних зборів стає найчастіше порушення передбаченого законом та внутрішніми документами товариства порядку скликання та проведення зборів, зокрема: порушення вимог закону щодо формування порядку денного, у тому числі внесення змін до опублікованого порядку денного. Прикладом може слугувати Постанова ВГСУ від 15 серпня 2001 р., справа №19/449. Вищий господарський суд України, розглянувши протест заступника Генерального прокурора України на постанову від 26. 04. 2001 арбітражного суду м. Києва у справі №19/449 за позовом ЗАТ «У...», «У... страхова компанія», ПП «А...» до Акціонерного банку «С...» про визнання частково недійсним рішення загальних зборів АБ «С...» від 07. 08. 2000 р., в с т а н о в и в :

У вересні 2000 р. ЗАТ «У...», «У... страхова компанія», ПП «А...» пред'явили в арбітражному суді позов до Акціонерного банку «С...» про визнання частково недійсним рішення загальних зборів від 07. 08. 2000 р. Вказали, що акціонерами є АБ «С...».

Рішенням загальних зборів акціонерів зазначеного банку від 07. 08. 2000 р. крім інших питань було відсторонення від управління банком голову правління К., призначено виконуючим обов'язки голови правління банку К., обрано заступником голови правління банку С., створено комісію для проведення повного аналізу діяльності банку.

Посилаючись на те, що в порушення ст. 43 Закону України «Про господарські товариства» вирішення наведених питань не було включене до опублікованого у пресі порядку денного загальних зборів акціонерів банку, акціонери просили задовольнити позов: визнати рішення загальних зборів акціонерів із зазначених питань недійсним.

Рішенням арбітражного суду м. Києва від 26. 09. 2000 р. позов було задоволено.

Постановою цього ж суду від 26. 04. 2001 р. рішення суду скасоване і провадження у справі припинене з підстав п. 2 ст. 80 АПК України.

³⁸⁰ Луць В. В., Сивий Р. Б., Яворська О. С. Акціонерне право. — К.: Ін Юре, 2004. — С. 90.

Здійснив перевірку рішення, виходячи з вимог ст. 92 АПК України, голова суду.

У протесті заступник Генерального прокурора України став питання про скасування постанови суду наглядової інстанції і залишення рішення суду без змін, посилаючись на те, що суд другої інстанції неправильно застосував норми матеріального і процесуального закону, необґрунтовано припинив провадження у справі.

Заслухавши доповідь судді, пояснення учасників арбітражного процесу, обговоривши доводи протесту, перевіrivши матеріали справи, суд вважає, що протест підлягає задоволенню з таких підстав.

Ухвалюючи постанову про скасування рішення суду першої інстанції і припиняючи провадження у справі, суд наглядової інстанції виходив з того, що правління банку мало право вносити зміни до порядку денного зборів акціонерів, а також з наявності рішення Дарницького районного суду м. Києва від 04. 09. 2000 р. щодо вирішення господарського спору з того ж предмета і з тих же підстав.

Проте з такими висновками суду другої інстанції погодитись не можна.

Відповідно до ч. 2, 3, 4 ст. 43 Закону України «Про господарські товариства» будь-який з акціонерів має право вносити свої пропозиції щодо порядку денного загальних зборів не пізніше як за 30 днів до їх скликання. Рішення про включення цих пропозицій до порядку денного приймається виконавчим органом товариства.

Пропозиції акціонерів, які володіють понад 10 відсотків голосів, вносяться до порядку денного обов'язково.

Рішення про зміни в порядку денному повинні бути доведені до відома всіх акціонерів не пізніше як за 10 днів до проведення зборів у порядку, передбаченому статутом.

До скликання загальних зборів акціонерами повинна бути надана можливість ознайомитись із документами, пов'язаними з порядком денним зборів.

Загальні збори не мають права приймати рішення з питань, не включених до порядку денного.

Як установлено судом першої інстанції, опублікований порядок денний загальних зборів акціонерів банку містить пункт 3 — «інше».

Рішенням правління банку від 27. 07. 2000 р. цей пункт був уточнений, і акціонери банку були повідомлені, що зазначений пункт передбачає розгляд питання про дообрання членів правління банку.

Виходячи з вимог наведеної норми закону, суд першої інстанції прийшов до обґрунтованого висновку, що зміни до порядку денного зборів мають вносити безпосередньо самі акціонери.

Правління ж банку не належить до їх числа.

За таких обставин, коли питання дообрання членів правління банку ініційоване не уповноваженою особою, воно не могло бути предметом розгляду загальних зборів акціонерного банку.

Зазначене стосується і рішення зборів щодо відсторонення від управління банком голови правління банку К., створення комісії для проведення повного аналізу діяльності банку, вирішення яких не відносилось до питання дообрання членів правління банку і не вносилось в установленому законом порядку до порядку денного зборів акціонерів банку.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції, суд наглядової інстанції на зазначене уваги не звернув.

Таким чином, Вищий господарський суд України задовольнив протест Генерального прокурора України; постанову арбітражного суду м. Києва від 26. 09. 2000 р. залишив без змін.³⁸¹

Реалізуючи своє право на захист в разі його порушення, невизнання або оспорювання перед учасником корпоративних правовідносин на практиці нерідко постає питання визначення належного відповідача за позовом про визнання недійсним рішення керівних органів господарського товариства. Згідно з п. 6. 2. 4 роз'яснень Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням недійсними актів державних чи інших органів» від 26 січня 2000 р. №02-5/35, у таких випадках відповідачем виступає само товариство як юридична особа, рішення керівних органів якої оскаржується. Такої ж позиції притримується Верховний Суд України. В Узагальненнях судової практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону «Про господарські товариства» у частині регулювання діяльності акціонерних товариств, які затверджені

³⁸¹ *Бюлетень законодавства і юридичної практики України.* — 2005. — №12. — С. 328–331.

но постановою Президії ВСУ від 3 березня 2004 р. №15, зазначеного відповідачем у спорі про визнання недійсним рішення загальних зборів акціонерного товариства має бути саме АТ, а не загальні збори (як орган управління) і не акціонери (як учасники загальних зборів).³⁸²

Чинне законодавство України не встановлює переліку підстав для визнання рішень керівних органів АТ недійсними. У науковій літературі дана проблема вирішується по-різному. Так, О. В. Щербина виділяє серед інших такі підстави для визнання рішень загальних зборів АТ недійсними:

- прийняття рішень на зборах, що скликані з порушенням порядку скликання;
- прийняття рішень з питань, не включених до порядку денного;
- відсутність належним чином оформленого протоколу загальних зборів;
- невідповідність прийнятих рішень інтересам АТ в цілому або інтересам його акціонерів, кредиторів.³⁸³

Теньков С. А. у роботі «Коментар судової практики вирішення корпоративних конфліктів» зазначає, що цю проблему міг би вирішити новий закон про акціонерні товариства, в якому варто було б закріпити хоча б приблизний перелік зазначених підстав.³⁸⁴ Чинне корпоративне законодавство ніде прямо не передбачає наслідків порушення процедури прийняття рішень, і їх визначають виходячи з тлумачення відповідних правових норм. Так, у ч. 1 ст. 60 Закону України «Про господарські товариства» вказано, що збори учасників ТОВ вважаються повноважними, якщо присутні учасники, які у сукупності володіють певним відсотком голосів. Отже, зрозуміло, що порушення цієї вимоги є підставою для визнання відповідного рішення недійсним, хоча такий наслідок у цій нормі прямо не згадується. Хочеться відмітити, що на практиці відсутність необхідного кворуму досить часто стає підставою для визнання рішень загальних зборів недійсними. Як приклад можна

³⁸² «Судова практика» / Узагальнення ВСУ — 2005. — №3–4.

³⁸³ *Щербина О. В.* Правове становище акціонерів за законодавством України. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 94.

³⁸⁴ *Теньков С. А.* Коментар судової практики вирішення корпоративних конфліктів // *Бюлетень законодавства і юридичної практики України.* — 2005. — №12. — С. 26.

авести Постанову Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 15 жовтня 2002 р. у справі за позовом АКБ «Полікомбанк» до ВАТ «Чернігівська швейна фабрика «Елегант» про визнання недійсними рішень, прийнятих загальними зборами акціонерів 20 вересня 2000 р.

Верховний Суд України, розглянувши касаційну скаргу ВАТ «Чернігівська швейна фабрика «Елегант» (далі — Товариство) на постанову Вищого господарського суду України від 10 червня 2002 р. у справі за позовом АКБ «Полікомбанк» до Товариства, встановив:

АКБ «Полікомбанк» 14 серпня 2001 р. звернувся до господарського суду Чернігівської області з позовом до Товариства.

Позовні вимоги обґрунтовувались тим, що проведені 20 вересня 2000 р. збори акціонерів були неправомочними у зв'язку з відсутністю кворуму, оскільки акціонери, які брали участь у загальних зборах акціонерів, зокрема голосуванні, на підставі довіреностей, не мали права брати участь у цих зборах, оскільки видані їм довіреності не були оформлені належним чином; реєстр акціонерів не був підписаний головою правління та секретарем зборів; реєстрація акціонерів проводилась згідно з реєстром, складеним не на дату проведення загальних зборів.

Товариство позов не визнало, посилаючись на те, що загальні збори акціонерів було проведено відповідно до вимог чинного законодавства, довіреності були посвідчені правлінням Товариства, а факт не підписання реєстру акціонерів головою правління та секретарем зборів не може бути підставою визнання недійсними рішення загальних зборів.

Рішенням господарського суду Чернігівської області від 5 жовтня 2001 року позов задоволено. Судове рішення обґрунтовано тим, що довіреності акціонерів про передачу своїх повноважень іншим особам на участь у загальних зборах акціонерів Товариства є недійсними, оскільки вони не посвідчені відповідно до вимог постанови КМУ «Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених», а отже, рішення загальних зборів акціонерів Товариства приймалися акціонерами, які володіють 23,5% загальної кількості голосів, що суперечить ч. 8 ст. 41 Закону України «Про господарські товариства» та п. 8. 2. 8. статуту Товариства.

Постановою Київського апеляційного господарського суду від 6 грудня 2001 р. зазначене рішення скасовано, а в позові відмовлено.

Постанову обґрунтовано тим, що у вирішенні питання про визнання довіреностей недійсними до розгляду справи необхідно було з'ясувати фізичних осіб — акціонерів Товариства, які видавали довіреності, постановою КМУ «Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених» не поширюється на порядок оформлення довіреностей на право участі та голосування на загальних зборах акціонерів, оскільки ці довіреності не підпадають під її голосування.

Оскаржуваною постановою ВГСУ постанову Київського апеляційного господарського суду скасував, а рішення господарського суду Чернігівської області залишив без змін.

У касаційній скарзі Товариство просить постанову ВГСУ скасувати з підстав неправильного застосування норм матеріального права та виявлення факту різного застосування ВГСУ положень ст. 27 ГПК в аналогічних справах.

Перевіривши матеріали справи, Верховний Суд України вважає, що касаційна скарга не підлягає задоволенню з таких підстав.

Судами встановлено, що 20 вересня 2000 р. відбулися загальні збори Товариства з порядком денним: про затвердження результатів підписки на акції третьої емісії; про внесення змін до статуту; про передачу деяких прав і повноважень загальних зборів акціонерів правління та наглядовій раді Товариства. Загальна кількість акціонерів становить 1 064 особи; статутний фонд складається з 138 096 простих іменних акцій; для участі у зборах зареєструвалось 150 акціонерів, які володіють 97 477 голосами, що становить 70,4% загальної кількості голосів; 599 акціонерів із 64 797 голосами на підставі довіреностей передали свої повноваження для участі у голосуванні на загальних зборах іншим особам.

Відповідно до ст. 41 Закону України «Про господарські товариства» загальні збори визнаються правомочними, якщо в них беруть участь акціонери, що мають відповідно до статуту товариства понад 60% голосів. А згідно зі ст. 42 Закону України «Про господарські товариства» для правомочності рішення загальних зборів акціонерів з питання про внесення змін до статуту товариства необхідно понад $\frac{3}{4}$ голосів акціонерів, які беруть участь у зборах, а з решти питань — проста більшість їх голосів.

Отже, питання про правомочність участі в загальних зборах акціонерів, які діяли на підставі довіреностей від імені 599 акціонерів, має

непосереднє юридичне значення для встановлення правомочності загальних зборів та правомочності їх рішень.

Вищий господарський суд України дав належну юридичну оцінку фактичним обставинам справи, зокрема, щодо правомірності участі в загальних зборах акціонерів на підставі зазначених довіреностей і дійшов вичерпних і правильних юридичних висновків щодо неправомочності зборів, а відтак, і прийнятих на них рішень. Своєю постановою Верховний Суд України відхилив касаційну скаргу ВАТ «Чернігівська швейна фабрика «Елегант», а постанову ВГСУ від 10 червня 2002 р залишив без змін.³⁸⁵

Верховний Суд України звертає увагу на те, що у судовій практиці трапляються непоодинокі випадки застосування засобів захисту порушеного права, не передбачених законом. У таких випадках заявлений позов не повинен прийматися судом, а у разі його прийняття провадження у справі має бути припинено, оскільки використання зазначених засобів призвело б до порушення ст.19 Конституції України. Як приклад можна навести такі позовні вимоги: про визнання рішень загальних зборів дійсними або правомочними; про визнання рішень загальних зборів такими, що підлягають обов'язковому виконанню; зустрічний позов про зобов'язання виконати рішення загальних зборів (за наявності первісного позову про визнання рішень загальних зборів недійсними); про визнання загальних зборів такими, що відбулися; про зобов'язання акціонерів зареєструватися на загальних зборах; про визнання повідомлення акціонерів про проведення загальних зборів неправомірним (щодо надіслання персональних повідомлень та публікації загального повідомлення у засобах масової інформації); про визнання емісії недійсною; про визнання повноважень органів управління припиненими тощо.

Такі способи захисту порушеного права законодавством не передбачені й не впливають із положень законодавства.³⁸⁶

Як зазначає С. Теньков, певні ускладнення для судової практики може викликати ч. 5 ст. 98 ЦКУ, що передбачає право учасника това-

³⁸⁵ *Господарське судочинство в Україні: Суд. практика. Корпоративні правовідносини / Упоряд.: І. Б. Шицкий та ін.; відп. ред. В. Т. Маляренко. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — С. 327–329.*

³⁸⁶ *«Судова практика» / Узагальнення ВСУ, №3–4. — 2005 р. — С. 136.*

риства оскаржити в суді, а не вимагати визнання недійсними загальних зборів.³⁸⁷ Це викликано тим, що дане питання розглядається у літературі. Так, на думку авторів науково-практичного коментаря до цивільного законодавства, рішення виконавчого органу товариства, яким порушуються трудові права працівників товариства, цивільні права його учасників або третіх осіб, може бути прямо оскаржене до суду.³⁸⁸ Але, як зауважує С. Теньков, згідно із спеціальними положеннями законодавства у відповідних випадках більш правильним буде звернутись з позовом про визнання або поновлення права, порушеного незаконним актом виконавчого органу товариства, оскільки ЦКУ передбачає можливість оскарження в суді рішення будь-якого органу чи будь-якої організації, якщо такими рішеннями порушуються цивільні права особи. Що стосується випадків, коли незаконним актом виконавчого органу товариства порушене право суб'єкта господарювання (учасника товариства чи іншого), то абз. 3 ч. 2 ст. 20 ГКУ прямо допускає можливість пред'явлення вимоги про визнання недійсними актів «інших суб'єктів». Це дає підстави для пред'явлення, зокрема, вимоги про визнання недійсними рішень органів товариства. Отже, ці автори, на думку С. Тенькова, з якою і ми погоджуємося, фактично дійшли висновку, що визнання актів органів корпоративних підприємств недійсними є різновидом оскарження до суду.

Ця позиція уточнюється у рекомендаціях Президії Вищого господарського суду України від 4 липня 2005 р. №04-5/202, де суд посилається на ч. 2 ст. 20 ГКУ, що передбачає можливість захисту кожним суб'єктом господарювання своїх прав та законних інтересів шляхом визнання повністю або частково недійсними актів, зокрема органів державної влади. При цьому наводяться дві умови для визнання таких актів недійсними: 1) ці акти суперечать законодавству; 2) ці акти обмежують права та законні інтереси суб'єкта господарювання.

Окрім зазначеного, п. 11 ст. 171, ст. 162 Кодексу адміністративного судочинства України передбачають можливість визнання відповід-

³⁸⁷ Вказ. праця. — С. 22

³⁸⁸ *Ярема А. Г., Корбань В. Я., Крищенко В. В., Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України. — К.: Академія суддів України. АСК. Інститут юридичних досліджень, 2004. — Т. 1. — С. 289.*

о акта органу управління «протиправним», «незаконним» або «ненормативним» і не застосовують поняття недійсності. Отже, концепції оскарження актів органів управління у приватноправових і публічно-правових відносинах дещо відрізняються.

4. 3. 3. Зловживання правом на захист в корпоративних правовідносинах

Будь-яке суб'єктивне право представляє для суб'єкта відповідну цінність, якщо воно може бути реально здійснене. Здійснення права — це втілення уповноваженою особою можливостей, що складають зміст права, у своїй правомірній поведінці. Разом з тим, надаючи можливість уповноваженій особі вільно, на власний розсуд здійснювати свої цивільні права (ч. 1 ст. 12 ЦК України), закон встановлює і визначає певні межі поведінки особи в процесі реалізації цих прав-можливостей. Таке встановлення меж здійснення права є об'єктивно виправданим і необхідним, адже, реалізуючи свої права, особа вступає у взаємодію з іншими суб'єктами і реалізація її прав не повинна суперечити та завдавати шкоду правам та інтересам інших. Загальні межі здійснення цивільних прав визначені в ст. 13 ЦК.

З питанням меж здійснення прав тісно пов'язане поняття зловживання правом. Слід зауважити, що ця правова категорія, яка на сьогодні офіційно сприйнята і закріплена українським законодавцем, неодноразово була предметом наукових досліджень і дискусій. Детально питання зловживання правом розроблялось, зокрема, російським цивілістом В. П. Грибановим³⁸⁹. Не вдаючись до детального аналізу характеристик цього інституту, зазначимо, що, на думку В. П. Грибанова, зловживання правом є особливим типом цивільного правопорушення, яке здійснюється уповноваженою особою при реалізації нею належного права, що пов'язане з використанням недозволених конкретних форм у рамках дозволеного типу поведінки³⁹⁰. Як зазначають автори

³⁸⁹ Грибанов В. П. Основные проблемы осуществления и защиты гражданских прав. — Автореф. дисс... док. юрид. наук. — М.: Изд-во МГУ, 1970; Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. — М.: «Российское право», 1992.

³⁹⁰ Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. — М.: «Российское право», 1992. — С. 53.

українського підручника «Цивільне право України», уповноважена особа допускає недозволене використання свого права, порушує її права, вид поведінки, визначені законом, посилаючись при цьому на суб'єктивно належне їй суб'єктивне право³⁹¹.

Межі здійснення і захисту корпоративних прав визначаються відповідно до загальних вимог цивільного законодавства, але повинні враховувати особливості статусу учасників господарських товариств, обігу акцій в акціонерних товариствах тощо. Необхідність чіткого визначення меж здійснення учасниками господарських товариств, зокрема, акціонерами права на захист, пов'язана з поширенням випадків використання зовні законних, а фактично балансуючих на межі зловживання правом, методів захисту прав, які суттєво порушують права інших учасників і самого товариства. В акціонерних правовідносинах найчастіше може виникнути ситуація, коли рівні правові можливості економічно чи організаційно нерівноправних суб'єктів можуть бути використані на шкоду слабшому, що, на думку О. М. Вінник, досить точно відображає суть зловживання правом³⁹².

Визнання зловживання правом цивільним правопорушенням зумовлює необхідність встановлення санкцій за такі дії. Відповідно до ч. 6 ст. 13 ЦК суд може зобов'язати припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом.

Розглянемо окремі можливі випадки зловживання акціонерами правом на захист.

Насамперед такі зловживання можливі у процесі здійснення самозахисту прав акціонерів, що є особливою формою захисту прав і відіграє важливу роль в акціонерних правовідносинах. Зокрема, акціонери, які володіють «контрольним» пакетом акцій, мають можливість «провести» на зборах фактично будь-які рішення, які, в свою чергу, можуть не відповідати інтересам дрібних акціонерів або ж навпаки — ігнорувати проведення зборів («забезпечивши» відсутність кворуму). В таких випадках законодавство передбачає захист від подібних дій шляхом оскарження їх в суд. В юридичній періодиці розглядався ви-

³⁹¹ Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. /За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — Кн. 1. — С. 226.

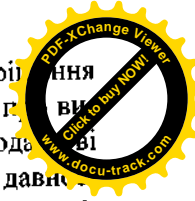
³⁹² Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. — К.: Атіка, 2003. — С. 61.

позов, коли акціонер внаслідок того, що загальні збори не відбувалися протягом декілька років, оскільки члени правління, які мали близько 50% акцій, не реєструвалися для участі у зборах, звернувся до суду з позовом до членів правління та вимогою зобов'язати їх зареєструватися для участі у найближчих загальних зборах. При цьому суд задовольнив позов і зобов'язав кожного члена правління зареєструватися і взяти участь у найближчих зборах.³⁹³ Звичайно, можна дискутувати з приводу теоретичної обґрунтованості рішення суду, яким він фактично примусив акціонерів до реалізації своїх прав, використання яких за загальним правилом залежить тільки від них самих, однак, з іншої сторони, судом було припинено зловживання правом. Ще одним механізмом захисту від зловживань в даному випадку є передбачена проектом Закону України «Про акціонерні товариства» можливість пониження кворуму у випадках проведення повторних зборів у разі відсутності кворуму річних або позачергових загальних зборів.

Найбільш часто зловживання правом на захист проявляється в процесі реалізації судового захисту і може виходити від будь-якого акціонера. Так, дрібні акціонери поданням позову про визнання недійсними рішень загальних зборів та відповідного клопотання про застосування запобіжних заходів здатні паралізувати на тривалий час роботу всього товариства. Як приклад можна навести справу №14/59 господарського суду м. Києва за позовом ЗАТ «Українська промислова страхова компанія» до ВАТ «Акціонерний банк «Столичний» про визнання недійсним рішення загальних зборів від 21 грудня 2001 р. Одnocześnie з цією справою Дніпровським районним судом м. Києва було порушено провадження у справі за позовом В., який володіє однією акцією ВАТ (що становить 0,00002% голосів), до ВАТ «Акціонерний банк «Столичний». В. заявив позов про визнання загальних зборів від 21 грудня 2001 р. такими, що відбулися, а їх рішень — правомірними та спонукання відповідача виконати рішення загальних зборів. Рішенням Дніпровського районного суду м. Києва від 28 грудня 2001 р. позов задоволено. Це рішення покладено в основу рішення господарського суду м. Києва. Таким чином, наслідком порушення права акціо-

³⁹³ Здоронок Г. Судебная «защита» прав акционеров // Юридическая практика. — 2003. — №25. — С. 13–14.

нера, який володіє однією акцією, стало визнання недійсним рішення загальних зборів акціонерів комерційного банку. Щодо вимог визнання недійсними рішень загальних зборів в чинному законодавстві доцільно закріпити спеціальний скорочений строк позовної давності — один рік. Така норма робить більш захищеними права добросовісних набувачів акцій, оскільки протягом загального строку позовної давності акції можуть бути відчужені неодноразово, при цьому набувачі акцій при їх набутті не можуть перевірити законність попередніх прийнятих зборами рішень. Нині судова практика виробила положення (законодавчо закріплене в проекті Закону «Про акціонерні товариства»), за яким суд має право з урахуванням всіх обставин справи залишити чинним оскаржуване рішення, якщо допущені порушення не завдали збитків акціонеру, який оскаржує рішення. Представляється можливим в таких ситуаціях висунення зустрічного позову про відшкодування збитків, завданих товариству, що змусить акціонерів діяти добросовісніше і відповідальніше.

Різновидом зловживання правом на захист є подання фіктивних позовів. Характерна риса фіктивного позову — процесуальний зговір позивача і відповідача. До таких позовів, наприклад, належать позови про зобов'язання органів управління, що фактично вибрані з порушенням законодавства, не ухилятися від виконання своїх повноважень, про заборону іншим особам перешкоджати вказаним органам управляти справами товариства. Іноді органи акціонерного товариства, вступаючи в зговір з окремим акціонером, ініціюють позови між собою фактично з метою зобов'язати до певних дій інших суб'єктів (реєстраторів, державних органів), залучених до справи в якості третьої сторони. По суті, в цих випадках позови заявляються при відсутності самого факту порушення права. Як зазначено в Узагальненні судової практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про господарські товариства» у частині регулювання діяльності акціонерних товариств, однією з обов'язкових умов визнання акта недійсним є порушення у зв'язку з його прийняттям прав та охоронюваних законом інтересів підприємства чи організації — позивача у справі. Якщо за результатами розгляду справи такого порушення не встановлено, у господарського суду немає правових підстав для задо-

введення позову.³⁹⁴ На запобігання зловживання правом на захист та допущення порушення прав інших учасників товариств спрямоване роз'яснення Пленуму Верховного Суду України щодо застосування способів забезпечення позовів в корпоративних спорах. Як зазначено в п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 22. 12. 2006 «Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову», при розгляді справ, предметом яких є оскаржене рішення загальних зборів господарського товариства, судам необхідно враховувати, що заборона проводити такі збори порушує право на участь у них та управління товариством тих його учасників, котрі не оскаржили це рішення, і суперечить змісту заходів забезпечення та меті їх застосування, яка полягає в захисті інтересів учасника процесу, а не в позбавленні (порушенні) прав інших осіб. Суд не повинен вживати таких заходів забезпечення позову, які пов'язані із втручанням у внутрішню діяльність господарських товариств (наприклад, забороняти скликати загальні збори товариства, складати список акціонерів, що мають право на участь у них, надавати реєстр акціонерів та приміщення для проведення зборів, підбивати підсумки голосування з питань порядку денного тощо).³⁹⁵

Найбільш крайньою формою зловживання правом є шикана, тобто здійснення дій, що вчинюються з наміром завдати шкоди іншій особі, наприклад, позбутись акціонера, заявивши фіктивний позов про незаконність придбання ним акцій.

Звичайно, описати всі випадки зловживання правом практично не можливо. Однак доцільно було б, використавши досвід у цьому питанні інших держав, передбачити в законі «Про акціонерні товариства» норму, яка б встановлювала заборону на здійснення акціонером прав з наміром завдати шкоду іншим акціонерам, товариству в цілому, перешкодити законній реалізації прав акціонерів тощо. У Франції при вирішенні подібних питань судами застосовується концепція «зловживання правом», згідно з якою межі здійснення права зумовлені тим, чи порушуються при цьому права та інтереси інших осіб. Якщо ж права

³⁹⁴ *Господарське судочинство в Україні: Суд. практика. Корпоративні правовідносини.* Відп. ред. В. Т. Маляренко. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — С. 135.

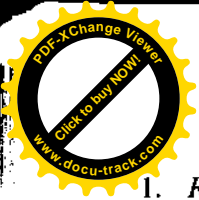
³⁹⁵ *Вісник Верховного Суду України.* — 2007. — №2.

порушуються, то чи є такі порушення розумними з точки зору ділового обороту і норм етики і чи отримає особа, права якої порушені, справедливу компенсацію³⁹⁶ (дане застереження є абсолютним і виключним в контексті особливостей реалізації господарських інтересів). Арбітражний процесуальний кодекс Російської Федерації в ст. 41 прямо передбачив: «Особи, що беруть участь у справі, повинні добросовісно користуватись належними їм процесуальними правами. Зловживання процесуальними правами осіб, що беруть участь у справі, тягне за собою для цих осіб передбачені даним Кодексом несприятливі наслідки».

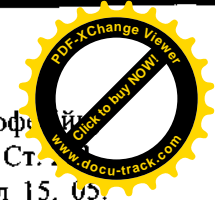
Саме суди в цих ситуаціях повинні проявити принциповість і об'єктивність. У більшості випадків питання про кваліфікацію конкретної дії як зловживання правом на захист необхідно вирішувати на основі детального аналізу об'єктивних і суб'єктивних факторів, що мали місце при здійсненні права. За здійснення таких дій суди повинні застосовувати відповідні санкції, що можуть відобразитись у вигляді відмови в конкретному способі захисту, позбавленні наданого права, позбавленні права на результат, досягнутий шляхом зловживання, покладення обов'язку відшкодувати заподіяні збитки тощо. Особа, яка ставить перед собою мету, що не заохочується ні моральними, ні правовими нормами, не має права розраховувати ні на законодавчий, ні на судовий захист.

³⁹⁶ *Бушев А. Ю., Скворцов О. Ю. Акционерное право. Вопросы теории и судебно-арбитражной практики.* — М.: Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. — С. 82.

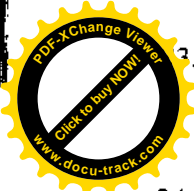

НОРМАТИВНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Конституція України від 28. 06. 1996 р. // ВВР. — 1996. — №30. — Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16. 01. 03 р. // ВВР. — 2003. — №40-44. — Ст. 356.
3. Господарський кодекс України від 16. 01. 2003 р. // ВВР. — 2003. — №18-22. — Ст. 144.
4. Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30. 10. 96 р. // ВВР. — 1996. — №51. — Ст. 292.
5. Закон України «Про власність» від 07. 02. 91 р. // ВВР. — 1991. — №20. — Ст. 249.
6. Закон України «Про споживчу кооперацію» від 10. 04. 92 р. // ВВР. — 1992. — №30. — Ст. 414.
7. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17. 07. 97 р. // ВВР. — 1997. — №39. — Ст. 261.
8. Закон України «Про кооперацію» від 10. 07. 03 р. // ВВР. — 2004. — №5. — Ст. 35.
9. Закон України «Про приватизацію державного майна» від 04. 03. 92 р. // ВВР. — 1992. — №24. — Ст. 348.
10. Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 06. 03. 92 р. // ВВР. — 1992. — №24. — Ст. 350.
11. Закон України «Про приватизаційні папери» від 06. 03. 92 р. // ВВР. — 1992. — №24. — Ст. 52.
12. Закон України «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23. 02. 2006 р. // Голос України від 14. 04. 2006 р. — №69.
13. Закон України «Про державну службу» // ВВР. — 1993. — №52. — Ст. 430.
14. Закон України «Про боротьбу з корупцією» // ВВР. — 1995. — №34. — Ст. 266.
15. Закон України «Про прокуратуру» // ВВР. — 1991. — №53. — Ст. 793.
16. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» від 15. 05. 2003 р. // ВВР. — 2003. — №31-32. — Ст. 263.

17. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» // ВВР. — 2001. — №47. — Ст. 247.
18. Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 15. 05. 2003 р. // ВВР. — №30. — Ст. 247.
19. Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» // ВВР. — 1998. — №15. — Ст. 67.
20. Закон України «Про інформацію» від 02.10.92 р. // ВВР. — 1992. — №48. — Ст. 650.
21. Закон України «Про заставу» від 02. 10. 1992р. // ВВР. — 1992. — №47. — Ст. 642.
22. Закон України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» від 18. 11. 2003 р. №1255-IV // ВВР. — 2004. — №11. — Ст. 140.
23. Закон України «Про виконавче провадження» від 21. 04. 99 р. // ВВР. — 1999. — №24. — Ст. 207.
24. Закон України «Про нотаріат» від 02. 09. 1993 р. // ВВР. — 1993. — №39. — Ст. 383.
25. Закон України «Про державну податкову службу в Україні» від 4. 12. 1990 р. // ВВР. — 1991. — №6. — Ст. 37.
26. Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та корпоративних спорів» // ВВР. — 2007. — №9. — Ст. 77.
27. Закон України «Про третейські суди» // ВВР — 2004. — №23. — Ст. 1540.
28. Закон України «Про державну податкову службу в УРСР» // ВВР. — 1991. — №6. — Ст. 37.
29. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09. 04. 1999 р. // ВВР. — 1999. — №20-21. — Ст. 190.
30. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21. 05. 1997 р. // ВВР. — 1997. — №24. — Ст. 170.
31. Декрету КМУ «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» від 31. 12. 92 р. // ВВР. — 1993. — №11. — Ст. 94.
32. Декрету КМУ «Про довірчі товариства» // ВВР. — 1993. — №19. — Ст. 207.

32. *Проект закону України «Про акціонерні товариства»* (автор подання — В. Ф. Янукович) пройшов перше обговорення у ВРУ 15. 05. 2007 р. // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України».
34. *Указ Президента «Про заходи щодо розвитку корпоративного управління в акціонерних товариствах»* від 21. 03. 2002 р. // Урядовий кур'єр. — 2002 р. — 25 квітня. — №79.
35. *Постанова КМУ «Про порядок накладення арешту на цінні папери»* від 21. 04. 99 р. // ВВР. — 1999. — №24. — Ст. 207.
36. *Постанова КМУ «Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених»* від 15. 06. 1994. — №419 // zakon1.rada.gov.ua
37. *Постанова ВРУ «Про усунення зловживань у процесі залучення суб'єктами підприємницької діяльності грошових коштів громадян»* від 22. 12. 1995 р. // ВВР. — 1996. — №2. — Ст. 5.
38. *Наказ Мін'юсту України «Про затвердження Інструкції про порядок обліку депозитних операцій у державних нотаріальних конторах та в приватних нотаріусів»* від 18. 02. 2003 р. — №13 / 5 // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України».
39. *Наказ ФДМУ «Про погодження органами приватизації умов договорів застави майна»* від 06. 02. 2001 р. №163 // Офіційний вісник України. — 01. 03. 2001. — №9. — Ст. 323.
40. *Лист Мін'юсту України «Стосовно надання роз'яснення в межах компетенції щодо можливості акціонера видати довіреність на представництво своїх інтересів на загальних зборах акціонерів»* від 31. 03. 2004 №Ч-87-19 // zakon.rada.gov.ua
41. *Положення про депозитарну діяльність* від 26. 05. 1998 р. №61 // «Українська інвестиційна газета» №27, 14 липня 1998 р.
42. *Положення «Про порядок реєстрації випуску акцій і облігацій підприємств та інформації про їх емісію»* №18, затверджене рішенням ДКЦПФР від 12. 02. 1998 р. №36 // Урядовий кур'єр. — 1998. — 30 травня.
43. *Положення про порядок реєстрації випуску акцій закритих акціонерних товариств, затвердженого рішенням ДКЦПФР* від 11. 06. 2002 р. №167 // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України».
44. *Наказ ДКЦПФР «Про затвердження правил розгляду справи порушення вимог законодавства на ринку цінних паперів та сування санкцій»* від 09. 01. 1997 р. // Офіційний Вісник України. — 2001. — №12. — Ст. 521.
45. *Рішення ДКЦПФР «Про затвердження Інструктивного листа щодо подання регулярної та особливої інформації емітентами цінних паперів та інформування громадськості емітентами цінних паперів про свій фінансово-господарський стан і результати діяльності»* від 20. 06. 2006 р. №417 // Офіційний сайт ДКЦПФР: ssmc.gov.ua.
46. *Рішення ДКЦПФР «Щодо Концепції розкриття інформації на фондовому ринку України»* від 13. 07. 2006 р. // Офіційний сайт ДКЦПФР: ssmc.gov.ua.
47. *Рішення ДКЦПФР «Про затвердження Положення про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про їх емісію під час реорганізації товариств»* від 30. 12. 1998 р. №221.
48. *Рішення ДКЦПФР «Про впорядкування діяльності з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів»* від 26. 05. 98 р. №60 // «Цінні папери України». — 19 червня 1998 р.
49. *Рішення ДКЦПФР «Про затвердження Положення про депозитарну діяльність»* від 26. 05. 98 р. №61 // «Українська Інвестиційна Газета». — №27. — 14 липня 1998 р.
50. *Роз'яснення ДКЦПФР «Про порядок застосування п. «г» ст. 10 Закону України «Про господарські товариства»* від 29. 10. 2002 р. // Офіційний сайт ДКЦПФР: ssmc.gov.ua
51. *Роз'яснення ДКЦПФР «Щодо передачі акціонером повноважень, які виникають з прав власності на акції»* від 31. 05. 2001 р. №8 // Офіційний сайт ДКЦПФР: ssmc.gov.ua
52. *Лист ДКЦПФР «Щодо обрання членів спостережної ради відповідно до чинного законодавства»* від 07. 05. 2003 р. №5420 — 14 // Офіційний сайт ДКЦПФР: ssmc.gov.ua
53. *Звіт ДКЦПФР за 2003 рік* // Ринок цінних паперів України. — 2004. — №7-8.
54. *Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затверджена постановою Національного банку України* від 12. 11. 2003 р. // Офіційний вісник України. — 2003. — №51. — Ст. 2707.

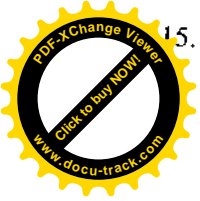
Лист Міністерства економіки України «Щодо застави акцій закритих акціонерних товариств» від 18. 12. 96р. №23-23/1277 // Урядовий кур'єр №16-17 від 30. 01. 97р.

56. Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва «Щодо застави особистого майна засновника товариств з обмеженою відповідальністю на підставі договору» від 05. 12. 2002 №2-222/6466 // «Документи для роботи». — №5. — 3 лютого 2003 р.

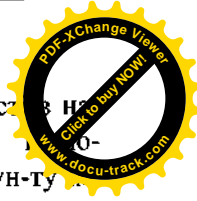
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

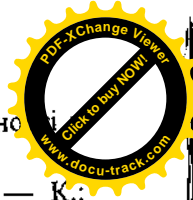
1. *Абова Т. Е.* Охрана хозяйственных прав предприятий. — 1975.
2. *Австрийский проект закона о промышленных и хозяйственных товариществах.* Перевод с нем. Н. И. Ржондовского. Ред. Краснокутского // М.: Изд. Д. Я. Маковского. — 1914.
3. *Агарков М. М.* Проблемы злоупотребления правом в советском гражданском праве // «Известия АН СССР». — №6.
4. *Акционерное общество и товарищество с ограниченной ответственностью.* — М.: Изд-во БЕК, 1995.
5. *Алексеев С. С.* Общая теория права. В 2-х томах. Т. 2. — М.: Юрид. лит-ра, 1982.
6. *Амельченко М. В.* Защита прав субъектов хозяйствования в судебном процессе и в исполнительном производстве. — Донецк: Дельта, 2003.
7. *Андрійцьов В. Д.* Примусове виконання обов'язку в натурі як спосіб захисту цивільних прав: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2004.
8. *Анохин В., Асташкина Е.* Теория и практика применения гражданско-правовых способов защиты прав акционеров // Хозяйственное право. — 2003. — №8.
9. *Бару М. Й.* О статье 1 Гражданского кодекса // Советское государство и право. — 1958. — №12.
10. *Басин Ю. Г.* Система гражданско-правовых мер, обеспечивающих охрану интересов хозрасчетных предприятий // В кн.: Гражданское право и защита имущественных интересов граждан и организаций. — Алма-Ата, 1986.
11. *Без предела по беспределу* // Известия. — 24. 11. 99. — №221.
12. *Безсмертна Н. В.* Здійснення громадянами права приватної власності в Україні // Дис. ... канд. юрид. наук, Київський національний ун.-т ім. Т. Шевченка. — К., 2001.
13. *Бизнес.* — №13 (548) от 29. 03. 04 г.
14. *Боброва Н. А.* Гарантии реализации государственно-правовых норм. — Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1984.

15. *Болвачова Н. Е.* Ограничения как средство гражданско-правового регулирования (философско-теоретический аспект) // Актуальные проблемы гражданского права: Сборник статей. Вып.7 / Под ред. О. Ю. Шиловцова. — М.: Издательство НОРМА, 2003.
16. *Борисова В.* До проблеми створення юридичних осіб // Вісник академії правових наук України. — 2001. — №2 (29).
17. *Брагинский М., Ярошенко К.* Гражданский кодекс РФ с учетом изменений и новых законодательных актов // Хозяйство и право. — 1998. — №2.
18. *Брагинский М. И., Витрянский В. В.* Договорное право: Общие положения. — М.: Статут, 2001.
19. *Братусь С. Н.* Субъекты гражданского права. — М.: Гос. изд. юрид. лит., 1950.
20. *Братусь С. Н.* Юридическая ответственность и законность. — М., 1976.
21. *Братусь С. Н.* Юридические лица в советском гражданском праве. — М., 1947.
22. *Бринцев О.* Визнання права як спосіб його захисту в цивільному законодавстві України // Вісник Академії правових наук України. — №1(36), 2004.
23. *Бублик В. А.* Гражданское законодательство и имущественный статус экономических агентов // Хозяйство и право. — 1996. — №8.
24. *Бутенко А. Б.* Защита прав акционеров по Закону «Об акционерных обществах» с помощью косвенных исков // Гражданское право. — 2005. — №1.
25. *Бутнев В. В.* К понятию механизма защиты субъективных прав // Субъективное право: проблемы осуществления и защиты. — Владивосток, 1989.
26. *Бушев А. Ю., Скворцов О. Ю.* Акционерное право. Вопросы теории и судебно-арбитражной практики. — М.: Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997.
27. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України.* — 2006. — №11.

28. *Васильева В. А.* Цивільно-правове регулювання діяльності дання посередницьких послуг. Монографія. — Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного ун-ту В. Стефаніка, 2006.
29. *Венгерское торговое уложение 1875 г.* (пер. с нем. Н. Б. Гонин-генном-Гинее) / С.-Пб., 1884.
30. *Вінник О. М., Щербина В. С.* Акціонерне право: Навчальний посібник / За ред. проф. В.С. Щербини. — К.: Атіка, 2000.
31. *Вінник О. М.* Вдосконалення акціонерного законодавства — загальна справа сьогодення // Вісник господарського судочинства. — 2002. — №1.
32. *Вінник О. М.* Господарські товариства і виробничі кооперативи: Правове становище. — К., 1998.
33. *Вінник О. М.* Державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності // Вісник Вищого арбітражного суду України. — 1998. — №2.
34. *Вінник О. М.* Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. Монографія. — К.: Атіка, 2003.
35. *Вінник О. М.* Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах. Автореф. дис. ... д.-ра юрид. наук. — К.: 2004.
36. *Воловик О.* Загальнокорпоративні інтереси: зміст та ризик забезпечення у корпоративних відносинах // Право України. — 2004 р. — №4.
37. *Володина Ю.* Акционеры будьте бдительны // Юридическая практика. — 2002. — №45 (5 ноября); Інформаційний бюлетень ПАРД. — 2002. — №11.
38. *Галянтюк М. К.* Матеріальна оцінка нематеріальних активів // Закон і бізнес. — 1997. — 4 червня.
39. *Глусь Н. С.* Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту. — Дис. канд. юрид. наук ... 12.00.03. — Київ, 2000 — 194 с.
40. *Глусь С. Н.* Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту. Автореф. дис. канд. юрид. наук. — К., 2000.

Гончаренко А. Представництво в акціонерних правовідносинах: зайве чи таке, що потребує вдосконалення // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — №5.

2. Гордон М. В. Радянське цивільне право. — Харків, 1966.

43. Горлов В. А. Правовые вопросы создания статутного капитала ООО // Журнал российского права. — №4. — 2000.

44. *Господарське судочинство в Україні*: Судова практика. Корпоративні правовідносини / Упоряд.: І. Б. Шицький (кер.) та ін.; Відп. ред. В. Т. Маляренко. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004.

45. *Гражданское и семейное право Украины* / Отв. ред. Е. О. Харитонов. — Харьков: Одиссей, 1999.

46. *Гражданское право*. В 2-х томах. Том 1. Учебник / Отв. ред. Е. П. Суханов. — М.: Изд-во БЕК, 2002. — С. 412–420.

47. *Гражданское право*. Т. 1. Учебник. Изд. 4-е, переработанное и дополненное / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: Проспект, 1999. — С. 465–466.

48. Гриб Р., Петров Р. А., Валитов С. С. и др. Правовые аспекты сближения хозяйственного законодательства Украины с правом Европейского Сообщества (Правовые чтения) // Донецкий гос. ун.-т. — Донецк, 2000 г. — 66 с.

49. Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве // Советское государство и право — 1967. — №1.

50. Грибанов В. П., Ем В. С. Гражданско-правовые обязанности: содержание и факторы, его определяющие // Вестник МГУ. — Серия «Право», 1984. — №6.

51. Грибанов В. П. Основные проблемы осуществления и защиты гражданских прав. — Автореф. дис... док. юрид. наук. — М.: Изд-во МГУ, 1970.

52. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. — М.: Статут, 2001. — (Классика российской цивилистики). — С. 22.

53. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. — М.: Российское право, 1992.

54. Губин Е. П. Понятие интереса в гражданском праве // Вестник МГУ: Серия 11. Право. — 1980. — №4.

55. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. — К.: Юрінком Інтер, 2001.

56. Довгерт А. С. Спільна діяльність // Цивільне право. — К.: 1996. — Ч. 2.

57. Донцов С. Е., Глянецев В. В. Возмещение вреда по советскому законодательству. — М., 1990. — Юрид. лит.-ра.

58. Емельянчик С. Право на вклад (долю) в уставном фонде хозяйственного общества // Предпринимательство, хозяйство и право. — 2001. — №12.

59. Еременко Г. В. Гражданско-правовые средства защиты прав лиц от неправомерных актов органов власти и управления: Дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1994.

60. Емельянов В. Заборона зловживання цивільними правами // Законність. — 1999. — №10. — С. 54.

61. *Загальна теорія держави і права* / За ред. Копейчикова В. В. — К.: Юрінком Інтер, 1997.

62. *Загальна теорія цивільного права* / За ред. О. А. Підпригори, Д. В. Бобрової. — К.: Вища школа, 1992.

63. *Закон Франции «О торговых товариществах» от 24 июня 1996 года (с последующими изменениями)* // Акционерное общество и товарищество с ограниченной ответственностью. — М.: Изд-во БЕК, 1995.

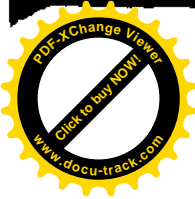
64. *Закон ФРГ «О товариществах с ограниченной ответственностью» по состоянию на 1 января 1992 года* // Акционерное общество и товарищество с ограниченной ответственностью. — М.: Изд-во БЕК, 1995.

65. Захаров В. А. Создание юридических лиц: правовые вопросы. — М.: Норма, 2002.

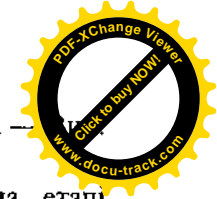
66. Здоронок Г. Судебная «защита» прав акционеров // Юридическая практика. — 2003. — №25.

67. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. — М.: Политиздат, 1986. — С. 74; Проблема интереса в социалистической теории. — Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1964.

68. Ионцев М. Г. Акционерные общества: Правовые основы. Имущественные отношения. Управление и контроль. Защита прав акционеров. — М.: Ось-89, 2002. — С. 247.

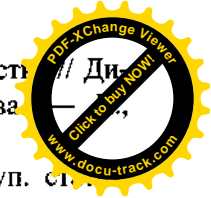
- Иоффе О. С.* Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». — М., 2000.
70. *Иоффе О. С., Шаргородский М. Д.* Вопросы теории права. — М., 1961. — С. 223–224.
71. *Иоффе О. С.* Обязательственное право. — М., 1975.
72. *Иоффе О. С.* Ответственность по советскому гражданскому праву. — М., 1975.
73. *Иоффе О. С., Толстой Ю. К.* Основы советского гражданского законодательства. — Л.: Из-во Ленинградского у-та, 1962.
74. *Иоффе О. С., Черепанин Б. Б.* Гражданско-правовая охрана интересов личности. — М.: Юрид. лит-ра, 1969.
75. *Катаев Н. А.* Теория государства и права / Под ред. Н. А. Катаева и В. В. Лазарева. — Уфа, 1994.
76. *Кашанина Т. В.* Корпоративное право: право хозяйственных товариществ и обществ. — М.: Изд. Гр. НОРМА-ИНФРА, 1998.
77. *Кашанина Т. В.* Некоторые проблемы теории юридических лиц и их прикладное значение (классификация корпоративного права) // Предпринимательство, хозяйство и право. — 1998. — №10.
78. *Кашанина Т. В.* Хозяйственные товарищества и общества: правовое регулирование внутрифирменной деятельности. Учебник для ВУЗов — М.: Изд. Гр. НОРМА-ИНФРА, 1995 г.
79. *Кибенко Е. Р.* Корпоративное право Украины. Учебное пособие. — Х.: Фирма «Эспада», 2001.
80. *Кибенко Е. Р.* Корпоративное право Великобритании. Законодательство. Прецеденты. Комментарии. — К.: Юстиниан, 2003. — С. 194.
81. *Кибенко Е. Р.* Мертвые души акционерных обществ: судьба акций умерших акционеров // Юридическая практика. — №38 (300). — 23. 09. 2003 г.
82. *Кибенко О.* Чи можна визнати недійсними рішення установчих зборів акціонерного товариства // Підприємство, господарство і право. — 2003. — №5.
83. *Кибенко О. Р.* Глобальна реформа корпоративного права ЄС // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. // Відп. ред.

- В. Я. Тацій — Х.: Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого, 2004. — 65.
84. *Кибенко О. Р.* Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи. Перспективи використання Європейського законодавчого досвіду у правовому полі України // Серія: Юридичний радник. — Харків: Вид-во «Страйд», 2005.
85. *Коваль А.* Корпоративний отпор // Юридическая практика. — №45 (411). — 8 ноября 2005 г.
86. *Козлова Н. В.* Учредительный договор о создании коммерческих обществ и товариществ. — М., 1994.
87. *Колодій А. А.* Принципи права України — Київ: Юрінком Інтер, 1998.
88. *Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный) / Отв. Ред. О. Н. Садиков.* — М.: ЮРИНФОРМЦЕНТР, 1996.
89. *Комментарий к Федеральному закону «Об акционерных обществах» (постатейный).* — М.: ИКФ Омега-Л, 2002. — 517 с.
90. *Король В. І.* Особливості цивільно-правового статусу товариств і компаній з обмеженою відповідальністю в Україні і Китаї // Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток. Зб. наук. праць (За матеріалами міжрегіональної наук.-прак. конф., м. Івано-Франківськ, 26–27 вересня 2003 р.) / Редкол.: О. Д. Крупчан (голова), В. Д. Басай, В. В. Луць та ін. — К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2004. — С. 73.
91. *Коссак В. М.* Іноземні інвестиції в Україні: цивільно-правовий аспект. — Львів, 1996.
92. *Кочергина Е. А.* Содержание организационно-правовых форм предпринимательских обществ: интересы, функции, правовые средства: Монография. — Харьков: «Основа», 2005.
93. *Кравчук В. М.* Корпоративне право: Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. — К.: Істина, 2005.
94. *Кравчук В. М.* Засновник підприємства: сутність взаємовідносин // Право України. — №8. — 1998. — С. 11.
95. *Кративин О. М., Власов В. И.* Комментарии к Федеральному закону «Об акционерных обществах» (постатейный). — М.: ИКФ Омега-Л, 2002.

- Круглий стіл журналу «Держава і право». Принципи, межі, підстави обмеження прав і свобод людини за російським законодавством і міжнародним правом // Держава і право. — 1998. — №7.
97. Кузнєцова Н. С. Підприємницькі товариства // Українське право. — 1998. — №1. — С. 54.
98. Кузнєцова Н. С. Правовий статус суб'єктів підприємництва в проекті Цивільного кодексу України // Реферативний огляд чинного законодавства України / За ред. Цветкова В. В., Кубко Є. Б. — К.: Салком, 2000.
99. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004.
100. Кучеренко І. М. Повні та командитні товариства // Підприємництво, господарство і право. — 2001 р. — №7.
101. Летяев В. А. Проблема ефективності захисти суб'єктивних прав в дореволюційній Росії і місце римського права // Захиста суб'єктивних прав: історія і сучасні проблеми: Матеріали 2-ї міжвузівської науково-практичної конференції. — Волгоград: 2000.
102. Луспенник Д. Юрисдикційність корпоративних спорів // Юридичний вісник України. — №4 (27 січня — 2 лютого 2007 року).
103. Луць В. В. Регулювання корпоративних відносин за новим Цивільним і Господарським кодексами України // Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток. Зб. наук. праць (за матеріалами міжрегіональної наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 26–27 вересня 2003 р.) / Редкол.: О. Д. Крупчан (голова), В. Д. Басай, В. В. Луць та ін. — К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2004. — С. 23.
104. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності: навч. посібник — 2-е вид., стер. — К.: Юрінком Інтер, 2001.
105. Луць В. В., Яворська О. С., Сивий Р. Б. Акціонерне право. — К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2004.
106. Мавліханова Р. В. Виробничі кооперативи як суб'єкти цивільного права. — Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Харків: 2005.
107. Мадіссон В. В. Взаємодія колективних і індивідуальних інтересів як методологічна проблема філософії приватного права // Держава і право України, 1999. — №1. — С. 31.
108. Майданик Р. А. Проблеми регулювання довірчих відносин у цивільному праві. Дис. д-ра юрид. наук.: 12.00.03 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. — К., 2003.
109. Максименко С. Т. Гражданское право России: Учебник / Под ред. З. И. Цибуленко. — М., 2000. — Ч. 1.
110. Малеева М. Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. — М.: МЗ Пресс, 2001.
111. Малышев П. Косвенные иски акционеров в судебной практике США // Российский юридический журнал. — 1996. — №1.
112. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия (теоретические проблемы субъективного права). — Саратов, 1972. — 210 с.
113. Мельник А. Проблема злоупотребления правом в корпоративных конфликтах // Юридическая практика. — №19 (385). — 10. 05. 05. — С. 15.
114. Могилевский С. Д. Общества с ограниченной ответственностью. — Москва. — 1999 г. — С. 67.
115. Могилевський С. Д. Управляюча організація господарського товариства. Вопросы теории и практики // Гражданин и право. — 2003. — №5. — С. 110.
116. Мордовец О. С. Соціально-юридический механізм забезпечення прав людини і громадянина. — Саратов, 1996.
117. Мороз О. Правове регулювання обігу цінних паперів у Російській імперії в II Пол. XIX — на поч. XX ст. (на матеріалах українських губерній): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук, 12. 00. 01 / Нац. у-т внутр. справ. — Х., 2004.
118. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / За заг. ред. В. К. Мамутова. — К.: Юрінком Інтер, 2004.
119. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України // Ярема А. Г., Корбань В. Я., Крищенко В. В., Ротань В. Г. — К.: Академія суддів України. АСК. Інститут юридичних досліджень, 2004. — Т. 1.

Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: Т. 1 / За відп. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. — К.: Юрінком Інтер, 2005.

Нецька Л. С. Правовий статус ТОВ: порівняльний аспект // Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток. Зб. наук. праць (за матеріалами міжрегіональної наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 26–27 вересня 2003 р.) / Редкол.: О. Д. Крупчан (голова), В. Д. Басай, В. В. Луць та ін. — К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2004.

122. Никифорак М. В. Деякі питання історії кодифікації австрійського приватного права (1753-1918). // *Методологія приватного права: Збірник наукових праць (за матеріалами наук.-теорет. конференції, м. Київ, 30 травня, 2003 р.)* / Редкол.: О. Д. Крупчан (голова) та ін. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 373.

123. *Новий тлумачний словник української мови*. Т. 3. — К.: Вид-во «Аконіт», 1998.

124. Новицький И., Луц Л. *Общее учение об обязательстве*. — М.: Госюриздат, 1950.

125. *О субъективных правах советских граждан и их гарантиях // Вопросы советского государственного права* — М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1959. — С. 159.

126. Осокина Г. Л. *Иск (теория и практика)*. — М., 2000. — С. 91.

127. Павлов А. А. *Присуждение к исполнению обязанности в натуре как способ защиты гражданских прав в обязательственных правоотношениях*. — СПб.: Юридический центр «Пресс», 2001.

128. Пахомова Н. Н. *Основы теории корпоративных отношений (правовой аспект): Монография*. — Екб.: Изд-во «Налоги и финансовое право», 2004.

129. Переверзев А. Н. *Ответственность директоров в механизме внутрифирменного контроля: предложения к законодательству на основе сравнительного анализа // Экономика и право*. — 2001. — №1. — С. 132.

130. *Перша директива Ради від 9 березня 1968 р. про координування гарантій, які вимагаються Державами-членами від компаній у розумінні другого абзацу ст. 58 Договору для захисту інтересів Держав-членів та інших держав з метою досягнення єдиної екви-*

валентності таких гарантій у всіх країнах Співтовариства реکتиви ЄС стосовно корпоративного законодавства 1998. — С. 3–7.

131. Покровский И. А. *История римского права*. — Вступ. ст. переводы с лат., научн. ред. и коммент. А. Д. Рудокваса. — СПб.: Издательско-торговый дом «Летний сад» / Журнал «Нева», 1999. — С. 306–311.

132. Покровский И. А. *Основные проблемы гражданского права*. — М., 1998.

133. *Популярна юридична енциклопедія* / Кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, Ковальський В. С. (кер.) та ін. — К.: Юрінком Інтер, 2003.

134. Посполітак В. В. *Передача права власності на цінні папери та прав за цінними паперами в Україні (цивільно-правові аспекти)*. Дис. канд. юрид. наук, 12.00.03 / Київський Національний університет ім. Т. Шевченка, Інститут міжнародних відносин. — К., 2001.

135. *Права человека. Главные международные документы: Сб. документов*. — М., 1989.

136. *Предпринимательское право в вопросах и ответах. Учебное пособие* / Под ред. Н. А. Саниахметовой. — Харьков: Одиссей, 2000.

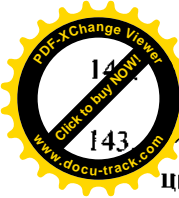
137. *Принципы корпоративного управления ОЭСР // Организация экономического сотрудничества и развития*. — 2000. — 50 с.

138. Притика Д. М., Карбань В. Я., Ротань В. Г. *Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: В 4 т. — Т. 1*. — К.; Севастополь, 2000.

139. *Проблемы теории государства и права. Учебное пособие* / Под ред. М. Н. Марченко. — М.: Юристъ, 2002. — 359 с.

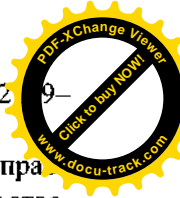
140. Рабинович П. М. *Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень)*. — Харків: Право, 1997. — С. 23.

141. Рабовська С. Я. *Спадкування прав засновника (учасника) корпоративного підприємства // Автореф. канд. юрид. наук ... 12.00.03*. — К., 2007.

143. *Бегурецька О. В.* Охорона прав акціонерів у цивільному праві. — Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. — К., 2005.

144. *Розгон О. В.* Межі та обмеження права власності. — Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Харків: 2005.
145. *Розгон О. В.* Межі та обмеження права власності // Дис. ... канд. юрид. наук, 12.00.03. — Х.: 2005.
146. *Ромашко О., Грищенко А.* Запобігання правопорушенням на ринку цінних паперів: актуальні проблеми // Право України. — 2000. — №5.
147. *Ромовская З. В.* Защита в советском семейном праве. — Львов: Вища школа, 1985.
148. *Ромовська З. В.* Спірні питання відшкодування моральної шкоди // Вісник Верховного Суду України. — №5 (57), 2005.
149. *Саниахметова Н. А.* Учредительный договор // Бизнес. — 1995. — №10. — С. 13.
150. *Саниахметова Н. О.* Підприємницьке право. Навч. посібник. — К.: А.С.К., 2001.
151. *Саракун І. Б.* «Деякі аспекти права акціонерів-інвесторів на одержання інформації про діяльність АТ» // Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина в Україні: Матеріали V-ї Регіональної міжвузівської конференції. — Івано-Франківськ, 2004. — С. 68.
152. *Саракун І. Б.* Дивіденди акціонерного товариства: погляд на сучасні проблеми та перспективи їх правового урегулювання // Приватне право і підприємництво. Збірник наук. праць. Вип. 4, 2004р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. — К.: Науководослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України, 2005. — Ст. 62–66.
153. *Свердлык Г. А., Страунинг Э. Л.* Защита и самозащита гражданских прав: Учебное пособие. — М.: Лекс-Книга, 2002.

154. *Свод законов Российской империи.* Т. X. — Ч. 1. — Ст. 2198.
155. *Селиванова И.* Нонсенс: осуществление корпоративного права как коррупционное правонарушение // Предпринимательство, хозяйство и право. — 1998. — №6. — С. 3–8.
156. *Семенов А. С.* Право на дивиденды // Акционерное общество: вопросы корпоративного управления. — 2004. — №2. — С. 27.
157. *Семчик В. І.* Право власності: проблеми розвитку // Бюллетень законодавства і юридичної практики України. Реферативний огляд чинного законодавства. — К., 1998. — С. 69.
158. *Синюкова Т. В.* Юридические гарантии реализации прав и обязанностей советских граждан (Вопросы теории): Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. — Свердловск: Полиграфист, 1986.
159. *Сиренко В. Ф.* Проблема интереса в государственном управлении. — К.: Наукова думка, 1980.
160. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права. — Харків: Консум, 2001.
161. *Словарь иностранных слов.* — М.: Сирин, 1996.
162. *Спасибо-Фатеева І. В.* Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин. Автореф. дис... док. юрид. наук. — Харків, 2000. — С. 23–25.
163. *Спасибо-Фатеева И. В.* Акционерные общества: корпоративные правоотношения. — Харьков: Право, 1998. — С. 234.
164. *Спасибо-Фатеева І. В.* Правова природа корпоративних правовідносин в акціонерних товариствах // Вісник Академії правових наук України. — 1998. — №3. — С. 60.
165. *Спасибо-Фатеева І. В.* Акціонери як суб'єкти правовідносин: питання термінології // Вісник Академії правових наук України. — 1999. — №2. — С. 79.
166. *Спасибо-Фатеева І. В.* Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин: Дис. ... док. юрид. наук / Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. — Харків, 2000. — С. 25.
167. *Степанов Д. И.* Правопреемство при реорганизации в форме выделения // Вестник Высшего арбитражного суда РФ. — 2002. — №8. — С. 103.

169. *Стефанчук М. О.* Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. Автореф. дис. канд. юрид. наук, 12.00.03 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

170. *Суханов Е. А.* Лекції о праве собственности. — М.: Юридическая литература, 1991.

170. *Теньков С.* Коментар судової практики вирішення корпоративних конфліктів. Бюлетень законодавства і юридичної практики України / К.: Юрінком Інтер, 2005. — №12.

171. *Тертышников В. И., Тертышников Р. В.* Формы защиты и осуществления субъективных прав граждан, иностранных граждан, лиц без гражданства и юридических лиц. — Харьков: Консум, 1999.

172. *Тимченко Г. П.* Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав. Автореф. дис. канд. юрид. наук. — Харків, 2002.

173. *Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14. 06. 1994 / Угоду ратифіковано Законом №237/94-ВР від 10. 11. 94.*

174. *Узагальнення судової практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про господарські товариства» у частині регулювання діяльності акціонерних товариств, здійснене Судовою палатою у господарських справах // Судова практика. Корпоративні відносини/За ред. В. Т. Маляренка. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2004.*

175. *Філософія: Навчальний посібник.* — К.: Вікар, 1997. — С. 438.

176. *Халфина Р. О.* Общее учение о правоотношении. — М.: Юр. лит., 1974.

177. *Хаммидулина Е.* Виндикационный иск и проблема защиты прав владельцев бездокументарных ценных бумаг // Хозяйство и право. — 2003. — №9. — С. 44–50.

178. *Харитонов Е. О.* Гражданское право в вопросах и ответах. — Харьков: ООО «Одиссей», 2001. — 415 с.

179. *Харитонов Е. О.* Рецепція римського приватного права: теоретичні та історико-правові аспекти. — Одеса, 1997.

180. *Хрестоматія з історії держави і права України.* — Том 1. З найдавніших часів до початку ХХ ст.: Навч. посіб. Для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. // Гончаренко В. Д., Рогожин А. Й.,

Святоцький О. Д. / За ред. чл.-кор. АПрН України В. Д. Гуренка. — К.: Ін Юре, 1997.

181. *Цивільне право України. Загальна частина // Бірюков І. А., Іка Ю. О., Співак В. М..* — К.: Наукова думка, 2000.

182. *Цивільне право України. Підручник / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової.* — К.: Юрінком Інтер, 1999. — Книга 1.

183. *Цивільне право України. Частина перша: Підручник / За ред. проф. Ч. Н. Азімова, доцентів С. Н. Приступи, В. М. Ігнатенка.* — Х., 2000.

184. *Цивільне право України: Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Я. М. Шевченко.* — Т. 1. Загальна частина. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003.

185. *Цивільний кодекс України. Коментар. // За заг. ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко.* — Харків: Одісей, 2003.

186. *Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України.* — К.: Істина. 2004.

187. *Швиденко О. С.* Акція як об'єкт права власності. Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. — Київ, 2006.

188. *Шевченко Я. М.* Власник і право власності. — К.: Наукова думка, 1994.

189. *Штефан М. Й.* Цивільний процес. Підручник. — К.: Ін Юре, 1997.

190. *Щербина В. С.* Правова природа корпоративних відносин // Українське комерційне право. — 2006. — №7.

191. *Щербина О. В.* Правове становище акціонерів за законодавством України. Монографія. — К.: Юрінком Інтер, 2001.

192. *Юридична енциклопедія / За ред. Шемчушенко Ю. С.* — К., 1998. — Т. 1. — С. 555.